

L $\frac{9}{15}$ II

A Birkerts
Lathrop
intelligence

Savās cīnās
un gaitās

II

253171

L

83
—
57

L $\frac{9}{15}$ II

L
9

Māju un ģimeņu bibliotēkas № 18

A. Birkerts

Latviešu intelligence

savās cīņās
un gaitās

II. daļa

1927

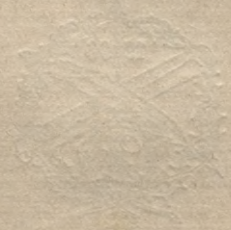
A. Raņķa grāmatu tirgotavas apgādībā
Rīgā, Krišjāņa Barona ielā 27

9

LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA

0304020083

Spiestuve „LATVIJA“
Rīgā, Merķeļa ielā Nr. 15

Die Letten sind auch Menschen.

Chr. D. Lenz.

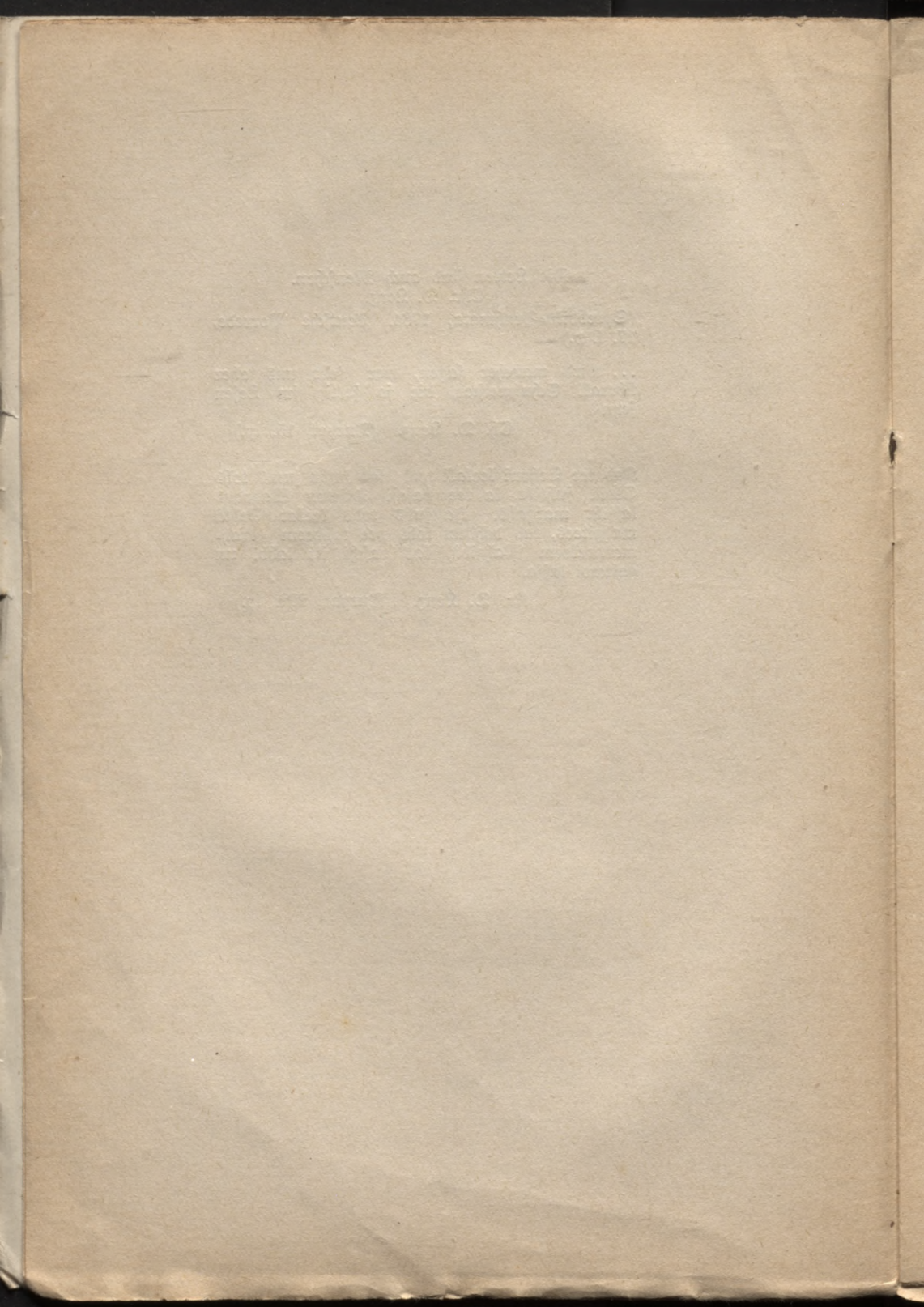
(Spreddiku-Grahmata, 1764. Deutsche Vorrede,
17. l. p.)

... wird mancher sagen, wer giebt uns aber
überall Schulmeister, die so fertig im Lesen
sehn?

Ch. D. Lenz. (Turpat, 15. Ip.)

Kad tee Behrni leelaki teef: tad buhs jums tohs
Skolâ suhtih, ka tee paschi Dewa Wahrduš
lassiht mahzahs. Ja juhs tohs leekat Sehtâ
mahzitees, tad dohdeet tohs pee tahdeem Grah-
matneefeeem Mahzibâ, kas paschi itt labbi un
gattawi laffa.

Ar. D. Lenz. (Turpat, 222. Ip.)

I. Latviešu garīgā, nacionālā un sociālā mošanās apgaismības gadusimteni Vidzemē.

1. Latviešu psiholoģijas un gara dzīves pārveidošanās. Dzimbūšanas laika latvietis kultūras vēsturniekam vēl lielā mērā ir noslēpums, sfinksas. Daži no XVIII. g. s. vācu rakstniekiem raksturo arī cik necik viņa psiholoģiju, bet šie raksturojumi ir ļoti nepilnīgi. Taču dažas iezīmes viņi mums sniedz. Piem. prāvests Kr. D. Lencs savā sprediķu grāmatā (1764. g.) saka, ka viņa draudze (Cesvaines) «iekš Dieva Atzišanas pa gallam akla bij», ka tas lielāks Pulks... vēl ļoti akls un ne zinnams»,¹⁾ ka nabaga latvieši nav pieraduši pie ilgākas uzmanības», ka latviešu mājās lasāms priekšā evaņģēlijs «šai nabagai, lielāko tiesu aklai un garīgi pilnīgi mirušai tautai», bet viņš gan atzīst, ka «latvieši ir arī cilvēki.»²⁾

Hūpelis, desmit gadu vēlāk, raksta, ka latvieši ir vienmēr miermīlīga, strādīga, gādīga, taupīga tauta un ar drusku labākām tieksmēm nekā igauni.³⁾

Merķeļa latviešu raksturojumā, kas parādījās atklātībā vairāk kā 20 gadu pēc Hūpeļa (1796./7.), mēs redzējam atzīmētas vēl citas vergu laiku latviešu psiholoģiskās īpašības, gan negatīvās, gan pozitīvas: latvietis ir pārmērīgi nospiests, bet ne garīgi miris, un vajadzīgi tikai labvēlīgi apstākļi, lai latviešu tauta varētu attīstīt savas gara spējas, savus talantus.

¹⁾ Kriščjana Dahvīda Lenš. Spreddiķu-Grāhmata. Higa, 1764. Breescheja Ušrunnaščana us teem Latweescheem. 21., 22. l. p.

²⁾ Zurpat. Deutsche Vorrede. 6., 10., 17. l. p.

³⁾ Hūpel, H. B. Topographische Nachrichten von Lief-
Ehstland. I. 1774. g. 136. l. p.

Dažus atsevišķus piemērus mēs arī redzējām, galvenā kārtā Kurzemē; tiklīdz latvietim rodas vajadzīgā brīvība un nepieciešamie līdzekļi, tad viņš var izglītot savu gara pasauli ne mazāk sekmīgi kā privilēģētie vācieši.

Tamdēļ ir maldīgi domāt, ka latvietis vergu laikā būtu garīgi miris. Katrs, kam bijusi saruna ar vecākiem cilvēkiem, kuri vēl atmin klaušu un dzimtbūšanas jeb vergu laikus, bijis gadījums pārlicināties, cik dzīvi strādājis latviešu gars dažādos vergu dzīves momentos mājā, laukā, muižā un cik dziļi un īpatnēji viņš izjutis savu stāvokli. Protams, kungiem un mācītājiem vergu laiku latvieša psiholoģija palika galvenā kārtā apslēpta, jo saviem apspiedējiem taču neviens neatklās savu dvēseli.

No tautas dzejas zinām, ka vergu laiku latvietis dzīvojis savu garīgu dzīvi, atsaukdamies savos gara ražojumos uz sava laika mocošajiem jautājumiem. Pat Lencs, apzīmēdams latviešu tautu par garīgi mirušu, tomēr spiests atzīties, ka viņa garīgi tomēr progresē. Tas redzams no kādas vietas viņa sprediķu grāmatas priekšvārdā, kur autors konstatē, ka Mancela sprediķu grāmata ne savā agrākajā veidā, ne pārlobotā neder vairs «tagadējo latviešu — spirdzināšanai»⁴⁾.

No Mancela līdz Lencam bija pagājuši simts gadu: 1654.—1764. Tā tad pēc simts gadiem, kā Lencs atzīmē, Mancela grāmata vairs neapmierina ne valodas, ne ortografijas, ne pamatīguma ziņā. Citu argumentu autors, par nožēlošanu, nemin. Mums gan izklausās savādi, ka Mancelis vergu laiku latviešus vairs neapmierina. Bet simts gadu ir liels laika gabals, un lai toreiz arī attīstība gāja lēnāk nekā tagad, tad tomēr toreizējam latvietim, tāpat kā mums tagad, grāmatas, kas iznākušas simts gadu atpakaļ, likās novecojušas; arī mūsu tagadējās grāmatas tai paaudzei, kas viņas lasīs pēc simts gadiem, daudzējādā ziņā līksies novecojušas. Bez

⁴⁾ Cit. gr. 4. l. p.

tam, Mancelis jau savā iznākšanas laikā latviešu valodas apziņu nespēja apmierināt, tāpat kā 100 gadu vēlāk to nespēja arī Lencs, bet Lenca valoda, salīdzinot ar Mancelja valodu, tomēr ir solis uz priekšu.

Uz latviešu gara dzīves attīstību norāda arī daži konkrēti fakti: pa malu malām bija radušies lasītpratēji un šur tur arī latviešu skolotāji. Līdzās baznīcai un grāmatai Vidzemē darbojās arī skolas. Lai gan ļoti trūcīgas, tomēr savu gaismas staru tās meta vergu tumšajā masā.

2. Grāmatnieki un grāmatnieces. XVIII. g. s. otrā pusē latviešu gara dzīvē kļūst redzams, ka mānāmu iespaidu uz tautas garu darījis un dara faktors, kas ieplūda mūsu kultūras dzīvē ap 200 gadu priekš tam: drukāts vārds, grāmata. Ir radušies lasītpratēji un lasītpratējas, kas mīl grāmatu un kas tamdēļ tautā dabūjuši nosaukumu: grāmatnieki un grāmatnieces. Šie cilvēki nav intelligenti šā vārda tagadējā nozīmē, bet dzimtzemnieki, kas izmanto grāmatu savas gara dzīves veidošanai un māca arī citus, tā izpildīdami zināmu lomu izglītības sekmēšanā, izglītības kustībā, izpildīdami, trūkstošās inteligences vietu, būdami viņas vietnieki, priekšteči.

Ar grāmatniekiem un viņu lomu izglītības veicināšanā mūs iepazīstina prāvests Kr. D. Lencs.

Kas īsti ir grāmatnieks vai grāmatniece? Par to minētajā Lenca darbā atrodam šādas ziņas.

„Rad tee Behrni leelafi teef: tad buhs jums tohs Skolā juhtit, ka tee pašchi Dēwa Wahrduš lašfiht mahzahs. Ja juhs tohs leefat Sehtā mahzitee3, tad dohdeet tohs pee tahdeem Grahmatneefkeem Mahzibā, kas pašchi itt fibri un gattawi lašfa. Usraugajt, ka tee Behrni ne lašfa netihri ar pušs Wahrdeem. Zitti Wezzafi jaw irr meerigi, kad tee tiffai to Balši ta Skohlas-Behrna eefšch lašfiichanas dšird, kad tas arridšan tohs Wahrduš eefšch Lašfiichanas tā laušch, ka weens šaprattigs Bilwefs ne kahdu Wahrdu ne warr šaprast. Behz to tee Wezzafi wišs ne behda. Winni tomehr leelahs: Mans Dehls mahf jaw lašfiht. Bet kahds Lab-

bums irr tam Behrnam, kahds Labbums ir jums Wezzakeem no tahdas Laffiſchanas? Ne kahds. Lapehž, mihli Wezzafi, Lai juhſu Behrni itt ſĕaidri un tihri mahzahs laffiht, kad juhſ tohs weenreiji eſſat Mahzibâ demuſchi. Ne nemmeet tohs tik drihſ pirmâ jeb ohtrâ Seemâ, kad wiinni tohs Wahrduſ maſ lauſiht maht, no Skolas ahrâ. Jo taſ wiinneem neneeka nepalihdi. No ta nei wiinni, nei juhſ warrat Deſwa Wahrdu Sapraſchana dabbuht. Skubbinajeet arriſjan juhju Behrnuſ, teem Skolâ ne eſſoht, ka tee daſchfahrt Waſſarôſ, wiſſwairak Swehtdeenas- Waſſarôſ eekſch Laſſiſchanaſ iſchakli darbojahs. No daſchi Skohlas-Behrni wehl Seemâ mahzahs, to tee Waſſarâ atkal aiſmirſt, jo zaur wiſſu Waſſaru tee Grahamatu ne nemm Rohkâ, irr Wezzafi uſ to ne luhko, la tee tohs mahzituſ Lekzionuſ no jauna atkal zauri nemm. Sinnams, la Waſſarâ Darba-Daiſs irr. Bet fur Gegribbeſchana un karſta Dſihſchana, fur karſta Deſwa Wahrdu Mihlaſtiba irr; tur liſs Lehws un Mahte tomehr daſchfahrt Waſſarôſ ſawu Skohlas-Behrnu, tam Darbôſ ne eſſoht, allaſchin laſſiht. Geminneet to arri, juhſ Lehwi un Mahtes, ſaweem Behrnem, kad tee tihri ne laſſa, nedſ tohs Wahrduſ pareiſi iſſaka, tohs daſchfahrt tahdehl magkenit apkaunedami. Ne lauſjeet teem arri tohs Wahrduſ beſ Prahtâ ween nolaffiht. ⁵⁾)

Tâ tad grâmatnieks ir laſitpratējs. Tie var bût bērnī, var bût arī pieauguſi. Kādâ citâ vietâ ſavâ ſprediku grâmatâ Lencs rûnâ arī par grâmatniecēm, no kuŗa redzams, ka tanī laikâ arī ſievietes pratuſas laſit un laſijuſas arī citiem priekſâ. Vēl vairak, ſievietes bijuſas galwenâs bēnumâcitâjas mājâs un veikuſas lielâku darbu latvieſu toreizējâ gara dzīvē nekâ ſkolotâji. (ſk. A. Vičs: Iz Latv. ſkolu vēſtures I.) Raksturīgi, ka laſitâji daſkârt ielauzâs laſiſanâ tīri mehaniski, un tad laſot nepiegriež ſaturam nekâdas vērības. Par ſo mehanisko laſiſanu nav ſeviſki ko brīnīties. Jāņem vērâ, ka toreiz nebija nekâdu mâcības grâmatu. Mâcījâs pēc

⁵⁾ Cit. gr. 222.—223. l. p.

garīgajām grāmatām, kur valoda ļoti neskaidra un teksti bieži vien pat tagadnes izglītotam cilvēkam grūti saprotami, kur nu vēl seno laiku vienkāršajam dzimzilvēkam vai vergam!

Kādā citā vietā Lenca grāmatā lasām vēl šādu grāmatnieka raksturojumu:

„Nemmeet to labbi wehrā juhs Grahmatneefi muhsu šarpā. Zitti no jums jeb šwehtā Grahmatā, jeb Rohkas-Dseefmas-Grahmatā, gann lašja. Tee ir Basnizā DĒewa Wahrduš gann dšird, bet tomehr tumšči un akli paleef, ne mahzidamees to Allngu JĒsu atšiht. Ja tee daudš darra, tad tee magkeniht no Winna ar Galwu mahzahš, bet Sirdi Šehlaštibas newaid, Gaišchuma newaid, Dšihwibas newaid. Kas irr ta Waina? Redseet, ta Waina ir šči: Juhs krihtat ar šawu pašču Saprašchanu un Spehku us to Laššičhanu jeb Klaušičhanu to DĒewa Wahrdu. Juhs ščkeetat, tas ahrigs Darbs juhs šwehtus darrihs, prohti, kad juhs ar Nzzim tohs Rakštus ušluhkojušči ar Mutti tohs iššafat, un ar Nuffim to ahrigu Balši ta Mahzitaja flaušat, jeb juhs laššat un dširdat DĒewa Wahrduš tapehš, ka juhs to ahrigu Galwas-Sinnašchanu no teem dabujušči preefšč zitteem špihdat, ka juhs šawam Mahzitajam labbi atbildeht un tapehš leelitees un teiftees warrat, ka juhs labbat, nekā zitti, DĒewa Wahrduš prohtat. To juhs ne apdohmajat, ka DĒewa Wahrdeem Sirdi buhs nahkt, un labbus Auglus par Sirds-Pahrwehrišchanu nest. Juhs šawu leelu Aklibu eefšč tahš ihštenas Krištus Atšihšchanas ne atšihštāt, nedš par to behdigi eššat. Juhs to Allngu JĒsu par Winna Garru ne peeluhššat, lai Las juhs apgaišmo, un jums tohs DĒewa Wahrduš Sirdi itt špehzigus darra, lai Las to Allngu Krištu jums parahda un apškaidro. Ja nu tas Šwehtais Gars jums tomehr ar weenu Špošchumiau no Sawu Gaišchuma Sirdi eepihd; tad juhs tuhđalin topašču kā išdsehšchat. Juhs tam Šwehtam Garram allasch pretti šahwat, tai Šwehtdeenā, Beeđeršchanas pehš, jeb Krohgoš, jeb pee šaweem Raddineekeem to Laiku tehredami. Juhs leezeetees tohs Wahrduš zaur to Wellu no Sirdim atraut, to Šwehtu Garru tā

aistāmedami, ka Winšch juhs ne marr apgaismot, nedf pee JESu peeweft. Lā tas nu ne buhs palift, ja juhs grībbat zaur Swehtam Krištu apgaismoti tapt. Jums buhs meenreiji tam Swehtam Garram fluffu turreht, un Lam flaušiht, ka Winšch to Girds-Lunšibu aisdšiht, un to Pestitaju eeffch jums apšfaidroht marr.“⁶⁾

Tā tad grāmatniekam tiek nosprausts arī mērķis: 1) saprast ko lasa, 2) izprast un uzņemt sevī, savā dvēselē ticības mācības, reliģiskas atziņas.

Redzams, mācītāji izraudzija grāmatniekus — dievvārdu sekmīgākai izplātišanai. Tā tad mūsu gara dzīvē parādās jauns vairāk vai mazāk nozīmīgs darba spēks. Bet vai viņš ietilpst intelligencē? Protams, nē, jo grāmatnieks vai grāmatniece nav taču cits nekas vairāk kā lasītpratēji zemnieki un zemnieces. Šo lasītpratēju 1779. gadā katrā Vidzemes draudzē caurmērā aprēķina uz 1600 un visā Vidzemē ap 89.600⁷⁾ Šajā masā, protams, bija visai dažādi grāmatnieku tipi: cits, varbūt, prata tikai mechaniski lasīt, cits turpretī — lietojot Lenca teicienu — prata «it tīri un gatavi» lasīt. Intelligences vēsturnieku var interesēt, protams, tikai šī pēdējā kategorija, jo no šo grāmatnieku vidus radās dažs labs, kas izpildīja skolotāja pienākumus, kā mēs to redzēsim, apskatot apgaismības gadu simtņa pēdējās puses latviešu skolotājus.

3. Skolotāji. Pirms runājam par skolotājiem, nepieciešami ieskatīties vispār Latvijas skolu apstākļos Vidzemē XVIII. g. s. otrā pusē.

Ka XVIII. g. s. latvietim, smokot grūtā vērzdzībā, tomēr nebija nomāktas gara spējas un tiesmes pēc izglītības, to liecina latviešu dzīvā piedalīšanās herhūtīešu izglītības centienos šā paša apgaismības gadu simtņa pirmajā pusē. Pēc herhūtīešu centienu nomaksāšanas latviešu izglītības un apgaismības lietas palika muižniecības, garīdzniecības un pilsētas — pilsonības rokās. Bet valdība?

⁶⁾ Turpat, 211. l. p.

⁷⁾ A. A. Višs. Iz latviešu skolu vēstures (Vidzeme no 1700.—1800. gadam). 1923. g. 183. l. p.

Zemes pārvaldes priekšgalā stāv minētās trīs kārtas, kā to atzīst paši muižniecības ideologi.

«Šie trīs elementi», saka muižniecības ideologs A. Tobīns, runādams par muižniecības, garīdzniecības un pilsonības lomu zemes pārvaldē — «representē tiklab attiecībā pret krievu valstsvaru, kā arī igauņu-latviešu lauku tautu rietumeiropējisku kultūru». ⁸⁾

Šī rietumeiropeskā kultūra, pēc šā paša Tobina ziņām, izglītības laukā nu bija tāda, ka XVIII. g. s. pirmajā pusē ne muižniecība, ne garīdzniecība nav neko skolu labā izdarijušas, jo zeme esot bijusi pārāk izsīcināta, «lai varētu ko ziedot skolu būvei» ⁹⁾

Tāds stāvoklis turpinās līdz 1765. g., kad landtāgs, lai valdība neaizsteigtos ar kādiem rīkojumiem priekšā, nolemj celt: 1) draudzes skolas, kur vēl tādu nebūtu, 2) zemnieku jeb muižu skolas, lai zemnieki, kas nevar iemācīt bērnus lasīt un katķismu, un nevar sagatavot viņus sūtīšanai draudzes skolās, māca tur savus bērnus. Reizē ar to skolu apmeklēšana tiek padarīta par obligātorisku ¹⁰⁾.

Gadu simteņa pirmajā pusē muižniecībai par skolām nebija intereses, jo tā bija aizņemta izpostītās zemes atjaunošanā. Bet kur tad nu tagad šī interese radās? Varbūt zem valdības spiediena, saka Tobīns. ¹¹⁾ Vēstures fakti liecina, kā tas katrā ziņā noticis zem šāda spiediena, jo ģenerālgubernators Brauns 1765. g. landtāgā stingri iekustināja skolu reformas jautājumu, pat norādīdams uz to, ka zemnieku izglītības pacelšana nāksot pašiem kungiem par labu. Ģenerālgubernators uzsvēra, ka trūkstot skolotāju un uzstāja arī, ka vajadzīgi labāki skolotāji. ¹²⁾

⁸⁾ A. f. Tobien. Die Livländische Ritterschaft. Riga, 1925. g. 503. l. p.

⁹⁾ А. Тобинъ, Лифляндское Аграрное Законодательство въ 19 столѣтїи. Т. I. Рига, 1900. 44. l. p.

¹⁰⁾ А. Тобинъ. Турпат 46., 47. l. p.

¹¹⁾ A. f. Tobien. Cit. gr. 239., 240. l. p.

¹²⁾ A. Vičs, Cit. gr. 98., 99. u. t. t. l. p.

Ar 1765. g. landtāga lēmumu skolu jautājumā muižniecība un viņas ideologi mēdz sevišķi lepoties, jo tas nu sekmējis skolu attīstību. Diemžēl, fakti tam runā pretī. Pagāja viens gadu desmits pēc otra, bet laiku pa laikam sarīkotās skolu revīzijas redzēja visur tikai agrākos trūkumus. Pat nenogurstošais muižniecības politikas idealizētājs Tobīns spiests atzīt, ka XVIII. g. s. šis tas gan darīts skolas labā, bet «samērā ātru attīstību» tautskola uzsāk tikai pēc zemnieku brīvlaišanas¹³⁾.

Nosaukdams skolu lēno attīstību pēc zemnieku atsvabināšanas par ātru, Tobīns reizē ar to apliecinā, cik gausa tā bijusi XVIII. g. s. otrā pusē.

Prāvests Lencs 1764. gadā bija mēģinājis muižniecību pārliecināt, ka grāmatas izplatīšanai zemnieku starpā esot muižniekiem ekonomiska nozīme: zemnieks palikšot «kunga darbā vēl reiz tik apzinīgs, uzticīgs, čakls kā līdz šim»¹⁴⁾. To pašu apmēram atkārtoja gadu vēlāk landtāgā ģeneralgubernātors Brauns.

Muižniecība ierakstīja arī landtāga protokolā, ka «zemnieku jaunatnes labāka audzināšana ļoti nepieciešama... kā gabals no vispārējās labklājības»¹⁵⁾.

Bet kamdēļ tad nu pēc visa tā skolas attīstījās tik pārāk gausi? Uz to, liekas, varam bez alošanās atbildēt ar jautājumu: jā, kamdēļ, tad vergam dot izglītību? Apzinīgums, uzticība un čaklums darbā bija sasniedzams ar koku, pletni, un verga vērtību pārdošanā, kuŗa līdz 1765. g. norisinājās atklāti tirgos, bet pēc tam tika izdarīta «zem rokas» izglītība nepavairoja. Par amatniekiem maksāja vairāk¹⁶⁾. bet pēc lasītpratējiem pieprasījuma nebija, vismaz tas vēsturiski nav konstatējams.

¹³⁾ A. Tobien. Die Livländische Ritterschaft. 1925. 241. l. p.

¹⁴⁾ Lenz. Cit. gr.

¹⁵⁾ Die Lettische Revolution. 1908. I., 101. l. p.

¹⁶⁾ Julius Eckard. Livland im achtzehnten Jahrhundert. 1876. g. 425. l. p.

Un ja nu tomēr muižniecības ideologi lepojas ar muižniecības rūpēm tautas izglītības laukā, tad jā-jautā, kas īsti bija šis tā saucamās gādības mērķis. Uz to visai zīmīgu atbildi dod kāds XVIII. g. s. poli-cijas likumu tulks, Nilsens.

«Nav nekādu pretrunu un šaubu,» — saka viņš — «ka skolas zemnieku bērniem augstākā mērā vajadzīgas, tikpat nepieciešamas kā baznīcas pieau-gušiem lauku ļaudīm, jo tie baznīcās nevar ar patiesu labumu iet, ja viņi nav pirms jaunībā ar skolas mā-cību zināmā mērā izglītoti, lai saprastu sprediķi ar spridzinājumu un sekmēm». ¹⁷⁾ Šis uzskats par taut-skolas mērķi bija spēkā, ne XVIII. g. s. otrā pusē vien, bet arī visā XVIII. g. s., un viņa ēnas manā-mas pat vēl visjaunākā laikā mūsu skolās.

Tautskola bija baznīcas piedeva, un baznīca — kā tas zināms no reformācijas vēstures — muižnie-cības politikas ierocis, tā tad tautskola arī bija muiž-niecības ierocis: noregulēt tautu viņai vajadzīgā garā. Bet tā kā baznīca jau šo tautas gara regulē-šanas darbu strādāja, tad skola, kuŗas ierīkošana prasīja no muižniekiem līdzekļus, nebija viņiem tik nepieciešama. Skolas mērķis bija emācīt zemnie-kus lasīt, lai tie sekmīgāki varētu uzņemt sevī baz-nīcas mācības. Bet tieša ekonomiska vai politiska nepieciešamība tā nebija, un muižniecība taču ir vis-pirmā kārtā lielgruntnieku, t. i. lauksaimnieciska ražotāju šķira, kuŗa uz saviem vergiem skatījās kā uz vienkāršu darba spēku, un otrkārt, tā ir politisks kolektīvs, kā to Tobīns vēl sevišķ. jaunākā laikā uz-sver ¹⁸⁾, bet no politiskā viedokļa arī vergu lasītpra-šana un izglītības pacelšana nepieciešama nebija.

Muižniecības attiecības pret skolu visā plašumā pieder skolu vēsturei. Še mūs interesē tikai divi

¹⁷⁾ Nielsen, C. H. Handbuch zur Kenntniss der Polizei-gesetze. Dorpat, 1794. 73. l. p.

¹⁸⁾ Tobien, A. «Es gibt einen politischen Adel, oder es es gibt gar keinen», citē viņš Treičke's vārdus. Die Jivlän-dische Ritterschaft. 1925. 3. l. p.

apstākļi: 1) skolu rašanās fakts un 2) skolotāju vajadzība.

Sakarā ar 1765. gada landtāga lēmumu, ko ģenerālgubernātors Brauns izsludināja kā patentu, t. i. kā likumu, vajadzēja nodibināties trejāda tipa skolām: draudzes, muižu, māju. Bet skola nav domājama bez skolotājiem. Kur tos ņemt?

1750. gadā ģenerālsuperintendents A. Cimmermanis iesniedza landtāgam priekšlikumu, dibināt skolotāju semināru. Priekšlikums palika bez sekēm.¹⁹⁾

1765. gadā ģenerālgubernatora Brauna patentē sacīts (VII. punkts), ka draudzes skolas jānostāda pienācīgā kārtībā un jāgādā, lai viņās būtu skolotāji no vāciešiem vai latviešiem. Rūpēties par to — tas baznīcas priekšnieku uzdevums — aprinķos.²⁰⁾

Kā muižnieki pildīja šo patentu? 1785. g. skolu vizitācija pierādīja, ka tā nav pildīta. Muižu vai mājskolas pastāvēja lielāko tiesu vārda pēc. Parasti muižnieks to ierīkoja uz laiciņu kādā vecā rijā, vecā krogū vai citā kādā muižai nevajadzīgā telpā, vai arī kādā dzimtzemnieku mājā.

Kā skolotāji strādāja grāmatnieki, kas prata lasīt, katkismu un baznīcas dziesmas. Bet gadījušies arī tādi skolotāji, kas triju ziemu laikā nevarējuši iemācīt bērnus lasīt.

Kautcik labākā stāvoklī bija draudzes skolas, kurās darbojās patstāvīgs skolotājs, algots, kaut arī vāji.

Skolotāju etiskais līmenis bieži vien tik zems, ka vizitācijas dokumenti raksturo skolotājus par «nederīgiem subjektiem», pie kuriem zemnieki ne labprāt sūta savus bērnus mācīties.

Skolu un skolotāju bēdīgo stāvokli neslēpj pat muižnieku pārstāvis vizitācijas komisijā barons Budbergs, kas savā ziņojumā 1785. g. uzrāda, ka

¹⁹⁾ А. Тобинъ. Cit. gr 44. l. p.

²⁰⁾ А. Виѣс. Cit. gr. 281. l. p.

katrā apriņķa pilsētā vajag dibināt skolotāju institūtu.²¹⁾

Vai muižniecība nodibināja kaut vienu šādu skolotāju sagatavošanas iestādi? Nē. Tas rāda muižniecības īstās attiecības pret skolu vispār un skolotājiem sevišķi. Ar landtāga lēmumu bija taisīts zināms žests, bet praktika bija otrāda.

Bet nu pakavēsimies tuvāk pie tā paša skolotāju sastāva, kāds izveidojās tanī laikā. Te sastopam trejādus tipus: 1) skolotājus, vairāk vai mazāk izglītotus savam amatam, 2) dažādus amatniekus, kas izpilda skolotāju darbu un 3) grāmatniekus no zemnieku vidus.

Abas pirmās katēgorijas sastādās pa daļai no vāciešiem, pa daļai no latviešiem, pēdējā vienīgi no latviešiem. Vācu skolotājus latviešu intelligencesi, protams, pieskaitīt nevaram. Varētu vēl būt runa par vienas otras izcilus personas ievērošanu mūsu intelligences vēsturē, ja šādas personas būtu darījušas kādu iespaidu, uz latviešu gara dzīvi, kā tas noticis literatūrā. Bet šādu izcilus personu starp vācu skolotājiem nav. Drīzāk otrādi: tur nereti atrodami cilvēki, kas skolotāja amatam godu nedara, nerunājot nemaz par kādu viņu lomu intelligences vēsturē.

Ar zināmu neuzticību varam skatīties arī uz kādu vienu vai otru amatnieku, kas ieņēmis skolotāja vietu. Tā, piem., 1766. g. vizitācija atrod kādu Gaile Joest, bijušo skroderi, kas jau 8 gadi nodarbojas kā skolotājs²²⁾. Šis nav vienīgais piemērs. Bet kritisku vērtējumu par šiem cilvēkiem sniegt nav iespējams, nezinot tuvāk viņu darba kvalitāti. Turpmākā latviešu intelligences vēsture pazīst ne vienu vien piemēru, ka dažs labs amatnieks pārmaina amatu pret intelligentu darbu un ne bez sekēm. Šie senie skolotāji no amatnieku aprindām liecina par gadījumiem, ka amatnieku aprindās pār-

²¹⁾ A. Vičs, Cit. gr. 215.—217. l. p.

²²⁾ A. Vičs. Cit. gr. 115. l. p.

runājamā laikmetā varēja būt cilvēki ar zināmām tieksmēm pēc izglītības un varbūt arī ne bez intellīgenta cilvēka kvalitātēm, kā to redzējam pie Viljama, kas arī bija taču pēc amata tikai kalējs.

Interesanta skolotāju katēgorija ir dzimtzemnieki, kas izpilda skolotāja pienākumus: parasti pa ziemu tie ir intelligenti, pa vasaru nē, jo pa ziemu strādā skolotāja darbu, bet pa vasaru pilda kunga klaušas. Piemēram:

1766. g. Rozes muižas skolā kāds zemnieks māca bērnus. (A. Vičs I., 130.) — Loberģu muižas skolā māca bērnus tās pašas muižas zemnieks Pakulu Mačs (Turp. I., 132.).

1775. g. vizitācija atzīmē šāda tipa skolotājus Lodes un Skujenes muižu skolās, kurās pat uztur paši zemnieki (Turpat, I., 168.). Tādu piemēru daudz. Muižnieki, lai nebūtu jāceļ skolas, uzdod vienam vai otram zemniekam ierīkot muižas tuvumā skolu: mājās, kādā tukšā muižas ēkā vai kādā rijā. Par skolotāju tiek iecelts pats saimnieks, atlaižot tam dažas klaušas, vai arī kāds cits dzimtcilvēks. Retos gadījumos muižas skolai tiek celta piemērota ēka un pieņemts sagatavots skolotājs²³).

1785./86. g. vizitācija atzīmē sekošus šāda tipa skolotājus: Puiķeles muižas skolā māca Pīgotu mājas saimnieks Andrējs, Puiķelē — Panku Jānis, Stakenbergā — Mīlēnu Mangulis, Rozes muižā — «notes skolotājs» Juris no Mačkalniem, u. t. t.²⁴).

Visi tie ir mums jau pazīstāmie latviešu grāmatnieki. Piem. D i k l u draudzē 1786. g. vizitācija atrod Dikļu muižas skolas telpas kādās mājās, bet skolotāja nav. Muižnieki paskaidro, ka vajadzības gadījumā par skolotājiem varot dabūt dzimtcilvēkus, grāmatniekus. Tiem atlaižot klaušas, dodot kautcik labības, lai māca. Bet tā kā zemnieku mājās grāmatnieku esot daudz, tad skolas nemaz neesot vaja-

²³) A. Vičs. Cit. gr. 169.—170.

²⁴) Turpat. 203. un sek. l. p.

dzīgas²⁵⁾. Opekalnā, pēc mācītāja Hildebranta ziņojuma 1786. g., muižu un māju skolās — visur bērņus mācot labi grāmatnieki²⁶⁾.

Arī šie cilvēki, tāpat kā amatnieki, kas māca bērņus, nav bez iebildumiem pieskaitāmi intelligen-
cei. Tanī laikā, kad viņi mācīja bērņus, kas pēc
1765. g. patentes bija jādara no Mārtiņiem līdz Liel-
dienām, tie bija skolotāji, tā tad intellīgenta darba
strādnieki, bet vasaru pārvērtās atkal par dzimt-
kunga klausībniekiem. Citiem vārdiem: ziemu tie
izpildīja garīgas klausas, vasaru materiālas. Tie
bija, tā sakot, pusintellīgenti. Reizēm jau arī šāds
grāmatnieks un pusintellīgents klausībnieks varēja
izvērsties par intellīgentu šā vārda istā nozīmē.
Tāduš piemērus mēs arī sastopam starp XVIII. g. s.
latviešu skolotājiem. Piem. Carnikavā 1766. g.
vizitācija atzīmē skolotāju Jēkabu Karašu, kas esot
zemnieks un kam neesot nekāda amata (Handwerk).
Tā tad, tas strādā skolotāja darbu ne kā blakus
darbu. To rāda arī viņa alga: muiža maksā 10 dāl-
deru, un katra zemnieku māja dod kautcik naudas
un sīciņus. Te, acīm redzot, zemnieks grāmatnieks
strādā kā algots skolotājs, tā tad, formāli un faktiski
intellīgents.

Kādā izglītība bijusi katram no pārrunājamā
laikmeta latviešu skolotājiem, to grūti noteikt.
Domājams, ka lielāko tiesu tie bija grāmatnieki, bet
tomēr ar dažādu sagatavojumu. Par šo dažādo lat-
viešu skolotāju sagatavojumu dabūjam pārliecinā-
ties gan no vizitācijas sakrātājām ziņām, gan no
citiem avotiem. Piem. mācītājs P. Baerents, iepa-
zīstinot atklātību ar Āraišu draudzes chroniku,
atzīmē, ka 1765. gadā Liepas muižas īpašnieks licis
vēl divās mājās ierīkot skolas ābecniekiem, «lai
muižas skolotājam nebūtu jākavējas ar tiem». Šis
skolotājs ir kāds Anduļu Pēteris, kas māca arī rak-
stīt. Rakstīt mācīšana toreiz neietilpa lauku skolu

²⁵⁾ A. Vičs. Turpat, 205., 206. l. p.

²⁶⁾ Turpat, 209. l. p.

programā, un ja skolotājs to darīja, tad tas liecina, ka viņš izglītības ziņā stāvējis augstāk nevien par ābēces mācītājiem, bet vispār par toreizējo skolotāju caurmēra tipu. Tanī pašā laikā Striķu muižā māca bērnus skolotājs Tūter Anžs, ko chronika atzīmē kā vienu no labākiem skolotājiem draudzē²⁷⁾.

1766. gadā sastopam kādu latvieti arī kā draudzes skolotāju Raunas draudzē. Tas ir 25 gadi vecais Mārtiņš Pakalnieks, kas šajā vietā strādā jau 6 gadi un kuŗu vizitācijas komisija atzīst par labu un strādīgu. Viņš izpilda arī ērģelnieka vietu un sagatavo iesvētāmos jaunēklus²⁸⁾. Kāda Pakalniekam izglītība nezinām. Bet dažos gadījumos atrodami arī latviešu skolotāji ar speciālu paidagoģisku vai formālu izglītību. 1766. g. Āraišu draudzē darbojās Gaveņu Anže, kas šajā draudzē kalpo kopš 1740. gada, kad pie ievēlēšanas tam nācies sacensties ar otru kandidātu, Daukšu Jāni. Abi šie skolotāji ir Valmieras hernhūtiešu semināra audzēkņi, tā tad ar speciālu paidagoģisku izglītību²⁹⁾.

Vienā gadījumā varam arī dažus vilcienus redzēt no kāda latviešu skolotāja izglītības gaitas: tas ir Nītaures skolotājs Pelnu Pēteris. Viņš bijis dzimtcilvēks. Grafs Fermers viņu skolojis vispirms pie Nītaures skolotāja Vegelina, tad Cēsīs pie kāda maģistra Hermana, beidzot Rīgā pie kāda ērģelnieka. Pēc šīs izglītības gaitas grāfs devis Pelnu Pēterim brīvības grāmatu ar noteikumu, ka viņam jāpilda skolotāja amats Nītaures draudzē³⁰⁾.

Reizē ar skolu dibināšanos sākās arī muižniecības skolu politika. 1785. gadā ģenerālgubernātors Brauns izlaida pavēli skolu lietās, kuŗā ar skumjām aplicina, ka muižniecība 1765. g. landtāga lēmumu un valdības patenti skolu jautājumā nav pildījusi jeb — runājot minētā dokumenta vārdiem — «atstā-

²⁷⁾ P. Baerents. Avaišu draudzes skolas kronika. «Izgl. min. mēnešraksts». 1923. Nr. 12. 1012., 1013. l. p.

²⁸⁾ A. Vičs, Cit. gr. 130. l. p.

²⁹⁾ A. Vičs. Cit. gr. 130. l. p.

³⁰⁾ Turpat, 232.

jusi gandrīz pilnīgi novārtā, un par nabaga zemnieku jaunatni ne baznīcas priekšnieki, ne muižu īpašnieki nav pienācīgi rūpējušies»³¹⁾).

1789.—1800. noturētajos landtāgos skolu jautājums vairs netiek cilāts. Un tā tas ilga līdz zemnieku brīvlaišanai. Raksturīga aina: XVIII. g. s. pirmajā pusē (1700.—1750.), kā bīskaps Ulmanis liecina, nav saskatāmas nekādas zīmes, «kas liecinātu par muižniecības nopietnu gribu skolu labā ko darīt»³²⁾. Un par laikmetu 1750.—1819. g., kā redzējam, var liecināt to pašu. Tā tad vairāk kā gadu simteni muižniecība nav darījusi skolu lietā gandrīz nekā. Ko tas nozīmē?

Muižniecība bija zemes saimnieks. Un ja nu šis saimnieks skolu lietā nekā nedarīja un viņu arī valdība ar atkārtotām pavēlēm nevarēja piespiest ko darīt, tad tā ir zīme, kā šai šķirai latviešu zemnieku skolu jautājumā — sava noteikta politika: nedarīt skolu lietā pēc iespējas nekā, un ja kaut ko dara, tad ne zemnieku interesēs, bet savās. Muižniecības skolu politika skaidri redzama jau no skolotāju izvēles vien: par skolotājiem viņa lielāko tiesu ielika vāciešus.

Jau gadu simteņa pirmajā pusē šī politika parādās ļoti noteikti. 1736. g. skolu vizitācija konstatēja, ka vairums skolotāju ir vācu tautības, atzīmējot arī, ka esot gadījumi, kur muižnieki pabalsta skolu, bet ar noteikumu, ka skolotājam jābūt vācietim³³⁾. Par vācu skolotājiem tānī laikā saukuši arī pārvācotus latviešus. Skolotāju tautības jautājumu tiklab muižniecība, kā ģenerālsuperintendents ieskatīja par ļoti svarīgu. Un vācu skolotājiem, pat tad, kad tie bija nederīgi un žūpas, parasti deva priekšroku³⁴⁾. 1766. gadā, Trikatē redzām šādu visai raksturīgu sacensību starp vācu un latviešu skolotāju. Mācītājs G. Dīcs nav mierā ar

³¹⁾ Turpat, V. pielikums.

³²⁾ Turpat, 91. l. p.

³³⁾ Turpat, 70. l. p.

³⁴⁾ Turpat, 73. l. p.

vācu skolotāju Višņakovski, un pats uz savu galvu pieņem latviešu skolotāju Jāni. Mācītājs un muižnieki te skolotāju dēļ asā strīdū. Skolu vizitātoriem nākas šo strīdu izšķirt. Notiek izmeklēšana. Vācu skolotājs pats atsakās no amata, bet latviešu skolotāju atlaiž, piespriežot tam 10 pāru rīkšu. Mācītājs Dīcs nav gribējis padoties vizitātoru lēmumam un sakarā ar to dabūjis spiedienu no augšas³⁵).

Nezinām skaidri iemeslus, kamdēļ Dīcs vācu skolotāja vietā gribējis peņemt latvieti. Bet mīkla nav tik grūti uzmināma. Dīcs bija arī rakstnieks un dzejnieks, kam latviešu valoda nevarēja būt vienalzīga. Bet kādā latviešu valodā vācu skolotāji mācīja latviešu bērņus? 1736. g. skolu vizitācija atzīmē gadījņumus (Lazdonā, Laudonā), ka skolotāji ļoti vāji prot latviešu valodu (Vičs I., 18., 70. l. p.) Šo vācu skolotāju valodas neprašāņu raksturo arī prāvests Lencs gadu 30 vēlāk. Laižot klajā savu sprediķu grāmatu (1764.), viņš mācītājiem ieteic gādāt par labiem priekšā lasītājiem, kas lasa saprātīgi, skaidri, tīri, ar izteiksmi, ievērodami pieturas zīmes.

«Šo mērķi», saka Lencs — «jūs sasņiegsit tad, kad 1) parūpesities par labiem vācu un latviešu skolotājiem, kas latviski lasa tekoši, saprotami, kārtīgi, nedurstās, nestostās, nedzied, nepatur vārdus pa pusei mutē, nenorij pēdējo zilbi, neievēro kommatas, nomurminādami kaut ko apakš sevis, it kā tie gribētu aizmigties un tamlīdzīgi. Labi, dažs teiks, kas dos mums viscaur tādus skolotājus, kas labi lasa? Diemžēļ, ir bēdīgi, ka bieži jāpatur tas, kas ir. Arī sliktiem skolotājiem var mācītājs dažā ziņā līdzēt, ja viņš tos bieži pie sevis aicina un liek tiem lasīt sev kādu gabalu priekšā, klūdas, ko viņš taīsa, tiem labprāt uzrāda, un ar savu paša piemēru pa-

³⁵) Turpat, 130. l. p.; šādi spiediņi no augšas vērā liekami. Tie latv. skolu vēsturē atkārtojas diezgan bieži. Viņū loģika tā, ka garīdzņiecības rīcību skolu lietās nosaka muižņiecība, un gadījņomos, kad garīdzņiecība domā rīkoties pret muižņieku gribu vai interesem, tad dabū »spiedienu no augšas«.

rāda, kā kāds gabals no grāmatas jālasa pareizi, saprotami, skaidri, ar izteiksmi. Īpaši būtu skaisti, kad krietni mācītāji kādas pāris dienas vai arī tikai sestdienu iepriekš liktu skolotājam vai priekšlasītājam, kam svētdien jālasa, sprediķi vai arī gabalu no tā skaņi savā istabā lasīt sev priekšā un lasīšanā pamanītās kļūdas izlabotu. Ja tas notiktu gada ceturksni vai pusgadu no vietas, tad nākotnē šis pūles vairs nebūtu vajadzīgas»³⁶⁾

Kā redzams, te zīmēts pārrunājamā laikmeta skolotāja tips, kāds, domājams, bija visparastākais, tiklab vācu, kā latviešu tautības.

Bet ja nu no šāda tipa viņiem vajadzēja izvēlēties skolotāju: kuru tad nu pieņemt — vācu vai latviešu? No valodas viedokļa skatoties, droši vien, vācu amatnieki nevarēja sacensties ar latviešu grāmatniekiem, jo pat vācu mācītāju valoda vēl šobaltdien ir kroplīga, kur nu vēl tā laika vācu skolotāja, resp. bijušā amatnieka valoda! Latvju grāmatnieki nāca no tautas vidus, un ja arī viņi ne visi diezīn cik veikli lasīja, tad bez alošanās var teikt, ka viņu izruna bija skaidri latviska.

Un ļoti var būt, ka šis valodas jautājums bija arī par pamatu Dīca skolotāju izvēlei, kas to noveda minētās raksturīgās sadursmēs ar skolas politikas noteicējiem — muižniekiem un augstāko garīdzniecību.

Spilgtu gaismu uz muižniecības skolu politiku met kāda muižnieku sadursme ar Lazdonas draudzes mācītāju Panceri skolu dēļ. Panceris bija sūdzējis muižniekus, ka tie neierīko likumīgi noteiktās skolas. Tas nu muižniekiem nav pa prātam. 1798. gadā tie notur slepenu sapulci, kurā nolemj mācītāju sūdzēt, un to arī izdara. Šajā sūdzības rakstā nu kultūreli un politiski ļoti raksturīga ir šāda vieta:

³⁶⁾ Lenz, Kr. D. Spreddiķu-Grahmata. 1764. Teutsche Vorrede. 14., 15. l. p.

Draudzes skolotājs un priekšdziedātājs esot nespējīgs cilvēks. Latviešu tauta, kā izrādījies, esot pilnīgi nespējīga iemācīties harmoniski dziedāt. Latvieši protot tikai skaņas izbrēkt. To esot pierādījušas pēdējo divu gadu pūles ne Lazdonas draudzē vien, bet arī kaimiņu draudzēs. Tāpēc Pancera ieskats, ka latviešu zemniekus varēs iemācīt dziedāt, esot nepiepildāms, vēl vairāk tāpēc, ka skolotājs un priekšdziedātājs pats esot pavisam vājš dziedātājs³⁷⁾.

Mācītājs Pancers 1799. g. iesniedz plašu aizstāvēšanās rakstu. Viņš norāda, ka muižnieki izvairās no skolu uzturēšanas. Daži pat oficiālā konventa sēdē saktot, ka skolu neierīkošot. Visām mācītāja pūlēm kaut ko panākt skolu lietās esot jāpaliek bez panākumiem, jo muižnieki strādājo pretī. Uz muižnieku sūdzību, kā mācītājs atceļams, Pancers atbild, kā viņš draudzē strādājo jau 30 gadu, un zemnieki ar viņu esot apmierināti. Pancers aizstāv latviešus un viņu dziedāšanas spējas. Ja muižnieki apgalvojot, ka latvieši spējīgi tikai brēkt, tad tas esot tikai pierādījums, ka muižnieki latviešus noliekot vienā stāvoklī ar lopiem. Vai ar tādiem argumentiem muižnieki gribot attaisnot faktu, ka viņi skolām neko nedrib dot³⁸⁾?

No sacītā redzams, ka dokumentāriski apliecināts ir muižnieku naidis pret latviešu izglītību un bez tam vēl pret latviešu gara spējām vai nacionālo īpatnību. Latvieši, kā visa mūsu pagātne pierāda un arī vēlākā vēsture, ir neapšaubāmi apdāvināta dziedātāja tauta, un ja nu šajā vietā muižnieki noliedz viņas spējas, tā ir zīme, ka viņi uzstājas pret latviešiem tikai tamdēļ, ka tie ir latvieši. Te nepārprotami apliecināts muižnieku nacionālais naidis pret latviešu tautu.

Tāds pat naidis vai nacionāls antagonisms saskatāms arī mācītāju aprindās.

³⁷⁾ Turpat, 235. l. p.

³⁸⁾ Turpat, 236. l. p.

Bet šajā laikmetā rodas arī plaša vācu sabiedrībā sakarā ar attiecībām pret latviešiem, it īpaši mācītāju aprindās.

XVIII. g. s. sākumā mēs redzējam Kurzemē, kā vacu mācītāji nīst savu darba biedri, latvieti V. Šteineku tamdēļ, ka tas latvietis. Šteineks nelikās iebaidīties, bet kā par atbildi uz šo nacionālo naidu izturējas pret savu tautu un tēviju ar mīlestību kā patriots.

Gadu 30 vēlāk Vidzemē arī vācu mācītāju aprindās sāk grozīties ieskati par latviešiem. Tā prāvests Lencs, kā redzējam, 1764. g. sludina, ka latvieši ir arī cilvēki. Mācītājs Dīcs 1766. gadā aizstāv latviešu skolotāju un ved par viņu cīņu ar muižniecību. Mācītājs Pancers 1799. gadā aizstāv latviešus vispār pret muižnieku nicinājumiem uz nacionālisma pamata.

Tā tad, sakarā ar latviešu skolu lietām, iezīmējās svarīga, principiāli vērtējama līnija: nacionālā jaunatājuma kontūras.

Viens no lielākiem ķīļiem, kas šķēla latvju tautas vienību, bija pārvācošanās process. Šis process, kas tik populārs bija kļuvis XIX. g. simteņa pusē, sākās jau vismaz gadu simteni agrāk. Kurzemē, kā redzējam, studētie latvieši gandrīz visi pārvācojās. Tie bija galvenā kārtā mācītāji. Vidzemē to pašu redzam pie skolotājiem.

Nicināšana, ko vācu muižniecība un garīdzniecība parādīja latviešiem, un priekšrocības, kādas baudīja vācu tautības skolotāji, bija par iemeslu, ka latvieši sāka pārvācoties. 1736. g. skolu revīzijā konstatēts, ka vairums skolotāju vācu tautības, un vietām muižnieki pat, uzstāda prasījumu, ka skolotājam jābūt vācietim (Vičs, I., 70.). Jau XVIII. gadu simteņa pirmajā pusē sastopami pārvācošanās gadījumi. Tā 1735. g. skolu vizitācija atzīmē, ka Umurgā strādā skolotājs Jānis Harls — «vācu latvietis», kopš 20 gadiem³⁹⁾. Augšā minētais Nītaures sko-

³⁹⁾ Turpat, 73. l. p.

lotājs Pelnu Pēteris 1793. gadā vēl ir latvietis, bet vēlāk tas pārvērsās par Pēteri Ašmani⁴⁰). Te ir piemērs, kur redzams no uzvārda, kā latvietis pārvācojies. Bet gadījumā, ja uzvārds vācisks, tad šī pārvācošanās nav redzama, un ja skolotājs dokumentos atzīmēts kā vācietis, tad aiz šā vārda var būt arī pārvācojies latvietis. Sevišķi tādi gadījumi varēja būt ar draudzes skolotājiem, par kuriem parasti pieņēma vāciešus vai pārvācojušos latviešus. Tā piem. Raunas draudzē 1793. gadā par skolotāju ir kāds Christian Pakalneck, kas nav nekas cits, kā Kristjānis Pakalneeks. Šis skolotājs interesants vēl tanī ziņā, ka vedis diezgan drošu prāvu ar Raunas muižas īpašnieku, kas viņam atņēmis gabalu pļavas, kuŗa jau 100 gadu bijusi skolas lietošanā⁴¹).

Ja nu sastopam draudžu skolotāju starpā arī latviešus, tad jautājums, kur tie bija guvuši savu izglītību, jo draudzes skolā, kaut arī tās gatavoja galvenā kārtā iesvētāmos bērnus, tomēr ar latviešu grāmatnieka zināšanām vien nevarēja iztikt. Vienu šādu skolotāju izglītības ceļu redzējam, runājot par Pelnu Pēteri. Un varbūt, ka tādā kārtā izglītojies daži labs no toreizējiem latviešu skolotājiem. Vienu otru skolotāju izglītojis arī Ēveles draudzes mācītājs un pazīstamais vārdnīcas autors Jēkabs Lange, vēlākais ģenerālsuperintendents. Viņš 1738. gadā savā draudzē nodibināja mazu semināru, noorganizēja turpat 4 skolas un piegādāja skolotājus arī citām skolām⁴²). Šie skolotāji, droši vien, darbojās arī vēl gadu simteņa otrā pusē.

Daži skolotāji varēja izglītoties arī citā ceļā. Pilsētās toreiz pastāvēja vācu elementārskolas, vai pilsētas skolas, kuŗās ieteica muižniekiem sagatavot nākamos zemnieku skolotājus⁴³). Vispār pilsētās, īpaši Rīgā, tanī laikā mācās diezgan daudz latviešu

⁴⁰) Turpat, 232. l. p.

⁴¹) Turpat, 236., 237. l. p.

⁴²) Berkholz, Dr. E. A. Jakob Lange, Generalsuperintendent von Livland. Riga, 1884. 95. l. p.

⁴³) Vičs. Cit. gr. 255. l. p.

bērnu. Gadās arī viens otrs latviešu skolotāja vārds, kas liek domāt, ka Rīgā bijuši arī latviešu skolotāji, piem. Pēteris Karstenis (Karstens) Jāņa skolā un Jēkabs Kazāks Torņakalna latviešu brīvskolā⁴⁴).

Pilsētās, īpaši Rīgā, XVIII. g. s. rodas nacionālais antagonisms un vērojams pārvācošanās process. Tā 1734. g. pilsētas rāte nolemj, ka Rīgas Jāņa skolā, kur mācījās latviešu bērni, vācu bērni nedrīkst tikt uzņemti. Bet ap 1778. g. šī skola pamazām paliek par vācu skolu. Rīgas Agenskalna skola, kas sākumā domāta latviešu bērniem, 19. g. s. sākumā paliek par vācu un latviešu skolu. Skolotāji, spriežot pēc vārdiem, gandrīz visi vācieši⁴⁵). Uz laukiem pārvācošanās process aizņēma atsevišķus cilvēkus, bet te, cik vērojams tam plašāks un dziļāks vēriens; viņš kērās latvju tautai pie pašas saknes: sāka ieraut sevī jauno paaudzi.

Tā muižniecība un vācu pilsonība iespaido savās materiālās un nacionālās interesēs latvju gara pasauli vispār un intelligenci sevišķi.

Bet — līdzās šiem vācu centieniem pastāvēja tolaik Vidzemē vēl citi: hernhūtiešu centieni, kas iespaidoja tautu citā virzienā.

⁴⁴) Turpat, 265.—271. l. p.

⁴⁵) Turpat, 254.—271. l. p.

II. Hernhūtisms, nacionālie un sociālie elementi hernhūtismā.

Hernhūtisms, kā zināms, ir reliģiska kustība, kuŗa pie mums norisinājās tikai Vidzemē. Tamdēļ uz visu tautu attiecināt viņu nevar, bet tikai uz vienu tautas daļu: vidzemniekiem. Bet tā kā hernhūtisms, iespiedzamies latviešu psihē un zināmā mērā to pārveidodams, radīja zināmu gara darbinieku un vēlāk arī rakstnieka tipu, tad viņa iespaida sfēra paplašinās, un tamdēļ varam runāt par viņa iespaidu uz tautas psichi un latviešu intelligenci.

Pēc 1743. g. aizlieguma herhūtisms gluži neapklusā, bet klusībā vēl uzturējās spēkā. Piem. 1756. g. vācbrālis Pēteris Hesse ziņoja Cincendorfam, ka Vidzemē starp latviešiem esot 2600 hernhūtiešu⁴⁶⁾. Pēc 20 gadu pārtraukuma ķeizariene Katrīna II. ar sevišķu ukazu 1764. g. atļāva herhūtiešiem atkal Krievijā nomesties, piešķirdama tiem apziņas, reliģijas un baznīcas brīvību. Hernhūtieši atkal sāka darboties, un viņu iespaids latviešos atkal gāja plašumā un dziļumā. 1818. gadā, kādā iekšlietu ministrijai iesniegtā dokumentā, latviešu un igauņu hernhūtiešu skaits uzdots 29.000⁴⁷⁾, vai, pēc citām ziņām, 31.000, ar 144 lūgšanas namiem⁴⁸⁾. Cik daudz šie latviešu un cik igauņu — nav minēts. Bet tam šie arī nav nozīmes, jo visus hernhūtiešus jau nevar pieskaitīt intelligenci. Šis skaits tikai noder kā rādītājs, cik tāļu hernhūtisms spiedās tautā, pārvei-

⁴⁶⁾Plitt, Hermann. Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland. Gotha. 1861. g. 160., 161. l. p.

⁴⁷⁾Plitt, H. Cit. gr. 174. l. p.

⁴⁸⁾Raubföhles Matihfs. Brahtu-draudse Widsemē. Rihgā, 1878. g. 50. l. p.

dodams to etiski un intelektuāli. Kā šāda pārveidošana notika, to apliecina gan brāļu draudzes piekritēji, gan pretinieki, gan privāti, gan oficiāli darbinieki. Liels pārveidojums latviešu gara dzīvē jau bija tas, ka hernhūtisms atrāva cilvēkus no alkoholisma un neļāva dažam labam noslicināt tur svas gara dāvanas, bet mudināja vērst tās uz garīgām lietām. Uz pulcēšanos, biedrošanos un pašdarbības lomu hernhūtismā jau tika aizrādīts, runājot par viņa pirmo laikmetu.

Te tikai gribētos vēl atzīmēt dažus herhūtisma psiholoģiskus elementus, kas, ieplūzdami latviešu psihē, to padarīja — herhūtisku. Šie elementi ir: sievišķīgums, tolerance, ģimenes satiecība, patriarhālisms, Dieva mīlestība.

Hernhūtiētis Plitts raksta: «Brāļu draudzei bija kas sievišķīgs viņas reliģiozitātē, kāds dziļš uzņemšanas un nodošanās vilciens, bezgribas atsacīšanās Dieva labā. Tas tomēr neizslēdz rosīgu darbību un, kur vajadzīgs, varonīgu drosmi, bezbailīgu cīņu un ciešanas; arī sievišķīga dvēsele uz visu to augstākā mērā spējīga»⁴⁹). Bez tam Plitts uzsver arī hernhūtiešu draudzes ģimenes un kopdzīves principus. «No Cincendorfa ģimenes un mājaskopības viņa pa daļai izaugusi, ģimenes veidīga ir viņas kopdzīve noslēgtās draudzēs, ģimenes veidīga patriarchāliska šī vārda pilnīgākā nozīmē bija viņas cilvēciskā kārtība pirmajā pastāvešanas laikā 40. gados, un kaut kas no viņas ir palicis līdz šai dienai», t. i. līdz 1861. g., kad autors šīs rindīņas raksta. (Turpat, 158. l. p.)

Mīlestības nozīmi hernhūtisma psiholoģijā ļoti labi izceļ viņu dziesminieks J. L o s k ī l s savas grāmatas: «Garīgas dziesmas Dievam par godu un slavu» (1790.) priekšvārdā, sacīdams: «Dievs ir tā Mīlestība. Tā Viņš mums ir parādījis un vēl ikdienas parādās. Salda ir tā baudīšana, kad tā sirds tā nabbaga grēcinieka Dievu kā to Mīle-

⁴⁹) Plitt. Cit. gr. 158. l. p.

stību dabū pazīt un caur to pie Viņa top pielabīnāta».

Šis herhūtisma īpašības, pēc Plitta domām, palīdzējušas viņam iespieties latviešu nacionālā raksturā, jo latviešu nacionālā īpatnība — tā uzsver Plitts — arī esot sirsnīgais, fantazijas bagātais jušanas veids, kā tas arī parādoties latviešu tautas dziesmās. Tamdēļ baznīcās valdošajam racionālismam nebijis tāda iespida kā hernhūtismam⁵⁰).

Tā tad latviešu psiholoģijā ievijās maiga, sievišķīga, fantazejoša reliģiozitāte, kas tad tur ieņēma diezgan paliekamu vietu, radīdama īpatnēju gara darbinieka un inteligenta tipu — hernhūtieti.

Mums nācās jau aizrādīt, ka hernhūtisma pirmajā laikā šādi tipi jau bija radušies. Arī vēlāk sastopam intelligentus darbiniekus, kas veidojušies hernhūtisma atmosfērā.

Tā skolotāju vēlēšanās Āraišu draudzē 1740. gadā pieteicas divi Halartenes Valmieras semināra audzēkņi: Anše jeb Gawwen Ansch un Daukšu Jānis. Ievēl Gaveņu Anši, kas tad šajā draudzē nostrādā 42 gadi, t. i. līdz 1782. gadam. Anše — dzimtcilvēks, bet dzimtkungs viņam atļauj nodarboties ar skolotāja amatu visu mūžu. Viņš savam laikam labs skolotājs. Prot arī rakstīt. Māca reizēm diezgan daudz bērnu, piem. 1766. gadā 44. Anše mēdzis arī apmeklēt nabagus nabagmājā, pārlūkodsams viņu dzīvi, piem. 1781. g. viņš to darījis katru svētdienu. Baznīcas dievkalpojumā viņš piedalās tik cītīgi, ka 42 gadu laikā neizlaiž nevienas svētdienas. Anše dzimis 1710. gadā, vienu gadu (laikam 1739.) mācījies hernhūtiešu skolotāju seminārā, miris 1782. gadā. Viņam par piemiņu Āraišu mācītājs Eisings ierakstījis baznīcas grāmatā latviski šādus zīmīgus vārdus: «Šchis zilwehks war uz daschadu wihsi teicams un slawejams kļuht»⁵¹).

⁵⁰) Plitt. Cit. gr. 165., 166. l. p.

⁵¹) A. Vičs. Iz latviešu skolu vēstures. 1923. g. 127, 128. l. p.

Tāds ir hernhūtiešu skolotāja tips. Zināmas intelligentā darbinieka pazīmes redzam arī hernhūtiešu sprediķotājos. «Tētiņi-brāļi» rīko bērnu svētkus, noklaušina bērnus, ir labākie mācības veicinātāji, mājskolu ierīkotāji un skolotāji Vidzemē⁵²).

1774. gadā Āraišu draudzē ir 70 hernhūtiešu ģimenes. Viņiem savs lūgšanas nams Smīdēs. Kāds Smīdu Juris ir viņu mācītājs un priekšrunātājs. Acīm redzot, tas ir vai nu māju saimnieks vai kāds saimnieka tuvinieks, jo saukts tiek pēc māju vārda. Šis vīrs, kas garīgi vada tādu cilvēku pulku, ir nenoliedzami intelligents, kaut arī viņš, droši vien, nav beidzis nekādu mācības iestādi. Hernhūtisms tanī ziņā ir visai interesanta garīgās kustības forma mūsu kultūras vēsturē, ka viņš deva iespēju vienkāršiem cilvēkiem attīstīt savus talantus garīgā dzīves laukā. Tagad šo darbu veic izglītības biedrības, ārpusskolas izglītības iestādes, toreiz to ir darījis — hernhūtisms. Ja arī visus tos teicēju tētiņus un intelligentos hernhūtiešu saimniekus nevaram formāli pieskaitīt intelligencesi, tomēr tie ir lielā mērā garīga darba darītāji, intelligences vietas pildītāji.

Pēc Dr. T. Harnaka aprēķina līdz 1817. g. Baltijā bija 144 hernhūtiešu societas ar 30.000 locekļiem, 10 vācu brāļiem un 1000 nacionāliem darbiniekiem⁵³). Šis ziņas attiecas arī uz Igauniju, tā tad uz Latviju attiektos tikai viena daļa no šā skaita. Cik? Nav zināms. Domājams, kļūda nebūs liela, ja pieņemim, ka puse no darbiniekiem attiecas uz Latvijas daļu, tā tad kādi 500. Visai interesanti būtu zināt, no kādām latviešu aprindām sastādījies šis darbinieku skaits, bet to slēpj pagātne. Varam tikai spriest, ka šis skaits sastādījās no garīgi modrīgākiem, apdāvinātākiem, aktīvākiem cilvēkiem, zināmiem talantiem. Tādi va-

⁵²) Turpat, 108., 109. l. p.

⁵³) Harnack, Dr. Th. Die lutherische Kirche Livlands und die Hernhutische Brüdergemeinde. Erlangen, 1860. 272. l. p.

rēja atsisties visās toreizējo latviešu aprindās: saimniekos, amatniekos un kalpos. Vairāk gan domājams, ka tie nāca no saimnieku vai amatnieku aprindām. Izglītības iegūšanā — nepietiek ar talantu un labu gribu vien, bet vajadzīgs arī kautcik vaļas. Lai gan visi latvieši toreiz bij vergi, tomēr saimniekiem un amatniekiem būs šad tad atkritis vairāk vaļas nekā kalpiem.

Tā piem. no apm. 25 latviešu skolotājiem, kas minēti vārdā un darbojušies Vidzemē no 1700.—1800. gadam, atzīmēti 6 ar speciālu skolotāja izglītību, 14 zemnieku, resp. saimnieku, 2 bijušie skroderi, 2 muižas dzimtcilvēki un tikai viens vienīgs kalps — mācītāja kalps⁵⁴).

Hernhūtismā atrodami nevien izglītības, bet arī nacionālie un sociālie elementi⁵⁵). Tā kā mēs esam paraduši nacionālās kustības sākumu redzēt XIX. g. s. pusē, bet hernhūtisma vēsture atzīmē to veselu simteni agrāk, tad pie šī jautājuma ir nepieciešami pakavēties tuvāk.

1. Nacionālais naidis un nacionālā baznīca. Runājot par hernhūtisma uzplaukšanas iemesliem, Harnaks saka: «Tiem pievienojās vēl īpatnējā, vietējo zemes apstākļu noteiktais tautas stāvoklis (autora pastrīpojums A. B.), proti agrākā dzimtbūšana un vecā parastā nesaderība starp iedzimtājiem nacionālajiem un ieceļojušajiem vāciešiem; šī nesaderība no paša sākuma ir bijusi par kavēkli luteriskās baznīcas tautiskai attīstībai»⁵⁶).

Harnaks ir hernhūtisma pretinieks, tamdēļ to ties svarīgāka ir viņa liecība, ka valdošā luteriskā baznīca nav tautiska. Iemesli? Tie jau aprādīti, runājot par hernhūtismu šā gadusimteņa pirmajā pusē. Te vēl varētu uzsvērt, ka valdošā baznīca,

⁵⁴) Vičs, A. Iz latviešu skolu vēstures (Vidzemē no 1700.—1800. g.). Aprēķins mans. A. B.

⁵⁵) Harnack, Dr. Th. Die lutherische Kirche Livlands und die herrnhutische Brüdergemeinde. Erlangen 1860., 214—267. l. p.

⁵⁶) Cit. gr. 214. l. p.

kuŗā kā mācītāji strādāja vācieši, kroplīgā, reizēm pat nesaprotamā latviešu valodā rāja latviešu tautu kā mūžīgu grēcinieku, aizlūgdami Dievu par kungiem, kuri taču tautas acīs nekas vairāk nebij kā vācu kārtas svešnieki, apspiedēji, verdzinātāji. Šī baznīca bija vāciska un reizē kungu baznīca. Tamdēļ tā tautas acīs nemodināja tādu uzticību, kā hernhūtiešu baznīca, kur darbojās līdz arī paši latvieši. Pamatā šim hernhūtiešu baznīcas tautiskumam tā tad bija pa daļai sociālas jūtas (vergu antagonisms pret vergu turētājiem, kuŗu starpā bija arī mācītāji) un nacionālās jūtas: (antagonisms pret vāciem, tiklab kungiem, kā mācītājiem).

2. Vienības idejas nacionālā loma. Vergu laikos latvieši bija noslēgti pagastu robežās. Tas nevarēja latviešos modināt vienības apziņu, bez kuŗa nacionālisms nav domājams. Pagastā pat attīstījās zināma separatisma psiholoģija, naidīga pret kaimiņu pagastiem. Šīs naidīgās seperatisma psiholoģijas pēdas varam saskatīt pat vēl jaunākos laikos. Vecāki cilvēki vēl tagad zina stāstīt, ka klaušu laikos viena pagasta ļaudis nicinoši izturējušies pret otra pagasta ļaudīm. Bieži vien notikušas latviešu starpā sadursmes, vai nu darbā, ceļā, vai krogā, uz šā pamata. Literātūrā kā klasisks piemērs mums par šo pagastu separatisma psiholoģiju atzīmējams Kaudzīšu — slāvieši un čangaļieši.

Hernhūtisms sniedza pāri roku šai pagastu separatisma psiholoģijai un vienoja latviešus kā cilvēkus. Tiesa, to darīja arī valdošā baznīca, bet tā kā viņai bija kungu baznīcas nokrāsa, tad tai šinī virzienā panākumu nebija. «Jo vairāk tauta» — raksta Harnaks — «juta sevi no tam (t. i. no baznīcas un verdzības. A. B.) saistītu un apspiestu, toties jo kārāk viņa ķēra pēc institūta, kuŗā viņa varēja atrast sev ko īpatnēju un sevišķu, varēja rast atbalstu un izteiksmi savai pašsajūtai, uz iekšieni ciešāk kopā sadoties, uz ārieni asāk noslēgties. Šis institūts arī godkārīgākiem un turīgākiem starp viņiem

atklāja izredzes iegūt iespaidīgu stāvokli un darbību»⁵⁷⁾).

Neaizmirsīsim, ka hernhūtisma otrs nosaukums ir — brāļu draudze. Tā tad hernhūtiešu draudzes locekļi bija brāļi, vienalga, vai savā pagastā vai citā un citos. Un tie tūkstoši, ko vienoja brāļu draudze, juta, ka viņi nav vairs vieni, bet zināms apspiestās latviešu tautas kopums.

Valdošā baznīca redzēja latviešos tikai rājamus grēciniekus, brāļu draudze atrada un milēja viņos — cilvēkus. Verdzības spajds sakausēja latviešus naidā pret svešniekiem un apspiedējiem, piesaistīja tos pie zemes izolētos pagastos, hernhūtisms atrada vienības ideju, kas saistīja izolētos vergus par cilvēku sabiedrību. Tiesa, vēl šī organizētā sabiedrība nebija liela, sniedzās tikai tūkstošos, bet viņos tumšajos laikos arī tas bija liels solis uz priekšu. Un ja Harnaks reliģiskiem elementiem vien piešķir tādu lomu, ka tie hernhūtismu jeb — runājot viņa vārdiem — «šo institūtu no reliģiska pārvērtuši par sociāli-nacionālu, bet reliģiskā formā tērptu»⁵⁸⁾ (autora pastr. A. B.), tad ar vēl jo lielāku tiesību varam teikt, ka šis organizējošais un savstarpējās mīlestības elements modināja latviešos kopības apziņu, radīja latviešu sabiedrību, kas darbībā sāka just un parādīt savu nacionālo īpatnību.

Nacionālie elementi nomanāmi dažādos latviešu dzīves laukos pārrunājamā laikmetā.

Vispirms atzīmējams, ka latviešiem radās savas īpatnējas sabiedriskas celtnes: saiešanas nami. Šos saiešanas namus cēla pati tauta ar savu padomu, saviem līdzekļiem. Viena no visvecākām šādām celtnēm ir saiešanas nams Gaidēs, celts 1765. g., Kauguru pagastā. Architekts P. Kundziņš saskaitījis 120 vietas, kur Vidzemē atrodas vai atradušies saiešanas nami. Par viņu architektūru Kundziņš izsakās šādi:

⁵⁷⁾ Cit. gr. 214. l. p.

⁵⁸⁾ Cit. gr. 215. l. p.

«Var noteikti konstatēt, ka cēlēji savām būvēm nav meklējuši paraugus toreizējās oficiālās arhitektūras tipos un formās.»

«Saiešanu namu pieminekļi liecina, ka arī latviešu tauta kādreiz pati sev veidojusi savas kulta būves, piegrieždamās tādā kārtā arhitektūras uzdevumiem, kuŗos visur un vienmēr vērojami pilnīgāki sasniegumi»⁵⁹⁾).

Dažus norādījumus uz latviešu nacionālo psiholoģiju vergu laikos atrodam arī kādā 1802. g. Kauguru nemieru dokumentā, ko Vidzemes civilgubernātors Richters 1802. g. iesniedzis Krievijas iekšlietu ministrim. Tur lasām šādas raksturīgas rindas:

«Starp zemniekiem pastāv hernhūtiešu sekte, kuŗas perēklis ir Valmieras draudze.

Šai sektē daudz vairāk laicīga nekā no viņas varētu gaidīt. Viņa zin senās līvu paaudzes teikas un bez draudzes baznīcām uztur sevišķus lūgšanas namus, pēdējos sapulcēdamies, pārrunā politiskas lietas»⁶⁰⁾). Krievu ierēdņu ziņojumiem šajā nemieru lietā pilnīgu uzticību dāvāt nevaram. Tomēr zināma daļa patiesības viņos būs.

Sevišķi mums vērtīgas šajā dokumentā ir ziņas 1) par līvu teikām un 2) par hernhūtiešu nodarbošanos ar laicīgām lietām, pat ar politiku.

Seno lībiešu jeb līvu teikas, šajā sakarā, droši vien, teikas par seno lībiešu brīvības cīņām, latviešiem varēja būt zināmas. Tās varēja nākt no diviem avotiem: no Merķeļa un no tautas mutes.

Merķelis taisni tanī pašā gadā bija izlaidis savu grāmatu «Vanems Imanta. Latviešu teika», kuŗā tēlots lībiešu brīvības cīnītājs Imauts, sapinot chroniku ziņas ar teikām un dzejisku izdomu vienā vaiņagā. Cik grāmatā ir teiku elements un cik paša Merķeļa izdomas, nav iespējams izdibināt, bet tēlojumā stipri ir manāms lībiešu tautas elements, kā to

⁵⁹⁾ Kundziņš, P. Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā. «Ilustr. Žurnāls» 1927. Nr. 1.

⁶⁰⁾ Kāpostiņš, A. Vidzemes zemnieku nemieri Kaugurmuižā 1802. g. Rīgā, 1924. g. 53. l. p.

jau rāda pats varoņa apzīmējums, kaut arī tēlojums nosaukts par latviešu teiku. Bet varētu būt arī, ka tauta zinājusi šis teikas no saviem gara mantu krājumiem, no kuŗiem varbūt ņēmis arī Merķelis. Katrā ziņā Merķeļa darbs ir zīme, ka tādas teikas pastāvējušas. Un ja nu tautā viņas tādu lomu spēlējušas, ka pat nemieru kustības cēloņu oficiālie pētītāji piešķir viņām nozīmi, tad tā ir zīme, ka tautā zināmi brīvības centieni balstījušies nevien uz sociālā, bet arī uz nacionālā pamata.

Ka hernhūtieši varēja interesēties arī par politiku, tas diezgan viegli saprotams: tāds bija laiks. Lielās franču revolūcijas dziestošais ugunsgrēks meta vēl visās Eiropas tautās savas sarkanās dzirkstis. Kas tad par brīnumu, ka kādas dzirkstis iekrita arī hernhūtiešu saiešanas namos!

Bet kā, paceļas jautājums. Latviešiem taču nebija ne laikrakstu, ne attiecīgu grāmatu. Arī te dod atbildi minētais gubernatora Richtera dokuments:

«Brīvie amatnieki un kalpotāji bieži sastopas ar zemniekiem, no kuŗiem daudzi kalpojuši pie kunģiem un atlaisti brīvā, izmācījušies vāciski, izplata starp viņiem domas par brīvību, tikai iedomās iespējamo vienlīdzību un cilvēkam pēc viņa būtības piederošām tiesībām.

Šādas tenkas zemnieki jo labprāt klausās, ir nemierā ar muižniekiem.» Tālāk šī dokumenta autors aizrāda uz Merķeļa un Petri rakstiem, kā nemiera ideju avotiem⁶¹).

Šis brīvības, vienlīdzības un cilvēku tiesību idejas, kas nav nekas cits kā dzirksteles no franču revolūcijas veco kārtību iznīcinošā ugunsgrēka, zināmu lomu spēlējušas arī Kauguru dumpī, kā to apliecina oficiāli dokumenti.

Tā pie dumpinieku vadoņu nopratināšanas kāds no šiem vadoņiem, Mujānu muižas brīvs kalpotājs Gothards Johansons, liecina, «ka viņš divas reizes

⁶¹) Kāpostņš, A. Cit. gr. 52., 53. l. p.

nedēļā lasījis avīzes un zinājis, kas notiek Francijā⁶²).

Jā, bet kas tad notika Francijā 1802. gadā? Revolūcija bija beigusies. Nodibinājās konsulāts ar Napoleonu priekšgalā. Sākās revolucionāro ieguvumu nostiprināšana, un uz ārieni revolucionārie kari, kas savīļņoja visu Eiropu.

Rīgā tanī laikā iznāca vācu laikraksts «Rigische Zeitung», kas sniedza speciālus ziņojumus no Parīzes par notikumiem Francijā. Lai gan šis laikraksts bija reakcionārs, tomēr laikmeta fakti, par kuriem bija jāziņo, paši par sevi jau runāja valodu, kāda nekad agrāk nebija dzirdēta. Dzimtbūšana Francijā bija satriekta, muižniecība no savām privilēģijām spiesta atteikties. Brīvība, brālība, vienlīdzība, pilsoņu vienlīdzīgas tiesības — viss tas, bija lasāms vācu laikraksta ziņojumos, kaut arī tendenciozā apgaismojumā. Gadījās arī pa dzīvinošam vārdam. Tā piem. 1802. g. sākumā šajā laikrakstā lasām šādu vietu:

«Kādu ainu tagad atklāj Francija! Viņas robežas ir paplašinātas līdz Šeldai, Mozelei un Reinas kreisajam krastam, un viņas cīņas spars daudz bīstamāks ārzemniekiem. Ar savu disciplīnu un savu cēlo raksturu viņa pret saviem pilsoņiem daudz laipnāka nekā jebkad tā bijusi visziedošākā valsts stāvoklī... Tā ir tagadējā Francija savās attiecībās pret ārieni.

Iekšienē manufaktūras dabū atkal jaunu dzīvību; tirdzniecība izplatās jau pār jūru robežām; zemkopība ir ziedošā stāvoklī; viscaur atkal skan atjaunotu darbu troksnis uz laukiem un pilsētās; cilvēki ar savu rosību atdzīvinā pat dabu; kārtība ir nostiprināta trejādiem ierobežojumiem un tikumiem, kas likumus apsargā; labklājība, kas tikumus glabā, ir atjaunota. Tas ir tas, kas tagad katram krīt acīs un rada katrā sirdī sajūsmiņošu apbrīnošanu.» Tiesa, raksta autors revolūciju nostāda kā postītāju un konsulātu kā šā ziedošā stāvokļa radītāju. Bet konsulāts jau tikai nostiprināja revolūcijas ieguvu-

⁶²) Turpat, 49. l. p.

mus⁶³). Šis slēdziens nu gan ir vēlākas vēstures zinātnes atzinums⁶⁴). Tanī laikā tekošos politiskos notikumus vērtēja pēc savām interesēm, politiskām simpatijām un antipatijām, atkarībā no savas sociālās apersepcijas. Privilēģētajiem Baltijas vācu kungiem franču revolūcija likās postītāja, bet latviešu zemniekam tā bija franču zemnieku atsvabīnātāja. Un, lūk, šī atziņa varēja ieliesmot latviešu sirdis, šajā ziņā ir dziļa nozīme Kauguru dumpja idejiskā iedvēsmotāja vārdos, ka viņam zināms, kas Francijā notiek.

Vai šis Johansons bijis hernhūtiētis, to nezinām. Bet reiz zemnieku sabiedrībā tika cilātas Merķeļa, Petri un franču revolūcijas brīvības un cilvēka tiesību idejas, tad tās nepagāja gažam arī hernhūtiešu ausim, jo hernhūtieši bija tanī laikā — gaišākās galvas. Tamdēļ ir dibināti iemesli domāt, ka gubernātora Richtera ziņa par hernhūtiešu nodārbošanos ar politiku nav bez pamata, jo pārdomāt revolucionārās pārvērtības valsts satversmē un dzīvē un no tām izvest kādas konsekvences attiecībā uz latviešu zemnieku stāvokli ir taču politiska doma — pirmo reiz konstatējama, sakarā ar latviešu zemnieku dumpjiem, kas mums tik maz vēl pazīstami un kuŗi, parasti cik pieejamās ziņas atļauj spriest, radušies un norisinājušies neorganizētā veidā un bez nekāda sakara ar politiskām idejām.

Francijas muižniecības un valdības katastrofiskais liktenis pamudināja arī Latvijas muižniecību un Krievijas valdību domāt par latviešu zemnieku stāvokļa atvieglošanu, jo šie vergi nemitīgi raustīja savas važas, saceldami vietu vietām lielākus vai mazākus dumpjus.

Iznāca 1804. g. zemnieku likumi, kas stipri mīkstināja dzimtbūšanu: zemnieku vairs nedrīkstēja ne iekļāt, ne pārdot, ne atraut no zemes bez viņa gribas; saimniekiem tika atcelts arī miesas sods. Visi

⁶³) Rīgasche Zeitung. 1802. Nr. 3. 1. janv.

⁶⁴) Карѣвъ, Н. Происхождение современнаго народно-правового государства, СПб. 1908. 165. l. p.

zemnieki varēja iegūt kustamu un nekustamu īpašumu un rīkoties ar to pēc savas gribas. Katrā muižā bija nodibināma tiesa, ar trim tiesnešiem, no kuriem vienu iecēla muižnieks, otru vēlēja saimnieki, trešo kalpi⁶⁵).

Šis likums, kas gan neattaisnoja uz viņu liktās cerības, jo zemnieku liktenis daudz neko negrozījās, tomēr darīja iespaidu uz latviešu ekonomisko un sociālo stāvokli, kā arī psihi: Viņš izdalīja no latviešu tautas zināmu cilvēku kopumu, saimnieku kārtu, kurai tagad bija zināmas priekšrocības, salīdzinot ar pārējo tautas daļu. Līdz tam bija likuma un muižnieku priekšā visi vienlīdzīgi vergi, tagad latviešu personību un mantu apsargāja likums, bet tomēr šis likums pāršķīra latviešu dzimtlaužu sabiedrību: saimniekos un kalpos. Saimnieku pašapziņu jau tas vien pacēla, ka viņus nedrīkstēja vairs pērt, kamēr kalpus kāva kā pa vecam.

Šis likums nepalika bez iespaيدا arī uz hernhūtietiem. Amatus tiesās parasti varēja ieņemt tie, kas bija brāļu draudzes locekļi un uz kuriem tautā skatījās ar zināmu cienību. Te jau hernhūtisms spēlēja zināmu pasaulīgu lomu. Harnaks pat apgalvo, ka no latviešu vidus tādā kārtā, sevišķi pēc dzimtbūšanas galīgas atcelšanas, attīstījusies īpaša hernhūtiski noskaņota «tautas aristokratija»⁶⁶).

Nosaukt šos hernhūtiski noskaņotos latviešus par tautas aristokrātiem, protams, ir pārspilējums. Bet ka šī grupa ieņēma starp latviešiem izcilus vietu, tas XVIII. g. s. latviešu gara dzīvē ir ļoti svarīgi, jo šī grupa taču pacēlās starp citiem galvenā kārtā ar savu gara dzīvi.

Tā tad hernhūtismā atrodam zināmus intelligences elementus, pajaukus ar sociālo un nacionālo jūtu un ideju elementiem.

Sociālā plaīsa starp latviešiem un vāciem pa-

⁶⁵) Тобинъ, А. Лифляндское Аграрное Законодательство въ 19 столѣтїи. Т. I. Рига, 1900. 232., 235., 236 л. р.

⁶⁶) Harnack. Cit. gr. 215. 1. p.

stāvēja jau gadu simteņiem, kā to zinām no vēstures un kā to aplicina arī tautas dziesmas. Tautas dziesmās atrodam tēlojumus, kuŗos sociālais un nacionālais elements sajaukti vienkopus pēc dīvainas vācu vēsturnieku formulas: «Vācieši un zemnieki». Piem.:

Ai, kundziņ, vācietīņ,
Tavu gaŗu deguniņ!
Tu varēsi elles krāsni
Ar šnukuri izbadīt. 31.852.

Ai, kundziņi vācietīņi,
Tavu šauru kamaniņū!
Kur tu liksi sievu, bērņus,
Kur tu grēkus vizināsi? 31.853.

Vāciešam kundziņam
Šai saulē laba dzīve;
Jau viņā saulītē
Dvēselīte mālus mīs. 31.895.

Kā redzams, te vēl vācietis ir tas pats, kas kungs, tā tad nacionālais savijas ar sociālo vienā vijumā.

Tautas dziesmās redzam arī, ka pamazām nacionālais elements atdalās no sociālā kā nacionāla līnija, satīra:

Es vācietis kā tie citi,
Kādēļ manis neierauga?
Vai tādēļ neierauga,
Ka man salmi vēderā,
Ka man salmi vēderā,
Ka man koka tupelītes? 31.868.

Es vācietis kā tie citi,
Kapēc manis neierauga?
Tāda pate utu bize,
Kā citiem vāciešiem. 31.869.

Pieci kaķi arklu vilka,
Vāciets ara raudādams.
Redz, vācieti, redz, vācieti,
Kā maizīte jāpelņi. 31.883.

Vācietim lielas bēdas,
Kur būs ņemt līgaviņu.
Purva dzērve gaŗu kaklu,
Tā vācieša līgaviņa. 31.894.

Tautas dziesmās redzams arī nacionāls naidis
un noteikts nacionāls antagonisms.

Ai, vācieti, vella bērns,
Kam tu nāci šai zemē?
Tava māte putru vāra,
Ķēves kāju maisīdama,
Ķēves kāju maisīdama,
Kuņas pienu pieliedama. 31.858.

Tauta novērojusi arī naidīgo pārvācošanas pro-
cesu un asi par to zobojās, nosaukdama šos pārvā-
cojušos latviešus par pusvāciešiem:

Vai, Dieviņ, nu es būšu
Pusvācieša līgaviņa,
Man vīzīte sasasīta
Ar vācieša kurpītēm. 31.851.

Pusvācieša bērniņš biju,
Pusģenģera kumeliņš;
Satrūkās lieli kungi,
Šķiet majoru vaŗojam. 31.884.

Pusvācieša sievu ņēmu,
Nebij laimes dzīvojot:
Pirti kūru, tā nodega,
Pirmo bērnu vilks apēda. 31.885.

Franču revolūcija, satriekdama feodālismu, mo-
dināja arī nacionālismu, Revolucionārie Napoleona
kaŗi atmodināja nacionālismu arī citās valstīs. It
īpaši zīmīga un mums pamācoša ir nacionālisma at-
moda Prūsijā Napoleona kaŗu laikā. Tauta sajuta
Napoleona kaŗus kā slogu un atzina, ka viņa spēks
ir franču nacionālā sajūsma par savu brīvo dzimteni
un viņas aizstāvēšanu. Šādu spēku vajadzēja radīt
no pašu tautas. Un tas arī radās. Ja Prūsijā naci-
onālai atmodai bija vajadzīgs Napoleona armijas jeb
svešnieku jūgs, tad mums šis svešnieku jūgs bija jau

sen, tikai ne franču, bet vācu. Latviešu zemnieki pat 1812. gadā gaidīja frančus kā atsvabinātājus no vācu jūga. Tamdēļ, nav brīnums, kā mūsu tautā nacionālais antagonisms jau XVIII. g. s. redzams. Viņš dara zināmu iespaidu uz tautas gara dzīvi, bet nevar kļūt vēl aktīvs, jo trūkst brīvības, turības, patstāvības, augstākas intelligences.

III. Atskats uz latviešu gara dzīvi XVIII. g. s.

Atskatoties atpakaļ uz XVIII. g. s. gara dzīvi vispār un latviešu sevišķi, redzam, ka latviešiem netrūkst gara modrības, izglītības tieksmju, spēju, talantu, bet trūkst iespējas tos attīstīt.

Kā no sakaltuša kula reizēm izspraucās zaļi asniņi, tā no vērdzībā samītās latviešu tautas uzdīga pa garīgam asnam, pa intelligences dīglim.

Latviešu gara dzīvi šajā laikā veido trīs faktori: krievu valdība, vācu muižniecība un vācu garīdzniecība. Galvenais no visiem trim ir — muižniecība. Tā bija zemes saimnieks, kuŗa varā bija vesela tauta kā vergi. Valdība pavēlēja rīkot skolas, izglītot skolotājus — muižniecība vai to nedarīja, vai visādi vilcinājās un izvairījās. Muižniecība bij ieinteresēta latviešu eksploatācijā, bet ne izglītošanā.

Vairāk ieinteresēta izglītības izplatīšanā bija garīdzniecība, jo ar ļaudīm, kas grāmatu neprata, viņiem bija grūti strādāt: mācīt katķismu, baznīcas dziedāšanu, izplatīt ticības mācības. Bez tam lasīt nepratējiem nebij pieejamas tās pamācības, ko sludināja tā laika laicīgā literatūra. Tamdēļ arī mācītāju gādība par skolām rosīgāka. Ari valdība no viņiem to prasīja.

Taču ne valdības pavēles, ne tiešās baznīcas intereses nevarēja tikt nekādi izpildītas, ja muižniecība negribēja. Tā pašos pamatos izglītības lietas un virzienu noteica muižniecības intereses.

Bet dzimtbūšanas atcelšana! Vai tas nav humāns muižniecības darbs? Tā to mēdz nostādīt muižniecības ideologi un garīdzniecība. Muižniecībai piederēja vara pār veselas tautas mantu, miesu,

dzīvību — un piepeši viņa atsakās no savām tiesībām, no savas varas! Latvieši, pateicieties! Tādas idejas arī izteica nevien muižniecība, viņas ideologi savos rakstos, bet arī mācītāji latviešu garīgos un laicīgos rakstos.

Un te mēs redzam to svarīgo patiesību, ka muižniecība ar savām interesēm nosaka latviešu izglītības virzienu. Viss dzimtlaiku latviešu literatūras idejiskais saturs saņemams nedaudz vārdos: lūdziet Dievu, godājiet ķeizaru, klausiet kungus, cienījiet mācītājus, neslinkojiet, labojieties tikumīgi, palieciet savā kārtā un cilājiet prātu! Bet ar prāta cilāšanu daudz nekas neiznāca, jo tautas gars, tāpat kā miesa, bija iekalts verdzības važās. Dzimtbūšanas atcelšanā nav nekāda muižnieku humānisma, un latviešiem nav par to ko pateikties ne mazākā iemesla: viņi to pirkuši ar saviem sviedriem un asinīm.

Dzimtbūšana krita sakarā ar ekonomiskiem un vēsturiskiem apstākļiem: lielā franču revolūcija satricēja dzimtbūšanu Francijā, Napoleona revolūcionārie kari visur atsvabināja zemniekus no dzimtbūšanas, zem šo karu iespaida dzimtbūšana krita arī Prūsijā. Atsvabinātais zemnieks bija derīgāks nekā dzimtcilvēks, kas visur dzenams un bīdams ar varu, jo pašam tam nebija nekādas intereses rosīties kunga labā, bet atsvabinātajā zemniekā atraisījās daudz tādu spēku, par kuriem vergu turētāji domāt nedomāja.

Lūk, ko rakstīja prūšu politiķi pēc Tilzites miera (1807. g.). Šarnhorsts: «Vajag nacijai ieliet neatkarības jūtas, vajag dot viņai iespēju sevi pazīt un saprast. Tikai tad viņa mācīsies sevi cienīt un piespiedīs citus izturēties pret sevi ar cieņību. Veicināt šo — tas ir viss, ko mēs varam darīt⁶⁷⁾. Gņeizenaus papildina Šarnhorsta domu tānī pašā laikā šādi: «Viens apstākļis» — raksta

⁶⁷⁾ Дживелеговъ, А. К. История современной Германіи. Т. I. 1908 г. 51., 52. л. р.

viņš — «pacēla Franciju līdz tādai varenībai. Revolūcija atmodināja visus sabiedriskos spēkus un nodrošināja katram no tiem īpašu darbības sfēru. Kāds neizsmejams apslēptu spēku krājums slēpās katras nācijas dziļumos! Tūkstošu un tūkstošu dvēselēs dzīvo ģenijs, kuŗa lidojumu saista un aptur ārējie kavēkļi... Revolūcija laida darbā visu franču tautas nacionālo spēku bez atlikuma, un ja Eiropas valstis grib atjaunot agrākās starptautiskās attiecības un agrāko līdzsvaru, tad nepieciešams, ka viņas smeltu no tā paša avota. Ja viņas pieņems revolūcijas ieguvumus, viņām būs divējāds labums: viņas varēs stādīt pretī nacionālo spēku visā viņa varenībā svešzemnieku spēkam un novērst iekšējās revolūcijas vētru, kuŗa viņām tomēr draud, jo viņas ar labprātīgiem pārveidojumiem nav pratušas novērst revolucionarus pārveidojumus»⁶⁸).

Aiz šādas vēsturiskas nepieciešamības notika dzimtbūšanas atcelšana Prūsijā, lai gan muižniecība stūrgalvīgi tiepās. Latvijā, sākot ar 1772. gadu, konstatējami bieži zemnieku nemieri, kuŗus nācās apspiest ar kuŗa spēka palīdzību. Napoleona armijas iebrukšana Kurzemē sacēla zemniekos brīvības noskaņu, kaut arī viņu gaidas neattaisnojās, jo kuŗa nasta smagi spieda visu tautu. Bet kuŗš ar Napoleonu arī pārveidoja tautas psīchi un ieskatu. Lūk, ko raksta 1817. g. Vecdrustu dzimtkungs H. fon Hagemesters par šo laikmetisko psīches pārveidošanos:

«Varētu gan katram mūsu provinces lauksaimniekam likt priekšā jautājumu: «vai zemnieku stāvoklis no tam, kas pēdējos divpadsmit gados viņu labā darīts, ir apmierinoši nostādīts?» un bez šaubām viscaur būs vienbalsīga atbilde «nē». Kamdēļ lai mēs viņiem to arī ņemam ļaunā, jo pašu jūtas mūs pārlicina, ka katrs cilvēks, kas sāk domāt, cenšas pēc augstākas labklājības pakāpes, pat arī tad, kad viņa jēdzieni vēl par aprobežotiem, lai varētu

⁶⁸) Turpat, 52. l. p.

izteikt, ko viņš savā iekšienē tikai nojauž. Tā tas notiek arī te; — agrākais pret kunga patvarībām neapsargātais dzimcilvēks, bez īpašuma, bez intereses par zemi, kas viņam šodien bija nodota lietošanā un ritu patvarīgi varēja tikt atņemta, vienkārši veģetēja; atvieglotais, ar drošu īpašumu apgādātais un pēc ļoti humāniem likumiem apstrādātais zemnieks sāk just, aizmirst, kas jau viņa labā noticis, un gaida vēl vairāk»⁶⁹).

Šie «ļoti humānie likumi», kurus te piemin autors, ir 1804. g. izdotie. Zemnieki ar tiem bijuši nemierā, un viņu attiecības pret šiem likumiem, kā autors izsakās, varot raksturot ar kādu igauņu teicienu: «Tas pats vecais zirgs, tikai ar jauniem segliem».

«Kas gan gribētu liegt» — turpina Hagemesters — «ka pēdējo gadu lielie notikumi vareni darbojušies, šo iespaidu stiprinādami. Atšķirts no jebkādas satiksmes ar citu zemju iedzīvotājiem, mūsu zemnieks ieskatīja to valsti, kurā viņš dzīvoja, par visu pasauli, un lielāko tiesu palika viņam nezināms, ka aiz tās robežām arājs dzīvo labākos apstākļos. Tagad ir citādi; mājā pārnākušais kara vīrs, kas kopš gadiem izstaigājis zemes, kur dzimtbūšanas nepazīst, stāsta par ziedošiem ciemiem un labi būvētām ēkām, stāsta par turīgiem zemniekiem, kas lielāko tiesu neizpilda nekādu kļaušu. — Klausītājs skumīgi aplūko savu pelavu maizi, nedomā par to, ka viņš, pastāvot tagadējai satversmei, ar čaklību un rosību var tikt stāvoklī, kas nebūtu daudz sliktāks par viņa ārzemnieciskā kārtasbrāļa stāvokli, bet gaida visu to no savas tagadējās vēlēšanās sencerētā mērķa — no personiskās brīvības.

⁶⁹) Hagemester von. Vorschläge, allen Livländischen Gutsbesitzern zur Beherzigung empfohlen (1817.). Krājuma: «Zur Geschichte der Bauernfreiheit». Von Iegor von Sievers. Rīgā, 1878. 1. l. p.

Tā tas ir, un ne citādi! —

Arvien skaļāk starp Vidzemes muižu īpašniekiem kļūst dzirdamas domas: **ka mūsu lauksaimniecībai draud krīze, kas var beigties tikai ar zemnieku atsvabināšanu**; arvien vispārējāka tiek vēlēšanās, lai šis laikmets jau būtu pārdzīvots; tiek atzīts, ka mūsu gadusimteņa garam pretoties nav iespējams...

Bet jautājums: kā tas lai notiek? kā viss lai izveidojās, **ka jukās neietu bojā tas, kas mūsu eksistenci līdz šim nodrošināja?** šo jautājumu vēl neviens nav mēģinājis atrisināt⁷⁰⁾.

Tā tad, redzams, ka muižniecību piespiež domāt par zemnieku atsvabināšanu: 1) krīze, 2) zemnieku pārveidojušies ieskatī, 3) vēsturisko notikumu gars, 4) pašu muižnieku eksistences intereses.

Sakarā ar Hagemeistera rakstu radās atklātībā dzīva domu izmaiņa un polemika par zemnieku brīvlaišanu. Polemika ilgst apmēram gadu. Strīdas vairāk muižnieku un citu vāciešu. No svara atzīmēt te vēl dažas domas, kas šajā kņadā tika izteiktas. Zemes tiesnesis R. fon Samsons izteica, uzsvērdams, ka klausas ir smagāka is nodoklis, ka «tās ir atliekas no palikušās verdzības», ka klausas ir dārgas un neizdevīgas tiklab kungam, kā zemniekam⁷¹⁾.

K. fon Bruiningks: «Man liekas, ka mums ar zemnieku stāvokļa uzlabošanu ir gājis tā, kā tam vecās mājas īpašniekam, kas, bīdamies no jaunas būves rūpēm un izdevumiem, izlietojis uzlabojumiem arvienu un arvienu tik daudz un bieži aizdevumus, ka par tiem gandrīz būtu varējis uzcelt jaunu māju, un beidzot tomēr redz, ka ar uzlabojumiem nepietiek, ka vecā māja jānoārda un jāceļ jauna! — Bet lai mums nedara sāpes tas, kas likās esam veltas pūles, — mēs dzīvojam zināmā laikā un līdz ar

⁷⁰⁾ Turpat, 2., 3. l. p. Pastrīpojumi mani. A. B.

⁷¹⁾ Turpat, 33., 1. p.

viņu, esam no viņa pārņemti — neviens nevar ar viņu patvarīgi rīkoties; — viņš iet ar stingriem un drošiem soļiem — rada un nobriedina visu»⁷²⁾.

Kāds anonīms: «Kad senāk bija gods saukties par citu cilvēku īpašnieku, tad tagad par to nosarkst, ja uzskata cilvēkus par savu īpašumu kā katru citu lietu. Tā ticība ir atmesta, ka cilvēkam vajag būt tikumiski labam, iekams viņš var būt brīvs. (Te nu varam redzēt, cik vērtības bijis tai morālei, kuŗu mācītāji dzimtlaikos spredīkoja no visām kancelēm un ar kuŗu pieplūdināja pilnu visu tālaika literātūru. A. B.), jo ilgie piedzīvojumi mūs ir mācījuši, ka mēs veltīgi gaidījām uz zemnieku tikumisku izveidošanos dzimtbūšanas laikā, turpreti viņa verdzības vienkārši atvieglinājumi, kuŗus zemnieks... kopš dažiem gadiem bauda aiz monarha⁷³⁾ labsirdības un gādības, viņu jau dažu labu soli veduši tālāk tikumā un mūs pārliecinājuši, ka tikai brīvība var cilvēku darīt izglītotaku un tikumiskāku...⁷⁴⁾.

Kāds cits anonīms: «Ir jāpārvar un galīgi jāaizmirst, ka dzimtkungs esi bijis un valdījis par saviem dzimtļaudīm un vergiem, un jānes upuris patiesai cilvēcībai, tikumā un īstam godam, atmetot pat mazāko iedomu par agrāko apstākļu spēkā uzturēšanu»⁷⁵⁾.

P. fon Zīverss, balstoties uz 36. g. ilgu praksi un ārzemes novērojumiem. nāk pie slēdziena, ka dzimtbūšana neizdevīga valstij un muižu īpašniekiem, ka brīvs vīrs var vairāk kražot nekā nebrīvs, ka atsvabinot zemniekus būtu iespēja izmantot vairāk zemes,

⁷²⁾ Turpat, 56., 57. l. p.

⁷³⁾ Domāts krievu ķeizars Aleksandrs I., kas savas valdības sākumā atradās zem franču revolūcijas ideju iespaida. (Sk. Тобинъ. Лифляндское Аграрное Законодательство. 1900. 159. l. p.).

⁷⁴⁾ Jegor von Sivers. Cit. gr. 129. l. p. Pastripojums mans. A. B.

⁷⁵⁾ Turpat, 135.

kas tagad guļ kā nedzīvs kapitāls, mazinātos arī šķiru naidi, kas tagad citādi nevar būt ⁷⁶⁾.

Kā redzams, visos šinīs ieskatos par zemnieku atsvabināšanu humānisma ļoti maz, bet noteicošo lomu spēlē vēsturiski-ekonomiskā nepieciešamība, kuŗa spiež muižniecību atrast ceļus savu interešu labākai nostiprināšanai.

Gadu 40 pēc dzimtbūšanas atcelšanas kāds muižnieks, E. fon Rechenberg-Lintens, raksta vēl šādas zīmīgas rindas: «Materiālās ražošanas gars un pašnovērojumos atzītā derīgu reformu nepieciešamība visās pilsoniskās attiecībās, kas visā Eiropā bija pamodusies ar franču revolūcijas pirmajām vētrām un vēlākiem Napoleona kariem, — nepalika bez veselīgiem iespaidiem arī pie mums» ⁷⁷⁾.

Vārdu sakot, muižniecība bija spiesta atcelt dzimtbūšanu, lai padarītu ienesīgāku ražošanu. «Kopš XIX. g. s. sākuma starp Krievijas eksporta precēm pamazām labība dabū arvienu lielāku nozīmi», saka Krievijas tirdzniecības vēsturnieks prof. I. Kuļišers ⁷⁸⁾.

Napoleona kariem beidzoties, Rietumeiropā bija liela vajadzība pēc labības. Cenas pacēlās nedzirdētā augstumā. Protams, ka baroni steidzās izmantot labvēlīgos apstākļus. Jo vairāk kādam bija zemes, jo vairāk varēja ražot. Vajadzēja paplašināt ražošanu, darbu padarīt intensīvāku. «Viens no ievērojamākiem kavēkļiem, kas racionālu saimniecību gandrīz pavisam nepielaida, bija 1804. g. likums. Šis likums centās iespiest visās saimnieciskās attiecībās reiz priekš visām reizām dotās normās un nepielāva nekādus jauninājumus zemkopībā. Bet tādi bija muižnieku saimniecībās nepieciešami. Tamdēļ

⁷⁶⁾ Turpat, 166.—171. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

⁷⁷⁾ Rechenberg-Linten, Ernst von. Zustände Kurlands im vorigen und diesen Jahrhundert. Mitau. 1858. 145. l. p. Pastr. mans. A. B.

⁷⁸⁾ Кулишеръ, проф. Ф. I. История русской торговли. Петерб. 1923. 273. l. p.

arī saprotams, ka muižnieki cītīgi rūpējās par šo šķēršļu atcelšanu»⁷⁹⁾).

Tā tad uzskats, ka muižniecība atcēlusi dzimtbūšanu aiz kādiem humāniem motīviem, neztur nekādas kritikas, tā ir pasaciņa, kas pilnīgi atmetama kā muižniecības ideologu izdomājums, kas, par nožēlošanu, dziļi ieviesās latviešu literātūrā un klaušu laiku intelligencē.

⁷⁹⁾ Skujeniēks, M. Latvijas lielrūpniecība. «Burtnieka pūrs» II. 1913. 57., 58. l. p.

Latviešu intelligence XIX. g. s. pirmajā pusē.

No dzimtbūšanas laiku intelligences gaitām un likteņiem mēs redzējam, ka intelligences izveidošanās bez brīvības, tiesībām un zināmas materiālas labklājības nav iespējama.

Kādas izredzes nu latviešu intelligences attīstībai atvēra dzimtbūšanas atcelšana? Pirmajā laikā nekādas. Mūsu zemniekus, kā zināms, atsvabināja no dzimtbūšanas — bez zemes. Viņiem piešķīra brīvību ar nosacījumu, ka tiem vēl zināmu diezgan ilgu laiku jāpaliek saistītiem pie zemes un jādzīvo pagasta vai aprinķa robežās.

Visa latviešu tauta, izņemot nelielu saujiņu brīvzemnieku, bija proletarizēta. Šajā proletariāta masā nu slēpās visas nākamās latvju sabiedrības dīgli: gruntniecības, pilsonības, intelligences. Atkarībā no tam, kā raisījās zemniecības saites, kā veidojās viņu turība un pārvērtās tiesiskais stāvoklis, veidojās arī intelligence. Šur tur parādījās kāda gaišāka galva, kas ar pārcilvēcīgām pūlēm lauzās uz augšu, bet pa gadu desmitiem šādus cilvēkus varēja vēl uz pirkstiem saskaitīt.

Latviešu gruntniecības un citu sociālo šķiru attīstības nosacījumi bija tādi, ka gandrīz katru gadu desmitu kas nekas viņu dzīvē pārgrozījās. Sakarā ar šiem pārgrozījumiem, veidojās arī mūsu intelligence, uzņemdamā garīgos iespaidus un izlietodama gara dzīves avotus, kas viņai bij pieejami.

Mūsu intelligences tapšana, veidošanās, attīstība XIX. g. s. pirmajā pusē iet atkarībā un sakarā ar vācu mācītāju jeb «latviešu draugu» izglītības, zinātniskiem un literāriskiem centieniem latviešu labā.

Tā kā gandrīz katram gadu desmitam pārrunājamā laikmetā ir savāda seja ekonomiskā, politiskā, sociālā, etiskā, estētiskā un intelektuālā ziņā, tad mūsu intelligences gaitas tādos posmos arī apskatāmas.

Klerikāli-patriarchālā intelligence un viņas centieni.

1. Divdesmitie gadi. Ar šo gadu desmitu latviešu dzīvē sākās jauns, liels laikmets, kaut arī viņa iesākums ir grūts un neiepriecinošs. Divdesmitie gadi patiesībā ir vēl pa daļai dzimtbūšanas gadi. Likums viņus Kurzemē nosauc par tranzitorisko stāvokli, t. i. pārejas stāvokli no dzimtbūšanas uz brīvību. Vidzemei likums šo pārejas stāvokli nosaka līdz 1826., Kurzemē līdz 1833. gadam. Tad — viena daļa zemnieku paliek par kļaušu nomniekiem, otra par kalpiem. Zemnieku stāvoklis dažā ziņā paliek grūtāks nekā dzimtbūšanas laikos.

Dzimtbūšanas laikā dzimtkungi neražas un citos nelaimēs gadījumos bija spiesti gādāt par saviem zemniekiem, jo nevarēja taču viņi savam darba spēkam ļaut gluži aiziet bojā. Tagad turpretī likums viņus atsvabināja no šādas gādības, kaut gan zemniekiem kļaušas bija jāpilda tādas pat kā agrāk.

Kā nu šie no šiem kļaušu apgrūtinātajiem zemniekiem vai proletāriešiem lai izdalās garīgi apdāvinātākie spēki? Kustības brīvības vēl nav. Skolu nav, tās vēl jārada. Ap tām strīdējās valdība, muižniecība un garīdzniecība sakarā ar viņu celšanu, pārzināšanu, skolotāju sagatavošanu.

Latviešiem, kas slāpa pēc izglītības, atlika vecu vecais ceļš: grāmatas — garīgās un garīgi-laicīgās. Bet cik ar šo mistru varēja tālu tikt, to mēs redzējam dzimtbūšanas laikā.

Muižniecība ar likumā noteikto skolu ierīkošanu nesteidzās. Garīdzniecība arī nebij sevišķi ieinteresēta tautas izglītības pacelšanā, ar ko pa daļai stāvēja arī sakarā intelligences — skolotāju sagatavošana.

Tomēr gluži vienaldzīgas pret tautas izglītību nevarēja palikt ne muižniecība, ne garīdzniecība, jo bija paredzams, ka, zemnieku ekonomiskai un tiesiskai dzīvei pamazām pārveidojoties, tauta var novērsties uz tādiem izglītības ceļiem, kas nevar būt ne muižniecības, ne garīdzniecības interesēs. Biedinošs piemērs bija nesenā franču revolūcija ar savu ideju sarkano blāzmu, mūsu pašu zemnieku dumpji, kas notika pa daļai zem franču revolucionāro ideju iespauda: Kauguru dumpis (1802.) un Ēdoles nemieri, kas izcēlās, kad sakarā ar 1812. g. karu zemniekus iesauca dienestā cīņai pret Napoleonu. «Viņi neticēja vāciešiem un cerēja daudz no franču valdības»⁸⁰).

Garīdzniecībai visai nepatīkama bija arī hernhūtiešu kustība. Tā tad — gādāt par tautas izglītību sakarā ar jaunradušos stāvokli vajadzēja. Bet iekams ķerties pie lietas, principiāli vajadzēja tikt skaidrībā, ko darīt un kā rīkoties. Rodas īpaši «latviešu draugi» ar īpašiem jaunam laikam piemērotiem centieniem.

«Latviešu draugi un viņu centieni». Vācu mācītāji un citi garīgās kultūras darbinieki ap dzimtbūšanas atcelšanas laiku izrāda sevišķu rosību attiecībā uz latviešu valodu, rakstniecību, tautas likteni, vēsturi.

Jau pāris nedēļas pirms Kurzemes zemnieku brīvīšanas likuma apstiprinājuma 1817. g., kas notika 26. aug., mācītājs Vatsons Kurzemes Literātūras un mākslas biedrībā (8. aug.) ceļ priekšā «Plānu, kādā kārtā un veidā biedrība varētu darīt iespaidu uz latviešu tautas kultivēšanu».

Bez nekādas zinātniskas kultūras, bez labas lasītprasības, bez jebkādas intereses izglītoties ar lasīšanas palīdzību latvietim esot grūti, pat neiespējami tikt skaidrībā par jauno dzīves iekārtu, kas viņam sagaidāma.

Dažās draudzēs protot lasīt tikai puse no iedzī-

⁸⁰) (Spāģis). Die Zustände des freien Bauernstandes in Kurland. 1860. 32. l. p.

dotājiem, bet vispār varot teikt, ka divi trešdaļas iedzīvotāju neprot lasīt, un tādus, kas prot rakstīt, rēķināt, varot atrast uz 500 dvēselēm varbūt tikai vienu.

Latvieši esot asprātīga un izglītības spējīga tauta, bet pie viņu nekultūras esot vainīgs galīgs skolu trūkums. Otrs iemesls — latviešu vienaldzība pret zinātnisko izglītību un lasīšanu. Latvietis mācoties lasīt tikai baznīcas vajadzībām, skolotājiem un skolniekiem neesot cita mērķa, ka prast dziesmu grāmatā lasīt. Visas citas grāmatas latvietis apzīmējot ar vārdu nieki. (Patiesībā mācītāji varēja priecāties par savu roku darbu: latvieši bija pilnīgi atradināti no laicīgas domāšanas un domāja par debesslietām vien. Bet paši mācītāji apķērās, ka drusku par tālu iets, un ar garīgām lietām piesātinātā latviešu psihe jāsāk tīrīt un piemērot jaunu laiku vajadzībām. Vai viņiem tas izdevās, un cik nopietni ņemami viņu centieni šajā ziņā, to rādīs turpmākās lapas puses. A. B.) Līdzās dziesmu grāmatai esot vēl kalendars vienīgā grāmata, ko viņš lasot.

Kalendara izdošanu vajagot padarīt par biedrības privilēģiju un sniegt viņā tautai zināšanas par zemi, debesi, dabaszinātnes.

Polītisko saprātu, t. i. par toreizējo stāvokli, vēlēšanos zināt, kas valstī un citur notiek, varbūt arī gadījumā līdzrunāt kādu vārdiņu, — šo latviešu polītisko saprātu biedrībai vajadzētu uztvert un viņam dot izglītojošu virzienu. To varētu vislabāk panākt ar īpašu laikrakstu, piem. „Международный вестник по части новых открытий в физике”. Laikrakstā vajadzētu būt četrām nodaļām: pirmajā vajadzētu būt apcerējumiem par zemiņu jauno iekārtu. «Nemot vērā latviešu saspīlētās gaidas šajā lielajā notikumā,» — saka Vatsons — «ir no vislielākā svara viņu ieskatu pārlabot un noskaņot tos pienācīgā virzienā. (Pastrīpojums mans A. B.) Tomēr lai latvietis visu laikrakstu neieskatītu par aristokrātisku savārstījumu (Machwerk) un vienaldzīgi

nenosviestu projam, tad vajadzētu nodalā sniegt tiešām politiskas ziņas no mūsu provinces un mūsu valsts. Trešajā nodalā būtu sniedzama latviešu literatūra, ceturtajā dažādi policejiski rīkojumi, sludinājumi, labības cenas u. t. t.⁸¹⁾

Pievienojoties Vatsona uzskatam, ģenerālsuperintendents Dr. Zontāgs tajā pašā gadā, bet dažus mēnešus vēlāk (9. okt. 1817.) uzsver, ka pārdzīvojamais moments latviešiem ārkārtīgi svarīgs garīgās, tikumiskās un valsts pilsoniskās izglītības ziņā. Vidzemē lasīt prasāna starp latviešiem taisni otrādā samērā ar Kurzemi: vairāk kā $\frac{2}{3}$ protot lasīt. Visvieglāk esot iespaidu darīt uz tautu ar kalendara palīdzību. Te varot ņemt palīgā arī komiku, kuŗu latvietis ļoti mīlot. Un ja latvietis laicīgas grāmatas saņemot par niekiem, tad latviešiem sniedzamās laicīgas zināšanas savienojamas ar reliģiozām. Kas zīmējoties uz politisko izglītību, kas gūta caur piedzīvojumiem, tad tā neesot tautai gluži sveša. Sarunās ar zemniekiem par nākamām reformām varot pat dažu ko mācīties. Zontāgs piekrīt latviešu laikraksta dibināšanai un ieteic arī dibināt īpašu latviešu biedrību⁸²⁾. No sacītā skaidri redzams, ka vācu mācītāji jau pirms latviešu brīvlaišanas novērtē šā notikuma nozīmi, paredz viņa iespaidu uz latviešu gara pasauli un meklē ceļus, kā šo gara pasauli iespaidu viņiem, mācītājiem, vēlamā virzienā. Kādā? Par to vēl nav skaidrības. Tikai šīs biedrības sekretāra Sontāga rakstam piespraustā piezīmē aizrāda uz diviem ceļiem, kā latviešus darīt laimīgus: viens esot sniegt viņam kultūru viņa pašu valodā, otrs — pārvācot viņus, t. i. pabeigt garīgiem līdzekļiem to darbu, kas kopš gadu simteņiem ticis veikts ar ieročiem rokās⁸³⁾.

⁸¹⁾ Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. Erster Band. Mitau, 1819. 45.—52. l. p.: «Plan über die Art und Weise, wie die Gesellschaft auf die Kultiwirung des lettischen Landvolkes einwirken könne, vorgelesen am 8-ten August von dem Pastor Watson zu Lesten.»

⁸²⁾ Turpat, 54.—57. l. p.

⁸³⁾ Turpat, 57., 58. l. p.

Šie uzskati nav gluži jauni. Spilgti viņi redzami jau Stendera ģimenē: Vecais Stenders pats pārlatviskošanās, bet dēls, Jaunais Stenders, vēlējās redzēt latviešu tautu pārvācotu. «Ak, kauču mīlais Dievs mums to laiku liktu sadzīvot, ka pa visu Kurzemi un Vidzemi viena paša tauta, viena vācu voloda un viena vienīga skubināšana uz goda būšanu būtu!»⁸⁴⁾

Tā tad pārvācošanās process, kas dažās latviešu aprindās, kā to liecina tautas dziesmas, un kā to redzējām latviešu intelligencē jau XVIII. g. s. pirmajā pusē, še, XIX. g. s. sākumā dabū teorētisku, principiālu sankciju.

Bet kur saknes šādam ieskatam? Šis ieskats izaudzis no divām saknēm: viena ir vācu bruņniecības un muižniecības nacionālā politika, kuŗas mērķis kopš zemes iekārošanas XIII. g. s. ir pārvācētās tautas pārvācot, kā to aplicina pašu vācu vēsturieki vai kā visjaunākā laikā vēl pazīstamais muižniecības ideologs A. Tobīns izsakās sakarā ar muižniecības privilēģiju nostiprināšanu ķeizara Nikolaja I. laikā (1820.—1855.), ka šajās privilēģijās muižniecība redzot «to izturīgo vācietības bulverķi, kas vienīgais esot spējīgs nodrošināt zemes labklājību⁸⁵⁾. Šo «vācietības bulverķi» tad nu palīdzēja būvēt arī daļa no mācītājiem. Stenders nebija vienīgais. Tā par mācītāju J. G. Buettneru, latviešu tautas dziesmu krājēja tēvu, kas 1803. g. Zlūkās stājies mācītāja amatā, viņa meita savās nesen kļajā laistajās atmiņās raksta par viņa izturēšanos pret latviešu kalpotājiem: «Viņš ar visiem runāja vāciski (jo viņš ar miesu un dvēseli bija par latviešu ģermanizāciju)»⁸⁶⁾.

⁸⁴⁾ No grāmatas «Dziesmas, Stāstu-dziesmas, Pasakas». (1805.) Citēju pēc T. Zelferta «Latv. rakstu chrestom.» II. Rīgā, 1906. 62. l. p. (Ortogr. tagadējā).

⁸⁵⁾ Tobien, Al. Die livländische Ritterschaft in ihrem Verhältniss zum Zarismus und russischen Nationalismus. Rīgā, 1925. 80. l. p.

⁸⁶⁾ Harmsen, geb. Buettner, L. Ein kurländisches Pastorat. Erinnerungen. Reval, 1913. 24., 25. l. p.

Generalizētu spriedumu par vācu intelligences politiku ar lielu vaļsirdību izteicis bijušais Vidzemes landrāts E. fon Oettingens:

«Bija pat īpaša literātu kārtā, pie kuras piederēja nemuižnieciskie akadēmiķi. Šai kārtai, līdzās bruņniecībai, bij vislielākā nozīmē zemē. Pie viņas piederēja tieslietu un administrācijas iestāžu mācītie locekļi, augstskolas profesori, skolotāji, mācītāji, ārsti, advokāti u. t. t. Zemes saimnieciskā pārvalde nebūtu bijusi domājama, ja starp muižniecību un literātu kārtu nebūtu bijis uz līdzīgiem patriotiskiem ieskatiem un kopējām tradīcijām balstīta priekšzīmīga sakara⁸⁷⁾.

Bet vai te būtu domāts arī nacionālais jautājums? Uz to lai atbild pats autors. «Muižniecības, kā zemes tiesību pārstāves un vācietības vadones stāvoklis starp svešvalodīgiem dzimtenes biedriem un valodas un ticības ziņā svešo vareno krievu birokratiju, pretim augošām nacionālām jūtām abās pusēs, tika sajūsts tik atbildības pilni un nopietni, ka vieglprātīga izturēšanās te neatradā vietas.

Būtu pilnīgi aplami domāt, ka bruņniecība būtu bijusi akla pret tām briesmām, kas viņai un visai vācu pozīcijai austrumos draudēja. Muižniecība apzinājās pilnīgi, ka demokrātiskā gara pieaugšana Eiropā un īpaši Krievijā būtu gals vācietības varai zemē⁸⁸⁾. Te redzam otru sakni, no kuras auga pārvācošanās centieni: bailes no nacionālisma un demokratisma, kas pēc franču revolūcijas spēcīgi sāka ieviesties Eiropā. Bet ja Prūsijā piem. vācu muižniecība un intelligence apsveica nacionālo jūtu mošanos, tad te šīs aprindas ieņēma citu stāvokli, jo

⁸⁷⁾ Oettingen, E. von. Livländischer Landrat a. D. Eine Deutsche Ritterschaft im Osten. 1926. 10. l. p. Pastr. mans. A. B.

⁸⁸⁾ Turpat, 11., 12. l. p. Pastripojums mans. A. B.

te apspiedēji bija paši vācieši, un nacionālais antagonisms vērsās pret viņiem pašiem. Ja tautu pārvācotu, tad šā nacionālā antagonisma nebūtu. Tā dziļākie latvju tautas pārvācošanas pamati sākotnējās muižniecības politikā, kurās realizēšanā garīdzniecība bija svarīgs ierocis.

Līdz ar zemnieku brīvlaišanu «latviešu draugu» aprindās noteikti nāk uz dienas kārtības latviešu nacionālais jautājums. Kurzemes Literatūras un mākslas biedrības no 1819. g. 5. febr. līdz 2. aprīlim noturētās sēdēs notiek visai interesantas un raksturīgas debates par šo jautājumu. Vispirms Zalgales mācītājs Konrādijs uzstādīja šo jautājumu ar tematu: «Vai latviešu pārvēršanās vāciešos būtu nožēlojama?» Valoda vien tikai šķirot latviešus no vāciešiem. Ticība un tēvzeme esot viena — sociāla sakušana varot notikt. Dzimtībūšanas atcelšana tuvinot abas nācijas. Šo dabisko gaitu nevajagot kavēt. Latvietis, redzēdams vācietī ko labāku; labprāt piemērošoties viņiem. Tagadējam latvietim attiecībā uz senčiem neesot nekā cildinoša.

Latviešu valoda esot tik trūcīga, ka, viņu zaudējot, nekas neesot zaudēts. Latviešiem, dzīvojot līdz šim zem patvarības un kalpības spaida, neesot izveidojies nekāds tautas raksturs, tautas gars. Atmetot latviešu valodu, mūsu provinces nekas netraucētu būt par vācu provincēm. Konrādijs savu runu nobeidza ar saucieniem: «Nekādu latviešu vairs!»⁸⁹⁾

Tā tad te mācītājs pieliek cirvi latviešu tautai pie pašas saknes un līdz ar to dod spēcīgu belzienu.

Par šo jautājumu, sakarā ar Konrādija referātu, izteicās vēl seši biedrības locekļi: profesors K. Krūze, Dr. E. Trautfeters, mācītājs Vatsons, virspilstiesas padomnieks fon Engelhardts, mācītājs Dr. K. Elferfelds un apriņķa maršals Dr. jur fon der Brinkens.

Viņi nav vienis prātis ar Konrādiju.

⁸⁹⁾ Jahresverhandlungen der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst. II. Mitau, 1822. 15.—17. l. p.

Prof. Krūze: Vāciešu pienākums esot tagad latvietim, kas vairs nav nebrīvs, palīdzēt pie izglītības. Līdzšinējā latviešu valodā ieviesies vācu gars. Jaunajā sātversmē brīvais latvietis vairs nevarot iztikt ar agrāko vergu valodu. Tā pārveidojama. Bet latvietim vajagot mācēt arī vācu valodu, kas notikšot ar viņa tautību, tas stāvot Dieva ziņā⁹⁰). Dr. Trautfeters izsakās, ka: 1) katrai tautai jāpatur tā valoda, kas viņai no dabas un Dieva dota, un 2) vienā vietā nevarot uzreiz divi valodas valdīt. Vācu valodai vajagot būt valdošai, latviešu — ciešamai. Latviešu valodas nabadzība nevarot būt par iemeslu viņas atmešanai, tikpat ka, izmeklējot slepkavību, nejaudājot, vai nokautais bijis bagāts vai nabags. Un kā šis arguments esot spēkā arī attiecībā uz atsevišķa cilvēka dzīvi, tāpat tas te attiecībā uz cilts dzīvi⁹¹).

Mācītājs Watsons nostājas noteikti pret latviešu pārvācošanu un latviešu valodas atmešanu. Viņš esot cieši pārliecināts, ka ikviena tauta varot tikt izglītota ar savu valodu, šo tautas nacionālitates sargātāju. (Pastripojums mans. A. B.) Vēsture mācot, ka valodu iznīcināšana esot nevien ļoti grūta, bet arī augstākā mērā netaisna un kaitīga. Latviešu tieksme mācīties vācu valodu nenākot no vācu valodas un kultūras mīlestības, bet esot tikai turīgo augstprātība, pie citiem uzskats, ka ar vācu valodas iemācīšanos viņi varētu pāriet kungu kārtā. Beidzot Watsons piezīmē, ka, ja varot būt runa par dabisku metamorfozu, tad varētu būt runa par latviešu atgriešanos pie slaviem. Watsons pareizi izmānīja radniecību starp latviešu un slavu valodām, bet nepareizi domāja, ka latvieši cēlušies no gotiem un slaviem. Bet interesanta katrā ziņā te, liekas pirmo reiz, izteiktā doma par latviešu orientēšanos uz slavu pusi⁹²).

⁹⁰) Turpat, 17. l. p.: Einige Worte über denselben Gegenstand.

⁹¹) Trautvetter, Dr. Ernst. 17.—19. l. p.: Über das Sprachverhältniss im deutschen Ostseelande.

⁹²) Turpat, 19.—21. l. p.: Über denselben Gegenstand. Ein freier vortrag des Pastor Watson.

Tiesnesis fon Engelhardts stingri pretojas latviešu valodas atmešanas un latviešu pārvācošanas idejai. Vecāku valoda esot tā, kurā cilvēks domājis un dzīvojis savu individuālo dzīvi. Valoda teicami konstituējis tautu un nošķīris viņu no citām tautām. Vēsture liecinot, cik neizdevīgi esot ņemt tautām viņu īpatnību. Ar latviešu pārvācošanu neesot nekas iegūts, jo ko zemniekam vajagot zināt, to viņš varot iemācīties arī savā mātes valodā. Svarīgākais, kas latvietim darot raizes, esot likumu izprašana, bet ne vācu valodas mācīšanās⁹³⁾.

Mācītājs K. Elferfelds asi nostājās pret pārvācotājiem. Kas gribot ņemt latvietim viņa valodu, tas ņemot viņam arī pašu esamību. Ja latvieši būtu slikti, tad tas nevarētu kaitēt. Bet tā kā latviešiem absolūti neviens nekā slihta nevarot pārnest, turpretī viņu tautība esot laba un caur iegūto brīvību tā palikšot jo teicama, tad neviens lai neiedrošinoties sarīkot pretto garīgu slepkavību! Tieksme pārvācoties esot tikai samaitātiem latviešiem vai tiem, kurus iespaidojis bēdīgais laika gars vai arī tiem, kas dzīvojot pilsētas tuvumā⁹⁴⁾.

Aprinča māršals Dr. jur. fon Brinkens uzstājis arī pret latviešu pārvācošanu, bet viņa motivos izmanāms zināms politisks un diplomātisks pamats. Lauku ļaužu valoda un intelligence nevarot citāda būt, kā tā, kurā viņi dzimuši un auguši — latviešu zemnieku valoda (die Agrikultursprache). Dzimtības atcelšana nenozīmējot latviešu vēstures beigas, bet gan jauna un augstākā mērā iepriecinoša laikmeta sākumu. Valodu sakušana milzīgājam valsts organismam neesot vēlama aiz vairākiem diplomātiski-politiskiem iemesliem: divide et impera! (skaldi un valdi)⁹⁵⁾.

⁹³⁾ Turpat, 21. l. p.: Ein Wort über das Germanisieren der Letten. Vom Oberhofgerichtsrath von Engelhardt.

⁹⁴⁾ Turpat, 21.—22. l. p.: Für die Erhaltung der lettischen Sprache. Von Pastor Dr. Karl Elverfeld. Pastr. mans. A. B.

⁹⁵⁾ Turpat, 22.—24. l. p. Pastrup. mans. A. B.

No šīm vāciešu debatēm skaidri redzams, ka līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu uz dienas kārtības nāk — nacionālais jautājums. Vāciešu debatēs noskaidrojas attiecības pret šo jautājumu vairāk virzienos. Viens no tiem grib latviešus pārvācot, otrs — atstāj šo lietu Dieva ziņā, trešais ieskata pārvācošanu par nevēlamu un negrib traucēt viņu nacionālo attīstību, bet to pat sekmēt. Pārvācotāju motīvi ir skaidri un latviešu tautai naidīgi. Neitrālais virziens nenozīmīgs, un viņa motīvi mums naidīgi nav, bet arī sevišķi draudzīgi tie nav. Trešā virziena motīvu pamatā saskatāmi trejādi principi: politiskais, kultūrelais un cilvēciskais. Uzglabājot savu valodu un tautību, 1) latvietis valstij parocīgāk valdāms (Dr. fon Brinkena uzskats), 2) iznīcināt latvju tautību būtu nekultūreli, kaitīgi (Vatsons) un 3) necilvēciski, pat noziedzīgi, jo lidzinātos tautas nokaušanai (Elferfelds).

Latviešu pārvācotāju un «skaldi un valdi» politikas piekritēju uzskatu diktējusi muižniecības politika. Te latviešiem draudzīga nekā nav. Ideāli liekas būt Watsona un Elferfelda ieskati par latviešu nacionālo jautājumu, bet arī tie nav brīvi no muižniecības un garīdzniecības kārtu interesēm.

Ap šo pašu laiku sāka kustināt jautājumu par latviešu skolotāju sagatavošanu un semināra dibināšanu. Vatsons izstrādāja arī savu plānu, kurā uzsver pazīstāmo muižniecības politikas principu: latvieši jāaudzinot tā, ka tie mīlētu savu tautu un savu kārtu un paliktu savā kārtā⁹⁶⁾ Watsona sludinātā tautas mīlestība ir laba un mums draudzīga, bet par savas kārtas politiku to nevar teikt: te, gribēdams vai negribēdams, viņš aizstāv muižnieku intereses.

Interesešu motīvi pavisam nav saskatāmi Elferfelda ieskatos šajā jautājumā. Tikai dažus gadus vēlāk, kad viņam izcēlās domu izmaiņa ar kādu latvieti par latviešu nacionālo jautājumu, viņš tāpat

⁹⁶⁾ Višs, A. Latviešu skolu vēsture. II. 1926. 25. l. p. Pastr. mans. A. B.

uzstājās pret latviešu pārvācošanu, tikai piekodinā-
dams, lai latvieši klausot saviem mācītājiem, tad
tiem un viņu bērniem labi klāšoties⁹⁷). Šajā piezīmē
izskan gādība par savu kārtu un it kā paredzējums,
ka turpmāk latvieši cīnīsies arī pret mācītājiem viņu
muižnieciskās politikas dēļ.

Nosprauduši principieli nacionālās un kultūre-
lās politikas līnijas, mācītāji ķērās pie darba: nodibi-
nāja laikrakstu un biedrību, lai savus principus pār-
dēstītu dzīvē.

Bet iekams pārejam pie šiem viņu ideju izplā-
tīšanas organiem, pakavēsimies vēl mazliet pie pā-
ris literāriskiem peminējumiem, kas radušies starp-
laikā starp dzimtbūšanas atcelšanu un šo organu no-
dibinašanos.

Dzimtbūšanas atcelšana, radot ievērojamas
pārmaiņas zemnieku ekonomiskās un juridiskās
attiecībās, radīja ne mazāk ievērojamas pārmaiņas
arī garīgā pasaulē: radās jaunas domas, jaunas tiek-
smes, jaunas jūtas sakarā ar jauno brīvību. Lai nu
zemnieku prāti nenomaldītos uz neceliem un lai mā-
cītāji noturētos arī turpmāk tautas garīgo vadoņu
lomās, tad tiem bija jāieņem stāvoklis pret tekoša-
jiem notikumiem. Un to viņi arī darīja nevien jau
minētajā Kurzemes Literātūras un mākslas biedrībā,
bet arī — latviešu rakstos, kas tieši domāti tautai.

1818. g. Kurzemes likumu komisijas prezidents
G. fon Engelhardts laida klajā vācu valodā sarak-
stītu brošūru, kurā izskaidroja zemnieku brīvlaišanas
nozīmi un paskaidroja svarīgākos brīvlaišanas
likumus. Tajā pašā gadā Jelgavas Annas draudzes
mācītājs Koellers pārtulkoja šo brošūru. tā ka tā bija
pieejama tautai: „Kahdi wahrdi dehl labbafas fapra-
fchanaš to jaunu liffumu preekfch Kursemmes femie-
feem“.

Šajā brošūrā Engelhardts izsaka ieskatus, kas
kļūst par valdošiem visos turpmākos šāda rakstura
sacerējumos un arī mācītāju sprediķos, kas ziedoti
šim priekšmetam.

⁹⁷) «Latv. Avizes», 1828. Nr. 49: «Tukcumā».

«Mīļi draugi?» — Engelhardts raksta savas grāmatas sākumā — «Mūsu augsti cienījams keizers — uz muižnieku vēlēšanu — jūs par brīviem vīriem iecēlis.» Dzimtbūšanas laikā latvieši ar sievām un bērniem un visu mantu bijuši kunga īpašums, ar ko kungs varējis darīt ko grib: atdāvināt, pārdot, izmainīt. Tāpat kungi varējuši spriest tiesu, kādu grib. Bet nu dzimtskungi atteikušies no šīm tiesībām. «Tāpēc» — saka autors — «jūs... atzīsi, cik daudz pateicības jums ir jādod saviem kungiem».

Zemniekus, kā mums zināms, atlaida brīvā aiz ekonomiskiem iemesliem: lai viņu darbs būtu ražīgāks. Te nu interesanti dzirdēt, kā šajā virzienā Engelhardts pamāca vēl neatsvabinātos zemniekus: «Tam brīvam vīram», viņš saka, «kas pēc savas labpatikšanas savus spēkus var cilāt un valkāt, aridzan pašam par sev un tiem savējiem ir jāgādā. Caur tikušu strādāšanu un godīgu izturēšanu vien jūs, mīļi draugi! tās brīvības cienīgi tapsiet; tad vien jūs savā kārtā laimīgi būsi, kad jūs dzīsities uzticāmi zemes pavalstnieki, labi strādnieki, godīgi namatēvi un taisni cilvēki tapt.» (4. l. p.)

Līdz ar dzimtbūšanas atcelšanu lielāku nozīmi dabūja izglītība. Jaunie likumi noteica, ka Kurzemē zemniekiem uz ikkatru tūkstots dvēseļu jāceļ viena skola (§ 60).

«Brīvam vīram vairāk ir jāzina, ne kā dzimtam. Par šo viņa kungs gādāja un rūpējās, jo tam piedereja viņam palīgā nākt, viņu aizstāvēt un glābt. Brīvam cilvēkam būs par sev pašu gādāt, sev pašu aizstāvēt. Viņam tādēļ jo plašākas pamācīšanas vajaga. Jūsu bērnu labklāšana, mīļi draugi, uz to vien stāv, ka jūs skolas iecelat, kurās pašu bērni var mācīties brīvu lauzu augstu godu panākt». (13. l. p. Citēts tagadējā ortogr. A. B.).

Ieskati, kas te izteikti, ir raksturīgi trejādā ziņā: 1) viņus izteic muižnieks, 2) ar tiem solidarizējas mācītājs, izplātīdams tos tālāk, un 3) tie kļūst par valdošajiem kļaušu laiku rakstniecībā.

1918. g. iznāca kāda cita brošūra par šo pašu jautājumu. Viņas autors — Grobiņas mācītājs R.

Launics. Grāmatiņa domāta zemniekiem: viņā paskaidrots, kā atšķirās brīvība no dzimtbūšanas, «kāpēc Kurzemes arājiem brīvēstība top dota», kam par to jāpateicas un kā jāsaprot izdotie likumi.

Dzimtbūšanas laikā zemniekam nepiederējuši ne svārki, kas tam mugurā, viss bijis kunga īpašums. Kas šodien pie laba kunga bijis pārticis, tas rīt pie barga varējis visu pazaudēt. Bet nu laiki grozījušies. Kungi devuši brīvību. Kamdēļ? «Tāpēc, ka tie to Dievu bīstās», atbild autors, bet tad papildina pats sevi: «pasaules apgaismošana ar vergu-būšanas vairs ne sader, un tādas zemes, kur apakš labiem likumiem brīvi laudis paklausīgi dzīvo, ar vien pie lielākas labklāšanas kļūst un paceļas». (16. l. p.) Vēl paiešot 14 gadu, un saule neapspīdešot vairs vergu būdas, bet brīvus, laimīgus laudis. Par to pienākoties pateikties ķeizaram un slava un gods arī «tiem Kurzemes cienīgiem kungiem un muižniekiem» (17. l. p.).

Kā redzams, Launics sludina to uzskatu, ko dik-tēja valdības un muižniecības ekonomiskā politika: brīvība ir ķeizara un kungu dāvāta, brīvība ir žēlastība, kas nāk no augšas, tamdēļ lokat savus ceļus kungu priekšā! Jo gaiši šis uzskats izteikts dziesmā, kas pielikta grāmatiņas beigās: «No brīvēstības». Pievedīšu te tikai viņas pirmo pantu:

«Kā, Dievs! Tev pateiksim par jaunu brīvēstību,
Ko dabūjam caur Tev un Tavu žēlastību?
Uz bērnu bērniem nu mums jauna laime zel,
Kad kungu laipnīgs prāts mūs brīvā kārtā ceļ».

Vēl raksturīgāka ir lūgšana, ko Launics sace-rējis speciāli zemnieku līetošanai tranzitoriskajā brīvēstības periodā:

«Kurzemes arāja īsa lūgšana priekš dabūtās brīvēstības.

Ar prieku, ak mīlais Dievs! esmu es to ziņu dzirdējis, ka manim, kas līdz šim dzimts cilvēks biju, būs vienreiz pie brīvēstības kļūt. Es tevīm pateicu, ka tu manīm un maniēm brāļiem tādu labumu novēlējis esi. Gan man nezināms, voi pats to

pie dzīvošu, bet tomēr maniem bērniem vai radiem rokā nāks, ko mani žēlīgi valdinieki pār mums arājiem nodomājuši. Es lūdzu Tevi, lai šī gaidāma brīvēstība visiem ļaudīm par patiesu laimi izdodas, un lai tie šo dārgu mantu allaž, kā pienākās, valko. Svēti Keizaru un muižniekus, un īpaši to kungu, apakš kā līdz šim esmu dzīvojis. Ņem arī mani tavā valdišanā, ak Dievs! ka es ar mieru un pacietību to laiku sagaidu, kas manim likts būs, un līdz tam savam kungam ar taisnību un uzticību paklausu, cik spēdams. Dod, ka ļaunās domās nemaldos, nedz caur pārgalvību sevi maitāju, bet palīdz manim ar gudrību un godu dzīvot, kamēr vēl dzimtā kārtā esmu, ka ar jo lielāku godu kādureiz brīvā būšanā ieiet, un tanī to labklāšanu mantot varētu, ko Tu pats man tanī novēlējis būsi. Paklause man, ak Dievs! tavas žēlastības un mana kunga Jezus Kristus labad. Amen.» (65., 66. l. p. Ortogr. tagadējā. A. B.)

Un lai mums nebūtu ne mazāko šaubu, ka Launica sludinātos ieskatus diktējusi muižniecības ekonomiskā politika, atzīmēšu te arī dāvinājumu grāmatas sākumā:

„Leem augsti dšimmuſcheem un zeenigeem Kursemmes muiſchneefeem, kas lihds ſchim fatvus laudis ar tehwa prahtu waldijufchi un zaur brihwlaifchanu winnu labklafchanu wehl wairoht grifb, ſchi grahmatina par flawas un gohda-ſihmi dahwinata un peerafstita tohp no winnu peetizziga deenera Dr. R r i ſ c h a n a W r i d r i k a v. d. L a u n i t z, Grohbines mahzitaja“⁹⁸).

Launics bez tam, kā redzams, ir pats muižnieks. Un tā kā pēc tautas sakāmvārda, ābols nekrit tālu no ābeles, tad šiem viņa ieskatiem nevien idejiskas saites ar muižniecības interesēm, bet arī sociālās.

Bet visi mācītāji taču nebija muižnieki, un kādi bij pārējo ieskati jaunajā kultūras politikā? Paklausīsimies, ko saka viens no sirsnīgākiem latviešu draugiem, pazīstamais skolu tēvs J. Volters. 1818. g. keizara dzimšanas dienā, 12. dec., kad dzimtbūšanas

⁹⁸) No Brīvēstības un winnas eezelfchanas Kursemmē. Zeltgawā, 1819.

atcelšana tika pasludināta, visās Kurzemes baznīcās Volters turējis īpašu sprediķi šai dienai un šim gadījumam par godu. Šis sprediķis gadu vēlāk iznāca atsevišķā grāmatiņā, un tur, starp citu, lasām šādas rindas:

«Topat jo gudri un prātīgi un caur to tās brīvības jo cienīgi, kas jums caur mūsu visžēlīgu ķeizeru un caur jūsu dzimtskungiem ir iešķināta». (11. l. p.)

«Tā brīvlaišana no jūsu dzimtukārtas ir zināms viena laba un slavējama lieta, un jums tiešām tam visaugstākam ķeizeram un jūsu dzimtu-kungiem par to lielu godu un pateikšanu jādod». (16. l. p.)

«Kad jūs tādēļ arī gados brīv būsiet, pirms tomēr nebūs aizmirst to labumu, ko jūs saviem kungiem esat parādā, bet jums ar pateicīgu prātu jāatzīst, ka Dievs jums bij labus kungus devis». (15. l. p.)

Tā tad arī te tas pats uzskats, ko redzējam jau iepriekšējos rakstos, 1819. g., laižot klajā savu sprediķi, Volters pavada viņu vācu valodā ar kādu iepriekšatgādinājumu (Vorerrinerung), kur vēl izsaka principiāli svarīgus uzskatus, kurū saknes sniedzas iekšā dzimtbūšanas apstākļos, bet kurū zaļo un kuplo arī kļaušu laikos.

«Tā kā viegli iespējams brīvības un morāiskas svabadības sajaukums, raksta Volters, zīmējoties uz atsvabinātiem un atsvabināmiem latviešiem, — «tad es domāju, mans pienākums ar nopietnību un cieņu griezt viņu vērību uz svarīgāko un augstāko, pēc kā tiem būtu jācenšas, uz iekšējo (autora pastrīpojumi) labošanu, un ka no tās vien ārējā stāvokļa labošana jāiesāk. Bez tam, es esmu gluži pārliecināts, ka viņu ārējo stāvokli tādās muižās, kurām kā īpašnieki ir labi un cilvēcīgi kungi, kādus mām ir laime apzināties savā draudzē, tikai šādā ceļā iespējams labot»⁹⁹).

Tā tad, pēc Voltera ieskatiem iznāk, ka latviešiem jālabojas iekšēji, tad labosies arī ārējie apstākļi.

⁹⁹) (Volter, Joh. Chr.). Beeminnami Wahrhi, fazziti nu spredhifu frehsta muhfu Beeniga Schehliga Keijera dzimsthanas beenā, tai 12. beenā Dezembra mehnefha gadā 1818. Jelgavā 1819.

Citiem vārdiem, visa atbildība par ārējiem apstākļiem, ja tie ļauni, krīt uz zemniekiem pašiem. Tas ir uzskats, ko mēs mācījāmies pazīt jau dzimtbūšanas laikos, un viņš ir ļoti parocīgs tā sludinātājiem, jo nav ne ar pušplēstu vārdu jāaizķer muižnieku intereses, kaut gan muižnieki paši, kā augšā redzējam, jau atzina, ka šis uzskats pierādījies par nepareizu. Vienīgais, ko Volters iedrošinās attiecībā uz muižniekiem, sadalīt tos labos un bargos: pie labiem muižniekiem zemniekiem iet labi, pie bargiem — slikti. To pašu uzskatu atrodam arī pie Launica un citiem tā laika rakstniekiem. Bet arī šis uzskats jau tika izteikts dzimtbūšanas laikos (Merķelis, Stenders).

Viens otrs padoms, ko mācītāji deva zemniekiem sakarā ar brīvību, izklausās diezgan labs un neatkarīgi cilvēcisks, piem. ka brīvība pati par sevi nav neko vērts, ja viņu nemāk lietderīgi izmantot, jo ne mazums palaidnieku ir arī starp brīvļaudīm un vāciešiem. Bet šie padomi zemniekiem maz ko varēja līdzēt, jo viņu stāvoklis bija ļaunāks nekā dzimtbūšanas laikos: klaušu bija tikpat daudz, sodi palika tie paši, īpašuma tiem vairs nebija, bet rūpju bija vairāk, piem. māju rentēšana, pagasta amata vīru gaitas zem muižas kontroles. Šī brīvība bij pārāk nastām apkrauta.

Vienīgais ideālais sauciens, liekas, bija mācītāju sauciens, lai zemnieki skolo savus bērnus, «jo — kā piem. Launics izsakās — turpmāk gudrība vairāk maksās, un mācīti cilvēki ģeldēs un meklēti taps kā zelts un dārgas pērles»¹⁰⁰⁾.

Bet arī šis sauciens palika gaisā karajoties, jo skolu nebija, un citi izglītības avoti nebija pieejami, izņemot grāmatas. Bet citus mācītāji arī neieteica.

Dr. K. fon der Launics piem. raksta: «Jūs visi, brīvi būdami, nepieņemiet lepnību, jeb rupjus vārdus un nebēdīgu valodu. Rupš cilvēks ir riebeklis, bet cepure rokā iziet visur. Ar rupjumu maz ko pelna, bet pazemība un laipnība

¹⁰⁰⁾ Citēta grām. 57. l. p.

daudzienes. Pats Dievs lepniem stāv pretī, bet pazemīgiem dod žēlastību. Dodiet tāpēc godu, kam gods nākās, tad ir jūs tapsiet godāti un mīlēti. Pālieciet Kurzemes bērni; nespiežieties vācu pulkā jeb vācieši būt, ne iekš valodas, ne iekš drānām, nedz iekš dzīvošanas. Kas kaiš latviskai valodai? vai nevoid laba, nevoid skaidra? vai tanī nevoid Dieva vārds, labas grāmatas, jaukas ziņģes? Kas kaiš mūsu drēbēm? labs avju kažoks vairāk silda nekā vadmalas lepni lupati. Gan līdz šim dažs dzinies āriģi vācietis būt, tāpēc ka vācieši brīvi bij un jūs dzimti — bet nu visi brīvi būs; zemnieks būs tas pats, kas vācietis ir; tāpēc palieciet, kā veci zemes bērni, arī pie mūsu mīlas tēvuzemes valodas, drēbēm un labiem ieradumiem, tad Dievs jūs uz bērnu bērniem svētīs, un brīvestība būs tas pamats, uz kuŗa Kurzemes labklāšana mūžam pastāvēs»¹⁰¹).

1820. gadā Alūksnes un Zeltiņa draudzes mācītājs O. fon Ruels, noturēdams dievkalpošanu par godu brīvlaišanai, ar lielu uzsvaru saka: «Tā jauna būšana, kuŗā jūs uz priekšu dzīvosiet, skubina jūs: pirmā kārtā uz pateicību pret Dievu, pret savu zēlīgu ķeizeru un pret saviem dzimtkungiem»¹⁰²).

Opekalna draudzes mācītājs tajā pašā gadā un tajā pašā dienā šim pašam gadījumam par godu runā vēl jo zīmīgākus vārdus:

«Ta lūdziet Dievu par mūsu ķeizeru, un arī par visiem, kas ir augstā kārtā, par visiem, kas jūs valda un tiesā, un kas tik labprāt pie tā ir darbojušies, ka jums ta brīvestība tiktū dota; un sevišķi par jūsu muižas kungiem. Voi tad jūs neesat dzirdējuši, ka viņi labprāt no mīlestības uz jums, atsaka tām vaļām kas viņiem, dzimtkungiem būdamiem, par jums saviem dzimtļaudīm, bija. Kas tos piespieda to da-

¹⁰¹) Cit. gr. 57., 58. l. p. Pastrīp. mans. A. B.

¹⁰²) Spreddiķis tai 12-tā Merz-mehnescha deenā Alūksnes-
baņņizā turrehts no O. F. B. Rühl, Alūksnes- un Zeltina-
draudzes maķģitaja un Walfas Prahwesta-walģts Prahwesta. Rīgā,
1820. g. 8. l. p.

rīt. Kad tie būtu gribējuši, tad jums bij jāpaliek par dzimtļaudīm»¹⁰³).

Šis sprediķis ievērojams nevien ar savu muižniecības cildināšanu, bet arī ar to, ka muižniecība viņu uz sava rēķina izdevusi saviem zemniekiem. Tā tad te muižnieki un mācītājs, var teikt, ir nešķirami solidarizējušies. Vārdu sakot, ideoloģija, ko sludināja mācītāji latviešiem jaunajā satversmē, bija ta pati agrākā. Dievs, ķeizars, kungi, mācītāji — lūk autoritātes, kas brīvajiem latviešiem pastāvīgi jātur acis. Strādāt, palikt savā kārtā, pietikt ar savu valodu, būt pazemīgiem, mācēt lūgt jeb «cepure rokā iziet visur», kā Launics saka — lūk galvenās pamatmācības, pēc kā latviešiem jārikojās ekonomiskā, kultūras dzīvē, nacionālajos centienos.

Šos uzskatus redzēsīm atspoguļojamies arī plašākā «latviešu draugu» darbībā un — kas mums tas svarīgākais — arī latviešu kļaušu laiku intelligencē.

2. Pirmais latviešu nedēļas laikraksts «Latviešu Avizes». 1817. iekustinātā ideja par laikraksta dibināšanu sakarā ar jaunā laika vajadzībām piepildījās 1822. gadā. Vatsons, kā zināms, projektēja mēnešrakstu, bet nodibinājās nedēļas laikraksts „Latweeſchu Awifeſh“. Garīgajām vajadzībām, par kurām jau bija runa, pievienojās vēl tīri praktiskās, ekonomiskās un administratīvās. Muižniekiem vajadzēja rentnieku, bija jāmeklē arī dažs, aizbēdzis dzimtcilvēks vai klausībnieks, muižnieku un zemnieku tiesām vajadzēja organa, kur ievietot sludinājumus; it liela nozīme tagad bija tirgus ziņām, jo zemnieki bija jāpieradina pie maudas saimniecības.

Savā pirmajā numurā avize raksta: «Mēs gribam latviešu zināšanas vairot, dažas ziņas no klātienas un no tālienes atnezdami, dažu labu padomu dodami, dažas gudrības izpaudēdami, ir brīžam pasmiedamies, ko labu mācīt un tā cik spēdami piepalīdzēt pie arāju ļaužu prāta cilāšanas un labklāša-

¹⁰³) Sprediķis tai 12 Merz 1820. Oppelalnes draudzes baznīcā ņazibts kad brīhwēstība ņāinnū baznīcā tappe fluddinata. — No Oppelalnes draudzes Leelfungeem ņaweeem ņemneefeeem par peeminnu driņņehta. Rihgā, 1820.

nas. Voi šī mūsu sirds apņemšana izdarāma būs jeb ne, voi mūsu avizes lapiņas latviešiem patīkamas būs jeb nepatīkamas, to nezinām uz priekšu, tie augļi no augšienes jāgaida. Tas cilvēks uzņem savu ceļu, bet Dievs vien pašķir viņa gājumu. — Par to vien īsti zinām, ka latviešu tautu un latviešu valodu mīlojam, tā kā vecais Stenders un vecais Steffenhagens, kas nu abi pie Dieva, tos mīloja».

Tā raksta redakcija, resp. Watsons, kas bija pirmais avizes redaktors.

Tā tad, avizes mērķis:

- 1) vairot latviešu zināšanas,
- 2) celt labklājību,
- 3) kavēt laiku.

Tās visas ir labas lietas, tikai viņu vērtība atkarājās no tā gara, kādā tās tiek sniegtas — tautai. Šis gars jau arī atspoguļojas citētajās rindās: kristīgais patriotisms.

Bet lai nu kā, bija radies organs, kas latviešiem, kaut arī caur muižniecības, valdības un garīdzniecības ierikoto lodziņu, kaut cik ļāva ieskatīties pasaulē. Šis laikraksts sniedzās pāri pagastu robežām, bija radusies atklātības doma, kas kļuva pieejama visos pagastos un visās dzimtēnes daļās. Tas varēja latviešus pamudināt nevien uz lasīšanu, bet arī uz patsāvīgu domu izmaiņu. Un to latvieši drīz vien arī darija. Bet iekams ķeramies pie latviešu pirmās atklātības domas raksturojuma, lai pametam acis latviešu intelligences sastāvā XIX. g. s. divdesmitos gados.

3. Latviešu intelligences sastāvs. Latviešu intelligentu skaits XIX. g. s. divdesmitajos gados nav liels, bet viņa sastāvs diezgan dažāds. Skaidri saredzamas divi grupas: studētie un nestudētie.

Studētie. Cik īsti studēto latviešu darbojušies šajā gadu desmitā, grūti noteikt. Spriežot tikai pēc latviešu uzvārdiem, var atzīmēt pavisam 10. Studiju chronoloģiskā kārtībā skatoties, tie ir šādi:

Mežs, Frīdrichs Vilhelms Georgs, no Kurzemes, jurists, studējis Tērbatā 1815.—1817. Darbojies kā privātskolotājs Jelgavā. Miris 1834. g.

Laimings, Richards Johans, no Vidzemes, mediķis, studējis Tērbatā 1815.—1818. un 1820.—1822. Izpildījis kādu laiku pagaidām prorektora vietu Tērbatas universitātē. Miris 1829. g. Aleksandra augstumos Rīgā.

Laimings, Burchards, no Vidzemes, studējis Tērbatā 1816.—1817. Miris Pēterpilī 1835. g.

Laimings, Arnolds Burchards, no Vidzemes, studējis Tērbatā militārās zinības 1820.—1822. g. Vēlāk muižas īpašnieks Pleskavas guberņā: Emilovo. Atvaļināts meža korpusa štaba kapteinis.

Irbe, Johans Kristians, no Vidzemes, teologs, studējis Tērbatā 1821.—1823. Privātskolotājs Rīgā, tad skolotājs pagasta skolā Iršu kolonijā Vidzemē. Miris 1839.

Zobens, Jānis, no Vidzemes. Teologs un jurists. Studējis Tērbatā 1823.—26. Kandidāts. Strādājis kā skolotājs Rīgas ģimnazijā. Kaspars Biezbārdis atsaucas par viņu kā par plaši izglītotu vīru un interesantu personību. Kad Zobens 1830. g. nomirst, Biezbārdim dzīve Rīgā izliekas tik tukša un drūma, ka viņš jūtās pavisam atstāts un dodas prom uz Tērbatu¹⁰⁴).

Biezbārdis, Kaspars, dz. 1806. g. Vidzemē. Teologs, filologs, mat. Studējis Tērbatā 1823.—1826. un 1832.—1833. g. 1833.—1853. aprinča skolas skolotājs un inspektors Vīlandē. 1854. g. pārnāk uz Rīgu, skolotājs un rakstnieks. 1863 g. kā politiskais izsūtīts uz Kļinu Maskavas gub. Miris 1886. g. Maskavā. Biezbārža atklātības darbība iekrīt citā laikmetā, tamdēļ par to turpmāk.

Taurīts, Jēkabs, Indriķis, no Vidzemes. Teologs. Dzimis Rīgā. 1830.—36. mācītājs Dolē. Miris 1836. g. Rakstījis pāris garīga satura rakstus „Latviešu laupīšu draugā” 1832. un 1835. g.

Laimings, Antons Otto Richards, no Viļņas. Filologs, mediķis. Studējis Tērbatā 1826.—1831. Ap gadu simteņa vidū, 1853. g., dzīvoja Viļņā kā

¹⁰⁴⁾ Раіпара Веібаһрсіча дсіівес муһічс. „Валт. Вехітн“. 1886. г. №. 199.

atvaļināts Neapeles ķēniņa kājnieku pulka kapteinis, senāk dienējis arī meža korpusā.

Laimings. Aleksandrs, no Vidzemes, ekonomists. Studējis Tērbatā 1828.—1834. Vēlāk sekretārs kādā būvkomisijā Pēterpilī. Miris 1847. g.¹⁰⁵)

Kas ir šie studētie latvieši pēc savu vecāku sociālā stāvokļa? Biezbārdis ir saimnieka un tirgotāja dēls. Taurīts — rīdzinieks. Par citiem trūkst ziņu. Pusi no visu studēto skaita iztaisa Laimiņi, no kuriem dažs vēlāk ieņēmis redzamu vietu vai ticis par turīgu vīru. Domājams, ka Laimiņu ģimene bijusi bagāta. Varbūt Laimiņi nav no vienas ģimenes, jo daži atzīmēti kā Vidzemnieki, daži no Viļņas.

Pēc arodiem šie vīri sadalās šādi: viens jurists (Mežs), viens jurists un teologs (Zobens), divi teologi (Taurīts, Irbe), viens teologs, filologs, matemātiķis (Biezbārdis), viens farmaceīts, viens militārists, viens mediķis, viens ekonomists un viens ar divām specialitātēm filologs un mediķis. Pēdējās piecas katēgorijas — no Laimiņu ģimenes. Visi šie studētie dzīvojuši kā arodnieki, pa daļai svešumā, pa daļai dzimtenē, tikai Biezbārdis piedalījies aktīvi latviešu kultūras dzīvē.

Nenoliedzama nozīme mūsu gara dzīvē un intelligences vēsturē ir nestudētiem šajā laikā. Tie strādā kā arodnieki tautā, vērodami un izjūdami viņas likteni, reizēm paceldami arī balsi par dažu svarīgu kultūras jautājumu. Tāds svarīgs jautājums, ko daži latvieši šajā laikā sāka cilāt un apgaismot, bija nacionālais jautājums.

4. Nenoteiktā grupa un viņas klerikāli-patriarhālais nacionālisms. 1822. gadā sāka iznākt «Latviešu Avīzes». Laikraksts, kā redzams no vēstulēm, kas piesūtītas redakcijai, kā arī no dažiem rakstiem, ko iesūtījuši latvieši, modinājis tautā inte-

¹⁰⁵) Ziņas par augšminētiem latviešiem sastādītas pēc šādiem avotiem: 1) Album academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat 1853. 2) Latvieši un latviešu Breivijas augstskolās. Jelgavā, 1908. 3) Каппара Вельбаргъа дшшвез мушшс. (Везъ пащя нелайта ушшмежумеем). „Валт. Вештн.“ 1886. Nr. 199.

resi. Ik nedēļas sākās atklāta domu izmaiņa gan ar redakciju, gan lasītājiem savā starpā. Te nu vērojams dažs interesants moments, kam nozīme latvju gara atmodas vēsturē vispār un intelligences vēsturē sevišķi.

Jaunais laikraksts 1822. gadā 2. numurā bij ievietojis šādu mīklu:

«K a s m ā k i z r ē k e n ē t ?

Divi gani ar savām cūkām pakalnā sastapās. Frici, Anss sacīja, dod manim vienu no savām cūkām, tad mums abiem būs vienādi. — Nē, Fricis atbildēja, dod' manim vienu no tavām, tad manim būs otrutiek tik daudz kā tevīm. — Uzmini nu, mīlais lasītājs, cik katram ganam cūkas bijušas? ¹⁰⁶⁾

Šī mīkla deva iemeslu domu izmaiņai divu latviešu starpā un radīja pirmo polemiku mūsu intelligences vēsturē. Paši polemizētāji gan bija zemnieki, bet zemniecība jau arī ir tas neizsīkstošais rezervuārs, no kuŗa nākuši un nāk vēl arī tagad intelligences darbinieki. Tas, protams, mums nedod vēl tiesību katru lauksaimnieku pieskaitīt intelligenci. Bet agrākos laikos atsevišķu latviešu gara dzīves izpaušanās ir tik reta, ka te mums domas un jūtas, ko latvieši izteikuši, jāņem vērā mūsu garīgās atmodas un gara darbinieku vēsturē. Šie motīvi dod mums tiesību pakavēties pie šīs pirmās latvju domu izmaiņas, kā pie vēsturiska fakta.

Sakarā ar minēto mīklu Kandavas «grāmatu — nesējs» **Krebsbergs** un **Nukke Mikelis** rakstījuši «Latviešu Avīžu» vadītājam Vatsonam, izdevējam Stefenhagenam, lai avīzes citādi rakstot, uzskatīdami minēto mīklu kā lasītāju izjokošanu. Uz to Vatsons un Stefenhagens atbild, ka «mīkla tanī 2-rā lapiņā nemaz nav pēc izjokošanas ielikta», bet lai palauza galvu pie šī uzdevuma atrisināšanas, un ka viņi šīs avīzes neraksta «par laika kavēkli, bet par latviešu laužu prāta cilāšanu un sirds labošanu» ¹⁰⁷⁾.

¹⁰⁶⁾ Ortogr. tagadējā. A. B.

¹⁰⁷⁾ Vatson un Stefenhagen: «Atbildēšana». Latv. Av. 1822. Nr. 8.

Uz to nu atbild sevišķā rakstā kāds Jānis, «Klibišu Ansa tā nomirēja dēls».

Viņam gauži sāpot sirds, lasot ziņu par Krebsberga un Nukkes izturēšanos pret «Latviešu Avīžu» sniegto lasāmo materiālu. Tā esot liela mulķība un neizprašana. Viņš domājot, ka šo vēstuli laikraksta vadītājiem pamudinājuši uzrakstīt citi, kas nepieder pie latvju tautas.

Bez tam vēl **Klibišu Jānis** aizņem arī citus jau-tājumus: «Mīli draugi! Visa latviešu tauta jeb kārta!» — raksta viņš, raksturīgi jaukdams vēl jēdzienus «tauta» un «kārta».

«Tālabad, mana mīla latviešu draudze, ne liekaties no tādiem ko ierunāt, kā no kādiem sāls pūšlotājiem, āderlaidējiem un nieka pareģu teicējiem.

....., Es tās avīžu apgādātājus sirsnīgi lūdzu, lai liek ar vienu jo projām, tā kā tagad, visādus stāstus iekš šim Latviešu Avīzēm, un par visām kas iekš Nr. 3. un 5. par ziņu no mūsu Kurzemes apsolīts ir, kas mums vēl vairāk ir derējis, ne kā no Vāczemes, bet mēs taču par desmits, var būt kad viens zi-nāsim, kuŗam ķeizaram, ķēniņam jeb lielkungiem tās svešās zemes pieder, kas mums gar tādām svešām lietām kait? Mēs lūdzam papriekš no Kurze-mes cik baznīcas, cik ķirspēles, kuŗas tās vecākas un kā mēs esam par kristigeem ļaudīm tapuši, to apakš mums vēl tas desmitais zina»¹⁰⁸⁾.

Pret uzskatiem, ko Klibišu Jānis izsaka par latviešu tautu, nostājas kāds **Andreass**, Mārtaņa dēls, un runā Bauskas draudzes vārdā. Izteikdams atzi-nību par rakstiem, ko sniedz redakcija, viņš piegrie-žas Klibišu Jāņa ieskatu kritikai.

«Bet Jums, Klibišu Jāni», — raksta Andreass, — «kas arī no latviešu kārtas un tautas esot, nevaram par Jūsu priekšzīmēm un pārmācīšanām nekādu pa-teicību sacīt. Jūsu vaimanas varējiet likt dzirdēt tiem, kuŗus Jūs par mulķiem, nesaprašiem un nego-diem atzīstiet. Mums tas par lielu kaunu iraid, kad mēs lieliem gudriniekiem, kā jūs sakiet, liekamies

¹⁰⁸⁾ «Latv. Av.» 1828. Nr. 13.

skubināties ko darīt, paši prāta neturēdami, un tad redzēt to nemieru, kas no tam lēksies. To lasīdami mēs taisni domāt varam, kad šie raksti, ko jūs rakstījuši, ne no jūsu, bet no cita padoma nākuši, tādēļ — ka pats to dara, tā no cita runā.

Latviešu tauta citas nekādas grāmatas ne pazīstot un negribot, ka A. B. C., Dziesmu un Sprediķu grāmatu, tās citas esot naudas krāpšana un arī ne protot lasīt. — Vai! vai! — kā var viens latvietis, kas liekas mācīts esam, tādas nepatiesības priekš gaismas nest! — Runai ar saviem brāļiem, dibini viņu padomu, un lūdzies mācības, labāki runāt, un ne tā, ko ne vari priekš Dieva un pasaules atbildēt. — Voi ne redzi nemācītus un mācītus laudis, tik labi apakš vācu — krievu — un latviešu tautas? — Un voi ne redzi pie daža nemācīta cilvēka daudz jaukākas domas un runas, ne kā šī nievāšana? Daudz, daudz priekšzīmes mēs jums priekšā liktum, bet tā tauta, tā jau zina, kam vajaga to mums tik vienam teikt, kam tas paslēpts esot.

Mēs ne esam Jūsu latviešu draudze, kas āderu laidējiem, sālšlotājiem un pareģotājiem pakal tek. Uzsauciet savu draudzi, savus elka-ticīgus, ne latviešus; māciet tos, ciek gribēdami, kas kā jūs saktiet, ne kādas mācības, nedz prāta cilāšanas mīl, bet tikai gudriniekiem, kas latviešu tautā neesot, klausu. —

Mēs esam latvieši, kas savu godu cienī un dārgu tur, un ikkatram ar drošu sirds-apzināšanu pretī iet, kas mūsu tautu nicina»¹⁰⁹).

Savā kritikā Andreass ir Klibiņu Jāni pārpratis attiecībā uz latviešu necienīšanu. Klibiņu Jānis savā rakstā bij atzīmējis, ka pie latviešiem pastāv vēl māņticība un diezgan tumši ieskatī par grāmatām un viņu lasīšanu. Mēdzot būt, ka daži apmierinoties ar ābeci un sprediķu grāmatu, un kad viņiem gadoties kāda stāstu grāmata, tad tie atrunājoties, ka ne-

¹⁰⁹) Andreass, Mārtiņa dēls: «Draugs Jāni!» Latv. Av. 1822. Nr. 30.

esot vēl to lasījuši, bet patiesībā gan neprotot lasīt. Tie ir tikai konstatēti fakti.

Andreass te, acīm redzot, savu pretinieku pārpratis. To Klibiņu Jānis arī aprāda savā pretrakstā «Atbildēšana uz tiem rakstiem, ko Andreass, Mārtiņa dēls, Bauskas latviešu kirspēles vārdā, tanī 30-tā Latviešu Avīžu lapā ielicis».

Atstājot dažus sīkumus pie malas, atzīmēšu te raksturīgāko no šī pretraksta:

«Kas mani īsteni pazīst, tas gan ne teiks, kad es no cita to reizi rakstīt ieskubināts esot; man, paldies Dievam, pašam skaidras domas to izšķirt, kad mūsu latviešu kārtas grāmatu un rakstu zināšanas maza lieta ir, un, tā sakot, it ne kas pret īsti mācītu ļaužu zināšanas, kas kā mūsu mācītāji no mazām dienām tiek mācīti un uz augstām skolēm studē. Es gribēju sacīt, lai ar to ar mieru esam, ko mācītāji priekš mums raksta, lai ne iedrošinājamies tos mācīt, kas daudz vairāk prot ne kā mēs, lai paši māņu ticībai un nelietībām atsakām un labas grāmatas, kas mums top iedotas, lielākā godā turām un vairāk brūķējam ne kā mēdzam darīt.

Es labprāt gribētu zināt, vai par to lielu Bauskas kirspēles, pie kuņas 5 latviešu draudzes pieder, tikai gudri mācīti gani vien; jeb vai tie nemācīti nemaz apakš mūsu līdz brāļiem turami? Var būt, kad par Bauskas kirspēli it visi ļaudis mācīti, un ka tur it nekādas mānticības nav; tas gan ir vēlējams, bet ne ticams, un cik tad pavisam visa latviešu mācīšana un zināšana iznes, kad to ar īstu un augstu zināšanu salīdzina? Cik tad pavisam latviešu grāmatas ir, var būt 20; cik tas iznes pie tām simtu tūkstošām grāmatām, kas latiniski, vāciski un citās valodās no augstām gudrībām un zināšanām sarakstītas! — Tāpēc es tik esmu to reizi pie latviešiem no mazas kārtas runājis un ne ar lieliem, kuņu daudz tagad vagari, muižas-kunģi, dispuidenti, arentes jeb naudas kunģi iraid. Tādiem jau diezgan tagad vācu grāmatas un vācu avīžu ir, tiem vairs latviešu grāmatu ne ir vajaga, zināms, ir

vēl daži no šiem, kā īsti gudri vīri, daudz padomu no saviem pazīstāmiem mācītājiem ņem un patur, un glabā. Tādiem mani vārdi Nr. 13. ne maz nav rakstīti. Jo ir tas ir un paliek taisnība, ka dievamžēl vēl dažā mulķība un māņu ticība latviešu starpā gadās, un maz skolu, un maz īstas zināšanas, un mācīšanas ir.

Klibīšu nomirušā Ansa dēls un tagadējā Ansa brālis Jānis»¹¹⁰).

Ar šo pretrakstu avīžu redakcija polemiku izbeidz, rūpēdamās par to, «ka mūsu avīžu lapas ne top par strīdus placi pataisītas».

Kas īsti abi polemizētāji pēc sava sabiedriskā stāvokļa, grūti noteikt, bet, liekas, daudz nemaldīsimies, pielaizdami, ka tie būs cilvēki, kas stāvējuši tuvu latvju tautai un izglītības lietai. Lietas, par kurām Jānis un Andreass strīdas, ir visai svarīgas:

1. Māņticība tautā.
2. Izglītības stāvoklis tautā.

Ne mazāk svarīgas ir lietas, kas noskaidrojas pašas no sevis šajā strīdū:

1. Mācītāji ir galvenais izglītības avots.
2. Latviešu grāmatu vēl ļoti maz.
3. Latviešiem ir savi puskoka lēcēji: vagari, muižkungi, arendatori.
4. Latviešos sāk mosties nacionālais pašlepnums, pašcieņa.

Tanī pašā gadā par latvju kultūras jautājumiem paceļ savu balsi Svārdes vagars **Jēkabs Pīsenieks**.

Uzrunādams kurzemniekus par mīļiem brāļiem, viņš uzaicina visus saņemties vienī prātī un nosaukt Kurzemi par jaunu Vāczemi. To nebūšot kauns darīt, jo ķeizars latviešiem solījis brīvību, un kurzemnieki tapšot nu līdzīgi «Vāczemes brāļiem», ja tikai paši no tiesas gribēšot atnest veco māņticību, skaudību un mulķību. Autors nedomājot, ka Kurzemes dabu varētu padarīt līdzīgu Vāczemes dabai. Nē, bet mums jācenšoties līdzī-

¹¹⁰) Latv. Av. 1822. Nr. 38.

giem tapt garīgās un saimnieciskās lietās. Autors saka:

«Bet mans prāts uz to nesas, ka mēs latvieši iekš visādas labas zināšanas, iekš labas lauku uzkopšanas un iekš skolu apgādāšanas Vāczemes zemiņiem varam līdzīgiem tapt, ja tikai grībam»¹¹¹⁾

Autors cer uz jaukām lietām, kas notiks, kad Dievs un ķeizars «mūsu mīlu Kurzemi uz jaunu jauku vīzi ieriktēs», — Bet gaidot šīs jaunās labās lietas, vajagot padomāt, ko darīt ar vecām. Jāatmet mānticība un veltīga ķildošanās. Mācītājs esot teicis, ka skolā gaišu prātu varot dabūt, un daži saimnieki, kas tērējuši velti laiku un spēku prāvodomies, tagad grībot strādāt pie skolas nama uzcelšanas un bērņus skolā sūtīt.

Tamdēļ:

«Mīli brāļi! Dievs un ķeizars jau ir gādājuši, lai tad ir mēs labu prātu un žīglas rokas pieliekam savu mīlu Kurzemi par jaunu Vāczemi pārtaisīt»¹¹²⁾.

Šī raksta dēļ autoram izcēlās maza domu izmaiņa ar Tukuma mācītāju Kārli Elferfeldu, pazīstāmā latvju rakstnieka dēlu. Elferfelds bij sapratis, ka Pisenieks grībot padarīt latviešus par vāciešiem un pretojas tādiem centieniem.

«Tomēr es Jums šo padomu domu no mīlas sirds: ne grībat tapt, ne saucaties par jauniem vāczemniekiem. (Autora pastrīpojums). Tāpēc kā, kad kāda tauta savu būšanu un valodu atmet, un citas tautas būšanu un valodu pieņem, tad top greiza iekš sirds prāta. Katrai tautai savs gods un sava īpaša slava. Jūs patiesi ne esiet sliktāki pār vāczemniekiem. Latviešu tauta mudra iekš saprašanas. Valkājiet Deeva dāvanas, ir prātā jums dotas pareizi»¹¹³⁾.

¹¹¹⁾ Latviešu Avīzes. 1822. Nr. 20. «Mani mīli Kurzemes brāļi.» Pastrīpojums mans. A. B.

¹¹²⁾ Turpat.

¹¹³⁾ Latv. Av. 1823. Nr. 40: «Tukumā.»

Elferfelds atrunā autoru no Vāczemes apstākļu cildināšanas, ieteic pamazām gādāt par skolu celšanu, kur ar padomu nākšot talkā arī mācītāji, ieteikdams beidzot aizlūgt par mācītājiem un klausīt tiem:

«Lūdziet tikai to vārdu, ar taču divreiz par gadu Lītaņa lūdzat, ar labu apdomu un pakustinātām sirdīm! Dievs, dod mums labus, uzticīgus mācītājus un tādiem klausait, tad Jums un Jūsu bērniem labi klāsies»¹¹⁴).

Atbildot mācītājam, vagars izsaka interesantas domas, kas labi raksturo tā laika uzskatus un psihi, tāpat arī domāšanas un izteiksmes formas. Raksts sākas un beidzas ar dievvārdu. Autors atzīst mācītāju lielo lomu latviešu apgaismošanā, bet Elferfelda uzskatiem gan nepiekrīt. Kultūrvēsturiski ir šādi viņa vārdi:

«Visa skaidra Dieva atzīšana un prāta apgaismošana mums latviešiem taču no mūsu mīļiem mācītājiem nāk, kaš mums Dieva vārdu un prātu gaiši izstāsta un mūs uz paša prāta cilāšanu mudina. Tie, kā paši teic, savu gudrību no Vāczemes atnesuši; tad nu ir, man domājot, Vāczemē daudz pie prāta cilāšanas derīgas lietas vajaga būt, vairāk ne kā pie mums Kurzemē, un kad Pāvils māca, ka visu būs pārbaudīt un to labu paturēt, tad ir es saviem Kurzemes brāļiem rakstīdams, tos, kas neprazdami un kārīgi tikai pēc Vāczemes ārīgas būšanas dzenas, cik varēdams un prazdams, uz labāku ceļu gribēju skuģināt, proti, lai tikai prātu cilā un labas mācības pieņem un taisni dzīvo, tad tas labums, kas Vāczemē ronas, ir starp mums rasies. Tā bija tā jauna Vāczeme, par ko, kā smiedamies teicu, mūsu Kurzemi gribam pārtaisīt».

Vagara domas ir citādas nekā mācītāja domas, nevien attiecībā uz Vācijas kultūru, bet arī attiecībā uz mūsu pašu radāmo kultūru. Pīsenieks raksta par skolām šādus zīmīgus vārdus:

«Tukumes cienīgs mācītājs man saka, lai mēs gaidot kamēr skolas nākot Kurzemē, bet es tagad

¹¹⁴) Latv. Av. 1822. Nr. 49. «Tukumā».

jau priecājos līdz ar saviem draudzes brāļiem, kad mūsu bērni jau tagad gudrāki top un mēs to vairs nemaz ne pieminam, ka uz skolām vēl ilgi būs jāgaida, jo pat šīnī ziemā mēs jau ar Dieva palīgu skolas — namam baļkus izvedām».

Tautības lietā Pisenieks paskaidro: viņš nemaz nedomājot, ka izglītība varētu pamudināt latviešus atstāt savu tautību. Protāms, jēdziens tautība viņam vēl svešs, bet viņš tās vietā lieto vārdu ciltis.

«Ir mūsu draudzes cienīgs mācītājs savā namā, kamēr vēl nav skolas iztaisītas, daudz bērnus, kalpu kā saimnieku bērnus, ņēmis un tos māca lasīt, rakstīt un rēķināt; un es domāju, ka šie, arāji bijuši, ir arāji paliks un ne atstās vis savu cilti, un partam viņi nebūs viss savā prātā greizīgi, bet viņi būs vēl gudrāki zemes kopēji, ne kā nemācīti cilvēki, un tas būs Dievam patīkams darbs, kā Indriķa Talenta Durzupes-muižas nelaiķa valdinieka»¹¹⁵).

Sakarā ar šo mazo polemiku kļūst redzamas vēl dažas puses latvju tā laika pasaules uzskatā, kļūst redzama arī starpība starp garīgi modrijiem latviešiem un vācu mācītājiem kultūras jautājumu uztvēršanā un novērtēšanā. Tās ir divas dažādas kultūrelas apercepcijas, kas te kļūst redzamas. Un tiešām:

1) Ja vācu mācītāji no vācu kultūras smēluši savu izglītību, kamdēļ šī kultūra varētu kaitēt latvju zemniekam?

2) Kamdēļ gaidīt tikai uz mācītājiem, kad var taču paši arī saviem spēkiem ko darīt?

Redzams, latvietis citādi nekā vācieši izjūt savas kultūrelās vajadzības un citādi saprot arī tos ceļus, pa kādiem ejot šīs vajadzības apmierināmas.

Zīmīgi, ka Elferfelds vagaram neatbildēja. Acim redzot, Pisenieka uzskati viņu bij apmierinā-

¹¹⁵) Latv. Av. 1823. Nr. 5. Pastrīpojums mans. Par Indriķi Talentu būs runa turpmāk. A. B.

juši un varbūt arī pārliecinājuši, jo Pīsenieks piekrit mācītāju vispārējam kardinālprasījumam, ka zemniekam jāpaliek savā darbā un kārtā.

Piebiedrojoties Jēkabam Pīseniekam, šajā strīdū iejaucās arī kāds Šnēbachs, dēvēdams sevi par latvieti. Viņš uzsver izglītības vajadzību latviešiem un atzīmē, ka esot jau daudz latviešu, kas vācu valodu protot, vairāk esot mācījušies kā dažs vācietis un tomēr negribot par vāciešiem palikt, bet esot labi saimnieki un zemes kopēji ar nepārgrozītu sirds prātu. Cenšanās pēc izglītības vajadzīga, pēc autora domām, lai draudze saprastu labāki jaunus brīvības likumus un nealotos. Būtu labi, kad dažs tiesas vīrs vairāk mācētu lasīt un saprast nekā «Bērtuli un Maiju¹¹⁶⁾». Plašākas izglītības vajadzību autors uzsver arī saimnieciskās lietās: lauksaimniecībā un lopkopībā. Bez tam, izglītībai arī nozīme ticības lietās: «Dažs savu Dievu labāki atzīt un savu ticību īsti saprast varētu». Tagad esot tā, kā dažs lasīdams vārdus gan saprotot, bet tās domas nevarot izšķirt.

Un tad zemes lietas. Par tām autors izsakās šādi:

«Mēs ne gribam mūsu mīļu tēvzemi par Vāczemi taisīt; mēs ne gribam Vāczemes laimes, mantas jeb nelai mes; mēs gribam paši caur sevīm savu laimi dzemdēt; mēs gribam latvieši iekš tautas un valodas palikt, un sa viem likumiem paklausīgi būt; bet, mīli brāļi! lai mēs mācāmies, cik katrs spējam un varam, ka mūsu žēlīgs ķeizars mums pats pavēl; lai pamācām savus mazākus brāļus un rādam viņiem labus ceļus; lai gādājam par skolām un lūdzam savus zemes-valdiniekus, cienīgus kungus un mācītājus par palīgu; lai mēs parādam, ka mēs mūsu žēlīgā zemes tēva un ķeizara apgādāšanas vērti esam».

¹¹⁶⁾ Domāts, laikam, Elferfelda dzejojums «Bērtulis un Maija». A. B.

Te, kā redzams, izteiktas domas par nacionālām, kultūrelām un politiskām lietām. Ar zināmu pārsteigumu redzām viņos tumšajos laikos izteiktas gaišas, kultūrelas domas un stingru nacionālu pārliecību un pašapziņu. Kas zīmējās uz autora politiskajiem ieskatiem, tad tie mums tagad varētu izlikties dīvaini, jo ķeizara laiki mums jau ir aiz muguras. Bet pirms simts gadiem ķeizara brīvlatīšanas manifests tomēr solīja zināmas izredzes, un katrs, kam kultūras intereses tuvas, kā redzams, nevarēja latvju kultūras tālāko izveidošanu citādi iedomāties, kā, būvējot tālāk valdības novilkto politisko līniju robežās ar kungu un mācītāju ziņu.

Zīmīgi, ka šis autors kritizē arī mācītāju ētiku, salīdzinādams to ar kādu atzītu nesavtīgu tā laika latvju muižas pārvaldnieku Talentu, kas cēlies no kalpu kārtas un bijis labdaris veselam pagastam. Autora kritika mācītāju organā skan diezgan bargi un izklausās pārgalvīga pat mūsu dienās. Viņš raksta:

«Lai mēs ne krājam laicīgas mantas, labāki darīsim tā, kā Indriķis Talents darija un kā dažs mācītājs nedara, kam kā Jezus māceklim pēc viņa mācībām mums par priekšzīmi darīt vajadzētu, bet dažreiz pats avjū gans par vilku top; tāds, paldies Dievam, gan reti atronams, bet patiesi no sirds mums jālūdz, kā tas cienīgs Tukuma draudzes mācītājs mūs māca: «Dievs, dod mums labus, uzticīgus mācītājus», un mēs varam vēl klāt pielikt: «Dievs, dod mums tādus mācītājus, kā nelaiķis vecais Stenderis un vēl citi reti bijuši un reti vēl tagad ir, kas pie izskaidrošanas un apgaismošanas to latviešu ir strādājuši un vēl strādā»¹¹⁷).

Kāds skolotājs bij ievietojis «Latviešu Avīzēs», 1822.—1825. gadam, garāku rakstu par Kurzemi, apskatīdams viņas politisko ģeografiju. Pateikdamies par šo rakstu, kāds nezināms autors ziedo viņam vairāk pantu garu dzejoli. Šajā dzejolī a u -

¹¹⁷) Latv. Av. 1823. Nr. 6: «No Jelgavas kirspēles». Pastrīpojumi mani. A. B.

tors runā par latviešiem, kā par tautu,
izteikdams bez tam vēl dažas citas ievēribas cienī-
gas domas. Pievedu attiecīgos pantus:

Nav tādi vien starp arājiem,
bet iemana dažs arī
no mūsu tautas zemniekiem,
ka darbu strādāt vari,
kas lieti der un pastāvēs
un gudram ceļu rādīt spēs.

Par tavu jauku darbu tad
vēl vienreiz paldievs teiksim,
pēc kādiem gadiem, visi kad
to garu ceļu beigsim,
ko staigājam uz gudrību,
uz brīvas tautas labumu!

Šajās rindiņās raksturīgs ir tas prieks, ar kādu
autors skatās uz darbu, kas ticis darīts latviešu labā,
un zīmīgi viņš runā par tautu: par mūsu tautas
zemniekiem un par brīvas tautas labumu. Pa-
rasti tanī laikā runāja tikai par arāju laudim¹¹⁸⁾.

Līdzteku šai polemikai stāv virkne citu faktu,
kas raksturo pārrunājamā laikmeta latviešu kultū-
relos centienus un nacionālo jautājumu.

1823. gadā kāds zemnieks no Ventspils apkār-
nes griežas pie mācītāja Launica ar lūgumu, lai viņš
izšķirot strīdu, kas viņam, Jānim, izcēlies ar kai-
miņu Adamu: Adams gribot, lai bērni «pēc Stendera
mācības taptu pēc vācu vizes skolāti», bet Jānis
turoties pie Launica padoma, ka Kurzemes zemnie-
kiem jāpaliek par zemniekiem.

Launics atbild šādi:

«Man tikpat mīl un vienalga, kad Adams grib
Stenderam paklausīt un savus bērnus par vāciešiem
griezt, ka man tas vienalga ir, kad Jānis grib savā
kārtā par «kurzemnieku palikt»¹¹⁹⁾.

Zemnieka Jāņa vēstule svarīga tai ziņā, ka rak-
sturo zemnieku meklējumus, pa kādu ceļu iet izglī-

¹¹⁸⁾ Miligam skolmeiesterim godīgs lasītājs, to 41. numuru
no Latviešu Avīzēm izlasījis. Latv. Av. Nr. 45. 1825.

¹¹⁹⁾ Dr. Kr. W. v. d. Launitz. Atbildešana. «Latviešu
Avīzes». 1823. Nr. 25.

tības un reizē ar to nacionālā jautājumā. Launica atbilde ar savu divkosību ir vairāk kā pārsteidzoša. 1819. gadā šis vīrs, kā redzējām, noteikti sludināja, ka laviešiem jāpaliek pie savas «mīlas tēvu zemes valodas», tagad, 1823. g., viņš saka, ka tam vienalga, vai latvietis pārvēršās par vācieti, vai paliek par latvieti.

Zemnieku strīds par nacionālo jautājumu norāda, ka nevien atsevišķos cilvēkos, bet pašā tautā toreiz bijuši vērojami divi pretēji gara dzīves virzieni: pārvācošanās virziens un latviešu tautības virziens. It sevišķi dzīvi tie bijuši izglītoto un mantīgo aprindās. Te pāris piemēru, kas raksturo šos virzienus:

Rīgas aprinķa tiesa 1828. g. 1. dec., uz lūgumu, dara zināmu, ka jauns nelaulāts brīvs latvietis, **Muelenšteins**, kas dzīvo Zvēcciemā, Salaces draudzē, Valmieras apr., meklē pagasta vai muižas skrīvera vietu. Viņš mācījies Rīgas Domskolā un dabūjis tur labu liecību. Viņš prot labi rēķināt, vāciski un latviski, un glīti rakstīt. Lielu algu viņš negrib un apsolās taisni un godīgi kalpot visās lietās, kas tam tiks uzticētas. Tā kā sludinājums aizrāda, ka tuvākas ziņas par viņu varot dabūt pie Zvec-ciema meldeņa Muelensteina, tad, domājams, šis jaunais cilvēks ir meldeņa dēls¹²⁰).

Rīgas Domskolai tanī laikā bija apmēram klasiskāš ģimnāzijas kurss¹²¹). Tā tad Muelensteins dabūjis samērā labu izglītību. Vietas meklēšanas sludinājums atklāj visai interesantus momentus: 1) latvietim, dzirnavnieka dēlam, ir uzvārds Muelenšteins, kas liecina par pārvācošanās tieksmi, 2) viņa sakaru ar vāciešiem uzrāda pats sludinājums, kurū parakstījis kāds barons un 3) viņš tomēr sludina sevi kā — latvieti. Šis cilvēks tā tad vai nu nav vēl pieskaņojies vācu sabiedrībai, vai arī negrib

¹²⁰) Vidzemes Latviešu Avizes 1828. Nr. 14. Slud. Nr. 3.

¹²¹) Schweder, G. Die alte Domschule. Rīgā, 1910. 84. l. p.

tai pieskaņoties, kaut arī apstākļi viņu redzami uz to pusi velk.

Par turīgu vai labās vietās esošu latviešu pārvācošanās tieskmēm 1827. g. runā kāds **Streļu Jānis**, kā latvietis, sakarā vispār ar latvju psihi:

«Kad tik tālu no tautas runāts, tad gribu sacīt, ko gan arī ikviens latvietis pats par taisnību apļiecinās, proti, ka latviets par latvieti neturās, tā kā citi tautas brāļi mīlīgi viens otram palīgā steidzās. Bet latviets to nebūt nedara. Cits, kas labās dienās draugs bijis, bēdu dienās ne uz to pusi tam vairs negriežas. Par uzraugu celts, laimē ticis un bagāts kļuvis, tad reti kāds tik to grib atminēt, ka viņš latviets ir. Tad vairāk tādu, kas savu nabagu brāļi mēdz līdz ar citiem apsmiet nekā labu vārdu dot, un kad ir to nedara, tomēr negrib zināt, ka viņš latviets ir. Vēl mūsu tautai varu pieminēt: bagātais, kad niekus teiktu, jo muļķiski runātu, jeb darītu, top vairāk klausīts un uzteikts nekā nabags, kad tas ir prātīgs būdams, taisnību teiktu, jo gudri runātu un darītu, tāds netop daudz klausīts, bet dažu reiz vēl top pārrunāts un izsmiets. Caur to var redzēt ka latviets vairāk mantu nekā saprašānu godātu»¹²²).

Kā pretstatu šīm pārvācošanās tieskmēm varam atzīmēt kādu nezināmu rakstnieku, kas tanī pašā gadā «Latviešu Avīzēs» iespiedis dzejoli ar spilgti nacionālu noskaņu un idejām:

Latveešju vallođai.

Latveešju tautas mihļa vallođina
Es dšeedašju tev arī dšeešminu,
Man patihkama tā kā lihgawina,
Ar ko tev šaldā břihdī runnaju;
Tev pohgadama, mihļojama wiina
Man usšmeijahš ar waigu mihļigu.
Tad mihlestibaš wallođu tev šauzu
Un isrohtat ar šawu dšeešmu trauzu.

¹²²) No Valteku draudzes. «Latv. Avizes». 1827. Nr. 37. Pastr. mans. A. B.

Nur walloda jo fkan niga pahrtewi,
 So derriga ko dai kino fkan dêt?
 Tik baggatu no jaukumeem tu fawi
 Usturrejuſi, dabbu no flaweht.
 Tâ daschu padohmu tu gudreem dewi,
 To kas muhs aplaimo, mums nowehleht.
 Tu dseefmu-meistereem par preeku neffi
 To skannu dauds, un teizama teem effi.

Zaur tewi muhsu behrneem uslehtuſi
 Ta faulite, kas winnus apgaiſmo,
 Kas pirmu siannu maseem atneſſuſi,
 Un winnu seedu-gaddus ispuſchto;
 Tu tautas-behrnu ſpirktu darrijuſi;
 Tew, walloda, mehs pateizam par to;
 Zaur tewi behrniba mums ſirdi ſtahdahs,
 Un mahte dabba mums jo tuwu rahdahs.

Ko ſwehti rakſti wiſſeem fluddinaſchi,
 Lai gudrafi tee teef us debbeſim, —
 Ne weena walloda to teiz tik gaiſchi,
 Râ tu to ſtahſti tawam Datweetim.
 Ko tizzigi jau fenn irr isdohmaſſchi,
 Tas atſpihd tawam ſkaidram ſpeegelim:
 Tapehz kâ ſirſchu-draugu tewi ſweizu,
 Râ wallodu tahs tizzibas tew teizu.

Kad mulkiiſchi, kad gekki daschirohdahs,
 Kas tewi ſmahd un noleek negudri; —
 Puſskohka lehzeji pehz neeku dohdahs;—
 Kad lepnaſis tihko tapt par wahzeeti:
 Tad tomehr tewi gudra tauta gohdahs;
 Beſ tewis nebuhtu wairſ Datweeſchi!
 Dai nemm — kad Datweetis to teiz, — par
 launu,
 Kas teh wu teh weem kappâ darra kaunu!

Ar tewi gribbu mihleht, dſeedaht arti,
 Tu mannas tautas jauka walloda;
 Tu tautas-behrnu ſpirktu darriht warri,
 Tu tizzibâ to turri, — tikfumâ.
 Raut ſmahdetu tew neſapraſchu barri,
 Man palikſi tu tatschu derriga.

Lai tauta manto sveišu gudras jinas,
Bet neatstāj no tēvu valodinas! —

Latvietis.¹²³⁾

Valoda, kā mums zināms no vēlāko tautisko centienu laikiem, ieņem svarīgu vietu nacionālā jautājumā. Atzīt vai noliegt savu valodu — bij atzīt vai noliegt savu tautību. Še redzam atzīmētas tādas latviešu valodas īpašības, kādas cildināja arī vēlākie tautisko centienu pionieri un epigoņi, sākot ar 50 gadiem un beidzot ar 90. Latviešu valoda ir mīļa, patīkama, dzejiska, bērnības un dzīves draudzene, bagāta, kurā var izteikties dzīves gudriba, ticība, jauka, godā turāma; kas tiko tapst par vāciešiem, tie ir puskoka lēcēji, tie dara kaunu latviešiem, tēvu tēviem kapā, tie nav vairs latvieši: kā ista vēlāko tautisko centienu programā skan divi beigu rindas:

«Lai tauta manto svešu gudras
ziņas,

Bet neatstāj no tēvu valodinas».

Raksturīgs arī paraksts: Latvietis. Krišjānis Valdemars, kas 30 gadu vēlāk ar šo vārdu sacēla vētru, bija tanī laikā tikai 2 gadi vecs. Tā tad nacionālisma sēkla, pat programmātiska rakstura, jau pirms Valdemāra dzimšanas bija dzīvē diezgan plaši izkaisīta un arī uzdīgusi.

Dzejolī, kā redzams, nezināmais nacionālais dzejnieks min teicienus: «latviešu tauta», «tautas bērni», «mana tauta», «tauta» ar noteiktu kolektīvu un nacionālu saturu. Intelligences un nacionālisma vēsturē tam liela nozīme. Vecais Stenders vēl lieto tautas jēdzienu diezgan noteikti. Piem. «Tā kā cilvēks papriekš bērns, pēc zēns, tad pušis ir, iekam pilnīgs un prātīgs vīrs top, tā arīdzan Dievs tās latviešu tautas jo dienas uz priekšu, līdz pilnīgas atzīšanas un svētīšanas vada»¹²⁴⁾. Vai atkal: «Bet grāmata vien neizskaidros jūsu tautu»¹²⁵⁾.

¹²³⁾ Latv. Av. 1827. Nr. 11.

¹²⁴⁾ Stender, G. Lahs Kristīgas Maģības Grammata teem Latweefcheem. 1776. 3. p. preefchmahrdū. 3. l. p.

¹²⁵⁾ Turpat, 6. l. p.

Vēl: «Dievs puško viņu par to ar visaugstāku laimi un spožu valdišanu virs zemes, ar ilgu un priecīgu dzīvošanu līdz pēdīgiem sirmiemi matiem, ar nemirstamu piemiņu un slavu pie visām latviešu tautām un pagastos ar jo gaišāku kroni debesīs»¹²⁶). Stenders, kā redzams, lieto tautas jēdzienu nenoteikti, apzīmēdams ar viņu gan vienu kolektīvu, gan daudzus, pie kam šie daudzie kolektīvi, tautas, liekas būt tīri mazas, ka nepilda pat pagasta teritoriju: «pie visām latviešu tautām un pagastos».

Tā tas ir Kurzemē. Vidzemē ap to pašu laiku var manīt lielāku noteiktību. Tā piem. Pritcbuers sprediķī, ko viņš turējis sodāmiem Lāsberģu muižas zemniekiem 1772. gadā, lieto vārdus un teicienus: «tas lielais pulks no jūsu tautas», «latvieši», «visi Vidzemes latvieši»¹²⁷).

Visai svarīgs ir Hūpeļa konstatētais fakts: «D e r L e t t e n e n n t s i c h L a t w e e t i s» (Lets sauc sevi latvietis)¹²⁸). Tā tad divi jēdzieni, kas gul nacionālisma pamatā: kolektīva jēdziens «tauta» un īpatnības jēdziens «latvietis» XVIII. g. s. pēdējā ceturksnī Kurzemē vēl nav, noskaidrojušies, bet Vidzemē tie jau diezgan noteikti.

Ap dzimtbūšanas atcelšanas laiku tautas jēdziens, kā vienas valodas, vienādas psīches un likteņa īpatnības kolektīvs apzīmējums, izveidojies un rakstos tiek attiecināts uz Kurzemi un Vidzemi. Bez tam mēs redzam, ka XIX. g. s. divdesmitos gados šajā kolektīvā jeb tautā mostas un darbojās zināmi darbi un centieni: pārvācošanās, latvju valodas mīlestība, tautības apzināšanās, puskokalēcēju nīcināšana, vārdu sakot — visas galvenās nacionālā jautājuma sastāvdaļas.

¹²⁶) Turpat, 7. l. p.

¹²⁷) Pritzbuer, G. B. Teefas-Spreddikis ar weenu usru-naschanu us wiisseem Widdsemmes Latweescheem sazzicht. Rihgē, 1772. g. 13., 16., 19. l. p.

¹²⁸) Hupel, A. W. Topographische Nachrichten. I. Rigā, 1774. 137. l. p.

Tikai latviešu nacionālisma īpatnība šajā laikmetā atkarīga no muižnieciski-garīdznieciskās dezives: palikt savā kārtā!

5. Skolotāji un ierēdņi. Dzimtbūšanas laikā Kurzemē skolu nebija gandrīz nekādu. Tāpat pirmajā gadu desmitā pēc dzimtbūšanas atcelšanas skolu lietās maz kas grozījās. Dažās vietās tomēr varam vērot skolu darbību un reizē ar to arī tā laika skolotājus. Kā skolotājus sagatavoja, liecina gadījums ar Ēdoles skolotāju.

Kad skola bijusi uzcelta, bet stāvējusi tukša, tad Ēdoles «mācītāja skolmeistars» Šmidts nāk uz domām sagatavot skolotāju, izvēloties kādu no zemnieku jaunekļiem. Viņš savu nodomu izteic Ēdoles kungam, kas idejai piekrīt un dod arī savu atļauju, no Ēdoles pagasta kādu «godīgu jaunekli izlasīties». Pāris gadu māca šo jaunekli un tad iecel par Ēdoles skolotāju. Viņš māca bērnus lasīt, rakstīt, rēķināt, dziedāt. Māca arī vācu valodu. Bērni lasa visādas grāmatas, arī Bībeli «un uz beigām tie arī to likumu grāmatu priekš Kurzemes arājiem izlasa».

Skolotāja alga šāda: 10 pūra vietas zemes, siens 1 zirgam, 3 govīm un 6 aitām, 20 sudr. rubļi naudas gadā. Bez tam muiža maksā pusi no skolas naudas par katru bērnu¹²⁹⁾.

Liel-Ezerē — skolotājs **Jēkabs Pilups** (Pylup). Šis skolotājs no «dižas Ezeres» ievieto «Latviešu Avīzēs» visai zīmīgu rakstiņu par skolu celšanu Kurzemē. Viņš priecājās, ka citās vietās radušās skolas: Svārdē un Kursīšos. To viņš zina no avīzēm. Un šīs avīžu ziņas viņam «kā mazas kārtas cilvēkam, ļoti patīkamas». Viņš cildina Kursīšu mācītāju jeb baznīckungu, kā viņš godbijīgi raksta, par viņa gādību skolu labā. Viņš vēlas, lai arī laudis paši sāktu interesēties par skolu un savu bērnu mācīšanu. Priecājas, ka daudzās vietās Kurzemē skolas jau ir, bet skumst, ka daudzās vēl trūkst. Viņa slēdziens tas, ka ar skolu izplātīša-

¹²⁹⁾ Ž. R. No Šoflas buhščanas. Latv. Ar. 1824. Nr. 24.

nos, «daudz muļķības ļaužu starpā izzustu, daudz dvesēles taptu izglābtas un Dievam lielas upures taisītas»¹³⁰).

Mežotnē 1829. g. nomirst skolotājs **Ernests Valdovs**. Mācītājs Konrādijs sniedz par viņu interesantu raksturojumu, no kura izrakstām te zīmīgākās vietas.

„Šhinnis laifōs, fur Latweeſchi wairaf us mahzibu dohtees ſahf, tee arri gan nomannihs ſahds labbums laudim weens uſtizzams ſkohlmeiſteris irraid. Tahds mums ſchē Meſchohtnes draudſē muhſu mihlais Ehrneſts Waldovs bija; un ar noſkumſchanu taggad jaſaffa: winſch mums newa wairſ. Tik neſa winſch ſchihſ ſeemas ſkohl bi j beidſis, tam arri jaw ſchihſ paſaules dſihwiba bi japabeidſ. — Wiſſa muhſu draudſe noſchelojahs par to mihligu zilweku, kaſ ne ween zaur ſaweem tikumeem wiſſeem par patikſchanu un daudſeem par mihlu draugu bija, bet kaſ wiſſwairaf ſawā ſkohlmeiſtera ammatā gohdam turredameeſ ſirjnigu pateizibu no behrneem un wezzaſeem pateeſi pelnija. Trihs gaddus winſch ſchē patſ weens par ſkohlmeiſteri ſtahweja, bet papreeſch ſawam nelaiſka tehwan, kaſ arri ſchē pat ilgus gaddus to ſkohlmeiſtera ammatu turreja, pee behrnu mahziſchanas lih-dſeja. No ſcha ſawa gohdiga tehwa winſch maſāſ deenāſ pareiſi tappe audſinahtſ, un mahzihtſ, un kad jau pa-audſis bija, arri us zittahm ſkohllehnm dohtſ, lai wiſſu pilnigi eemahzitohtſ kaſ Latweetim ſinnaht derr. Tehwu gahdaſchanu pee ſcha dehla ne bi j welta; jo pee laſ-ſiſchanas un rakſtiſchanas tiklabb wahzu kā latweeſchu wallodā, pee rehſinaſchanas, pee wiſſadaſ ſapraſchanas eeſch ſwehtahm un arri eeſch daſchahm paſauligahm leetahm un gudribahm, ko jau ſkohlmeiſterim ſinnaht waijaga, winnam nekaſ ne peetruhke. Bet wairaf wehl muhſu Waldovs no ſawa tehwa bi j mantojis; prohti winſch no ta bi j mahzijeſ ſewi paſchu allaſch ruhpi gi peefohptees, ka winſch ſapraſchanā un teizamōſ tikku-mōſ jo deenāſ jo wairaf peenehmahſ, un arri tohtſ

130) Teem Awiſchu apgahdatajeem no Deel Eſeres. No diſchāſ Eſeres no Aunineem. Zehlabſ Phylu, ſkohlmeiſteris. Latw. Aw. 1824. Nr. 20.

behrnus, kas tam tappe ustizzeti, zaur mihlibu un leh-
nibu pee fewim wilkt, un teem to mahzibu peenemmigu
un patihkamu darriht. Ar preeku tee behrni us wianna
wahrdeem usklaufijahs, un tee wahrdi, wiinna pascha
deewabihjiga un jauka dsihwochanâ atspihdedami,
eespeedahs jo lehti un jo dsilli behrnu firdis. Zif daschu
reis' es efmu klaufijees, kad tas wezzais tehws, un arri
wianna dehls, ar affarainahm azzim behrneem Deewa
wahrdu stahstija, un ar karstu firdi luhgtin luhdse pehz
ta pascha pastahwigi dsihwoht. Zif lohti tas behrneem
pee firds eet, kad tahdâ wihse, woi katfimis tohp ishtah-
stihst, jeb rihta un wakkara luhgshanas turretas, jeb
kashu rakstu weeta lassita!

Woi tã arri gan buhs pee tahdeem ffohlmeistereem,
kas kã derreti, un ne ihstenu behrnu ganni, tohs behrnus
wairaf mohza ne kã mahza; tadehl ka tee ar labbu prahstu
un patihshanu us sawu ammatu ne dsennahs; ne ko no
wissas firds ne darra, ir paschu Deewa wahrdu, itt kã
kashdi swahrguki ar mutti ween isteikdami, paschi eefsh
fewis no ta ne neeka ne fajuhst, nedj arri behrnu firdis to
us labbu eefaknoschanu eedehsta? — Kad jau katram
zilwekam ta irr ta wissleelaka flawa, ja pee wianna
sahrka marr fazzihst: Schis bija deewabihjigs zilweks —
tad wisswairaf katram ffohlmeisterim pehz shahs fla-
was jadsennahs. Ta deewabihjashana irr tahs gudri-
bas eefahkums; eefsh tahs paschas atrohn ikweens un
ihpaschigi tas, kam jaunas dwehseles us labbu zellu ja-
uswedd, shwehtu gaischibu pats to zellu atsicht un zeenist,
un padohmu arri zitteem to parahdit un peemihliqu
darriht. Jebchu muhsu nelaika Waldorms tikai 30 gad-
dus wezs tappe, tad winsh tatschu jau labbi bij atfinnis
un samannijis, ka zaur ifdeenishchigu draudsihu ar
Deemu un shwehtigu eebaudishanu wiinna wahrda ween,
pee gruhta ffohlmeistera ammata teizami augli roh-
nahs¹³¹).

1836. g. Ēdolē nomirst skolotājs **Kristjānis
Natings** (Christian Nathing), kas, cik vērojams,
ir latvietis, jo tajā pašā pagastā ir pagasta vecākais
ar tādu pašu vārdu, un tā kā bērū runā tēvs apzi-

131) No Meschohtnes, „Latw. Aw.“ 1829. Nr. 20.

mēts par vienu no Ēdoles stūra akmeņiem, tad nepārprotami, ka skolotājs ir pagasta vecākā dēls. Skolotājs amatā darbojies 14 gadu. Tā tad viņa skolotāja gaitas sākums būtu apm. 1822. g., t. i. tūlī pēc dzimtbūšanas atcelšanas. Natings miris 35 g. vecs.

Nāves ziņas sniedzējs par viņu dod šādu raksturojumu:

„... Dašcha prahta-gaišmas dsirkfstele ņcheitan buhs un teeņham ir mettufees! ... Daņch mahau-tizzibas ņohks, faņs tumņchu lauņchu beefā meņchā leels bija iņaudņis, ņcheitan pee muņņu Nathing, ņcha prahta gaišmas un ņfaibras, neapmahnitas tizzibas miņlotaja, buhs un teeņham irr atraddis to affizehrtamu zirwi! Kā daņchu labbu un pilnigu to kristigu ņweeņchu graudu muņņu ņkohlmeiņters buhs un teeņham irraid eelizzis eefņch ņchihņ draudņes jauneklu ņirdim, kur ņchi labba ņehkla ta ņmehta Deetwa wahrda moi nu tik dihgņst; jeb ir jaw aug, un daņchā weetā jaw seedoņ ņtahw un augluņ neņņ!“¹³²⁾

Skolotāju sagatavošana tanī laikā bija ļoti trūcīga. Nebija attiecīgas pādagogiskas iestādes, kur skolotājus sagatavot. Skolotāju pasaules uzskata galvenais saturs, kā redzams no augšā minētiem faktiem, bija — dievbijība. Viņu galvenais priekšmets skolā bija — Dieva vārds. To prasīja izglītības virziena noteicēji, muižnieki un mācītāji. Otra raksturīgā iezīme tā laika skolotāju izglītībā ir — vāciskums. Šo vāciskumu viņi piesavinājās no saviem izglītības tēviem. Piem. Zlēku mācītājs J. G. Buetners, pazīstāmā latviešu tautas dziesmu krājēja L. Buetnera tēvs, kā jau aizrādīts, bija liels latviešu pārvācotājs. Viņš savā mācītāja muižā pieņēma un nodarbināja latviešu zēnus, tos pārvācodams. Šādu viņa audzinātu, resp. pārvācotu jaunekļu skaits, pēc viņa meitas ziņām, esot ap 50¹³³⁾. Divi no šiem jaunekļiem darbojās arī garīgās dzīves laukā: Hāni, tēvs un dēls; tēvs kā Zlēku ērgelnieks un skolotājs, dēls — kā skolotājs.

¹³²⁾ No Ēdoles. Latw. Aw. 1836. g. Nr. 50

¹³³⁾ Harmsen, geb. Büttner, L. Ein kurländisches Pastorat. Reval, 1913. 25. l. p.

«Skolotājs Hāns!» izsauca Harmsena kundze un sniedz šādu raksturojumu. — «Viņš bija dzimis latvietis, bet no tēva (t. i. mācītāja Buetnera. A. B.) uzaudzināts vāciski. Tēvs viņu vēl kā sirmgalvi uzrunāja ar «tu». Es redzu viņu vēl, ka tas skolas bērniem priekšgalā piektdien nāk mācītāja muižā uz eksamenu. Godīgi viņš ar saviem skolniekiem izbadojās cauri līdz savam 80. mūža gadam. Viņa sieva nogulēja 37 gadi uz gultas, vecākais dēls nomira ar tifu. Viņš pats bij iegādājies laivu un noaudis tiklu, lai, jūrā zvejodams, varētu blakus ko nopelnīt. Bieži es viņu redzēju staigājam basām kājām. Dzirnāvniekam viņš atnesa sauju lina un izlūdzās par to maizi. Viņš bija priekšdziedātājs, kaut gan viņš plaušu karsonī bija balsi pazaudējis. Kad nu viņš, ģīmi šķobīdams, ar lielu piespiešanos baznīcā bija dziedājis, mēdza teikt: «Der Hahn hat wieder gut gekrählt» («Gailis» atkal labi dziedāja). Bet kad kāds tēva klātbūtnē atļāva sev šādu izteicienu, tad dabūja stingru rājienu, kas beidzās vārdiem: «Ak, cik labprāt viņš šo amatu atstātu, bet nevar, jo tad būtu jācieš bads». Skolas bērni cieta badu līdz ar viņu, jo daži vecāki vai māte, ja tā bija atraitne, varēja saviem bērniem dot līdz tikai sausu maizi. Tēvs pievienoja no sevis rūgušu pienu, un no šīm lietām — katrā ziņā arī kartupeļiem — bērni pārtika gada pirmajā pusē. Gada otrā puse atšķīrās no pirmās tikai ar to, ka piena vietā bija skāba putra. — Hāna otrais dēls, tēva krustdēls, kas mazu laiciņu bija arī dārza zēns un pilnīgi pārvācots, bija šie dažus gadus ļoti krietns tautas skolotājs. Krievināšanas virziens Kurzemē laupīja arī viņam drīz šo amatu»¹³⁴).

1823. g. par skolotāju Vecpiebalgas draudzes skolā ieceļ latvieti **Andžu Rātminderu**, kas bij turpat draudzes skolā mācījies un kuŗu mācītājs vēl sevišķi bij šim darbam gatavojis. Rātminders šajā amatā strādā 63 gadi. Rātminders iegūst laba skolotāja slavu. «Viņa laikā» — raksta Kaudzītes

¹³⁴) Turpat, 38., 39. l. p.

Matīss — «Vecpiebalgas draudzes skola, neskaitot tā labuma, ko viņa nesa savai pašas draudzei, stāvēja puslīdz kā tautas skolotāju audzinātājas ieskatā, gādādama ievērojamu skaitu «aumeisteru» (kā tolaik sauca «skolmeistaru» palīgus) un arī dažus skolmeisterus citām draudzēm»¹³⁵). Rātminders vēlāk darbojies arī rakstniecībā.

Ārkārtīgi interesants vīrs starp pārrunājamā laikmeta skolotājiem un latviešu intelligencē vispār ir **Ansis Liventāls** (Dz. 28. martā 1803. g., miris 1877. g. 20. dec. p. v, st.) Viņš nabadzīgu vecāku dēls. Piektā gadā iemācās lasīt. Piestāj pie Tocēs muižas ārsta Tišera par sulaini. Iemācās vāciski. Kad ārsts nomirst, mācās drēbnieka amatā, lai varētu maizi pelnīt un reizē tālāk mācīties. Milē muziku. Izmācās par ērgelnieku. Tā pats saviem spēkiem sagatavojies, 1825. g. pieņem skolotāja vietu Biržu muižā, Kurzemē, vēlāk palikdams turpat par skrīveri¹³⁶).

Ansis Liventāls strādājis daudz arī latviešu rakstniecībā, par ko mums turpmāk būs runa. Intelligences vēsturē Ansim Liventālam liela nozīme tanī ziņā, ka viņš pieder pie tiem cilvēkiem, kurus vēlāk dēvēja par censoņiem. Tie ir cilvēki, kas paši saviem spēkiem, kaudamies ar ārkārtīgām grūtībām, lauzās uz augšu, centās pēc izglītības, pēc dziļākas dzīves, plašākas darbības tautas labā. Šī censonība ir ievērojama un tipiski latviska parādība mūsu intelligencē. Vācu intelligence šādas censonības nepazīst. Vācu intelligentiem parasti izglītības ceļš ļoti gluds: vecāki dēliem dod līdzekļus skolai, augstskolai, un kad dēli viegli un patikami šīs skolas beiguši, tad tie dabū ērtas vietas, kur, savu tiešo amatu piekoptdami, kādreiz šo to dara arī kultūras labā. Vācu intelligencē formālā izglītība, vidējā un augstākā, ir lietas, kas parasti nedara ne mazāko raīžu un grūtību, turpretī latviešu intelli-

¹³⁵) Kaudzītes Matīss. Vecpiebalga. Rīgā. (1926).

73. l. p.

¹³⁶) Kaudzītes Matīss. Ģanss Liewenthāls. „Baltijas Semfopis”. 1878. 104., 136. l. p.

ģencē — izglītības jautājums ir viens no grūtākiem, savienots ar lielām cīņām, kuŗu pārvarēšana dara cilvėkus slavenus, nostāda tos kā cīnītājus par augstākiem mērķiem, rada censoņus. Un Ansis Līventāls šajā ziņā ir, var sacīt, prototips izglītības un kutūras darbinieku censoņu rindās un viņu ērkšķainās gaitās.

6. Ierēdņi. Šajā laikā parādās arī citi latviešu intelligenti: i e r ē d ņ i. Tā piem. kāds **Pēteris Pele**, kas 1821. g. mācījies Bauskas aprinķa skolā, kur šajā gadu desmitā vēl izglītojās kādi pusotra desmita latviešu, vēlāk paliek par ierēdņi¹³⁷). Kur šis ierēdnis strādājis un kādu vietu izpildījis, nav tūvāk zināms.

Liezezerē 1819.—45. g. par muižas skrīveri ir latvietis **Matīss Vītiņš**. Vēlāk viņš paliek par skolotāju. Vītiņš darbojies ilgus gadus arī rakstniecībā un tamdēļ, kā intelligents, izdevīgāk vērtējams no šīs puses, par ko runāsim turpmāk.

7. Latviešu rakstniecības idejiskais saturs XIX. g. s. divdesmitajos gados un Matīss Vītiņš. Ābols nekrīt tālu no ābeles. Atsevišķs rakstnieks stāv sakarā ar savu laika idejisko pasauli. Kāds tad nu bija mūsu rakstniecības idejiskais saturs pārrunājamā laikmetā? Galvenie darbinieki rakstniecības laukā bija «latviešu draugi»: K. Vatsons, J. Koelers, K. fon der Launics, Kr. Ģirģensons, K. Hūgenbergers, J. Lundbergs.

Pirmo triju rakstnieku idejiskos centienus mēs jau pazīstam kā patriarchalo nacionālismu. Šajā garā strādāja arī pārējie. 1823. g. iznāca K. Ģirģensona grāmata: „Stahsti, pajaffas, dšeejmas un miħkļas, par pamahziħšanu un izlustēšanu”. Grāmatas tendence jau atzīmēta viņas virsrakstā: «par pamācīšanu un izlustēšanu». Palidzi tūvākam, dari labu, dari prieku, cilā prātu — lūk galvēnās viņa idejas. Tās ir tās pašas, ko pazīstam jau no Vecā

¹³⁷) Programm der Bauskeschen Kreisschule pro 1880. Zur Erinnerung an das 75 jährige Bestehen. Mitau, 1880. V. nodaļa, Nr. 140.

Stendera laikiem. Jaunas idejas sniedz Ģirģensons ar pasaulē plaši izplatītā un pazīstamā stāsta «Robinsons Krūziņš» tulkojumu (1824.). Šī stāsta galvenā ideja, kā zināms, ir pašdarbības, pašiniciatīves lielā nozīme cilvēka dzīvē. Šī pašdarbība latviešiem tiešām tagad bija vajadzīga, jo tuvojās laiks, kad viņi vairs nestāvēs kungu aizgādībā. 1826. g. iznāk K. Hūgenberģera dzejoļi: «Derrigs laika-kaveklis», kuŗa priekšvārdā autors uzsver pazīstāmo prāta cilāšanas principu. Sevišķi skaidri Hūgenberģers to izsaka dzejoļī, ko izlaida sakarā ar Neredzīgā Indriķa nāvi. Tur beigu pantā lasām:

„Latweeti! nemitejees
 Tā tā Indriķs peenemtees
 Tizibā tā tikumā,
 Mihilstibā, zeribā,
 Brahtu zilat tā tā winšch!
 Palikt tautas glihtuminšch;
 Tad ar minu fatikfi
 Tur, tur dšihwo muhšchigi“.

1830. gadā Lundberģs laiž klajā savā apstrādājumā vācu rakstnieka Čokkes darbu «Ciems, kur zeltu taisa». Grāmatas apgādāšanā piedalījies arī Ģarlībs Merķelis. Viņas idejiskais saturs? Sātība, čaklība, taupība, tīrība, dievbijība: („Zuhju meesja lai top Deewam par bajnižu“), turība, nedzīšanās pēc vācietības, palikšana savā kārtā: «Arājs lai paliek pee sava arkla!» Bez tam kādā citā darbā Lundberģs vēl sludina tēvzemes mīlestību: „Lehma jemes wiltigi nodeweji ir niiknafi, nekā ahriģi eenaidneefi“.

Bez tam minētie trīs rakstnieki sniedz tulkojumus no vācu labāko dzejnieku (Goetes, Šillera) darbiem, piem. Hūgenberģers «Ta dziesma no pulksteņa» (Šillera), «Zvejnieks» (Goetes), Lundberģs «Galvošana» (Pēc Šillera) u. c. Uzpotējot šos svešā zemē, tautā un kultūrā augušos kuplos dzejas ziedus uz mūsu vergu zemē augušās rakstniecības celma, minētie rakstnieki gribējuši celt tautas estētiskās un mākslas jūtas. Klasicisms, didaktisms un sentimentālā noskaņa, kas piemīt Ģirģensona un

Hugenberģera dzejoļiem, kultivēja tautā klasiski-didaktiski-sentimentālo jūšanas veidu, kāds tanī laikā valdīja ārzemēs. Šie ir galvenie literāriskie darbi pārrunājamā laikmetā, un atzīmētās idejas, līdzās reliģiskajām, ir valdošās.

Šiem tā laika labākiem un izglītotākiem dzejniekiem no «latviešu draugu» aprindām nu piebiedrojās Matīss Vītiņš ar savu visai trūcīgo izglītību un dzeju.

Matīss Vītiņš. Dzimis Lielezerē. Tur arī bijis 26 gadus par klēšu skrīveri. (1819.—1845.). Pēc tam bijis 16 gadu skolotājs: 3 gadi Šnēpelē, 13 gadi Pormsātē. Precējies. Savu vienīgo dēlu labi skolo. Tas nobeidz aprinķa skolu, strādā dažus gadus kā skolotājs, taisās iet uz Tērbatu studēt, bet 21 gadu vecs nomirst.

Vītiņš ir darbīgs, pieticīgs, dievbijīgs vīrs. Viņa draugs, skolotājs un rakstnieks E. F. Šoenberģis, sniedz par Vītiņu šādu raksturojumu:

«Mūsu miļš nelaikis bija savāds cilvēks, kādu daudz pasaulē neatron; jo — viņš bija patiesi dievbijīgs un godīgs cilvēks, tāds, kas savu dievbijāšanu ne nesā vis mutē apkārt un uz mēles gala tur. Nē, viņš bija vīrs, kas savu ticību un dievbijāšanu tikai cieti sirdī paturēja, un kad vajadzēja, tad to apliecināja; un — tomēr arī labprāt bezvainīgus priekus milēja un zingītes labprāt ir pats taisīja, kā tu, lasītājs, jau Kabatas ziņģu grāmatīnā būsi atradis, un tak bija un palike svēts Dieva vārds tam gārdākais dvēseles malciņš un tas kāju spīdekļis uz visiem viņa dzīves celiem. Bagāts tas bija gados, bet arī bagāts dievbijāšanā, un Dievs tam arī bija gaišu un sakarīgu prātu devis; jo bez kādas lielas skolā iešanas iztaisījās caur savu pūliņu un labām grāmatām par labu, derīgu un uzticīgu skolmeisteri, kam sirds un prāts nesās savus jēriņus uz zaļākām ganībām vadīt un tos pie tā svēta Dieva vārda avotiņa dzirdināt.»

Literātūrā viņš strādājis 39 gadi: kā dzejnieks un avīžnieks. Viņa beidzamais raksts ir līdzība «Zelta atslēga», kuŗā autors kā zelta atslēgu tēlo lūgšanu,

ar ko cilvēks var dabūt visu labu un derīgu pēc Bībeles teiciena: «Lūdziet, tad taps jums dots»¹³⁸).

Vītiņu allaž, gan baltās, gan nebaltās dienās apmeklē «Pormsātes cienīgs un dievbijīgs kungs», kas viņu milē un cienī un pasniedz tam arī dāvanas.

Vītiņš nomirst 1861. g. 13. augustā (v. st.), pēc triju dienu slimošanas, klusi un lēni, 66 gadi vecs. Pormsātes kungs bēru dienā sūta visus pagasta tiesas vīrus un baznīcas pērminderus pie līķa nešanas. Viņu pavada arī skolotāji un skolnieki, 4 balsīgi dziedāmi garīgas dziesmas. Ar runu pavada Gramzdas mācītājs, ar dzejoli Šoenbergis. Viņa kops — netāl no Gramzdes-Šnēpeles baznīcas¹³⁹).

Vītiņa raksti pirmajā acumirkli liekas diezgan nevērtīgi. Tomēr tie mūsu intelligences ērkšķainās gaitas raksturojumam vērtīgāki nekā vācu mācītāju raksti: Vācu mācītāji viegli guva plašu izglītību ārzemēs un tad no turienes bagātā kultūras apcirkņa pasniedza mums to, kas viņiem šādā vai tādā veidā likās vajadzīgs esam. Ko viņi deva no sevis, tie bija vācu psiķes pārdzīvojumi — ne mūsu.

Turpretī Vītiņš, līdzīgi Neredzīgajam Indriķim, ir pašu tautas cilvēks, un tamdēļ viņa pārdzīvojumi domas un to attēlojumi mums šajā sakarā interesantāki un vērtīgāki.

1823. g. februārī Vītiņš aizsūta «Latviešu Avižu» apgādātājam ziņu no Lielezeres, ka ezerieši šīs avižes cienī, un tās viņiem patīk un der¹⁴⁰). Nākošā gadā Vītiņš piesūta šim laikrakstam 24 rindu garu stāstiņu: «No lēnprātības pret ienaidnieku», kuŗa saturs jau izteikts pašā virsrakstā¹⁴¹).

Pēc pirmā darbības gada »Latviešu Avižu« apgādātāji žēlojās par mazu lasītāju un cienītāju skaitu. 1823. g. aprīlī M. Vītiņš šajā pašā laikrakstā laiž klajā rakstu, runādams uz lasītājiem, lai tie novērtē

¹³⁸) Latweefchu Awifchu Wafnizās peelifums. 1861. Nr. 16.

¹³⁹) G. Š. S. No Gramzdes draudzes. „Latv. Av.” 1861. Nr. 19.

¹⁴⁰) Latv. Av. 1823. g. Nr. 7. Raksts no avižu apgādātājiem, Watsona un Steffenhagena.

¹⁴¹) Turpat, 1824. Nr. 15.

to labumu, ko avīzes dod. Tie dabū zināt dažu notikumu, dažu labu mācību, dažu prātīgu dziesmiņu. Vairāk sākumā nevar gribēt. Par to avīžu apgādātājiem nākas pateicība, un prātīgu lasītāju pienākums ir pievilkt jaunus lasītājus¹⁴²⁾.

Līdz ar brīvīšanu Kurzemes zemniekiem bija radusies viena vēsturiski pieminama diena: 30. augusts, kad brīvīšana pasludināta. Šis vēsturiskais notikums dod vielu arī Vītiņam cildināt brīvību un viņas devēju ķeizaru Aleksandru, skubinot zemniekus uz paklausību brīvības likumiem un pateicību viņu devējam:

„Latveešču preezas dzeesma us to 30-tu August mehneiša deenu“. Te izteiktās idejas ļoti raksturīgas ne toreizējam laikam vien. Atzīmēsim te 2 pirmos pantus:

Sestais gads, ka uslehtuši
Preezas šauļe šummigeem,
Sirdi irr eelihģmojuši
Lehtu semmes semneekem.
Deems zaur augstu Keišaru
Mums eedewis brīvību.

At! šcho augstu preezas deenu
Muhšam ne aismiršim,
Bet šcho deenu mehš arweenu
Aleksandra m šmehtim,
Ka Tam širds tif mihliga,
Wiššem laudim šchehliga¹⁴³⁾.

Atstādami literātūras vēsturniekam dzejoļa estētisko pusi, ar kuru, blakus minot, avīžu redakcija apmierināta, piebilzdama, ka izlabojusi tikai divi vārdus, liksim vērā tikai trīs idejas: tēvu zemes ideju, brīvīšanas piemiņas svētīšanu un ķeizara cildināšanu. Pirmo un pēdējo no šīm idejām atrodam arī «latviešu draugu» rakstos, un te latvietis viņu tikai atkārtoti, bet otrā ir jauna un krietni vēlāk sevišķi populāra kļuva: gadu simteņa beigās ar

¹⁴²⁾ Beelâ Eserê, tai 18-tâ April.

¹⁴³⁾ Latv. Av. 1824. Nr. 36.

Jelgavā svināmiem gadskārtējiem brīvlaišanas svētkiem 30. augustā.

1826. g. Vitiņš ievieto «Latviešu avīzēs» formas ziņā nevainojamu dzejoli: „Preeks par puffehm”, kurā līdzās sentimentālai dabas izjūtai ietvertas šādas idejas:

See jums warru mahžitees,
Labbu darriht, preezatees,
Un ar fluffu prahtinu,
Staigat dšihweš zellinu;
Zittuš mihleht, eepreezehl,
Gohdâ turreht, palihdheht¹⁴⁴).

Beidzot nāk salīdzinājums, ka dzīvība līdzinās puķei, bet kad novīstam, tad dzīvojam viņpus kapa.

Vitiņš ir patriots, miermīlīgs, optimistisks. No visām zemēm pasaulē viņam vislabāk patīk Kurzeme, kas «plūst no svētībīnas». Tāpat no visām valodām pasaulē viņam patīk visvairāk latviešu valoda. Tāpat viņam visvairāk patīk Kurzemes meitas, sievas, tikumi. Tamdēļ

„Lai dšihwo wišfâ pašaulē
Šffatriš tehwo-šemmitē;
Un šew eekšch gohda turrahš.
Kas kaiminus ne kaitina,
Nei fahrt', nei tizzib' nižzina,
Tas patš šew preefu darrahš¹⁴⁵).

Šajos Vitiņa rakstos redzams viņa pasaules uzskats, viņa ideju pasaule. Viņa idejas ir tās pašas «latviešu draugu» idejas: dievbijības kultivēšana, kungu un ķeizara cildināšana, ļaužu morāliska pamācīšana, apstākļu idealizēšana un tēvzemes mīlestība — idejas, kuru kopumu un virzienu apzīmēsim par patriarhālo nacionālismu.

Savu dzejnieka un avīžnieka darbību Vitiņš turpināja arī nākamajos gadu desmitos līdz pat savam mūža vakaram. Viņš ir pirmais kārtīgais latviešu tautības avīžnieks, kas atsau-

¹⁴⁴) Latv. Av. 1826. Nr. 17.

¹⁴⁵) Kurzemes Laušchu dšeešmas. „Latv. Am.” 1829. Nr. 23.

cies uz daudzām un dažādām sava laika kultūras vajadzībām saskaņā ar sava laika valdošo klerikāli-patriarchālo gara dzīves virzienu.

8. Pazudušie talanti. Par pazudušiem talantiem dzimtbūšanas laikā mēs apzīmējam tādus mūsu tautas locekļus, kas parādīja lielas gara spējas ikdieniskā dzīvē, bet nebija varējusi šīs spējas izkopt, lai pilnā mērā tās izlietotu kultūras dzīvē. Tādi talanti sastopami arī šajā tranzitoriskajā jeb brīvības ieviešanas laikmetā, kas ir vēl pa pusei dzimtbūšanas laikmets. Pa daļai atsvabinājušies no verdzības, latvieši tiecās pēc nopietnākas izglītības, cik līdzekļi un skolu pieejamība atļāva, bet daudz nebij laimīgo, un tie paši tikai paguva skolā mācīties īsu laiciņu, kā to redzam Bauskas aprinķa skolā, kur latvieši šajā laikā mācās parasti gadu vai pat nepilnu gadu, palikdami pēc tam par lauksaimniekiem, piem. Goth. Lavenieks (1813. g.), Jānis Lavenieks (1821. g.), Fr. Tupings u. c.¹⁴⁶⁾

«Latviešu Avīzes» pirmajā gadu desmitā atzīmē ne vienu vien cilvēku, tiklab starp saimniekiem, amatniekiem, kā arī kalpiem, kam manāmas spējas, kas paceļ tos pāri citiem sava apgabala laudim. Atzīmēsim te spilgtāko no šādiem cilvēkiem, kas savu spēju dēļ dabūja vārdu **Talents** un kuram «Latv. Av.», sakarā ar viņa nāvi, ziedo interesantu raksturojumu. Tā kā šādu latviešu dzīves dokumentu no agrākiem laikiem mums maz, tad citēju to te visu, kāds viņš parādījies atklātībā:

«Viens īstais goda vīrs no latviešu tautas ir nomiris; no maza cilvēka par muižas valdnieku pārcelts, tas parādīja, ko viens pats cilvēks, kam laba galva un patiesi skaidra sirds, spēj darīt, viņš godu ir darījis visai latviešu tautai, lai viņa trūdi saldi duss savā vēsā kapiņā!

Durzupes-muiža, Kandavas kirspēlē, pie kurās 25 saimnieki pieder un kur tas cienīgs Dzimts-kungs

¹⁴⁶⁾ Programm der Bauskeschen Kreisschule pro 1880. zur Erinnerung an das 75. jährige Bestehen desselben. Mitau. 1880. Sk. V. nodaļu.

Vāczemē iekš Keizaru dienestu dzīvo, tape valdīta no viena junkura, kas pagalam savā valā būdams, savu amatu tik slikti uzkope, ka nevien tā muižas būšana pagalam bij palaista, bet arī viss pagasts nabags tapis un gandrīz pagalam izpostīts. Junkuris, nevarēdams beidzot atbildēšanu dot no savas aplamas muižas valdišanas, pats galu darījis tanī 1817-tā gadā, un tas cienīgs Kungs, kas Dzimts kunga radnieks būdams to bij uzņēmis citu muižas valdišanu iecelt, un visu pagalam sajukušu būšanu izmeklēt, spriede, lai pats pagasts no sava vidus, kādu gribēdams, par muižas valdinieku iecel. Ļaudis izlasīja vienu kalpa vīru Indriķi vārdā, sacīdami, tas esot taisns un godīgs vīrs, kas arī mākot rakstīt un rēķināt. Jebšu nu Indriķa zināšana iekš rakstiem gan maza lieta bija, taču tas cienīgs Kungs, jau domādams, ka šim vīram laba galva un skaidra sirds esot, to patiesi iecēla par Durzupes muižas valdnieku, viņam sacīdams; lai valda kā pats zin un prot, tā ka savu valdišanu priekš Dieva un priekš pašas sirds var atbildēt, lai pieraksta, ko ieņems un ko izdos, un lai to naudu, kas atliksies, Dzimts kunga vietniekam uz Jelgavu aizsūta. Indriķis, kas tā no kalpa vīra nedomājot par muižas valdnieku bij paaugstināts, atzīdams to lielu godu un darbu, ko cienīgs Kungs pēc ļaužu izlasīšanas viņam uzvēleja, uzņēme patiesi to valdišanu un parādīja isā laikā kāds vīrs bija. Pagasts viņam uz vārda klausīja un arī patiesi un sirsnīgi mīloja. Visi cienīgi Kungi tur apkārt sāce brīnoties par to gudru muižas valditāju, un viņu godā turēja. Indriķis pataisīja tūlīt laukus mazākus, viņš turēja vairāk lopus un sapirke labus vaislas lopus; viņš to sudmalu no klints gabaliem uzmūrēja, divi mājas ar skursteniem uzbūvēja, ļaudīm kokus un kaļķus deve, savas sagrūvušas ēkas pareizi pārtaisīt un Dzimts kunga vietniekam vairāk naudas uz Jelgavu aizsūtīja, nekā tā muiža iekš daudz gadiem bij ienesusi. Ar vārdu sakt, jauna laimes saulīte, ar šo vīru par Durzupes muižu un pagastu bij uzlēkusi. Ļaudis sāce celties, labāki pārtikuši, jebšu viņiem mazi un paslikti lau-

ciņi, taču iekš zirgu un lopu spēku stiprāki tapuši, laukus labāki varēja sūdot. Indriķis godu un tikumu uzturēja savā pagastā, ikkatra viltība un netaisnība pret kaimiņiem, ikkatra nebēdāšana par tiesas pavēlēšanām tūlīt bārgi, bet taisni tape pārmācīta un tā šis īstais goda vīrs pie augstiem un pie maziem tādā godā kļuve, ka viņu šogad par piesēdētāju pie Talsenes aprinča tiesas gribēja iecelt, bet pats negribēja, sacīdams, viņš gribot tikai Durzupes muižai un pagastam par labu dzīvot un nevarot vēl citas darbošanas uzņemt. Savu mazu rakstu zināšanu viņš pats, savus radu bērnus vakaros mācīdams, tā bij vairojis, ka grāmatas pie Kungiem ir pie Tiesas varēja rakstīt. Apakš viņa valdīšanas visas muižas ēkas tā ir pārtaisītas, ka citas uz simtiem gadiem stāvēs un to viņš darīja allažin tad, kad vaļas bij no lauku darbiem, ikkatram strādniekam dienas darbu uzdodams. Jebšu Kungs viņa loni ikgadā paugstināja un viņam to pavārdu **Talent** deve (tas mūsu valodā labu galvu un gaišu prātu iezīmo) tad taču, jebšu visapkārt lielā godā tape turēts, latvietis bijis, latvietis palīke, allažin turēdamies pie savas tautas un pie arāju lauzu kārtus, nedz iekš drēbēm, nedz iekš savas dzīvošanas it nekādu lepnību parādīdams. Viņš to nemaz par kaunu turēja pie arāju laudīm piederēt un it nekad ar savu godu un varu nelielījās. Tāds viņš bija, un tāds viņš valdīja, līdz šo september mēnešu. Tanī 11-tā September viņš tape dikti slimis, gan Talsenē pie Daktera kunga labas zāles dabūja, gan arī tas cienīgs Kungs, kas viņa kaimiņš un draugs būdams, mums visas šis ziņas no šī goda vīra rakstījis, pats pie viņa nobraucis, labu dakteri ataicināja un ikkatru palīdzību milīgi apgādāja, bet nekas nelīdzēja. Indriķis gribēja labprāt vēl dzīvot, un darīja arī visu, ko Dakteris mācīja, bet allažin sacīja, ka tā slimība esot uz miršanu. Tanī 21-mā September viņš vēl prasīja papīru un pats ar drebēdatmu roku vēl uzrakstīja šos vārdus:

Miris tai 22-trā September 1822. manai sievai
nedar pāri Talent.

Tai naktī uz 22-tru September viņš ilgi Dievu
lūdze un no rīta vēl ar stipru balsi to svētu lūgšanu
sacīja, tad teice, ka esot gana, ne par daudz to
Dieva vārdu. Tā savu dvēseli svēti izlaide, tikai 40
gadus šinī pasaulē dzīvojis! — Indriķam paliek laba
sieva pakal un trīs bērni, kuŗu viens vēl zīdams, un
— nekāda manta, nekāds krājums, jo visu, kas vi-
ņam bijis, to ir aizdevis, nabaga ļaužu muižas pa-
rādus maksādams. Augsti kā mazi, kas viņu pazi-
nuši, turēja lielu žēlumu par šo istu goda vīru un
Durzupes ļaudis sacīja:

«Mūsū galva ir nokritusi»¹⁴⁷).

Lasot augšējās rindas par vienkāršo kalpa vīru,
kas ar savām lielajām organizātorā spējām, ar savu
lielo kultūras cilvēka izjūtu un dāvanām, ar savu
cēlo tikumisko raksturu, ar savu nacionālo apziņu,
ar savu nopietno, spēcīgo, plašo personību modinā-
jis apbrīnošanu un cieņu kungos un zemniekos,
katram iešausies prātā jautājums, kas no šā vīra
būtu iznācis, ja viņam būtu dots viss sava laika aug-
stākās izglītības spožums? Katrā ziņā vīrs, kas pla-
šāk un dziļāk būtu kustinājis kultūras dzīves jautā-
jumus un atstājis dziļu iespaidu nevien uz savas
tuvākās apkārtnes, bet uz visas tautas dzīvi. Tagad
viņš tikai noder mums, kā piemērs, kādi ievērojami
talanti klausu laikos glabājušies tautas klēpī. Un ja
jau muižnieks pats deva Indriķim uzvārdu T a -
l e n t s, tad tā vien jau ir zīme, ka šis vīrs ir izcilus
personība. Mūsu sakarā viņam vēl tā nozīme, ka
t e r e d z a m c i l v ē k u a r s k a i d r u t a u t ī b a s
a p z i ņ u.

Kādu citu gadījumu, kur redzamas lielas, bet
pazudušas latviešu gara spējas, atzīmē Harmsena
kundze savās atmiņās par mācītāju J. G. Bueteru.
Šis mācītājs, nodarbinādams savā muižā latviešu
zēnus, tiem sniedz arī kādas izglītības drumslas, līdz
ar to šos jaunekļus pārvācodams. Tā viņš, kā jau

¹⁴⁷) Goda peeminešana. „Latv. Avīzes”. 1822. Nr. 44.

agrāk minēts, apmācījis ap 50 latviešu zēnu. Starp tiem bijuši arī zēni, kas nodarbināti dārzniecībā. Un, lūk, viens no šādiem dārznieka zēniem izrādījies ļoti spējīgs valodas laukā. Sekosim te Harmsena kundzes atmiņām.

«Viens no šiem dārza zēniem», viņa raksta, «palika par sulaini pie kāda no mūsu Kurzemes muižniekiem, ceļoja ar viņu uz Itāliju un pavadīja tur ilgāku laiku. Pārbraucis viņš apmeklēja tēvu (t. i. Harmsena kundzes tēvu Buetneru. A. B.) un stāstīja viņam par savu uzturēšanos Itālijā.

«Bet kā tu varēji ar viņiem saprasties, tu taču neprati turienes valodu?» pārtrauca viņu tēvs.

«Es biju klāt, kad Jūs savam dēlam mācījāt latīņu valodu, un abām valodām ir tik daudz kopēja».

Te pēc tēva domām bij gājis bojā valodas ģenijs»¹⁴⁸).

Domājams, ka Buetneram būs taisnība. Katram kas mācījies latīņu valodu, būs zināms, ka viņu iemācīties nav viegla lieta pat tad, ja strādā sistematiski un ar lielu neatlaidību. Un te nu vienkāršs latviešu dārza zēns, neviļus dzirdēdams, ka šo valodu māca citam, piesavinās to tiktāl, ka var saprast radniecīgo itāļu valodu! Tā nav vairs ikdienišķa galva, kas šādas lietas spēj. Un ja Buetners, kas nebija sevišķi draudzīgs latviešiem, te atzina ģenialitāti, tad mums atliek tikai nožēlot, ka viņš nav parrūpējies par šā cilvēka tālāk izglītošanu un pabrīnēties par memuaristi, kuŗa izliekas liela toreizējo latviešu draudzene, ka viņa nav pat ieskatījusi par vajadzīgu atzīmēt šā ģeniālā cilvēka vārdu. Tā viņš mums paliek pazudis uz laiku laikiem. Bet — ne pirmais šis tāds gadījums, ne pēdējais. Šo latviešu gara un inteliģences traģēdiju mēs jau redzējām vergu laikos, to redzam pārrunājamā laikmetā, un viņu redzēsīm arī vēlākos laikos.

Te mēs redzam arī to lāstu, kas slēpās «latviešu draugu» teorijā, ka latvietim jāpaliek savā kārtā,

¹⁴⁸) Harmsen, geb. Büttner. Ein altes kurländisches Pastorat. Erinnerungen. Reval, 1913. 25. l. p. Pastr. mans.

t. i. arāju vai kalpotāju kārtā un kaut arī ietu bojā ne viens vien latvju talants vai pat ģenijs.

Bet — piegriezīsimies tagad tuvāk pašiem «latviešu draugiem».

9. «Latviešu Draugu biedrība». 1823. g. tika iekustināta ideja dibināt latviešu valodas pētišanai un izkopšanai īpašu biedrību: «Die lettisch-literärische Gesellschaft», kurai dibinātāji latviešu valodā deva nosaukumu: «Latviešu Draugu biedrība».

1827. g. 12. maijā valdība šo biedrību apstiprināja, un no tā laika viņas darbība sāk parādīties atklātībā: sapulcēs, īpašos rakstu krājumos, kuŗus nosauca par «Magazinām». Pirmo biedrības sapulci pēc apstiprinājuma prāvests Brokhūzens apsveica ar runu latviešu valodā un teica starp citu šādus vārdus:

«Šī diena ir patiešām priecas diena visiem tiem, kas Latviešus mīlo un kam no visas sirds gribas, ka šie mūsu Latvieši, ko augsti valdnieki pa brīvlaudīm ir cēlušī, jo dienas, jo gudrāki paliktu un nevien mācītos Dievam pa godam dzīvot, bet arī savu citu būšanu gudrāki apkopt, savu zemi labāk strādāt, savu nabadzību labāki pieglabāt, savus bērņus glītāki mācīt un iekš tiesiešanas lietām nelikt apmānīties caur kādiem junkuŗiem un skrīvēriem gudriņiekiem, jeb caur citiem šādiem tādiem viltņiekiem, kas viltīgu mācību māca un nemācītu ļaužu galvas drīz pārgroza»¹⁴⁹).

Vācu mācītāji, resp. «latviešu draugi» nostāda biedrības dibināšanu kā tīru mīlestības darbu latviešu labā, veiktu aiz tīra ideālisma. Šāds lietas nostādījums neatbilst vēsturiskai īstenībai. Negribam noliegt, ka te sava loma vienas vai otras personas ideālismam, tikai jāņem vērā viņa kvalitāte un

¹⁴⁹) Ar kahdeem wahrdeem Nischkiles mahzitaiz — weens no teem beedribas- weezateem — tohs zeenigus fungus un beedrus fanehme, kad schee pirmā reifē pehz tam, kad wiiffaugstais Reijers un Kungš winnas liffumus bij' apstiprinajis, eeffsch Nihges fapulzinajuschees bija. „Magazin der Lettisch- Literärischen Gesellschaft“. Erstes Stücf. Mitau, 1828. 1. l. p.

galvenais — vēsturiskā nepieciešamība un pašu mācītāju intereses.

Ar dzimtbūšanas atcelšanu, kā jau aprādīts, sākās jauns laikmets latviešu gara dzīvē. Jaunie ekonomiskie apstākļi spieda pārveidot arī ideoloģiju. Ka vecā ideoloģija vairs neatbilst jaunajam laikam, to atzina paši «latviešu draugi» un bija spiesti meklēt jaunus ceļus, kā to viņi paši jau pierādīja ar savas turpmākās kultūrelās taktikas noskaidrošanu Kurzemes mākslas un literatūras biedrībā un ar īpaša laikraksta nodibināšanu («Latviešu Avīzes»), kuram pēc viņu domām vajadzēja apmierināt jaunā laikmeta vajadzības, ievadot tautas uzskatus attiecīgā gultnē. To pašu apstiprina «Latviešu Draugu biedrības» nodibināšana latviešu valodas un literatūras pētišanai un izkopšanai.

Biedrības dibināšanas iepriekšējā plāna, kurū 1823. g. laida klajā Nītaures mācītājs G. von Klotz, otrā pantā sacīts, ka tādas biedrības pastāv jau iekš- un ārzemēs un ka «spiedoša nepieciešamība izveidot arī latviešu valodu, īpaši šīs tautas tagadējos apstākļos un vajadzībās» attaisnos šādas biedrības dibināšanu¹⁵⁰). To vēl lieku reizi apstiprina biedrības sekretārs, mācītājs Muellers, sakarā ar šīs biedrības 50. gadu jubileju:

«Ar 1818. un 1819. g. latviešu tautai pienācis jauns laikmets. Vēl daudzi palikuši līdzšinējā letargijā. Bet «jauni, līdz šim tautai noslēgti ceļi nu bija atklāti. Viņa nu nebija vairs saistīta pie tā stāvokļa, pie kurā līdz tam gandrīz bez izņēmuma bija piederējusi, un tagad nu nevien savas dāvanas un talantu varēja izlietot, bet arī darbs un čaklība varēja cerēt uz pelnīto atalgojumu. Bet ja brīvībai vajadzēja augļus nest ne atsevišķiem cilvēkiem vien, bet visai tautai, ja progresu vajadzēja paātrināt, un ieviezt

¹⁵⁰) Klot, Gust. Reinh. von. Ostsee-Provinzen-Blatt. 1823. Nr. 33.

īstās sliedēs, tad par visām lietām vajadzēja strādāt tādā kārtā, lai tautas izglītība tiktu pacelta un veicināta»¹⁵¹).

Jā, bet kā tad nu mācītājiem bija pacelt šo tautas izglītību un virzīt viņiem vēlamā gultnē, kad paši tie vāji prata latviešu valodu? Dzimtbūšanas laiku latviešu literatūras pieminekļos, vācu mācītāju roku darbos, latviešu valoda ir smaga, neveikla, kroplīga, nelatviska, jo konstruēta pēc vācu valodas formām, grūta, pat tik grūta, ka vēl tagad tā laika literatūras pieminēkļus lasot, ir stipri jāpiespiežas, lai saprastu, ko autori īsti gribējuši teikt, vietām tā pat nepareiza un vienkārši nesaprotama. Un ja nu nemam vērā, ka šajā valodā tika sludinātas mācības, kur daudz svešādu jēdzienu, tad mums kļūst saprotama tā nemitīgā mācītāju žēlošanās, ka baznīcēni neuzmanīgi, pa sprediķa laiku snauz, vai arī, lasot dievvārdu grāmatas, lasa tās mechaniski, nemēģinot izprast saturu. Te galvenā kārtā būs vainīga bijusi šī briesmīgā mācītāju valoda un izruna. Pēc dzimtbūšanas atcelšanas nu nelaipe bija tā, ka mācītāji ar garīgo lietu jēdzieniem vairs nevarēja iztikt. Bija jārunā par jaunu dzīves iekārtu, ķeŗas izskaidrošanai un raksturošanai vajadzēja jaunu vārdu. Spilgts piemērs tam likumu tulkošana un izskaidrošana. Pie to tulkošanas ķeŗas mācītāji: Vatsons, Koelers, Voigts, Ko te varēja darīt ar garīgo valodu? Te bija vajadzīga jauna terminoloģija. Un ne te vien. Te nevarēja glābt arī ne Stendera vārdnīca, ne gramatika, ķeŗas turklāt bija jau diezgan reti vai pat nemaz nebij dabūjamas, kā to konstatē prāvests Brokhūzens savā Draugu biedrības atklāšanas runā. Tur, starp citu, aizrādīts arī uz mācītāju pašu interesēm latviešu valodas kopšanā. Aizrādījis uz to, ka Stendera «grāmatīņa» vairs nav dabūjama, Brokhūzens saka:

«Tas, peķķ mannaħm doħmaħm, leelķ truhfums irr preefķķ muħķķ jauneem draugeem un fungeem, faķķ, no

¹⁵¹) Müller. Die 50 ersten Jahre der lettisch-literarischen-Gesellschaft. «Magazin der Lett.-Lit. Gesellsch.» XV., 4. Mitau, 1877. 2., 3. l. p.

augstahm tehnu-semmes ffohlahm mahjās atkal pah-
nahfufchi, gan jinna Ahraberu-, Fuhdu-, Greekeru-, Ree-
meru- wallodas, woi runnaht, woi fapraht un rafstiht, bet
us daschadeem ammateem starp Latweefcheem taifida-
mees, tee wolti mefle to gudribu par Latweefchu- wallodu
dabbuht. Nu irr gan jau zaur dascheem gaddeem dau-
dsinahts un flawehts, fa weens no Kursemmes gohdi-
geem mahzitajeem fcho Stendera mahzibas-grah-
matu buhtu pahrtulfojis un pahrtaiifjis. Ja tam ta
irr, tad mehš to luhdsam, fcho darbu pee gaismas nest
un wairs ne paslehpt; bet ja fchi walloda irr tufšcha,
tad mans padohms buhtu fchis, fa zitti no mums fcho
darbu usnemtu us tahdu mihji, fa tee us to israudfiti
beedri un arri zitti, fas fcho darbu mihlo, katrs weens,
nodallu pahrtulftotu" ¹⁵²⁾.

Šajā «latviešu drauga» škeetami patriotiskajā
runā, kā mazais citāts liecina, redzamas trīs zīmīgas
lietas: 1) tēvu zeme, par kuru Brohūzens runā,
nav vis Latvija, bet Vācija, kas jāņem vērā «lat-
viešu draugu» patriotisma būtības izprašanā,
2) vācu mācītāji labāki prata svešas valodas nekā
latviešu un, jāpiezīmē, ne tikai pārnākdami no
„augstahm tehnu-semmes ffohlahm mahjās“, bet arī
strādādami mūsu tēvuzemē, jo kā gan citādi lai iz-
skaidro to, ka vesels vācu mācītāju milzums, satik-
damies diendienā ar latvju tautu, klausīdamies viņas
valodu gadu simteņiem no vietas, varēja rakstīt un
runāt tik kroplīgā valodā, kā to redzam mūsu garī-
gās un vecākās laicīgās rakstniecības pieminēšos,
3) beidzot mācītāji sajūt spiedošu vajadzību pēc —
latviešu gramatikas.

Latviešu Draugu biedrības vēsturnieki un dar-
bības vērtētāji ne labprāt atzīmē šīs mācītāju pašu
intereses. Tā piem. Dr. A. Bilenšteins, sakarā ar
šīs biedrības latviskā nosaukuma izskaidrojumu,
1881. g. raksta:

„Nemar ufeet, fahds labums Wahzeem waretu at-

¹⁵²⁾ Magazin, erstes Stück. 1828. 9. 1. p.

Iehft no Latviešu valodas un rakstniecības ufffelcha-
naš¹⁵³).“

Bet gadu divdesmit vēlāk, viņš, atskatīdamies uz savu dzīvi un darbību latviešu valodas laukā, izsaka pavisam pretējas domas:

«Ja es savos vīra gados šo to esmu strādājis latviešu valodas pētīšanas laukā, tad tas taču no sākuma man nav bijis apzinīgs mērķis, bet gan šinī virzienā, kā saka, nejauši tiku ievikts, vai pareizāk, no ārienes uz to spiests». — Viņam draudzē bijis daudz laika un nebijis cita ko darīt — tas ir viens no šiem ārienes apstākļiem. Un bez tam: «Es nekad neesmu domājis ar tamlīdzīgiem darbiem dzīties pēc kā tāda, kas garīdznieka amatam būtu pretī. Toreiz laikam gan Baltijā nebij vēl neviena mācītāja, kas būtu cēlies no latviešu tautas. Mēs, vācu tautas mācītāji, bijām vienīgie vīri zemē, kuriem bij izdevība un pienākums, latviešu tautu mācīties pazīt visā viņas ārējā, kā arī dvēseles dzīvē, un uz visu to ikdienas darīt iespaidu un, proti, taisni ar vārdiem. Tā kā tā lieta, kas mums pie tautas jāaizstāv, ir svēta, tad neapšaubāmi vajadzīgs, ka mēs tautas valodu prastu visskaidrāk un lietotu viskorrektāk. Evangeliskā baznīca ir visur sekojusi Lutera piemēram un visā pasaulē katrā zemē nopietni rūpējusies studēt un kopt tautas valodu, un šī apzinība parādījusies arī Baltijā jau kopš Fuereķera un Manceļa, Glika, Adolģija un Stendera dienām... Tad nu es pats taisni biju domājis, ka arī es ar saviem filoloģiskiem darbiem varēšu kalpot garīgājam amatam un baznīcai, un kā man taisni līdz ar to pie mums jākalpo Dieva valstībai»¹⁵⁴).

Kā redzams, Bīlenšteins savu arodu stāda pirmā vietā. Bet ja nu tāds liels gars, kā Bīlenšteins,

¹⁵³) A. Bielensteins. Par Latviešu draugu biedrības vārdu. Magazin. XVI. 2. Mitau. 1881. 3. l. p.

¹⁵⁴) Dr. A. Bielenstein. Ein Glückliches Leben. Selbstbiographie. Riga, 1904. 225.—230. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

tā skatās uz savu darbību latviešu valodas un garīgās kultūras laukā, ko tad lai saka mazāki gari? Tie bez šaubām domāja un darīja tāpat. Protams, neviena šķira, neviena korporācija, lai arī tā cik dziļi būtu ieaugusi un iegrimumusi savās šķiras vai arodnieciskās interesēs, nav bez saviem ideālistiem, kas var ziedot savus spēkus arī pašai ziedīgā darbā citas šķiras, kārtas vai tautas labā. Tādus pat ideālistus sastopam starp «latviešu draugiem». Kā kontrastā nostādīts piemērs te var noderēt — nu, kaut divi mācītāji no baronu kārtas: fon der Lauņics un fon Sonntags. Pirmais, kā mēs jau redzējām, ir divkosīgs praktisks politiķis, otrs turpretī ir latviešiem draudzīgāks, kā mēs to zinām no viņa atteicībām ar Garlību Merķeli, kuŗa idejām tas piekrita. Tāds ideālists ir arī mācītājs un dzejnieks K. Hūgenbergers, kā to sevišķi spilgti liecina viņa dziesma:

Latviešu biedriem.

Latviešu biedri, kungi mācīti,
 Dziedāsim dziesmu kopā latviski!
 Latviešu laima visiem sirdī rūp;
 Kur tikai zemnieka dūmekļi kūp,
 Mājo mums draugi: kas ir kopjami.

Labā šī tauta, lēti skolēta,
 Klausīga viņa, sirdī manīga.
 Ceļš ir tai jārād, augstām mācībām,
 Gaiši gan pasaulei sludinātām,
 Pietikt jo tuvi: , :tēvu valodā.

Latviešu runa mīli jauki skan,
 Visādā skolā derēs arīdzan.
 Vidzemei kūrus tuvāk pievedam!
 Vienota tauta: , :nesis augļu gan.

Muļķis kāro svešu godību
 Nolicis pašu tautas valodu
 Vecajos slavos viņas dzimtene,
 Krieviem tā rādās mīla pusmāse
 Godā lai turam : , : savu tēvisku!

Roku lai sniedzam, brāļi, brālišiem!
Uzdzeram tautai pilniem bīķeriem!
Sveikus lai redzam visus latviešus,
Godīgus, gudrus, brīvus, turīgus! —
Uzdzeram tautai : , : kūri rīdzniekiem!¹⁵⁵⁾

Latviešu Draugu biedrības darbi, ciktāl tie šajā laikmetā parādās, sadalāmi četrās galvenās kategorijās: viena kalpo tīri valodnieciskiem mērķiem un var interesēt bez pašiem mācītājiem vēl tikai speciālistu, otrā — ietilpst dažāda rakstura zinātniski pētījumi par latviešu tautas vēsturisko pagātni, mitoloģiju, etnografiju u. t. l., trešā sniedz priekšzīmīgus tulkojumu paraugus no cittautu daiļliteratūras, ceturtā aptver literatūru tautskolai un tautai.

Savus rakstus, kā jau minēts, «latviešu draugi» noguldīja īpašās «Magazīnās», kur tad arī sakrājās ar laiku daudz vērtīgu mantu, kas var interesēt gan filologus, vēsturniekus, gan kultūrvēsturniekus. Latviešu intelligences vēsturē «latviešu draugu» darbībai nenoliedzama loma: no viņas magazīnām latviešu intelligence smēlās speciālas filoloģiskas zināšanas, kamēr mums pašiem vēl nebij attiecīgu speciālistu, vēroja tur arī sniegtos literāriskos paraugus, kamēr mums pašiem vēl nebij dzejnieku, kam pieejami svešzemju pirmavoti, magazīnu gars, pazemības, pieticības, klausības, dievbijības gars, līdz ar patriarchālo nacionālismu, iespaidoja nevien tautu, bet arī latviešu skolotājus un rakstniekus, kas šajā laikā sāka līdzdarboties latviešu rakstniecībā.

¹⁵⁵⁾ Magazin etc. II., 3. 1830.

V. Latviešu intelligence muižniecības un garīdzniecības paspārnē.

1. Revolūcija un reakcija Rietumeiropā. Pēc Napoleona karu apspiešanas, sākot ar Vīnes kongresu 1814. g., visā Eiropā iestājās reakcija, kuŗas galvenie sargi bija Krievijas ķeizars, bet it īpaši fanatiskais monarchists Metternichs, Austrijas kanclers.

Reakcija visur pūlējās iznīcināt lielās franču revolūcijas radītās pilsoniskās brīvības. Sabiedrība arvienu vairāk tika nospiesta politiski, garīgi, sociāli. Krievijā 1825. gadā Pēterpilī izcēlās dekabristu dumpis, kuŗa nolūks bij brīvāka politiska satversme — konstitūcija. Tam sekoja reakcija.

Šo reakcijas atmosferu pāršķēla 1830. g. franču revolūcijas zibeni. Vecās kārtības restaurācija Francijā neapmierināja vairs sabiedrību. Radās sociālo reformu idejas, kuŗu galvenie izteicēji bija Sen-Simons, Konts, Furjē. Bija radies strādnieku jautājums, sociālisms, sieviešu jautājums, sabiedrības pārveidošanas jautājums. 1830. g. jūlijā revolūcionāri un republikaniski noskaņotie studenti un strādnieki sacēla Parizē revolūciju, nogāzdami valdību, kuŗa bija veco emigrantu un lielo zemes īpašnieku interešu aizstāve. Tagad, izmantodama revolūcijas panākumus, nāca pie varas — buržuazija.

Šai jūlija revolūcijai, kā viņu vēsture nosauca, sekoja tautas kustības un revolūcijas Belģijā, Polijā, Vācijā un Itālijā. Mūsu dzimtenei vistuvākā bija Polijas revolūcija, kas sākās 1830. g. novembrī un beidzās 5. oktobrī 1831. g., kuŗa tā tad ilga apm. gadu un kuŗas notikumi zināmā mērā atbalsojās arī mūsu dzimtenē. Polijas revolūcija bija muižnieku organizēta, bet cīnījās par savas zemes konstitūciju un nacionālo neatkarību. Vispār 30. gados, sakarā

ar tautu sacelšanos pret monarchismu, stājās uz vēstures skatuves arī sociālais un nacionālais jautājums.

Bez tam viena no trīsdesmito gadu demokrātisko kustību pazīmēm dažādās zemēs ir tuvināšanās starp dažādu tautu revolūcionāriem: zināma solidaritāte starp visu zemju demokrātiem un revolūcionāriem. To lielā mērā sekmēja dažādu tautu emigranti, kas pulcējās gan Cīrichē, gan Briselē, gan Parīzē, gan Londonā. Radās vienota organizācija visā Eiropā — gluži jauns faktors vēsturē. Pirmo mēģinājumu šinī virzienā izdarīja itāliešu republikānieši, nodibinādami biedrību «Jaunā Itālija», kurai sekoja «Jaunā Polija», «Jaunā Vācija», «Jaunā Francija» u. t. t. Tā bij tā sakot, starptautiskā revolūcionāro elementu apvienība, turklāt tīri politiska rakstura»¹⁵⁶).

Šajā laikmetā Vācijā pamostas opozīcija arī pilsonībā. Šīs opozīcijas pamats tas, ka valdības birokrātiskais režīms ar savām formalitātēm un tendencēm traucēja pilsonības brīvu saimniecību attīstību. Ekonomists Fr. Lists, piem., pierādīja, ka bez politiskās brīvības nav iespējama saimnieciskā darbība.

Te tad arī saknes tam pilsonības liberālismam, kas pamodās Vācijā un sāka parādīt savu iespaidu šajā laikmetā¹⁵⁷).

Filozofijā tanī laikā pastāvēja romantiski-ideālistiskais virziens, kuŗa galvenie pārstāvji bija Šelings, Šleiermachers, Hēgelis.

Literātūrā valdošais bija romantisms, kas teicami sadzīvoja ar reakciju un baznīcu, it īpaši katoļlicismu, un kam kā pretstrāva ap 30. gadu vidu uzņāca brīvāks virziens, vērzdamijs pret reakciju politiskā un kultūrēlā dzīvē: ja un v ā c u v i r z i e n s, nosaukums, kas kļuva pazīstams ap 1834. gadu. Viņa galvenie izteicēji bij revolūcionāri noskaņoti rakst-

¹⁵⁶) Карѣвъ, Н. Исторія Западной Европы. Т. V. 1916. 191.—207. л. р.

¹⁵⁷) Дживелеговъ, А. К. Исторія современной Германіи. I. С.-Петербург. 1908. 106., 107. л. р.

nieki un dzejnieki: Boerne, Heine, Laube, Guckovs¹⁵⁸).

Rietumeiropas revolūcionārās un nacionālās idejas pārsviedās arī uz Krieviju. Hercens savās atmiņās konstatē, ka pēc poļu revolūcijas nomākšanas bijis beigas arī viņa liberālismam, jo tagad jaunātnē sākusies nopietnāka strāva: sensimonisms, sociālisms¹⁵⁹).

Bet reizē ar to Krievijā radās arī nacionālā kustība, kas piešķīra slavu tautībai sevišķi augstu misiju vēsturē: slavofilu kustība¹⁶⁰).

2. Vācu idille un latviešu klausas. Laikmetu no latviešu brīvlaišanas līdz XIX. g. s. četrdesmitiem gadiem vācu muižnieki, pilsoņi un intelligenti sauc par idilli, tēlodami to romantiskām krāsām kā neaizmirstami laimīgu laikmetu.

Latviešu dzīvē tas ir viens no visgrūtākiem laikmetiem. Vidzemē brīvības ieviešana pēc likuma beidzās 1826., Kurzemē 1833. gadā. Tā tad 20. gadu beigas un 30. sākums ir robežlinija jaunam laikmetam latviešu dzīvē, kas ekonomiskā vēsturē pazīstams kā brīvo līgumu laikmets, bet tautā kā k l a u š u l a i k i, kurus mūsu sentēvi atceras ar īgnumu un šausmām, stāstīdami saviem bērniem un bērniem par dažādām varmācībām, ko lietoja kungi un viņu kalpi pret latviešu zemniekiem.

Ekonomiskais stāvoklis bija tāds, ka muižniekiem piederēja visa zeme, bet zemniekiem nekā. Zemnieks bez zemes, protams, nevarēja dzīvot. Bet, zemi ņemot no kunga, viņam bija jāpieņem visi kunga nosacījumi par klausām, kas bija jāpilda kā atlīdzinājums par lietojamo zemi. Tiesiski zemnieks, protams, varēja nepieņemt šos nosacījumus, jo viņš bija brīvs, bet tā kā zemes gribētāju bija daudz, bija atklāta brīva konkurence zemnieku starpā, tad izejas citas nebija, ka pieņemt kunga no-

¹⁵⁸) Paul Merker und Wolfgang Stammer. Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte. Berlin, 1926, 41. l. p.

¹⁵⁹) Герценъ, А. И. Былое и думы. Сочинен я. II. 1906. 110.—122. l. p.

¹⁶⁰) Карѣевъ. Cit. gr. 209. l. p.

sacijumus. Bez tam uz svešatni un pilsētām nedrīkstēja aiziet. Tā brīvie līgumi patiesībā bija spaidu līgumi, kurus zemnieki bija spiesti pieņemt, jo ekonomiskais stāvoklis un muižniecības interesēs konstruētās brīvības daba uz to spieda. Pēc likuma muižniekiem vairs nebija jāgādā par zemniekiem, kad tiem vajadzēja pabalsta neražas vai nelaiemes gadījumos.

Zemniekam bija jāveido pašam sava dzīve un jāpilda grūtās klaušas. Šīs klaušas tad nu bija par pamatu muižnieku idīlei. Klaušu darbs nodrošināja muižniekiem netikvien bezrūpīgu iztikšanu, bet plašu dzīvi, kurū viņi savās atmiņās raksturo kā mūžīgu idilli: Par šo laikmetu vācu muižnieki, pilsoņi un intelligenti ir sarakstījuši daudz jūsmīgu un elegisku atmiņu.

No daudzajām gleznām, kas sastopamas šajās atmiņās, atzīmēšu te tikai divas.

A. fon Rennenkamps, ceļodams jāšus cauri Vidzemei, iegriežas pa ceļam dažādās muižās paciemoties. Šur tur īpašnieku nav mājā, bet viņš ar savu ceļa biedri pilis tomēr apskata. Viņa aprakstā lasām starp citu šādu vietu:

«Arī pa pilīm, kurū īpašnieki nebija mājā, mēs likām sevi izvadāt, un tas bija mums patīkams laika kavēklis. Istabas bieži ierīkotas ar izmeklētu greznību; mēbelēs, kapara gleznās, grāmatu skapjos, skaistos grāmatu iesējumos, mūzikas instrumentos, dāmu galdiņos u. t. t. ir bieži vien daudz naudas un rūpības ieguldīts; sastop visāda veida ērtības, arī sabiedrisku rotaļu piederumus atrod visur, un iekārtojuma veidā pazīst patīkamā kārtā īpašnieka garšu un īpatnību.

Bet īstī satriecošs turpretī ir skats tautas dzīvokļos. Zemās, no balķiem sašaisītās sienas balsta sliktu salmu jumtu; pavarda dūmi, kas izplatās pa māju un pa maziem lūkiem, kas kalpo logu vietā, vai pa kādu caurumu jumtā meklē izeju, pataisa šādu būdu no āra pelēku un no iekšas melnu. Rīja ir tā telpa, kur iedzīvotāji parasti uzturas; viņai blakām pār augstu sliekšni saliecoties

pa zemām durvīm iekļūstam citā telpā, kas arī dienu ir krēslā; tā ir guļamā-, darba- un reizē pieliekamā istaba. Tikai mūžu ilga ieraša var tādus dzīvokļus, dūmus, netīrību u. t. t. darīt panesamus»¹⁶¹).

Tāds ir kontrasts. Muižnieku parastā dzīve tanī laikā: viesošanās, medības, ceļojumi, zinātne, māksla, dzeja, literatūra, vārdu sakot, garīgās kultūras vērtību bauda. Pirmo vietu gan ieņem — viesošanās, kas ir vairāk vai mazāk kupla, atkarībā no attiecīga muižnieka bagātības.

Ļoti vērtīgu gleznu zīmē Rennenkampfs par dzīvi, kas norisinājās tanī laikā muižnieku pilīs:

«Pili bija vesels pulks tā saucamo viesu istabu», viņš saka šajā pašā apcerējumā, «bet to vien nepietika daudzajiem viesiem; lielu daļu no tiem, proti, vīriešus, izdalīja pa vairākām blakus ēkām un pat tuvākās, ļoti ērti tam nolūkam ierīkotās dārza mājās. Bet tik daudz personām ir arī ļoti daudz dažādu ieradumu; vieni ceļas augšā ļoti agri, citi guļ līdz lielai dienai; vieni grib ēst brokastis tūlī, tiklīdz acis atdara, citi grib vispirms pastaigāties vai mīnērālūdeni dzert un tikai tad ēst brokastis, vēl citi grib atkal citādi, un tā nevienam nav tik lielas grūtības, kā nama mātei, kuŗa nevienu negrib atstāt neapmierinātu, bet katram iztikt pēc viņa vajadzības un tomēr nevar pakalpojums tik daudzpusīgi izdalīt, kaut arī divdesmit un vairāk kalpotāju ietu pilnā darbā. —

Dažām vecākām personām brokastis sūtīja atsevišķi viņu istabās, pēc patikas; viesu zālē salasījās pārējās dāmas, skaistā kioskā vīrieši, zem ābelēm vīriešu un sieviešu kārtas jaunie ļaudis, un te gāja visjautrāk. Katrā no šīm vietām bija ierīkota bufete, kur tika sagatavoti: kafija, tēja, svaigas olas, šokolade, kā nu kuŗam vajadzēja, un dažādi cepumi, sviestmaizes, piens dažādā veidā bij vienmēr gatavībā.

¹⁶¹) Rennenkampff, A. v. Ein Sommerritt durch Livland. Grāmatā: Bienemann, Fr. «Aus vergangenen Tagen», Riga, 1913. 7. l. p.

Jaunie laudis tad spēlēja dažādas spēles, vīri pakavējās ilgāk ar savām pīpēm pie sarunām, dāmas satikās ar viņiem, pastaigāšanās bija vilinoša, mājas bibliotēka pieejama. Tādā patīkamā laika pavadīšanā, kuŗu piparoja sarunu svabardība un dažādība, pagāja rīts, nemaz nezinot kā, un nu katrs steidzās ģērbties un ierasties pie galda»¹⁶²).

Te nu katrs cilvēks, kas ieradis vairāk vai mazāk rēķināties ar saimnieciskiem apstākļiem, teiks: «Bet tāda dzīve taču maksā milzumu naudas!» Par atbildi uz to lai noder tās melnās būdas, kuŗas mums Rennenkampfs zīmēja un kuŗu iemītnieki, kā mēs nevien no vēstures avotiem, bet arī no mūsu sen-tēvu nostāstiem zinām, pazina tikai klausas un klaušas un kuŗiem savā vergu darbā bija jāpietiek ar sil-ķes astīti nedēļas pavalga un pelavu maizi. Mūsu tautas nama mātēm bija jāsaņem visi prāti, ka saime nenomirst badā, muižnieku nama mātēm — kā tik vislabāk piebarot nebeidzamos untumainos viesus. Te nu varētu iebilst: jā, tas tā bija lielās muižās, ba-gātā namā, bet visi taču nebij bagāti. Tiesa. Bet viesmīlība bija izplatīta viscauri. Tas pats autors pastāsta, ka pat mazāk bagātā muižā nedēļu vieso-ties bijis pienākums, bet ja viesis agrāk braucis pro-Ķam, tad mājas tēvs to ieskatījis par nepieklājīgu. Viesi mainījušies vilņiem: viens atplūdis otrs aiz-plūdis¹⁶³).

Dzīvošanas un viesošanās ziņā arī mācītāji ne-palikuši pakal muižniekiem. Kāds cits memuārists atceras teicienu, kas tanī laikā mācītāju aprindās bijis pazīstāms, ka «katrai mājai vajadzētu būt no gumijas», lai viņa varētu uzņemt visus viesus. Biju-šas mācītāju muižas, kur pa svētku laikiem viesoju-šies 30—40 viesu katru gadu¹⁶⁴).

Tā laika cilvēkiem laika bijis pārāk daudz. Muižnieki dzīvojuši laiskumā un mūžīgā omulībā. Pa ziemu dzīvojuši pilsētā. Uz ārzemēm nereti ce-

¹⁶²) Turpat, 31., 32.

¹⁶³) Turpat, 26., 27. l. p.

¹⁶⁴) Cit. gr. Raksts: Aus der «guten alten Zeit». 88. l. p.

lojuši paši saviem zirgiem, pat līdz Šveicei un Francijai¹⁶⁵⁾.

Nemot vērā šos ekonomiskos apstākļus, t. i. latviešu mūžīgās kļaušas, kuņas deva muižniekiem un garīdzniekiem tādu pārpilnību, kļūs saprotams muižnieku rakstnieka Jūlija Ekardta pēc Kotcebue's citētais teiciens par šiem laikiem: «Ak, kaut taču vienmēr tā paliktu!»¹⁶⁶⁾

Tas pats bija pilsonībā, kā to apliecina jau daudzkārt citētais Ekardts par Valmieru un nupat vēl B. Hollanders par Rīgu, kur šajā laikmetā atjaunojusies labklājība, vecvidzemnieciskā (lasi: vecvāciskā) baudu kāre un skaistgaru centieni, ko visu tikai netieši traucējusi poļu revolūcija un drusku vēlāk latvju zemnieku bads¹⁶⁷⁾.

Mums kļūs arī saprotama gara dzīve, ko dzivoja šie privilēģētie ļaudis. Galveno laiku, kā viņi paši apliecina, paņēmusi omulība. Kas palika pāri, to ziedoja gara dzīvei, vairāk vai mazāk sekodami ārzemju zinātnei, filozofijai, literatūrai, mākslai.

Iemīlotākie tā laikmeta filozofi ir Hēgelis, Šleiermachers, rakstnieki: klasiķi Klopštoks, Vīlands, Herders, Goete, Šillers, Šekspirs, sentimentālisti un romantiķi — Kleists, Karamzins, Holtejs, Fukè u. c.¹⁶⁸⁾

«Bet jaunākā paaudze», saka kāds no tā laikmeta memuāristiem, «bija pārpilna no romantikas burvju skaņām, un šo savu romantikas mīlestību centās pārraidīt arī uz saviem bērniem. Nebūs gan laikam neviena, kas, bērnību pārļaidzams tanī laikā, nebūtu jūsmojis par Fukè (Fouqué), kas ar svētu aizgrābtību nebūtu klausījies burvju skaņās, kuņas dziedāja par kļu, mēnessapgaismotu meža

¹⁶⁵⁾ Turpat, 120., 126. l. p.

¹⁶⁶⁾ Eckardt, Julius. Die baltischen Provinzen Russlands. Leipzig. 1868. Raksts: «Livländisches Stillleben». 421. l. p.

¹⁶⁷⁾ Hollander, Bernh. Riga im 19. Jahrhundert. Rīgā, 1926. 17.—22. l. p.

¹⁶⁸⁾ Bienemann, Fr. Altlivländische Erinnerungen. Reval, 1911, un tā paša autora «Aus Vergangenen Tagen.» Reval, 1913.

vientulību, klusām, maigām mēnešnaktīm, kas nebūtu mēģinājis līdzīgā kārtā to, kas sirdi kustināja, tērpt vārdos un atskaņās «Sehnen und Tränen» (ilgas un asaras), «Herz und Schmerz» (sirds un sāpes) pēc iespējas bieži izlietot»¹⁶⁹).

Te redzam nevien importētās romantikas iespaidu, bet arī viņas darināšanu uz vietas. Un tiešām radās arī vietējā muižniecībā un pilsonībā savi «skaistgari», kas dzejoja romantisma garā, pildīdami daudz krājumu ar saviem ražojumiem. Un to darīja ne studenti un pilsoņi vien, bet arī aristokrātija, jo šo romantisko dzejnieku starpā sastopams pat tā laika Vidzemes landmaršals Kr. fon Šteins¹⁷⁰).

Tā latviešu klausas rada pamatu, kas dod iespēju augstākām vācu aprindām brīvi dzīvot baudu dzīvi un izdzīvoties visās savās noskaņās, ir par pamatu muižniecības, pilsonības un arī garīdzniecības idīlei un romantikai.

Bet te nu gluži vietā pacelsies jautājums: kāds tad visam tam sakars ar latviešu intelligenci? Ļoti ciešs. Latviešu garīgo kultūru tanī laikā darina vācieši, kas nāca vai nu no Vācijas, pilni ar turienes garīgām vērtībām, vai no teijenes vācu pilsoniskām vai muižnieku aprindām, nereti pat ar visiem baronu tituliem. Šie vīri darināja un pildīja tos izglītības apcirkņus, no kuriem latvju tauta un viņas augošā intelligence smēlās savu izglītību.

3. Latviešu izglītības avoti 30. gados, ir apmēram tie paši, kas iepriekšējā laikmetā: Tērbatas augstskola, vidus skolas, draudzes un pagasta skolas, literātūra.

Tērbatas universitātē XIX. g. s. pirmos trijos gadu desmitos strādā galvenā kārtā Vācijas mācības spēki. Piem. Baltijas vāciešu profesoru skaits pret

¹⁶⁹) Bienemann, Fr. Altivländische Erinnerungen. I. 83. l. p.

¹⁷⁰) Reussler, Adolf von. Baltische Belletristik in der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts. «Baltische Monatsschrift» 1913. Nr. 2., 3.

ārzemes vāciešiem ir kā 4:12, un universitātes gars ir pilnīgi vāciskš¹⁷¹⁾.

Studentu starpā nevalda vairs tik neaprobežota buršu omulība, kā iepriekš, jo viņu ierobežo no vienas puses krievu reakcija, kas zem Rietumeiropas un Polijas revolūcionāro notikumu iespaida drusku pievelk administratīvos grožus, no otras — ja un vācu literatūras iespaidi. Daļa studentu lasa jaunvācu rakstniekus, Heines, Guckova, Laubes darbus, izturas kritiskāki pret dzīvi un uz agrāko laiku ieradumiem skatās ar nicinošiem smiekliem¹⁷²⁾.

Vidus skolās darbojas vācu skolotāji. Draudzes skolās tāpat. Pagasta skolas tikko rodas. Pie pagasta skolu dibināšanas un viņu apgādāšanas ar skolotājiem strādāja garīdzniecība un muižniecība. Bet tā kā tās rikojās ļoti gausi, tad pirmajā laikā lietu virza uz priekšu dažī izglītības draugi, kā piem. mācītāji Pauflers, Volters un muižnieki Dorthesens, Štīglics Kurzemē un mācītājs Valters Vidzemē, dibinādami gan skolas, gan privāti sagatavodami latvju jaunekļus skolotāju amatam. Šos vīrus parasti mēdz nostādīt kā ideālistus, kas darbojušies latviešu labā. Nav noliedzams, ka viņiem arī latviešu intelligences vēsturē sava nozīme, jo bez viņu iniciatīvas latviešu skolu lietas būtu vēl vienu otru gadu desmitu gulējušas atmatā. Bet viņu darbību vērtējot, jāņem vērā arī, ka tautas izglītības pacelšana bija likumā paredzēta, ka tā bija vispār valsts, muižniecības un arī pašas garīdzniecības interesēs. Bez tam jāņem vērā, ka viņu ideālismam ir divi puses: ar vienu tas pagriezts pret latvju tautu, ar otru pret muižniecību un pat vācietību, kā to sevišķi spilgti vēlāk redzēsim Vidzemes mācītāja Valtera darbībā. Nav jāaizmirst, ka mācītāji stāvēja muižniecībai tuvu nevien pēc savas tautības un izglītības, bet arī pēc

¹⁷¹⁾ Harnack, A. v. Baltische Professoren. Grāmatā: Paul Rohrbach. Das Baltenbuch. (Okupācijas laika izdevums). 38., 39. l. p.

¹⁷²⁾ Eckardt, Jul. Die Universität Dorpat. Grāmatā: «Der baltischen Provinzen Russlands». Leipzig, 1868. 408. l. p.

sava ekonomiskā stāvokļa: kā muižu turētāji. Tiem bija tā tad zināma interešu kopība.

Šo interešu tuvumu un kopību ļoti zīmīgi apraksta kāds vācu idillisko veco labo laiku memuārists:

«Ja Baltijas muižās dominēja vairāk praktiskās intereses, tad mācītāju muižās savukārt valdīja rosiņa garīga dzīvība, kurā jūtas meklēja apmierinājumu. Un kaut arī izliekas, ka te acīs krītošs pretstats, tomēr šie cilvēki sapratās uz labāko, un viņus vienoja ciešas, sirsnīgas draudzības saites. Bija taču tik daudz kopīgu lietu, kopīgu interešu. Arī mācītājs bija lauksaimnieks, kaut arī viņš daudzkārt mācītāja muižas apsaimniekošanu uztic savam piedzīvojušam uzraugam, un kas par pateicīgu sarunas tematu mēdz būt sēkla un raža, lauku apstrādāšana un iesētās labības izdošanās, to zina vēl tagad katrs, kas uz laukiem dzīvojis un ar lauksaimniekiem saticies»¹⁷³).

Tā tad interešu kopība un solidaritāte liela, varbūt pat pilnīga. Un tā kā viens no svarīgākiem faktoriem, kas vienmēr dzīvi nodarbina lauksaimnieku prātus, ir strādnieki, šinī gadījumā klausībnieki, resp. latvju tauta, tad te kļūst saprotams, ka mācītājam jādarbojas tautas apgaismības laukā tādā garā, ka viņš veidotu sev un savam patronam, muižniekam, labus, čaklus, padevīgus, ienesīgus klausībniekus.

Te pamats otrai idejiskai līnijai mācītāju radītajā latviešu literatūrā: patriarchāliskam didaktismam un morālei.

Šī literatūra atrada izteiksmi dzejā un avīžniecībā. 30. gados «Latviešu Avīzēm» piebiedrojās vēl otrs garīga virziena laikraksts: „Las Latvveešju lauču draučš”. (1832.—1846. g.)

Dabas zinātnes tiek sniegtas dievbijības garā. Viss dabā ir Dieva brīnums, kas modina bijāšanu un citas reliģiskas jūtas un domas. Piem. rakstā

¹⁷³) Turpat, 83., 84. l. p.

«Kahds Deewa brihnums ir sneegs?» lasām, starp citu, šādas rindas:

„Svehts preeks mums tā patt usnahk, redsoht un apdohmajoht, ka Deews, — tā šafuoht ar Dahwida wahrdeem (147, 16.), „sneegu dohd kā willu“, jeh, ar Sjabu (37, 6) teizoht, us to sneegu šakka: nahz' wirs semmes“. Ir Sihrafs, tas gudrajs, teešham! ar svehtu firds lihgmibu šho Deewa brihnumu buhs apzerrejs, kā no wianna pašcheem wahrdeem warr nomanniht, kas (43, 17. 18.) mahza: „Deews kaiša to sneegu, itt kā putni nolaištōhs, un wianna krišhana irr itt kā šiffeni laišchahs. La azs brihniyahs pahr wianna kuplu šnigšchanu un tā firds zitada metahs.

Bapreešch tad nu, af zilweks, u s f k a t t' ar apdohmigu prahtu šho Deewa darbu pašchu, un ismanni, kahds leels brihnums tas preešch tawahm azzim irr, kaut gan šatrā seemā tik beejē tew rahdahs.

Kad prahtigs zilweks tā nu šho Deewa darbu irr apškatijis, tad firds wiannam arri nešahs, šinnahk, u s k a h d u w i h š i l a i k a m t a s W i š š a u g š t a k a j s š h o š a w u d a r b u š t r a h d a u n k a p e h z w i n š c h g a n t o t ā n o b i r d i n a“ u. t. t., u. t. t.¹⁷⁴⁾

Viņa virziens nacionālā jautājumā tas pats, kas «Latviešu Avīzēs»: savas kārtas teorija. Arī dabas zinātnēs tas pats. Tā kādā vietā piem. tēlots Skritulu Vridriķis, 17 g. vecs, labs muižas kunga sulainis, kas prot lasīt, rakstīt, rēķināt. Divi gados ticis skolai cauri. Prot arī vāciski.

«Bet Dievam žēl! caur vecāku pašu vainu arī dažas liekas domas jauneklām agrī jau bija metušās prātā. Tā — Dievs zin, vai mātē vai tēvs viņam to bija ierunājis — viņš domāja, ka lielāks gods esot vācietis būt, ne kā latvietis. Tāpēc viņš, muižā nācis, jau tūlīn sāce kaunētes latviski runāt un latviešu grāmatas lasīt. Gan viņš skaidri saprāte, kad kungi uz vāciski viņam pavēlēja: atnes' mums to un padari mums šo; bet nu viņš jau domāja liels vāciets būt un taču, kad viņš vāciski runāja, viņam tie vārdi tik ērmīgi izkrite no mutes, ka kungi pašā

¹⁷⁴⁾ Tas Latv. ļaužu draugs. 1839. Nr. 2 u. c.

brīžam smējās pār to jaunu vācieti. Tāpat arī viņa radi, kad viņš tos pagastā apmeklēja, dažreiz nevarēja valdīties no smiekliem par tādu sajauktu valodu un viņu tik nosauc par to pusvācieti»¹⁷⁵). «Ta īsta gudriba sanākas ar to dievabijāšanu. un abas ir dēriņas visās būšanās. Jo zemāka tā kārtā, kurā cilvēks dzīvo, jo lielāks gods tam atlec no visas gudrības, ko ir mācījies; bet ko tam palīdz, augstākā kārtā kļūt, pie kuŗas viņam taču daudz saprašanas un mācību vēl trūkst?»¹⁷⁶).

4. Latviešu intelligences sastāvs un centieni 30. gados. Kā iepriekšējā laikmetā, tā arī šajā latviešu intelligences sastāvā redzam studētus un nestudētus.

Studēto latviešu šajā gadu desmitā gan pavisam maz. Zināmi tikai trīs: Kaspars Biezbārdis, kas 1832. g. devās uz Tērbatu studijās papaldināties, Juris Bārs, kas tur studēja 1833.—41. g. medicīnu un Konstantīns Grevingks. Par visiem trim plašāk runāt te nenākas, jo viņu atklātības darbība iekrīt vēlāk: Bāram un Grevingkam 40. gados, Biezbārdim 60. gados. Bet daži vārdi par viņiem te tomēr sakāmi. Kamdēļ latviešu šajā gadu desmitā studēja tik maz? Jādomā, ka te vainīgi divi apstākļi: trūka kustības brīvības un materiālo līdzekļu. Kustības brīvības gan trūka arī iepriekšējā gadu desmitā, bet studējošo bija vairāk. Acīm redzot, te būs vainīgi grūtie klausu ekonomiskie apstākļi. Kā tas tā, to rāda apstākļi, ka vīdus skolās neviens latvietis nemācās vairāk par gadu¹⁷⁷).

Bārs bija kalēja dēls, un kā tādām viņam, laikam, bija vairāk līdzekļu nekā zemnieku dēliem. Bez tam kā amatnieka dēlam viņam no muļžnieka bija

¹⁷⁵) Jurgu deenā maša rihta-svaigīne ļaulei garram ees. Stahits. „Das latweesche kausche draugs“. 1832. Nr. 16.

¹⁷⁶) S. B. M., Bezš jenneešs raksta ļavam deklam, faš irr aišgabjīs, pilšehtā dšihwot. — Das Latw. kausche draugs. 1832. Nr. 30.

¹⁷⁷) Sk. Programm der Bauskeschen Kreisschule pro 1880. zur Erinnerung an das 75 jährige Bestehen derselben. Mitau, 1880. Nr. 3. 295.—302.

vieglāki dabūt atļauju ceļošanai uz universitātes pilsētu.

Grevingkam, kā pilsoņa dēlam, protams, nestāvēja studijām ceļā nekādi šķēršļi.

Biezbārdis, kas iepriekšējā gadu desmitā studēja ar mācītāja Vendta atbalstu, tagad gan, laikam, iztika gadu pats saviem līdzekļiem. Te no svāra atzīmēt arī motivus, kas Biezbārdi vilinājuši uz Tērbatu pa otram lāgam, Viņš pats par to raksta šādi:

«Pēc Zobena nāves jutos pavisam atstāts, dzīve Rīgā bija drūma un tukša un 1832. gadā devos atpakaļ uz Tērbatu, kur caur teologiem Juliju Valteru un Kleinertu cēlās jauns gars, kas zinību mācekļiem sludināja jaunu rītablāzmu»¹⁷⁸).

Dažas ziņas par toreizējām strāvām Tērbatas teoloģijas fakultātē atrodam teoloģijas prof. Dr. K. Keila atmiņās. Keils bija tikko papildu studijas beidzis Vācijā un aicināts kā mācības spēks Tērbatas universitātes teoloģijas fakultātē. Kad prof. Jūlijs Valters, par kuŗu runā Biezbārdis, kādu laiku slimoja, Keilam bija jāizpilda viņa vieta, un kad prof. Kleinerts, par kuŗu arī Biezbārdis interesējās kā par jaunas gaismas izplatītāju, nomira, tad Keils tika ievēlēts viņa vietā kā profesors. Viņa ievēlēšana gan notika pēc vairāk gadu virzienu cīņām pašā fakultātē. Sakarā ar šīm cīņām Keils raksta par Valteri un Kleinertu šādi:

«Valteris bija personīgi ļoti laipns vīrs, ievērojams kanceles runātājs un spekulatīvi apdāvināts. Viņš karsti pieķēras toreiz ziedošajai Hēgeļa filozofijai, kuŗas mācekļi, kā zināms, šo priekšmetu ieskaitīja par vienīgo zinātņi, noskatīdamies uz filoloģiskajām un vēsturiskajām studijām ar svinīgu nīcīnājumu un tiklab valsts, kā baznīcas plaukšanu mekleja šajā filozofijā. Ar tādiem ieskatiem par zinātņi un teoloģiju Valterim vajadzēja meklēt teoloģisko studiju sekmešanos Hēgeļa filozofijas veicināšanā un nostāties opozīcijā saviem kollēģām Sartoriusam

¹⁷⁸) Рафара Веебаардсча дсїћмес мућсчс. „Валт. Вееһтн.“ 1886. Nr. 199.

un Bušam. Drīz viņam bija arī izdevies prof. Kleinertu, kas ar vienpusīgo piētistisko virzienu savienoja lielu zināšanu kāri, iegūt Hēgela filozofijai». Tādēļ pēc Kleinerta nāves pacēlās jautājums, kādam virzienam valdīt fakultātē: ortodoksālajam, ko sauca arī piētistisku un kas arī daudziem ticīgajiem bija ar stipri piētistisku nokrāsu, jeb vai Hēgela sistēmas spekulatīvi-filozofiskajam?»¹⁷⁹⁾

Tā tad Hēgela filozofija bija tā, kas vilināja Biezbārdi uz Tērbatu. No tam redzam, cik vērīgi tanī laikā latviešu intelligenti sekojuši garīgās dzīves strāvām ārzemēs un dzimtenē.

Nestudētu latviešu intelligentu šajā laika posmā ir vairāk. Tie ir šādi: A. Bergmanis, E. Dinsbergis, K. Kaktings, Purmals, J. Rātminders, A. Leitāns, A. Liventāls, P. Ulpe.

Šī nelielā grupa savukārt sadalās pēc ārodiem šādi: skolotāji, paidagogi (Bergmanis, Dinsbergis, Rātminders, Ulpe), skrīveri (Leitāns, Liventāls, Purmāls) un viens saimnieks, kas nodarbojas arī ar rakstniecību (Kaktings).

Visi šie darbinieki strādā ne šīnī laika posmā vien, bet arī vēlākos laikos. Viņu darbība ir pa daļai arodnieciska, pa daļai literāriska. Kultūrvēsturē lielāka nozīme tiem, kuŗu darbība izvērsās vairāk vai mazāk par tādu, kam plašāka nozīme sabiedrībā, tautā. Galvenā kārtā tos tad arī apskatīsim.

5. Andrējs Bergmanis. Par Andrēja Bergmaņa bērnību un jaunību dabūjam no Cīravas mācītāja šādas ziņas:

Bergmani kā 2 g. vecu zēnu uzņēma Cīravas mācītāja muižā, kur viņš kalpo vairāk kā 10 gadu. Viņš, uzcītīgi un paklausīgi kalpodams, iemācās lasīt, dziedāt, rakstīt, rēķināt, vācu valodu un «citas gudrības lietas». Arī dārznieka amatā viņš derīgs un «iekš snīķera un dreimaņa darbiem labi saprātīgs». Maizi viņš varētu papildnam nopelnīt, varētu lepoties ar savām zināšanām. Bet viņš ir pazemīgs.

¹⁷⁹⁾ Keil, Dr. K. Fr. Aus meinem Leben. Baltische Monatschrift. 1913. Nr. 7/8. 22., 23. l. p.

Negrib vācietis tapt. «No latviešiem dzimis viņš gribēja latvietis palikt, zinādams, ka īstens gods priekš Dieva un priekš cilvēkiem nav meklējams tā kārtā, kur mēs piedzimuši, bet tā godīgā izturēšanā, ar ko savā kārtā dzīvojam.» Viņam prāts nesas uz tālāku izglītību. Skolu vēl nav. Skolotāju arī nē. Volters nolemj sagatavot Bergmani par skolotāju un 1831. g. sūta viņu uz Dekses skolotāju semināru, Prūsijā, kur viņš šī gada janvārī tiek arī uzņemts¹⁸⁰). Semināra vadītājs — viens no tā laika redzamākiem vācu pedagogiem: Dinters¹⁸¹).

Seminārā mācās 4-balsīgi dziedāt un daudz dievvārdu.

„Eche arween wairaf mahzišchos Deewa atsihšchanu“ — raksta Bergmanis savā sestajā vēstulē Volteram — „šche mahzišchos Deewa atsihšchanu, šche mahzišchos, ar mihleštibu, lehnibu un gudribu tohs darbus tahs tumšibas, tahs negantibas uswarrcht: šche mahzišchos to augstafu šohlu — p a t s š e w i a t s i h t (Bergmana pastrīpojums), atsiht, kas eeffch zilweka miht, kas ta leelafa, šwehtafa buhšchana weena prahtiga Deewa raddijuma, — kas ar to kahdu reiš zittā šaulē buhs — notifs. — Kas par laimi, kad jau behrnu firdis, gohds, mihleštiba, škaidra Deewa atsihšchana tohp stahditi: jo kas behrnu deenās us to zellu ihstas taišnibas tohp westi, t e e arri turpmaf behgs no wilschanas, naidibas, negantibas un no wisseem darbeem, t a h d u s tas štiprafais

¹⁸⁰) Wolter. Siina no Andreja, Bihrawes bafnizlunga arraja, šaimneefa Kalneneefa Mahtina behla. „Latw. Ww.“ 1831. Nr. 10.

¹⁸¹) Dinters, Dr. Gustavs Fridrichs. Dz. 1760. Mācītājs. 1797. g. semināra direktors. Vēlāk teoloģijas prof. Karalaučos. † 1831. g. Pieder pie tām slavenībām, kas laiku pa laikam parādās pedagogijas laukā un to pārvalda, reprezentēdamas laikmeta virzienu un to arī līdz noteikdamas. Racionālists. Krietns semināra priekšnieks, vizitātors, meisters katehizācijā. Nav radošs gars, kā piem. Pestalocijs. Eklektikis. Veikls šara ierosinātājs. Labs skolotāju audzinātājs, lietojot kā audzināšanas pamatprincipu arī humoru. Filozofiski nav dziļš, bet skaidra galva mācību pasniegšanā, spējīgs ierosināt skolniekos un studentos svaigu prāta un fantazijas darbību.

(Schmid, K. Encyklopädie des gesammten Erziehungs- und Unterrichtwesens. I. Gotha, 1859. 949.—954. l. p.)

šohgīs, taš warrenafais taišnotais — ta sinnama firds preefšch nošeedšibahm feğs, uš gohda darbeem muddinahš. — Preefšch ta labbuma ņawas tehwa semmes, preefšch ņawa zeeniga kunga ne kaħbu gruħtibu, ne kaħdas ruhpeš griħbu biħtees, no wišņas firds eš griħbu mahzitees to šwehtu škohlu, kaš behrneem gelbiga. — Weenreis atnahšs taš plaujams laiks — taš laimes briħds, kur ņawa zeeniga kunga šehlastibu, miħlibu tuwaš juttišchu, ar wišņu špeħtu pee ņaweem braħteem strahdašchu, ar leelaņu špeħtu toħš uš škaidru Deewa atšihšchanu — uš atšihšchanu ņewis pašcha waddišchu“¹⁸²⁾.

Kādā vēstulē Ciravas pagasta vecākā Tizes Jēkaupa dēlam Kristam, ko Bergmanis 29. martā 1831. g. raksta, redzams Bergmaņa patriotisms.

„Eš loti strahdaju“ viņš raksta, „ņew un ņawam miħlam tehvam un mahžitajam goħbu nopelniht gribedams (kā eš ešmu šwehti preefšch Deewa apneħmees), ņawai miħlai tehwu ņemmei iħsti derrigs tapt“¹⁸³⁾.

Bergmanis nav tikai arodnieks. Viņā ir kāda dzirkstele no gaišākas liesmas, viņš grib „ņaweem braħteem laimi un šwehtibu nešt“¹⁸⁴⁾.

Bergmanis sajusmināts skolu draugs. Viņš vēstulēs lūdz Volteru atgādināt Dunalkas kungam, lai gādā par skolām:

„Kad zeenigs Dunalkes kungs buħtu no ņawas škohlas aišmiršis, tad miħlais tehws, wiņnam, kaš jaw tik daudz miħlestibas prett Ķums, zaur Ķums pret manni parahdijis — tad jelle zeenigam Dunalkes kungam gaušcham luhdšcet, lai šehhligi par ņaweem lautiņneem gaħdatu, lai jelle kā labš tehws iħši noħtigakā wišē par wiņneem apšehhlojahš. Ta irr manna karstaka luhgchana, ta irr manna wehleshchana, to zerreju deenu un nafti. Ahtraki zilweks ne taps par iħstu zilwefu, liħdš mahziņees patš ņewi, Deewa un Deewa iħkumus škaidraki atšihšt, ahtraki iħsts meers, iħsta laimiba ne buħš. — Škohlas! Škohlas! kur škaidras mahzi-

¹⁸²⁾ 6-ta graħmata Žihraues zeenigam kungam. „D. Aw.“ 1831. Nr. 20.

¹⁸³⁾ Turpat, 1831. Nr. 21.

¹⁸⁴⁾ Turpat, 1831. Nr. 32.

bas valda un ta tumšiba, furra wehl tif daudj maldahs — teešham fuddihs" ¹⁸⁵).

„Škohlas Dimalfē, ūkohlas Dsehrwē; tu manna debbes wirs jemmes, Zihraumas ūkohla! kad buhs tahds ūwehts brieds, jelta laiti, fur tohs ūwehtus preefus pateešibā baudišču, ū taggad nebeidjami ūapnoju ¹⁸⁶).

Paklausisimies, ko viņš patriotiski raksta kādam Cildes ¹⁸⁷) kungam:

„Škohlas, ūkohlas tif maijadšigās, fur behrni gohdā, mihleštibā, ūfaidrā Deewa atšihšanā, bihjašchanā audseti tohp un ūwehtiba ūedehs wiššās mallās. Raut jelle katrai tehwa ūirdij, katrai waldišchanai ūhis leels truhkums muhju mihšas tehwa jemmes gaišči rahdi-tohs, tas labbums, tas žaur to fuddis, pašhtams taptu, — Kurjemme! Kurjemme! tu manna tehwa semme, tu man dahrgata par wiššahm! Klaušees manas gruhšās nopuhtās! Lawš meers, tawa ūwehtiba mannu ūirdi behdina, — klaušees mannas dwehšeles ūalbakas wehlejšanas, ga h d a p a r ū k o h l a h m" ¹⁸⁸).

Kādēļ Bergmanis tādas cerības liek uz kungiem skolu lietās? Kurzemes zemnieku likumā (§ 60) bij teikts, ka skolas jādibina pagasta sabiedrībai. Par sevi saprotams, ka klaušu zemnieki, kas dzīvoja kā vergi, badu ciezdami, nevarēja šo darbu veikt. Un ja arī būtu skolas uzcēluši, kur tad nēmt skolotājus? Atlika gaidīt un paļauties uz kungu un mācītāju žēlastību. Tā skolu lietas Kurzēmē, cik ilgi šis likums palika spēkā, atkarajās tiešām no muižniecības un garīdzniecības žēlastības.

Un ja kur kāds muižnieks vai mācītājs pacēla pirkstu skolu labā, tad likās, ka šiem vīriem nākas bezgalīga pateicība. Tā, piem., Volters ar muižnieku palīdzību gatavo Bergmani ārzemēs skolotāja ama-

¹⁸⁵) 20-ta grahmata Zihraues mahžitajam. „Latv. Av.“ 1831. Nr. 38.

¹⁸⁶) 22-ta grahmata. Turpat, Nr. 44.

¹⁸⁷) Cildes kungs ir Manteufels (1756.—1834.), viens no bagātākiem muižniekiem Kurzēmē. Viņam piederēja ne Cilde vien, bet arī Koralle, Vec- un Jaunleise un Cīrava. Spriežot pēc nekrologa ziņām («Latv. Av.» 1834. Nr. 45), M. bijis latviešiem diezgan labvēlīgs.

¹⁸⁸) 23-ta grahmata. Turpat, Nr. 46.

tam. Protams, ka šī palīdzība nākamo skolotāju morāliski saista. To viņš arī apliecina savās vēstulēs. Tā vēstulē «Veccam cienīgam Cildes kungam» viņš solās to pat debesis slavēt. Šis attiecības pret muļžniecību jāņem vērā, vērtējot Bergmaņa uzskatus un patriotismu.

Dažas Bergmaņa vēstules nodod liecību, kā paplašinās viņa patriotisma jēdziens. Tas stāv sakarā ar politiskiem notikumiem Krievijā, ar poļu revolūciju.

Tā 24. sept. 1831. g. Bergmanis raksta Volteram:

„Breefâ laffiju, ka muhs mihlſch kaxra ſpehſs tiſ laipnigi pret ſaweem eenaidneefeeem usweddahs, ka mannas mihlſas tehwa ſemmes gohds leels, ka taggad Warſchawwa 60 muhſ' Generalus usrahdot, ka muhs zecnigs Groſſwirſts Michael ſchehligi katru pee ſewim laiſch, kas fo wehle, ka muhs tehwa ſemmes kaxraſpehſs augtſirdigi ar Warſchawwas eedſihwotajeem, wiſſam eenaidam gallu taiſa. — — —

Kur nu palikkat wiſſi Zuhſ, kas manni tiſ daudi nizzinajeet, mannu mihlu tehwa ſemmi apſmeedami? Nu Zuhſ kaunnigahm azzim no mannim behgeet, un ne gribbat atzeretees, ziſ reiſ manni behdinajeet. — Ak! daſchureiſ weentulibâ noraudajohs. — Zuhſ manna mihla ſchehliga tehwa un ſeiſara kaxraſpehſku gribbejat ſnihzinaht, bet Deems wiannu paaugſtinaja. Taggad atkal mannai mihlai tehwa ſemmi ta meera ſaulite uslezz, ta meera ſaulite atſpihd, un manna tehwa ſemmi atkal ſeſs un ſeedehs. — Zuhſ mannu uſtizzibu tiſ ahtri ne ſawahſteet, fo breeſmigi rauſtijuhſi“¹⁸⁹⁾.

Lasot ſo Bergmaņa vēstuli, liekas, ka pa poļu revolūcijas laiku Prūsijā, kas bija turpat pie Polijas nama durwim, notikušas dzīvas politiska rakstura pārrunas. Un iemesla tām tiešām bija diezgan. Prūsijā ne mazāk sabiedrība tanī laikā sajuta absolūtā monarchisma spaidus. Buržuazijā patlaban bija modies liberālisms sakarā ar ekonomiskā dzīvē novēršamiem traucējumiem. Augstskolās pacēlās protesti gara brīvības labā. Franču 1830. g. revo-

¹⁸⁹⁾ 24-ta grahmata. Turpat. 1831. Nr. 49.

lucija bija savilņojusi prātus. Polijā cīnijās politiskās un nacionālās brīvības vārdā. Te sabiedrībā piekritēju un pretinieku strāvas bija neizbēgamas, kā tas arī īstenībā konstatējams¹⁹⁰). Šajā domu virpulī, acīm redzot, bijis ierauts arī Bergmanis, iedegdamies nacionālismā, patriotismā.

Bergmaņa jūtas ir plašākas nekā līdz tam. Tā piem. Stenders pazīst galvenā kārtā lokālo patriotismu: Kurzemes mīlestību. Tāpat pirmās domas par patriotismu, ko latvieši izteica 20. gados. Te jau patriotisma jūtas un domas izplēšas uz visu Krieviju. Ka šīs jūtas nepalika tikai vēstulēs, to liecina Bergmaņa raksts latviešu rekrūsiem:

„Brahliſchi mihli! Tehwu ſemme Juhs ſauz; Tehwu-ſemmes meers us Juhsu palihgu gaida. Juhs eeſeet preeſſch ſawas Tehwu-ſemmes, Juhs eeſeet, ſawu mihtu laimi, labkluhſchānu apſargah, wai-roht — kaſ buhtu Kurſemmē, kad miht' warrigs karrā-ſpehts tai beigtā karrā ne buhtu Bohlu nihtus bar-rus uſturrejis, Leiſchu ſemmē tohs nebuhtu iſkluhdi-najis?

Jauneklī! Tehwa-ſemme Juhs ſauz: Deews, kaſ waldineekus un waldſchānas pajaulē eedalija, Juhs ſauz.

ſwehts, ſwehts, kaſ preeſſch Tehwu-ſemmes ſirſnigi karrō; ſwehts, ſwehts, kaſ ſaweem mihtem meeru nejdams mirſt“¹⁹¹).

Izglītības ceļš, pa kuŗu iet Bergmanis, latviešu intelligences vēsturē ir jauns: smelt tieši no ārzemes izglītības avotiem: 1) speciālā mācības iestādē, 2) no vācu literātūras, 3) no vācu kultūras.

Kādā vietā Bergmanis, rakstot Volteram, izsau-cas: „Eſ laimigs zilweſs! man paſcham buhs „Dintera ſarunaſchānas“ eeſſch 13 grahmatahm (Bänden)“¹⁹²).

Kādā citā vēstulē Bergmanis min vēl citu Din-tera grāmatu: «Materialien zur Glaubens- und Sit-

¹⁹⁰) Дживелеговъ. Citētā grām.

¹⁹¹) Andrejs, nelaiķa Kalneneča Mahtina dehls. Man-neem brahſeem, kurreem tā refruſcheem ſawu dſimteni jaatſahj. „Latv. Aw.“ 1831. Nr. 51.

¹⁹²) 19-ta grāmata. Turpat, 1831. Nr. 37.

ten-Lehre», par kuru vēstules autors izsakās, ka tā „preefich nahfofcheem ffohlmeiftareem gauſcham nohtiga, no leelaſ mehrtibaſ“. Pēc tās Bergmanis grib arī pats katķismu sarakstīt¹⁹³).

Lai dabūtu ieskatu par to garu, kādā strādāja Dinters, atzīmešu te pāris vietas no viņa grāmatām.

«Mans zemnieka zēns ir cilvēks,» raksta viņš sakarā ar filoloģijas, matēmatikas un filozofijas lomu lielu garu dzīvē. «Tās trīs sviras viņa garam ir gandrīz tās pašas. Viņa klasiskie autori ir pravieši un apustuļi, viņa mērogs (Messtisch) ir rēķinu tāfele, viņa filozofija — cēlā prāta un Jēzus Kristus reliģija. Tikai nevajag apstrādāt šīs trīs lietas vienīgi kā pasniegšanas mērķi, bet gan kā izglītības materiālu; un Dievības tēls zemnieka zēnā noskaidrosies tikpat labi, kā tur zinātniekā — katram savā veidā. — Jeb lai mēs nogrimstam tik dziļi, ka pilsoņus un zemniekus izglītojam vienkārši par aužamjiem un kuļamjiem rīkiem? Tad mēs varam iegūt dažādus labumus — bet no Jezus Kristus gara uguns tur nebūs ne dzirksteles!»¹⁹⁴)

Par semināra skolotāja uzdevumu Dinters kādā citā vietā izsakās šādi: «Viņa mācekļiem (t. i. nākamajiem skolotājiem. A. B.) nevajag būt neatkarīgiem, bet atkarīgiem skolotājiem. Viņiem vajag strādāt ar mācītāju roku rokā»¹⁹⁵).

No šiem Dintera uzskatiem redzams minētā laika gars vispār un tā semināra gars sevišķi, kurā mācījās Bergmanis.

Ar Vācijas kultūru Bergmanis iepazinās ne seminārā vien, bet arī citādi: ekskursijās. Tā 1831. g. vasarā viņš ceļo uz Dancigu. Aprakstot savus iespaidus, viņš starp citu atzīmē, ka Dancigā apmeklējis mūzeju vai gleznu galereju, kur redz «pulku elju bildes» un „ſfunſtiguſ Bildhauer' darbuſ“. Ne-

¹⁹³) 15-ta grāmata. Turpat, 1831. Nr. 33.

¹⁹⁴) Die vorzüglichsten Regeln der Katechetik als Leitfaden beyrn Unterrichte künftiger Lehrer in Bürger- und Landschulen. Dritte Aufl. 1810. XV., XIV. l. p.

¹⁹⁵) Materialien zu Unterredungen über Glaubens- und Sittenlehre. Dritte Aufl. 1815. IV. l. p.

tālu no Dancigas viņš dabū uzkāpt «nāves kalnā», kur apglabāti daži kritušie 1813. g. karā pret Napoleonu.

„Wirš afmiri“ — saka Bergmanis — ūmfs ap-
raffithts Krusts no dselsja, ar apselkiteem bohffstabehm,
apfihme fcho Tehwu=femmes labbumu dehf mirruſchu
kappu“¹⁹⁶).

Še tā tad Bergmanis varēja vērot patriotisko
cīņu redzamās pēdas. Viņš apmeklē arī Elbingu un
veco universitātes pilsētu Kenigsbergu.

Laiks, kad izglitojās Bergmanis, visā Eiropā bija
reakcijas laiks. Pār visu valdīja Meternicha monar-
chistiskie centieni. Tiem sekoja Prūsija un Krie-
vija. Bergmanis ir centīgs monarchists un ar aiz-
rautību cildina Nikolaja režimu: „Mehs dsihwojam
laimigafos laifos, pahr mums walda weens wiſſu ſcheh-
ligs mihlais tehws, kas ſawâ leelâ walſti wiſſu labbu
wehl un wairo; muhju tehwu femmes gohda krehſlê
ſehd Nikolai, kas zilweku aplaimoſchanu jau tuhſ-
ſtoſch-fahrtigi iſdarriht ſchehligi ſteidſe“¹⁹⁷).

3. sept. 1832. g. Bergmanis raksta Volteram pē-
dējo vēstuli no Dekšiem (Prūsijā). Viņa izglītības
ceļš ir galā:

„Laggad ſtahwu wirs kalnau, furra leijâ, mihli-
gas jaunās tautas meerâ ſtarp puſku laufeem noſtaiga,
furâ palejâ ari mans zellinſch eetteff us mannu d a h r -
g u t e h w u ſ e m m i. Ja, prett rihteem, prett rihteem
mannas azzis bes mitteſchanas greeſchahs. Kas irr tas
par ſpehtu, kas mannu buhſchanu, wiſſu mannu dsihwi
us tureenes weſſ, kas mannu garru tâ ſaldi apwehdina?
Ne kahds zits, kâ tehwu femmes mihle-
ſt i b a“¹⁹⁸).

Bergmana izglītības apstākļi nosaka viņa tā-
lāko darba un dzīves programmu, kurū viņš, vēl Dek-
šos esot, savā „Schirſchanās dſeeſminâ“ pats izsaka
šādiem vārdiem:

¹⁹⁶) Mans zelſch uf Danzig= pilſehtâ, Mei mehneſt 1831.
Turpat, 1833. Nr. 2.

¹⁹⁷) Zihrawa mahſitajam. Turpat, 1832. Nr. 33.

¹⁹⁸) Andreja pehdeja grahmata. Turpat, 1832. Nr. 38.
Paſtrihpojumi originalâ.

Un Zums wiššēem Mihleem flawu ņneedſu
 Preefā, kas par manni gahdajeet;
 Dai tad arri brahleem to ne leedſu,
 Ko Zuhš laipnibā man dahwajeet.
 Zums eš dšihwojchu, kur arri kluhſchu,
 Bateizigs Zuhš¹⁹⁹⁾ gohdam muhſcham buhſchu¹⁹⁹⁾.

1833. g. nodibinās Cīravas-Dzērves skola, kur Bergmanis mācīja bērņus un gatavoja arī nākamos skolotājus. Viņa iespalds jau sāk pāriet jaunajā paudzē un līdz ar to tautā. 1834. gadā skolā mācās 110 bērņu, 106 pātaru bērņi, iesvētāmie, un bez tam vēl 5 nākamie skolotāji. Kāds aculiecinieks, kas nokatījies un noklausījies Bergmana skolas darbā, Aizputes aprinķa tiesas piesēdētājs Jēkaups Zile, raksturo viņa darbības garu šādi:

„Deels preeks irr wiššēem, kas ſcho ſkohlmeiſtaru paſihſt, par wianna gudru ſapraichanu, mihleſtību, paſem- mību un Deewa bihjaichanu. — It tihſ klauſitees, ka wiņſch behrneem tik ar lehnību un mihleſtību wiſſas mahzības iſtahiſta, tā ka tee behrni ar preeku wiſſu mah- zahš un ſawu ſkohlmeiſteri lohiti mihlo.

Wiſſas mahzības, ar kurrāhm wiņſch ſirdes gai- ſmo, allaſch uš Deewu greeſchahš un uš to muhſchigu dšihwojchanu eet.“

Skolu pārlūko ik sestdienas mācītājs Volters un bieži Cīravas kungs ar savu cieniģo, kuři skolu un skolotāju uztur²⁰⁰⁾.

Bergmanis ſad tad ievieto arī pa rakstam «Latviešu Avizēs» un «Latv. ļaužu draugā». Savos rakstos viņš sludina uzskatus, ar kuřiem mēs jau iepazināmies un kuņu pamata principi ir dievbi- jība, miers un pazemība. Savos aforismos, kur iſumā satverti viņa uzskati, Bergmanis saka:

„Dšihwo tiſkai Weenam paſaulē, bet neaiſmirſti, kam tu dšihwo.“

„Zilweſš ſchī paſaulē leelaſu mantu newarr pa-

¹⁹⁹⁾ Andrejs. Schkirſchanas dſeeſma jaunos Mikkelos ſa- rakſtita, eekſch Deſſcheem, meſcho mallas ſalniaā, tai pehdejā- wakkarā preekſch manas atſtaichanas. Turpat, 1832. Nr. 50.

²⁰⁰⁾ Sihle Jekhaups. Preeka ſinna par Zihraweš-Dſehrwes- latweeſchu ſkohlū. „Latw. Awizeš“. 1834. Nr. 29.

mahtt, ka meeru eefſch ſewis; kam meers irr,
tam irr wiſſ“²⁰¹).

„Paſemmiba ir zilveka ſtipraſa meera pils. Pa-
ſemmiba un mihleſtiba puſchko zilveka dſihwibu. Pa-
teeſa paſemmiba naw, ka mehſ laujamees appaſch ſah-
jahm mihtees, bet ka mehſ ne leelijamees wairaf eſſam
ne fa zitti“²⁰²).

Bergmanis darbojies arī kā dzejnieks, bet dzej-
nieks viņš nav. Viņa dzejoļiem tikai kultūrvēsturiska
nozīme: tie liecina, kādus autorus viņš lasījis, resp.
tulkojis un kāda viņa ideju pasaule. Vācu dzejnieki,
no kuriem Bergmanis pa dzejoļim tulkojis, ir šādi:
maz pazīstami autori Lossius, Hoelti, fon Gitter-
mans, Karloline fon Rudolfi, pazīstamais fabulists
Pfeffelis (1736.—1809.), kura populāro dzeju «Taba-
kas pipe» Bergmanis tulkojis, Teodors Koerners
(1791.—1813.), populārais atsvabināšanas karu dzej-
nieks, un Šillers. Vienas izvēlē Bergmanim manā-
ma samērā laba estētiska gaume. Tā piem. viņa
dzejolis, oriģināls vai tulkojums — nav nosakāms:
„Ganā meitina un dſeguze“ (1831.), tuvu rada Plūdoņa
populārajam dzejoļim «Dzeguze un mātes meita»
(1918.). Tāpat kādā dzejoļī atrodam notēlotu psi-
choloģisko patriotismu:

Manna tehwu-ſemme.

Kur manna dſihw' eefahſahs, man paſcham neſinnioht,
Kur mahte manni ſedſe, ſaulitē ſchuhſchinoht;
Kur ſaldu mihleſtibu es pirmaf mattiju,
Kur dahrga tehwu-ſemmiht' — mihla, t u r peedjimmu.
Kur es eefſch puſku ſwahrtēem ap mahti lohſchneju,
Kur pirmaf ſawos preeſōs bes wahrdeem ſmaidiju;
Kur ſweichneeks wiſſjahm behdahm es ſaldi gulleju,
Kur jaunā rihſtā ſchigli us ſchuhpla tezzeju; —
Kur pluhzu puſkes jaukaſ, taurinaus gainadams,
Behz ſwaigſnitechm kur kledſu waffarā ſtaigadams;
Kur peewilts pats pee uppiht's ſew' apſſattiju,
Kur ſpalwinaſ un tahſi wehſjā iſwadddiju; —

²⁰¹) Andrejs. Wehrā nemmami wahrdi. „Latw. Awijes“
1833. Nr. 23.

²⁰²) Turpat, Nr. 26.

Kur bilšchu grahmatinā UŅZ laššiju,
Un dašcha wahrda dehl paipinas aismiršju; —
Kur no teem behrnu gaddeem ikweens driht aiskrehe,
Un wišši jauki bija: t u r mana dšintene.

Kur mišhu draugu widdū preezigi lihgoju,
Kur es us špohšchu leddu tā labpraht škliddeju; —
Kur pawasšaras laikā rippina škraidija,
Kur pohlits grohšijahš, tur manna tehwičhka²⁰³⁾

Andrejs.

6. Ansis Liventāls. Plaši pazīstams kā dzejnieks 30. gados kļūst Ansis Līventāls. Viņš dzejo un raksta abos galvenos tā laika preses organos: „Latweešchu Awišēs“ un „Latweešchu laušchu draugā“. Viņa rakstiem vai nu garīgi-laicīgs vai didaktiski-morāli-žējošs raksturs. Bez reliģiskās, nacionālās un morāliskās tendences viņa dzejā raksturīgas ir nacionālās, politiskās un sociālās idejas. Vispirms atzīmēsim te nacionālās. Tās izteikušās visskaidrāk divos dzejoļos, kurus varētu nosaukt par Līventāla programmas dzejoļiem nacionālo ideju ziņā. Tie ir:

Latweešchu dšeesmina.

1. Latwišši es dohmaju,
Brahlu šahpes šajuhtu;
Wanna širds irr brahliga,
Katram šteigtees paligā.

2. Žeetširdibu eenihstu,
Dallu šawu šrahjumu,
Ššalkušču barrodams,
Ššlahpušču dširdidams.

3. Deewabihjašchanas gohds
Katrai tautai tappe dohts,
Daš pehz wianna tihkoja;
Ta irr manna augštiba.

4. Kluffi nešju pahribu,
Daš man špeesch par neteesju,
Genaidneekam peedohdu,
Un tam labbu wehleju.

²⁰³⁾ Latv. Av. 1833. Nr. 5.

5. Un kad baggats netaiſneeks,
Kam irr zittus ſpaidiht preeks,
Samos grehkôs leppoſahs,
Tad firde gruhti nopuſſchahs.

6. Tad es Deemu ſirjnigi
Peeluhdju itt ſemmigi:
„Dohd man pahrtiſſchamu, Deems,
„Bet ne augſti pazeltees.“

7. „Gan ir ſemmes-mantas geld,
„Kad tahs prahtus ne pahrpeld;
„Netti baggats walfo tahs,
„Kriſtigam fâ peenahſahs.“

8. „Dohd man taiſni, meerigi,
„Belniht ſamui maiſiti;
„Un fo ſweedri eemanto,
„Lai ir tuſſſchus pameelo.“

9. Un kad kahda leeziba
ſahdohd man no tuwaka,
Laiſnibu tad rumaju,
Netaiſnibu eeniſtu.

10. Lai buht brahlis, tehms jeb draugs,
Sweſchineeks, kungs, kalps jeb ſkaugs,
Es no katra leezinu,
Skaidru Deema taiſnibu.

11. Schelmi tâ fâ gohdigi,
Katrâ tautâ rohnami;
Es ne weenu ſmahdeju,
Kastru labprahht zeeniju.

12. Turki, ſchihdi, tſchiggani,
Kroewi, wahzi, latweeſſchi,
Wiſſi eſſam brahlifſchi,
Weena tehwa radditi.

13. Zittam augſta ſapraſſchan',
Zittam maſat dohts fâ man,
Zits us gohda krehſlu jehſch,
Zittu nabbadſiba ſpeeſch.

14. Gudrus labprahht eeklauſu,
Wahrdus, tohs pamahzu,
Walbineekus gohdaju,
Nabbadſimus ſchelloju.

15. Svešchos darbos ne tinnohs,
Samâ fahrtâ peeturrohs,
Kurâ Deevs man lizzis irr,
Šhi man laimibu peesčfirr.

16. Un kad ehrsčki beedina,
Stumjas firdi nomohza,
Tad es Deevu peeminnu,
Tuhdal atkal atšpirgstu.

17. Wiajch man šauze: „tem buhs te
Dšihwoht, šhinnî pajaulê,
Sweedrôs tem buhs pelnitees,
Taisnibâ isturretees.“

18. Gam ar behdahm jafulahs,
Taisnibâ kam jaturrahš;
Drošahi prohjam staigaju,
Galla mehrki šagaidu.

19. Teizeet zittas tautinas,
Kaš par Latweem nošmeejahš —
Kaš tā dšihwo Latwiški,
Woi tee ne irr žilweši? — ²⁰⁴⁾

Kā redzam, šajā dzejoli Līventāls sludina līdzjūtību brāļu sāpēm, strādību, dievbijību, pacietību, pazemību, paklausību, cilvēcību un necenšanos pacelties augstākā kārtā.

Šī pēdējā ideja ir galvenā: tā ir «latviešu draugu» sludinātā «savas kārtas» teorijas ideja. Citas ir tikai viņas piedevas. Ar šo patriarchālā nacionālisma pamatideju mēs satiksimies Līventāla dzejā vēl turpmāk.

Līventāls atrod nacionālu īpatnību arī sava laika latvju sievietē:

Latweešču meitina.

1. Man Latvju meitenitei
Irr fahrti waidšini,
Tapat kā preilenitei,
No Deewa eedohti.
Gam šmalši nerunnaju,
Kā dašhi mahzeesči,

²⁰⁴⁾ „Latweešču Wifes“. 1832. Nr. 35. 1. sept.

Us preefich un paffal' fahju
Ne ftairpu lohfani.

2. Bet tas fo manna mehle
Leiz, meenteefigi ftann,
Wo few woi ziteem wehle
Irr pateefiba gan;
Un fur es fohli mettu
Lur darbam jafchfirrah's,
Rad paveddeni fchfettu
Lad rattam jafteidjah's.

3. Es prohtu laffiht, raffiht,
Es finnu tizzibu,
Ne welti buhs tew praaffiht
Woi arri mihleju? —
— Gan mihleju; — bet fahdus?
Arr' labpraht finnafi?
— Nu neba fchahdus, tahdus,
Lai buhtu bandneefi.

4. Ne frohga mihlotajus,
Ne fahrtu trumpneefus,
Ne tirgu zeenitajus
Nedf firgu mihhejus.
— Wo prahts un gohda tiffums
Pa gohdam ispuſchfo,
Lo nemt, mans laimes liffums;
Lahds atnahfs, nemfchu to ²⁰⁵).

Tanī laikā modē ir kungu godināšana. Domā-
jams gan, ka godināja tikai labus kungus, jo gan-
driz pilnīgi no viņu žēlastības atkarājās pagasta
labklājība un pa daļai arī garīgā kultūra. Arī Līven-
tāls kalpo šai ierašai. Piem. 1836. gadā godina Bir-
žu muižas kungu Pēteri fon Rautenfeldu 25 gadu
valdīšanas svētkos. Šos svētkus sarīko mācītājs
Lundbergs, pagasta amata vīri un Līventāls kopā ar
30 jaunekļiem, kas dzied uz trim balsīm paša Līven-
tāla sacerētu dziesmiņu, kurās pirmais pants skan
šādi:

Par taiſnu valdiſchan',
Par gudru gahdaſchan',

²⁰⁵) Turpat. 1837. Nr. 19.

Par mihlestib',
Par katru labbumu
Breešch muhju pagastu
Zums, leelšfungs, firšnigi
Škann pateizib! ²⁰⁶⁾

Tādas pat jūtas un domas Līventāls izsaka pilnīgi neatkarīgi no jebkāda svinīga gadījuma dzejoli: „Dšeešmina pahr lohti zeenigu rentes fungu Widssemmé“, kurās saturs jau redzams no viņas virsraksta ²⁰⁷⁾.

Savas kārtas teoriju populārizē un stiprina Līventāls dzejoli „Bittes“, Bitēm stropā sava valdība, savas darbinieku šķiras, kurām jāpilda savi uzdevumi. Viņas strādā. Un

Šamehr katra strahdaht ne apniffe,
Ro tai dših wes = fahrta darriht liffe,
Tahs eefšch weenprahhtibas dšihmoja
Un bes behdahm allasch pahrtiffa.

Bet nu izceļas nemieri bišu starpā. To izmanto ienaidnieki, sirsiņi, un izposta bišu stropu. No tā autors taisa šādu slēdzienu:

Bilweki mehs wišši lohpa eššam,
Katrīs famu deenas darbu neššam,
Šeifers, leelšfungs, kalps jeb šaimineekš,
Šaldats, mahžitais jeb ammatneekš.

Walbineeki par mums mihli gahda
Šas mums wiššiem dervigs, laipni rahda,
Šikkumus dohd muhju labbumam,
Šai tad tšchafli wianneem paklawšam.

Šo tur ween irr ihsta pilna laime,
Šif pat leelā fā ir mašā šaimē,
Šur ištatis tšchafli išdarra
Ro tam dših wes = fahrta eera hda ²⁰⁸⁾.

Tāds pašus ieskatus Līventāls sludina fabulā „Paššaka“:

²⁰⁶⁾ Turpat, 1836. Nr. 45: Ništa apšmeizinaššana. Mel-
dina pēc vācu «Heil dir im Siegeskranz».

²⁰⁷⁾ Tas Latweešchu kaušchu draugs. 1835. Nr. 18.

²⁰⁸⁾ «Latv. Av.» 1833. Nr. 24.

Suns jūni ohstija,
 Un stipri šķaudija.
 To šakšis redseja
 Un tudal nogahja
 Ar sunaus apohstihst,
 Tahs eefnas no jēv dšihst.
 Bet sunni šakampe
 To šakši, šakohde.

Šif drihtam tāpat notikt varretu,
 Nās augstakajās kahrtas šķuhpstitu²⁰⁹).

Šo «savas kārtas» teoriju atrodam apdziedātu
 vēl citos Līventāla dzejolos, piem. „Dšeesmina“²¹⁰),
 „Semneeks ir baggats“, sludinot reizē ar to pacietību
 un pieticību grūtos dzīves apstākļos:

„Par mišahm kartahm baggatafs
 Šr semneeks, tižzeetmam.

Vai dšihwo šungi, šemneeki
 Bes šahdas šķaudibas!
 Tee teešam ween tee baggati,
 Šam ir peetezība.

Lai šemneeks šungus ne apškauj;
 Vai šungi šaudihm dšihwot šauj!²¹¹)

Līventāla patriotisms līdzinās Bergmaņa patri-
 otismam: tēvzeme viņam ir arī Krievija, un viņa
 patriotismam monarchistiska un reliģioza nokrāsa.
 Piem.:

Šau gairi dšeed, šau gairma aušt!
 Šu brahli mohdrigi,
 Lai gehrbjamees un šteidsjamees
 Šet; — tehvusemes Šeiserš, Deems
 Muhs šauj; — mehš šlaušigi: , :²¹²)

Vai atkal cits piemērs no „Šauna šaldahsta dšee-
 šminas“:

Par tehvu-šemm' un Šeiseru
 Un pašča švehtību,

²⁰⁹) Turpat, 1833. Nr. 39.

²¹⁰) Tas šatv. šaušču draugs. 1837. Nr. 3.

²¹¹) Turpat, 1837. Nr. 25.

²¹²) „šatv. šiv.“ 1835. Nr. 41. Dšeesmina, šad pee ref-
 rušču lohšefšanas eet.

Īt rihtā un īf maīkarā
Beeluhģiġhu Deemu fluiģibā;
Wiaģġ klauģiģģ luhģiģġanu. : , : ²¹³⁾

Viens no Liventāla patriotisma elementiem ir —
tēvzemes sargāšanas ideja, kuru viņš kādā vietā iz-
saka pat — samērā ar savu pārējo dzeju un tā laika
dzeju vispār — diezgan dzejiski, apdziedot jauna zal-
dāta šķiršanos:

Lehtih, ġġġ tew dehta roģka,
Ķo tu šraģdaht maģģģģģ,
Ķaģģad buģģ ta ġa eeloģka,
Ķaģģaht teģwu-ģemģģģ. ²¹⁴⁾

²¹³⁾ Turpat, 1835. Nr. 45.

²¹⁴⁾ Tas Latv. l. draugs. 1835. Nr. 40.

VI. Ceļā uz neatkarīgu nacionālismu.

(1840.—1855.)

1. Laikmets Rietumeiropā un Krievijā. XIX. g. s. četrdesmitie gadi un vidus ir laikmets, bagāts ievērojamiem notikumiem, dziļām pārvērtībām Rietumeiropā.

Kapitalisms, kas Anglijā un Francajā tīrīja sev ceļu jau iepriekšējos gadu desmitos, 40. gados sāka saimniecisku pārkārtošanos arī Vācijā: manufaktūras vietā stājas fabrikas, pieņemas agrārais kapitālisms. Sakarā ar ekonomiskām pārvērtībām rodas arī sociālās, ideoloģiskās, politiskās.

Muižu paplašināšana uz zemnieku zemes rēķina proletarizē zemniekus. Rūpniecībā mašīnas proletarizē sīkos amatniekus. Rodas bads. Četrdesmitos gados Vācijā plosās zemnieku un strādnieku nemieri²¹⁵).

Dzejā atbalsojas sociālie notikumi (Heine, Hervegs, Freiligrāts). Filozofijā un zinātnē parādās radikālisms. Hēgeļa filozofija sadalās divi virzienos: konservatīvā un radikālā jeb revolūcionārā (Lud. Feuerbachs, Markss, Engelss) rodas jaunas teorijas par ekonomiku, sabiedrību, valsti, 1848. g. Markss un Engelss izdod «Komunistiskās partijas manifestu», pārvērsdams ar to sociālismu no utopijas par zinātnisku disciplīnu.

Itālijā un Vācijā strāvo nacionālā kustība ar politisku raksturu: apvienot sadrostatotās zemes, lai varētu plaukt nacionālā saimniecība. 1848. g. notiek politiskās revolūcijas Francijā, Itālijā, Vācijā, Austrijā, kur vecais absolutisms dabū triecienu, un

²¹⁵) Дживелеговъ. История современной Германіи. I. СПб. 1908. 113.—128. l. p.

valdības formas vairāk vai mazāk tiek piemērotas buržuazijas interesēm, kapitālismam. Asāka paliek šķiru ciņa, plašāks top strādnieku jautājums.

Šis Rietumeiropas pārvērtības atbalsojās arī Krievijā, gan idejiski, gan politiski. Intelligences aprindas uztvēra Rietumeiropas jaunākās idejas un izlietoja tās savas gara pasaules veidošanai: Maskavā Stankeviča pulciņā visus prātus bij pārņēmis «trakais hegelisms» kuŗā jaunatne saskatīja, kā Hercens saka, »revolucijas algebru», tur strīdās arī ar «Feierbachu rokā». Atklīda arī sociālisma un komūnīisma idejas. Tā piem. Jurijs Samāriņs dabū stiprus iespaidus no Lorenca Šteina grāmatas: «Der Sozialismus und Kommunismus des heutigen Frankreich. 1842.» un jau nākamā gadā raksta par to īpašu darbu²¹⁶⁾. «Nevienā zināšanu laukā, nevienā literātūrā, nevienā mākslā nebija nevienas ievērojamas parādības, kas nenāca mums vienam vai otram rokās un nebūtu tūliņ paziņota visiem», saka Hercens, runādams par šo laikmetu. Šajā laikmetā jau iezīmējās divi pretēji virzieni krievu intelligences dzīvē: rietumnieki, kas pieķēras Rietumeiropas ideju pasaulei, un slavofīli, kas stādīja tai preti Krievijas un krievu slavisko īpatnību²¹⁷⁾.

Krievijas politikā tajā laikā pastāvēja reakcionārais Nikolaja I. režīms, kas nospīda nevien katru brīvāku domu, bet arī katru sabiedrības pašdarbību. Rietumeiropas revolūcionārās parādības modināja viņā bailes, ka tādas lietas nenotiek arī te un bija par iemeslu reakcijas pastiprināšanai. Tā 1848. g. martā, sakarā ar revolūcijām Francijā un Vācijā, Nikolajs izlaiž īpašu patentī, izsludinādams to arī Vidzemē: ka aizstāvēs pret ienaidniekiem svētās Krievijas robežas²¹⁸⁾.

Bez tam zem slavofilu iespaīda valdības poli-

²¹⁶⁾ Баронъ, Б Э. Нольде. Юрій Самаринъ и его время. Паріс, 1926. 34. l. p.

²¹⁷⁾ Герценъ, А. И. Былое и Думы. Sk. „Сочинения“. II. 1905. 303.—503.

²¹⁸⁾ Tobien, A. Agrargesetzgebung. II. 1911. 173. l. p.

tikā parādās pārkrievošanas tendences pēc devīzes: «Viena ticība, vienas tiesības, viena valoda»²¹⁹⁾

2. Stāvoklis Latvijā. Arī Latvija šajā laikā ir bagāta ievērojamiem notikumiem un pārvērtībām ekonomikā, politikā, kultūrā.

Ekonomiskā dzīvē pirmo vietu ieņem muižniecības idilles sadursme ar zemnieku klaušām, badu un postu. Vācu idille, kā viņi sauc stāvokli, kas nodibinājās pēc dzimtbūšanas atcelšanas, balstījās uz neaprobežotu un nekontrolējamu latviešu zemnieku ekspluatāciju. Brīvie līgumi? Muižnieks, izdodot bezzemniekam zemi, šajos līgumos ierakstīja tik daudz klausu, cik viņam patika. Palielinādami muižu saimniecības, ievēkot zemnieku zemi, muižnieki padarīja pārējiem zemniekiem muižā pildāmas klausas vēl smagākas. Savu lauku apstrādāšanai zemniekam laika nepalika, darbs bija jāveic pa naktīm vai slapjā laikā. Pacelt māju saimniecību zemniekam nebija ne intereses, ne iespējas. Kontraktus slēdza parasti uz gada, un pēc notecējušā gada zemnieks parasti meklēja, kur labāki. Tā māju saimniecības tika nolaistas, zemnieku stāvoklis noslīdēja uz postu, bet klausas bija jāpilda. Klausas pēc būtības ir lielākā, smagākā rente, ko muižnieks ņem no zemnieka. To atzīst paši muižnieki. Tā vēl 1817. gadā, kad viņi savā starpā debatēja, vai atcelt dzimtbūšanu, vai nē, zemes tiesnesis R. fon Samsons izteicās par klaušām²²⁰⁾ šādi: «Ir pazīstama lieta, ka klausas ir smagākais nodoklis; tās ir atlikums no dzimtās verdzības. Un katrs zin arī no paša piedzīvojumiem, kā un kamdēļ bezalgas darbi, kā klausas, tiek darīti ne labprāt un slikti. Un kaut gan viņi ir tie dārgākie, tomēr tie nevien klaušniekam, bet arī kungam ir kaitīgi un kavē sekmīgu kultūru, jo nabagi un klausu nospiesti zemnieki nekad ar prieku zemi nestrādā.»

Tā muižnieki izrunājās teorētiski, bet praktiski klausas tomēr paturēja. Viņiem bija viens līdzeklis

²¹⁹⁾ Tobien, Die livl. Ritterschaft, 1925. 81. l. p.

²²⁰⁾ Sivers, Jegor von. Zur Geschichte der Bauernfreiheit in Livland. Riga. 1878. 33. l. p. Autora pastripojums.

klaušņiekus piespiest strādāt: vagara runga. Tā jo bieži dancoja pa darbinieku mugurām, vai vainīgs vai nevainīgs, Franksesavas kungs, piem., sitis ar spieķi pa muguru darbiniekam tikai tamdēļ, ka tas, sienu ārdot, uzkāpis ar kāju zālei, kas taču esot lopiem jāēd. Mans tēvs starp citu piedzīvojis šādu epizodi. Kā jauneklis viņš no tēva mājām sūtīts uz muižu darbos. Kādu dienu, pabeidzis kārtīgi nostrādāt savu daļu, viņš ar saviem zirgiem un darba rīkiem devies uz muižu prasīt, ko tālāk darīt. Ceļā viņu satiek vagars un, dabūjis no jaunekļa zināt, ka viņš darbu pabeidzis, tas prasa viņam pātagu. Jaunais kļaušņieks to arī iedod, bet, zinādams vagara paradumu kļaušņiekus kaut, negaida, kamēr to sitīs, nolec no zirga un aizmūk prom. Tikai tad vagars nomet pātagu par zīmi, ka nesitīs. Jāpiezīmē, ka mans tēvs bijis veikls, čakls un kārtīgs strādnieks. Bet vagaram, acīm redzot, arī tādus gribējies kaut, pilnīgi bez iemesla. Tad nu varam iedomāties, kas notika ar mazāk veikliem un varbūt kūtriem klausībniekiem. Baigas lietas stāsta mūsu tēvi, kas piedzīvojuši kļaušu laikus. Tā tas bija normalos laikos. Varam iedomāties kas varēja notikt tad, kad uznāca neraža. Un tāds gadījums bija 30. gadu beigās un 40. sākumā. Trīs gadi (1839.—1840.) bija nelabvēlīgi: vēsas lietainas vasaras, agras salnas nopostīja visu, kas bija iesēts. Zemniekiem uznāca bads un sakarā ar to zemnieku nemieri. Veseli pagasti visos Vidzemes apriņķos, gandrīz visa Vidzeme, cēlās kājās, lai atstātu šejieni un dotos uz «silto zemi», jo, kā baumas vēstīja, ķeizars dodot zemi kur dienvidos. Bet zemniekiem bija kustības brīvība tikai gubernas robežās. Ja gribēja aiziet uz citurieni, tad tiem vajadzēja atļaujas no pagasta ar muižnieka parakstu un landrāta apstiprinājumu. Kā no muižniekiem dabūt atļauju aizceļošanai nav iespējams, tas pats par sevi saprotams. Zemnieki devās uz Rīgu pie valdības iestādēm. Bet tās raidīja viņus atpakaļ, sākumā ar labu, vēlāk ar pērienu²²¹).

²²¹) J. Krodņņečs. Semņeču nemeeri 1841.g. Rīgā, 1922.

Ar zemniekiem stājās sakarā arī pareizticīgo baznīca, un zemnieki sāka pāriet «keizara ticībā», cerēdami tā tikt pie zemes un labākas dzīves. Sākās otra kustība: pāreja pareizticībā. Kā isti šis process sācies un kas viņa iniciatori; par to vēl valda dažādas domas, bet ka tam ciešs sakars ar Nikolaja slavofilisko politiku, tas liekas nešaubāmi. Bads, zemnieku nemieri, aizceļošanas kustība, pāreja pareizticībā — šie notikumi bija par iemeslu, ka muižniecības un garīdzniecības idillei pienāca gals.

«Vientiesīgais miers, kuŗu mēs baudījām savā dzīvē, bija pagalam» — raksta Jūlijs Ekardts savās elēģiskajās atmiņās par vācu idilli sakarā ar 40. gadu katastrofu — «un atstāja vietu nelāgām jūtām, kuŗas izplatījās uz visu sabiedrību, modināja visiem smagu nākamam dienu jūtas. Vīri nevarēja vairs priecāties ne bumbotavās, ne pie kāršu galda, bet sēdēja ar nopietnām sejām, un pīpes, kas viņiem likās neizsikstošas, izdzīsa, kad tika ziņots, ka nu arī pie drauga X. un kūmiņa Y. «gājis valā», un esot ziņneši nosūtīti pie tiesneša, lai liek nākt zaldātiem»²²²).

Valdība un muižniecība ieskatīja, ka notiek tāda pat revolūcija kā Polijā un zemniekus sodīja ar necilvēcīgi nežēlīgiem miesas sodiem un citus pēc tam ar aizsūtīšanu pie spaidu darbiem Sibīrijā. (Tika sodīti pavisam 108 cilvēki, to starpā arī viena sieviete)²²³).

Zemnieku nemieri piespieda muižniekus domāt par agrārās iekārtas pārveidošanu: tā neapmierināja ne zemniekus, ne muižniekus pašus, īpaši liberālākos. 1842.—1845. izstrādāja kādus «papildu punktus», kas mazliet ierobežoja brīvo līgumu principus: draudzes tiesnešiem tagad bija pienākums pārbaudīt līgumus starp muižniekiem un zemniekiem. Bet tā kā par draudzes tiesnešiem bija tie paši muižnieki,

²²²) Julius Eckardt. Livländisches Stilleben. Grāmatā: Die baltischen Provinzen Russlands. Leipzig, 1868. 441., 442. l. p.

²²³) Š. Krodņņeefs. Zemņeefu nemeeri 1841. gadā. Rīgā, 1922.

tad šāda «reforma» zemnieku ekspluatāciju ierobežot nespēja.

1844. g. bija atkal neraža un 1845. g. atkal bads. Savā nelaimē kādus atvieglinājumus meklēdami, zemnieki sāka lielā skaitā pāriet pareizticībā. 1845.—1848. g. bija pārgājuši pareizticībā ap 100.000 zemnieku.

Tas bija notikums, kas lika muižniecībai un valdībai daudz ko pārdomāt sevišķi vēl tamdēļ, ka ārzemēs bija sācies revolūciju vilnis, kas vēlās no zemes uz zemi. Nikolajs I., baidīdamies, ka kustība neatduras arī pie Krievijas robežām, kā jau minēts, izlaida attiecīgu patentu. Kā Rietumeiropas revolūcijas atbalsojās Latvijā, labi redzams no barona B. Noldes šo iespaidu raksturojuma sakarā slavofili Juri Samārinu, kas tajā laikā dzīvoja kā valdības darbinieks Rīgā.

«Rīga bija tuvāk Eiropai nekā pārējā Krievija» raksta Nolde, «un ziņas te pienāca pilnīgākas un interesantākas. Parīzes 1848. g. notikumi, protams, ne Samārinam vien, bet visai Eiropas atklātības domai bija vesels brīnuma atklājums. Ar neparastu spilgtumu viņā parādījās, ka, līdzās vecajiem un parastajiem politiskajiem jautājumiem, Eiropas priekšā nostājās sociālais jautājums. Sociālisma parādīšanās, par ko plašākā atklātībā neviens nedomāja, bija, pēc kāda tā laika franču darbinieka (Sudre) teiciena «liels februāra pārsteigums» un zem šī «lielā pārsteiguma» iespaيدا Eiropa, tā vai citādi, pārtaisīja savu sabiedrisko filozofiju. To, ko vislabāk izteica Lorenss Šteins savā ievērojamā grāmatā, — tīrās politikas beigās un sociālās politikas sākumu, — jūta arī Samārins, Rīgā pārdomādams par Parīzes notikumiem. Viņš redzēja, ka savos pamatos revolūcija nebija politiska, bet sociāla. Kanetik daudz valdības veids radīja sacelšanos, cik daudz vairak ilgi neatzītās strādnieku šķiras prasības. Mēs zinām, teica Samārins, ka tanī un tanī dātumā strādnieki sacēlās, uz-

taisīja barikādes, uzsāka apšaudišanos ar kara spēku u. t. t., un par to mēs viņus nosodām kā dumpiniekus; viņš tam nepretojās. Bet kam gan nav zināms, cik viņi pirms tam nav bēdu cietuši un asaras lējuši? Vārds komūnisms bija visiem kā biedeklis; viņš nedomā to attaisnot, bet komūnisms viņam ir tikai skaistas un auglīgas domas karikatūra. Komūnisms attiecas pret mācību par asociāciju, par rūpniecības un zemkopības organizēšanu, par strādnieku šķiras saistīšanu pie ražošanas labumiem kā tirrannija pret monarchiju, kā Jāņa Briesmīgā valdīšana pret cara varu. Ar skaidru sirdi jāatzīst, ka nepieciešamas pārgrozības un ka tās ievedamas likumīgā kārtā; tas ir labākais un vienīgais līdzeklis novājināt un uzvarēt komūnismu. Ja prasījums noorganizēt zemkopību un rūpniecību dabisks un nepieciešams, tad jau tamdēļ vien tas izvedams dzīvē.

Aiz šīm pārdomām jūtamas neizteiktas, bet neatlaidīgas domas par krievu sociālo reformu»²²⁴).

Šis raksturojums vērtīgs un interesants divējādā ziņā: 1) viņš rāda, kā Rietumeiropas revolūcionārās idejas atbalsojušās arī Latvijā un 2) kādas domas zem viņu iespaيدا modās augstākās aprindās.

Samārins bija krievu muižnieks, un ja viņš bija spiests pārdomāt un pārvērtēt Krievijas apstākļus sakarā ar šiem iespaidiem, tad arī vietējā muižniecība bija spiesta to darīt, sevišķi vēl tamdēļ, ka gandrīz veselu gadu desmitu plosījās zemnieku nemieri un viņiem nesimpatiskā un tiklab viņas, kā garīdzniecības varu apdraudošā reliģiskā kustība. Daļu no tautas baznīcas iespaidam jau bija atrāvis hernhūtisms, un tagad nu vienu lielu daļu tautas atskaldīja pareizticība. Kas varēja galvot, vai nenotiek vēl kas vairāk: sociālisma vai komūnisma garā?

²²⁴) Баронъ, Б. Э. Нольде. Юрій Самаринъ и его время. Парис, 1926. 51. л. р.

Tamdēļ vajadzēja ķerties pie agrāro apstākļu uzlabošanas. Sakarā ar zemnieku likumu pārveidošanu muižniecības aprindās cīnās divi strāvas: viena reakcionārā, otra liberālā. Pārsvaru ņem — liberālā, viņas vadonis ir Felkerzāms, kas jau 1841. g. pārbaidīja muižniekus ar savu liberālismu, jo viņa projekti nozīmēja «visa pastāvošā radikālu pārveidošanu»²²⁵). Kad Felkerzāms ar savām idejām izkrita cauri, viņš brauca uz Vāciju papildināties zināšanās un studēja tur 1843.—1845. g. Pārbraucis mājā, viņš stājas atkal pie agrārlietu nokārtošanas un beidzot izdabū cauri 1849. g. likumu liberālā garā. Tobīns sauc Felkerzāmu par «jaunās Vidzemes» vadoni²²⁶). Droši vien Felkerzāms, Vācijā studēdams pa otram lāgam, iepazīnās ar «jaunās Vācijas» idejām un varbūt uzņēma iespaidu no Hēgeļa filozofijas kreisā spārna piekritējiem. Felkerzāms kā jaunēklis, pirmo reiz studējot Vācijā (1829.—1830.), bija klausījies Hēgeli, kas toreiz atradās savas slavas augstumos, un ķūra filozofija noderēja reakcionāriem absolūtisma stiprināšanai, revolūcionāriem viņa graušanai. Vācijā toreiz bija iesācies liberālisma laikmets. Felkerzāms uzņēmis Hēgeļa filozofiju liberālisma garā, jo viņš bijis tā pārliecībā, ka «tauta jāpielaiž pie līdznoteikšanas atklātības lietās»²²⁷). Kāds 50. gadu memuārists konstatē, ka Baltijā Hēgeļa filozofiju zināmā mērā pazinis katrs izglītots tā laika cilvēks, turpretī Felkerzāms pazinis nevien Hēgeļa filozofiju, bet arī sieviešu emancipācijas jautājumu, sociālos pretstatus, stāvējis par klaušu atcelšanu, par zemes pārdošanu zemniekiem, un par piedalīšanos sava laika ideju dzīvīticis daudzīnāts kā radikālisma piekritējs²²⁸). Tā Hēgelis, lai tas arī izklausās cik sa-

²²⁵) Tobien, Al. Die Agrargesetzgebung Livlands im 19. Jahrhundert. II. 1911. 57. l. p.

²²⁶) Turpat, 88. l. p.

²²⁷) R. Baron Stael von Holstein. Baron Hamilkar von Fölkersahm. 1907. 9.—11. l. p.

²²⁸) Fr. Bienemann. Aus Vergangenen Tagen. Reval, 1913. 209.—211. l. p.

vādi izklausīdamies, stāvējis kūmās mūsu 1849. g. liberālajam agrarlikumam, kas kautcik ierobežoja neierobežotās muižnieku zemes īpašnieku tiesības, regulēja klaušas, līdzās klaušu arendei atļāva arī naudas arendi, nodrošināja zemniekiem lietošanas tiesības uz viņu zemi, deva iespēju zemniekiem ar bankas palīdzību iegūt zemi par īpašumu. Kā Rietumeiropas revolūciju laikmetos mūsu muižnieki veidoja mūsu agrāros apstākļus zem šo notikumu iespaيدا brīvākā garā, tā uznākot Rietumeiropā reakciju laikmetiem, arī mūsu muižniecība rikojās šīs reakcijas garā. Tā 50. gados tas pats Hēgelis, kas bija iedvesmejis Felkerzāmu liberālisma un radikālisma garā, Rietumeiropā pēcrevolūcijas laika reakcijai valdot, iedvesmēja muižniecību Latvijā liberālos agrārlikumus papildināt Vācijas tā laika reakcijas garā, kurās garīgais tēvs bija tiesību profesors hēgelietis Fr. Štāls. Hēgelis, atzinis, kā īpašumam, it īpaši lielgruņtnieciskajam, izšķiroša nozīme valsts dzīvē, kā spēcīgākai troņa stutei²²⁹⁾.

Ka Rietumeiropas idejas, tiklab revolūcionārās, kā reakcionārās, iespaidoja mūsu ekonomiku un politiku, tā tās iespaidoja arī garīgo dzīvi.

Lai nu būtu cik nepatīkami būdams nest upurus tautas izglītības labā, tomēr ar garīgi gluži neaptēstiem zemniekiem nevarēja neko lāga iesākt: kā darba spēks, klausībnieki, tie bij neproduktīvi, bet kā patstāvīgi saimniekotāji tie bez izglītības nevarēja būt sekmīgi. Vajadzēja gribot negribot gādāt par skolām, par skolotāju audzināšanu, izglītošanu. Ar lielām pūlēm un cīņām nodibinājās divi skolotāju semināri: kurzemniekiem Irlavā (1840. g.), vidzemniekiem Valmierā, vēlāk Valkā (1839. g.). Dibinājās arī skolas, un kur pie viņu dibināšanas bij muižnieki pielikuši roku, tur garīdznieki tos slavēja kā lielus labdarus. Muižnieku un garīdznieku rūpes bija skolu lietas nokārtot pilnīgi muižas un baznīcas garā. Uz laicīgo izglītību garīdzniecība skatījās ar Rietumeiropas reakcijas acīm. Kas varēja galvot, vai šurp nepārsviežas sociālisms vai komūnisms.

²²⁹⁾ Tobien. Citēta grāmatā. 208., 209. l. p.

Garīdzniecībā tādas bažas ir konstatējamas. Tā piem. 1852. gadā Kurzemes mācītāju sinodē mācītājs Glaezers, kas jau gadu iepriekš, pārspriežot skolu lietas, bij ieteicis dibināt baznīcas skolas, no jauna uzbrūk pasaulīgai izglītībai, ka baznīcai no tam sagaidāmas nopietnas briesmas, jo ar tām tiešām esot tā, kā teicis kāds vācu demokrats: t ā d a s k o l a s s t r ā d ā j o t k o m ū n i s m a g a r ā ²³⁰).

Bailēm, kā tautā saka, acis ir lielas, un šinī gadījumā, var teikt, tās ir pārāk lielas. No sociālisma un komūnisma tanī laikā pie mums nevarēja būt vēl ne runas. Rietumeiropā, kas ekonomiski un kultūreli mums iet vairāk gadu desmitu papriekšu, tie bija izauguši dabiski, bet mūsu dzimtenē tiem vēl nebij pamata.

Bet jauns laikmets, bez šaubām, tika ievadīts, to atzīst tiklab vācu, kā latviešu vēsturnieki.

«Mūsu gadusimtena 40. gadu vidus», saka Jūlijs Ekarđts, rakstīdams par šējienes vācu idilli XIX. g. s., «iezīmē Baltijas gubernās un it īpaši Vidzemē viņas atklātības dzīves vēsturē vienu no svarīgākiem posmiem, šķiršanos no veckoloniālās drošības, no pašapmierinātā optimisma un laiskuma, kas līdz tam bija Baltijas apstākļu iezīme. Trieciens pēc trieciena sagāza visu, ko kopš gadu simteņiem uzskatīja par protestantiski-vāciskās dzīves bulverķi austrumos» ²³¹).

Tādus atzinumus un spriedumus no vācu vēsturniekiem par 40. gadu notikumu iespaidu uz teijenes vācu kultūru varētu atzīmēt labu tiesu, bet viņu loģika ir viena: vācu idillei bij pienācis katastrofisks gals.

Bet ko bija mantojuši latvieši?

Krodznieks par to raksta šādi:

«Mūsu tautas dzīvē 1841. gadam ir liela nozīme, Ar viņu sākās jauns laikmets: kur mēs agrāk bijām cietēji, tur nu pārejam uzbrucējos, no pasivitātes aktivitātē. Mēs mainām lomas ar vāciešiem, jau mūsu

²³⁰) A. Vičs. Latviešu skolu vēsture. 1926. g. 166. l. p.

²³¹) Julius Eckardt. Livländisches Stillleben. Grāmatā: «Die baltischen Provinzen Russlands». Leipzig, 1868. 421. l. p.

tēvu tēvi bija mēģinājuši garīgā ziņā hernhūtismā atpestīties no vācu virskundzības, bet laicīgās lietās cīņa iesākās tagad. Jauns uzņēmums, jaunas dzīves būšanas reti kad izdodas uz pirmo rāvienu, jo koks nekrīt ar pirmo cirtienu. Bet jau liels pānākums, kad pretiniekam nākās atgaiņāties»²³²).

Pie Krodznieka interesantā uztvēruma jāpiezīmē, ka te gan vēl nevarēja būt runa par apzinīgu cīņu. Šī kustība ir badā mirstošu zemnieku nenovēršams nemieru uzliesmojums aiz izmisuma. Bet viena lieta ir skaidra: te ir ļoti spilgta masu kustība. Ekspluatētie kļaušu ļaudis meklē izeju no sava nepanesamā stāvokļa. Tas ir savā ziņā — runājot tagadējā sociālo parādību terminoloģijā — it kā neorganizēts streiks. Un tā kā darba devēji, muižnieki, negribēja un nevarēja palikt bez strādniekiem, tad viņi šo no darba atstājušos ļaužu masu ar asinainiem līdzekļiem nospieda atpakaļ viņu nožēlojamajā stāvoklī. Šī katastrofa ir viens akts no mūsu šķiru cīņas vēstures. Šajā cīņā tautas masai vēl trūka idejiskas vadības. Bet, ka viņa pēc tādas slāpa, to liecina pieķeršanās pareizticībai, tāpat arī muižniecības un garīdzniecības bailes, ka šajā masā neiekrīt sociālisma vai komūnisma ideju sēkla.

Tāpēc arī muižniecība un garīdzniecība steidzās radīt apstākļus, kur šāda sēkla nevarētu nekādus augļus nest. To viņa cerēja panākt, radot latviešu zemes īpašnieku šķiru un izglītību ar patriarchāli-klerikālu nokrāsu.

XIX. g. s. 50. gados sākas Vidzemē māju iepirkšana, kas rada pamatu — nacionālai kustībai; kuŗa drīz vien arī pamodās. Bet iekams tā savā tīrā veidā varēja parādīties, latviešu intelligenci 40. gados aizrauj citi gara virzieni, kā: pārkrievošana, pārvācošana, hernhūtisms un patriarchālais nacionālisms.

3. Latviešu intelligences sastāvs XIX. g. s. vidū.
Latviešu intelligences sastāvs XIX. g. s. 40. gados

²³²) J. Krobņņeķs. Семнеёфу немеери 1841. гадā. Рига, 1922. 66. l. p.

un 50. gadu pirmajā pusē jau stipri bagātāks nekā iepriekšējos laikmetos. Vēl gan zemnieku dēlus traucē kustības brīvības aprobežojums un materiālo līdzekļu trūkums, bet tomēr izglītības ceļi jau kļuvuši drusku svabadāki. Ceļi uz vidusskolām un augstskolām gan tie paši, bet līdz ar divu semināru nodibināšanu ir latviešiem radušies divi ievērojami izglītības avoti tepat tautas vidū, Kurzemē un Vidzemē: Irlavas un Valkas semināri.

Šā laikmeta intelligences sastāvā redzamas tās pašas grupas, kas agrākos laikmetos. Pēc formālās izglītības tie ir studētie un nestudētie, pie kam pēdējie sadalās trijās nozarēs: vidusskolas apmeklējušie, seminārā izglītojušie un autodidakti.

Studēto šajā laikmetā var saskaitīt nepilnu desmitu. Studē medicīnu **Kārlis Dumpe**, **Gustavs Flors**, **Kārlis Hollmanis**, **Jānis Odiņš**, **Juris Aronietis**, **Kārlis Reicbergs**, Teoloģiju — **Kārlis Taurīts**, **Andrējs Šūlmanis**, matēmatiku **Jānis Aronietis**. Šie latvieši studijas sāk un beidz 40. gados. Pieskaitot te vēl Juri Bāru, kas arī beidza studijas šajā gadu desmitā, dabūjam ne vairāk par 10 latviešu, kas šajā laikmetā ieguvuši augstskolas izglītību. 50. gadu pirmajā pusē sāk studēt gan vēl daži, bet tā kā tie beidz šā gadu desmita otrā pusē, tad par tiem te nerunāsim.

Studētie mūs interesē pa daļai kā arodnieki, bet galvenā kārtā gan kā atklātības darbinieki. Arodnieki nav visi vienādi vērtējami intelligences vēsturē. Ja arodnieks ir tikai karjerists, tad tādām šajā vēsturē nav vietas. Tāpat maz ievēribas varam piegriezt tiem arodniekiem, kuri nekalpo pašu tautai, bet pazūd svešumā, ja tie tur paliek tikai kā maizes pelnītāji, bez augstākiem centieniem un sasniegumiem. Turpretī arodnieki, kas centušies pēc plašākas zinātniskas izglītības un darbības un arī veikuši ko šajā virzienā, pelna ievēribu.

Kā arodnieki ar plašākiem centieniem savā specialitātē atzīmējami mediķi **Hollmanis**, **Flors** un teologs **Šūlmanis**.

Reichbergs (1830.—1878.) savā speciālitātē ieguvis maģistra gradu, bet tālāk nav ticis un zinātnei bez savas disertācijas vairāk nekā nav devis. Darbojies Krievijā, miris Varšavā.

Hollmanis studējis Tērbatā 1849.—1853. g. veterinārārsta zinības, nodarbojies 1853.—1883. g. Jakutskā ar savu speciālitāti, tad sabijis turpat pilsetas valdē dažādos amatos, pēc tam kā vācu valodas skolotājs Jakutskas realskolā un no 1895. g. dzīvojis Barnaulā, Tomskas gub. Hollmanis ir Vidzemiņeks. Kādi apstākļi viņu spieduši izvēlēties darba lauku Sibīrijā, un kamdēļ viņš tā svaidījās no viena darba lauka otrā — nav zināms. Varbūt kādas likstas to spiedušas mainīt amatus, varbūt arī viņa gars nav varējis apmierināties ar šauru speciālitāti. Hollmaņa nāves gads nav zināms²³³).

Flors ir zinātnieka tips. Māc. Muelenbachs par viņu savācis šādas biografiskas ziņas:

Dzimis 13. aug. 1829. g. Vidzemē, Cēsu apr., Dzerbenē. Studējis Tērbatā dabas zinības 1847.—1850. g., tad medicīnu 1852.—1854. g. un 1856. g. ieguvis medicīnas doktora grādu. Pēc tam turpinājis studijas Berlinē, Vīnē un Parīzē. 1860.—1861. g. bijis docents, 1862.—1883. g. zooloģijas profesors Tērbatas universitātē. Miris 1883. g.²³⁴)

Kā redzams, Flors bijis plaši izglītots vīrs savā arodā un, domājams, savā akadēmiskajā darbībā, kas iekrīt gadu simteņa otrā pusē, būs ar savām zināšanām apaugļojis dažu labu latvieti, kam tanī laikā gadījās Tērbatā studēt.

Andrējs Šūlmanis. Pēc J. Mišņina savāktām ziņām Andrēja Šūlmaņa dzīves un darbības gaita šāda: Dzimis 10. (23.) janv. 1820. g. Aizputes Platgalē. Pirmo izglītību ieguvis Valteiķu mācītāja muižā; pēc tam bijis vairāk gadus par skolotāju un ķesteri, un Ivandē par rakstvedi. Pa šo laiku ar pašmācību sagatavojies un iestājies Tērbatas augst-

²³³) Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās. Jelgavā, 1908. g. 12. l. p.

²³⁴) Latvieši un latvietes Krievijas augstskolās. Jelgavā, 1908. g. 9. l. p.

skolā, kur studējis 1850.—53. g. teoloģiju. Pa studiju laiku nodarbojies ar rakstniecību, izdodams 5 burtnīcas ar populāri — zinisku saturu: Pasaule un daudz no tā, kas pasaulē atronams, ar daudz bildēm tekstā. Iznāca 1852.—1856. ikgadus pa burtnīcai. Nobildējumi un saturs visvairāk ņemti ir «Das Pfenningmagazin». No 1855. — 1857. g. darbojies kā mājskolotājs un izturējis Jelgavā konsistorijas eksāmenu 1855. un 1856. g. No 1858.—1859. bijis kā palīga mājskolotājs pie Saukas un Elkšņu m. Ziffersa, un pēc tam pie Jēzus baznīcas Rīgā un vēlāk Rucavā. No 1861. g. mācītājs Rucavā līdz savai nāvei. Miris 20. (8.) augustā 1880. g. Nauheimā, kur bij aizceļojis veseloties. Šulmaņa izdotsis «Pasaule» ir pirmais latviešu studentu izdevums, kuram sekoja 1860. g. Allunāna «Sēta, daba, pasaule». Bez tam Š. izdevis 1859. g. Ālfelda sprediķus «Svētdienas svētība un sestdienas grēki», rakstījis «Latv. Avīzēs», Treija «Latviešu ļaužu draugā» un vairākos kalendāru pielikumos²³⁵).

Nestudēto latviešu intelligentu šajā laikmetā, it īpaši piecdesmitajos gados, krietni daudz. Rakstniecībā vien viņu nodarbojas vairāk desmiti. Tā mācītājs A. Doebners, sniegdams pārskatu par latviešu laikrakstiem līdz XIX. g. s. pusei, atzīmē, ka «Latviešu Avīzēs» vien 1853. g. strādāja līdz 23 latvieši, bet 1854. g. jau 50, to starpā liela daļa skolotāju²³⁶). Arī otrā tā laika pazīstamākajā laikrakstā: «Latviešu ļaužu draugs» strādāja līdz labi daudz latviešu, pa daļai tie paši, kas «Latviešu avīzēs», pa daļai arī citi. Bet bija arī intelligenti, kas nodarbojās citos garīgās dzīves laukos: skrīveņi, skolotāji, ierēdņi u. c.

Atzīmēsim te alfabētiskā kārtībā tos latviešu intelligentus, kuŗu vārdi atklātībā vairāk vai mazāk tanī laikā pazīstami. Tie ir šādi: A. Aumanis, J. B(altings), A. Bergmanis, Brunovs, J. Cimze, M.

²³⁵) Sk. A. Prandes «Latviešu rakstniecība portretēs».

²³⁶) A. Döbner. Etwas zur Geschichte der lett. Zeitschriften älterer und neuerer Zeit: «Mag. der lett.-lit. Gesellsch. XV.

Cirīts, J. Dirīkis, E. Dinsberģis, C. G(ruentāls), Kānberģis, Kr. Kaktiņš, A. K(īsis), A. Leitāns, Lepvičs, A. Līventāls, F. Mālberģis, J. Neikens, Kr. Pellings, J. Princis, H. Pustrīņš, J. Ratminders, J. Ruģens, A. Spāģis, Strauchmanis, Kr. Šoenberģis, E. Šoenberģis, P. Ulpe, Kr. Valdemārs, Vītiņš.

Kā redzams, latviešu intelligence ap XIX. g. s. vidu ir jau diezgan plaša saime. Ja agrāk mēs labprāt kavējamies gandrīz pie katra intelligentā, tad tagad tam vairs nav nozīmes. Tagad atzīmēsim tikai tos darbiniekus, kas šā vai tā attstājuši pēdas mūsu kultūras dzīvē, mūsu intelligence vēsturē. Dažus no šiem darbiniekiem jau esam raksturojuši iepriekšējās nodaļās, dažus vēl raksturosīm turpmāk, atkarībā no tam, kur un kā parādījies viņu iespaids. Daža laba intelligentā darbība ilgst gadu desmitiem, turēdamās ar saknēm klaušu laikos, bet ar galotni iesniegdamās jaunākos laikos (Leitāns, Dinsberģis), citu atkal pārdaļās divi nevienlīdzīgās daļās, no kurām viena paliek klaušu laikos, neatšķirdamās sevišķi no valdošā ideoloģiskā virziena, vēlāk turpretī krasi no tā atšķiras, stādamās ar viņu cīņā, ievadīdama jaunu garīgu kustību (Spāģis, Valdemārs).

4. Hernhūtisma ziedu laiki un viņa intelligence.
XIX. g. s. pirmajā pusē hernhūtisms Vidzemē sasniedz savus ziedu laikus. Pa visu Vidzemi ceļas arvienu jauni saiešanas nami, ko apmeklē cilvēki no tuvienes un tālienes, noiedami reizēm pat 80 verstis. Lai novērtētu šo fanātismu, jāņem vērā, ka tas notiek pēc grūtos darbos pavadītas klaušu nedēļas. Šo fanātismu raksturo arī saiešanas namu ceļšanas veids: materiālu draudzes locekļi sagādā ar savu iniciatīvu, izgādādami un dodami gan būvmateriālu, gan naudas līdzekļus, amatnieki mēdz strādāt par velti. Pa dievkalpošanas laiku šie lūgšanas kambari ir tik pilni, ka bieži vien viņos lūdzējiem nav telpu.

Šāda reliģiska kustība nepatika oficiālai baznīcai. Lai gan hernhūtīeši kultivēja to pašu dievbijību, ko ortodoksālais luterānisms, un turklāt vēl pēc saviem dievkalpojumiem apmeklēja arī baznīcas, to-

mēr baznīcas nereti bija apmeklētāju raitas, kas apdraudēja baznīcas prestižu. To viņa nevarēja pieļaut un tamdēļ stājās hernhūtismam ceļā: vispirms ar labu, mēģinādama atrast kādu kompromisu, bet tā kā hernhūtieši neļāva sevi ierobežot, tad baznīca pieteica viņiem nesaudzīgu cīņu.

1832. g. iznākušie luterāņu baznīcas likumi nodod visus lielākus dievkalpojumus konsistorijas ziņā. Jau 1834. g. sinode izgādāja, ka hernhūtiešiem aprobežot runāšanu no galvas. 1840. g. sinode mēģina aprobežot hernhūtiešu draudzes iekārtu un ļaut mācītājiem pārzināt par uzņemamiem locekļiem un ieceļamiem sacītājiem. Kad hernhūtieši noraida arī šo priekšlikumu, baznīca uzsāk cīņu, lietodama dažādus cīņas paņēmienus: aģitēdama no kancelēm pret hernhūtismu, mēģinādama dabūt saiešanas namus savā vadībā. Bija pat gadījumi, ka mācītāji saiešanas namā, draudzes priekšā ielaidās strīdū ar hernhūtiešu sacītājiem. Tā piem. vienu tādu raksturīgu gadījumu atstāsta Indriķis Straumīte, Madlienas draudzes mācītāja strīdu ar hernhūtiešu sacītāju Dāvidu Balodi par sprediķošanas tiesībām. Balodis ir apdāvināts runātājs, un mācītājs nevar viņu uzveikt. Strīds velkas ilgi. «Beigās mācītājs izskrēja, aizsīdams sev pakal durvis», saka Straumīte, «bet nevarēja Balodim piedot viņa uzvaru»²³⁷).

Kur mācītāji dabūja saiešanas namu zem sava iespaida, tur hernhūtisms sāka nīkuļot, ja mācītājs pats nesimpatizēja hernhūtiešiem.

Daži mācītāji atzina hernhūtiešu draudzē daudzo ko par vērtīgu un sekmējamu. Bija gadījumi, ka mācītājs savā draudzē pa daļai imitēja hernhūtiešu draudzes iekārtu. Šādu imitāciju ar labām sekmēm izlietoja Valmieras draudzes mācītājs F. Valteris²³⁸). Hernhūtiešu dzīvības spēks bija viņu pašdarbība: lūgšanas namu celšanā, draudzes locekļu

²³⁷) Indriķa Straumīča raksti (1840.—1845.). Rīgā, 1906. g. 69—71 l. p.

²³⁸) Bischof Dr. Ferdinand Walter. Leipzig, 1891. 125.—142. l. p.

uzņemšanā, draudzes iedalīšanā kārtās, pulkos, sacitāju izmeklēšanā, svētku sarīkošanā u. t. t.

Pārrunājamā laikmetā mācītāju cīņai pret hernhūtismu sevišķu sekmju vēl nebija, bet pats hernhūtisms, piedzīvodams savus ziedu laikus, nevarēja arī vairs plaukt aiz iekšējiem trūkumiem: sāka iestigt pašpeticībā, sentimentālītātē, pārmērīgā psihiskā pasivitāte un laicīgo centienu galīgā noliegšanā.

Hernhūtisma pašpeticību raksturo īpašs izredzēto pulks, kas sevi ieskatīja par privilēģētu vai pat svētu, sentimentālītāti — raudulība, bez kuŗas viņiem dievkalpošana likās neiespējama, psihisko pasivitāti, kuŗa paralizēja gribu — visai zīmīgi raksturo Cimze teicienā: «Pēter, aiztaisi vārtus». — «Kristus aiztaisis»²³⁹). Laicīgā ziņā hernhūtieši iestīga ārkārtīgā konservātīvismā, piem. noliedzdami laicīgas dziesmas, dzejas, jautrību un pat laicīgu grāmatu lasīšanu skolās. Tā piem. par skolu sekmētāju mācītāju Valteri hernhūtieši sūdzās: «Bet ko viņš ar tām skolām plosās, — vai ar to «rožu-krūmiņu» un citiem tralļiem labāki tiks debesīs!»²⁴⁰)

Nesekodami laika garam, noliedzdami laicīgo dzīvi un centienus, hernhūtieši palika konservatīvāki par mācītājiem un oficiālo baznīcu. Tas sāka atbaidīt jauno paaudzi no hernhūtiešu draudzes. Bez tam, ja gribēja konkurēt ar ortodoksālo baznīcu, tad nepietika ar tautas pašdarbību un fanātismu vien, bet vajadzēja arī izglītības, un tās taisni hernhūtiešiem nebija. Viņu diakoni jeb tētiņi bija vienkārši zemnieku grāmatnieki, citi vēl turklāt diezgan vāji, kā to apliecina brāļu draudzes vēsturnieks Kaudzītes Matīss, un tad varam iedomāties, ko viņi savai draudzei varēja sludināt, bez tam vēl parasti runādami no galvas!

«Ka tādām runām trūkst arvienu svarīga koda un vērtīgas domu izlikšanas, tas jau ir zināms

²³⁹) J. Kalniņš, Jānis Cimze.

²⁴⁰) J. Neulands, Mani jaunības laiki. Valmierā, 1902. I. 17. l. p.

no tā, ka pat mācījušies runātāji ik reizes nespēj nesataisījušies svarīgu runu turēt, ne vēl tie, no kuriem dažs pat pareizi lasīt nemāk, tāpēc pa lielākai daļai nav viņu runām nekāda prāta,» saka Kaudzīte par šiem tētiņiem un sacītājiem²⁴¹).

Te tad nu mēs nonākam pie hernhūtiešu intelligences. Tās viņiem tikpat kā nav. Ir tikai viens otrs cilvēks, kam nenoliedzami dabisks talants, kas tos paceļ pāri pelēkajai draudzei un veco grāmatnieku pulkam, piešķirot tiem īpatnību, kas dod iemeslu ierindot viņus intelligences aprindās. Šajā laikmetā minami divi tādi vīri: **Anšs Aumanis** jeb **Kurmis** un **Dāvids Balodis**.

Anšs Kurmis-Aumanis. Hernhūtiešu sprediķotāju Anšu Aumani brāļu draudzes vēsturnieki sauc gan par Aumani, gan Kurmi. Aumanis, laikam, viņam ir klaušu laikos dotais uzvārds, bet Kurmis — no mājām mantots vārds. Kuŗš no viņiem tuvāk īstenībai, grūti noskaidrot. Tamdēļ lietosim te abus apvienotus.

Anšs Kurmis-Aumanis dzimis 24. martā (v. st.) 1783. g. Dzērbenes Kurmos. Viņš liela auguma vīrs, kupliem matiem, cienīgu iespaidīgu izskatu, drošs vīrišķīgs, patiesīgs vārdos un darbos. Viņu cienī pat viņa ienaidnieki. Sirdī laipns, palīdzīgs ar padomiem ikkatram gan laicīgās, gan garīgās lietās, par ko sēdējis reiz pat Cēsu cietumā. Brižam viņš īsti jociģs, gan vārdos, gan darbos. Tā piem. no Rīgas pārbraucot, viņš ceļa biedriem šķiroties piedodina: «Mājās tikuši, neaizmirstiet Dievam paldies sacīt!»

Viņš liels bišu draugs. Vasaru dārza būdīnā vien vairāk uzturās, apdomīgi lasīdams Bibli.

Darba dienās Kurmis-Aumanis daudz staigā pa mežu, aizbāzies cirvīti aiz jostas, attīrīdams visus krūmus, kas aizžogojuši kāju- vai braucamos ceļus. Ikkatru ceļu un celiņu, dūkstiņu viņš zina un bieži vien mežiniekiem ir par ticamāko un krietnāko ceļa

²⁴¹) Kaudzītes Matihģs. Brahģu-draudģe Wisģsemē. Miģģģ, 1878. g. 119. l. p.

izstāstītāju, kad un kur, un kā tukšā vai ar vezumu braucams.

Bērnū viņam pašam nav, bet toties viņš izturās kā tēvs pret saviem gājējiem.

Anšs Kurmis-Aumanis ir arī dzejnieks. Viņš sacerējis brāļu draudzē iecienīto dziesmu grāmatiņu «Teici to Kungu, mana dvēsele». «Gan ir tiesa», saka Kaudzītes Matīss, pēc kuŗa ziņām sniedzu šo raksturojumu, «ka viņa dziesmas ir pārēji saldas, ko arī paši viņa īstie mīlētāji neliedz, tomēr še jāievēro tas, ka viņas ir sacerētas no vīra, kas nevienas dienas nav skolā bijis un rakstījis ar hieroglifiskiem burtiem. Uz iespiešanu esot šo grāmatiņu sastādījis Dzērbenes mācītājs A. Keuslers. — Kad par viņu runā kā par saiešanu vīru, tad jāsaka, ka gan laikam grūti vai pavisam nav iespējams starp saiešanu kopējiem atrast viņam līdzīgu, — viņš paliek arvien, vārdos un darbos, nepārspēts no neviena. Starp tā laika saiešanām latviešos nav gan laikam nevienas, kuŗas Aumanis nebūtu apmeklējis. Tāi ziņā viņš pats sevi līdzinājis daudzkārt sēņotājam. Tad, kad kādreiz (laikam 1834.) bij saiešanās aizliegts dziedāt, viņš teicis:

«Lai siēdz mājas, bet Deewa lauka mums nevienš neaizslēgs, un mēs slavēsīm viņu šai viņa paša lielā ēkā jo projam.» Kādreiz teicis kādam sapikušam savu garīgu lietu pretiniekam: «Nebārsimies, iesim labāk dārzā, lūgsim Deewu.» Atkal citam, kuŗš gaudies, ka — diēvavārdu izmacīšanās maksājot daudz naudas: «Jā, Jums pašiem tie diēvavārdi daudz maksā, tāpēc jūs arī nevarat dot viņus par velti, bet mēs esam viņus par velti iemantojuši un tāpēc arī dodam tos par velti pilnām sauļām».

Kurmis-Aumanis kā aktīvs hernhūtiētis darbojies vairāk kā 30 gadu. Kad Dzērbenes draudzē vēl nav nevienas saiešanas, viņš brauc uz Cēsīm iepazīties ar saiešanu garu. Drīz vien Kurmi-Aumani iecel par sacītāju. Viņš iesāk arī dziedāt, vispirms Jaun-Piebalgas Ilzēnu saiešanā. Aumanis ķeŗas arī pats savā draudzē pie darba, lai uzceltu saiešanas namu. Viņš izlūdz no Veselauskas barona kokus, un drīz

tiel uzcelts saiešanas nams Dzērbenes Jaunietes mājās, jaukā lapu koku kalnā. Šo saiešanu iesvēti 1820. g. Še nu Aumanis ir pirmais un dedzīgākais strādnieks.

Saiešanu apkaŗošanas laikos, sākot ar 1834. gadu, Kurmis-Aumanis uzstājās arī kā saiešanu aizstāvis, vārdos un darbos, augstsirdīgi un vīrišķīgi. Daudzreiz viņš saka saiešanu pretiniekiem: «Laujaties jel! ja tā lieta nebūs no Dieva, tad viņa iznīks pati no sevis.» Kad saiešanās aizliedz no galvas runāt, Aumanis izpilda šo pavēli un piekrodina arī citiem darīt to pašu. Saiešanas sāk nīkuļot, un gājēju skaits ar katru dienu mazinās.

«Tad teicis Āraišu mācītājs Kībers, kā saiešanu draugs uz dažiem, «kam spēks virs savām lūpām», ja arī citiem neatļaujot runāt no galvas, tad lai neliedzot jel Aumanam to», raksta Kaudzītes Matīss. — «Pirmā svētdienā pēc tam turējis Aumanis tik dedzīgu runu un lūgšanu, ka, tā sakot, paši Jaunietes kambara pamata akmeņi tikuši kustināti. Nu gājis atkal viss vecā spēkā, un Dzērbenes draudzes saiešanām no tā laika nav bijis vairs istī par jaunām nastām ko gausties»²⁴²).

Šie fakti liecina, ka runāšanai no galvas ir bijis liels iespaids uz draudzi. Tas laikam tamdēļ, ka te bija runātājam iespēja ļaut valū radošam garam, kas sevišķi atraisījās apdāvinātiem runātājiem, kāds, acīm redzot, bijis Kurmis-Aumanis.

Par Kurmi-Aumanī kā runātāju, Indriķis Straumīte uzglabājis dažas interesantas ziņas. Viņš raksta šādi:

«Starp latviešiem izcēlās patiesi garīgi apdāvināti sprediķotāji. Es aizrādīšu tik uz vienu no viņiem, kas bija pats ievērojamākais un pie tam vēl dzejnieks: Anšu Kurmi, no Cēsu apriņķa, Dzērbenes muižas pagasta, Jaunišu mājām.

Es daudz tiku dzirdējis par šo garīgi apdāvināto zemnieku un tagad ticu tam, ko par viņu stāsta, tapec ka man priekšā viņa dziesmu grāmata, kurā at-

²⁴²) Cit. gr. 72., 73. l. p.

spoguļojusies viņa gaišā dvēsele. Kurmi sevišķi bieži pieminēja Dāvids Balodis, kas ar' savā laikā bija viens no galvenajiem brāļu draudzes locekļiem un pēcāk palika par pareizticīgas draudzes priesteri. Es še pievedīšu vienu no viņa atstātiem. Muižniekam N. N. bija nomirusi viņa mīlotā meita; pie viņas apglabāšanas turējā sprediķus un runas visi mācītāji, kuŗi bija uzlūgti uz viņas apdziedāšanu; zināms, katrs runāja, ko papriekš bija sacerējis un tad krietni izmācījies no galvas. Kad viņi bija beiguši sprediķot, tad nomirējas tēvs griezās pie Kurma, kuŗš turpat bija klāt, ar sekošiem vārdiem: «Klausies, Kurmi! Tu mani milē, tu milēji arī manu nelaiki meitu, un viņa tevi milēja; tu zini, ka es viņu milēju: saki jel i tu kādu vārdu man par iepriecināšanu!» Un šis zemnieks, šepat bez nekādas iepriekšējas sagatavošanās, teica tādu apbrīnojamu runu, ka no viņa vārdiem raudāja nevien nelaikes tēvs, bet arī svešie. Dzīļi aizgrābtais muižnieks nobučoja viņa pieri un pateicās viņam, sacīdams: «Paldies tev! Tu vien mani iepriecināji un apmierināji manu sirdi.» — Un šis muižnieks atklāti un ne vienīgo reizi apkaunēja mācītājus, viņiem pierādīdams, ka neizglītotā zemnieka vienkāršie vārdi spiežoties sirdī, iekam viņu aukstais sprediķis nekad sirdi nesasniedzot. No pateicības Kurmim viņš nu sāka hernhūtiešiem vēl vairāk palīdzēt un viņus pārstāvēt²⁴³⁾).

1852. gada jauna gada dienā Aumanis tur vēl dievvārdus Jaunietēs, uzdodams visām kārtām dziesmu pantus iemācīties līdz treju kungu dienai. Tomēr pats vairs nedabū šos pantus atprasīt: viņš mirst 3. janv. 1852. g. Aumanis paglabāts Dzērbenes jaunajā kapsētā. Viņa kapu sedz gliets guļakmens ar uzrakstu: „Sche dußß Kurme Anßß Humann, Dßßherbenes un Drußßtu bräßßlu draudßßes kalßßß, dßßim. 24. Merßß 178ßß, mir. 3. Janv. 1852.“

„Tavi draugi veßßlē ißßa aßßmina ußßtaißßißßchanu, un ißßehßßlojaßßß, ka tu pißßißßßloßßß guli D. dßß. 102. 15“²⁴⁴⁾.

²⁴³⁾ Indr. Straumīte. Cit. gr. 52 l. p.

²⁴⁴⁾ Raudßßites Matißßßßß. Zit. gr. 75. l. p.

VII. Slavofiliskie centieni un pareizticīgā latviešu intelligence.

Krievu valdības politiskajā programmā Nikolaja I. valdīšanas laikā (1825.—1855.) svarīgu vietu ieņēma slavofiliskie centieni, kurus pats ķeizars savtvēra formulā: «Viens cars, viena valoda, viena ticība». Sakarā ar Vidzemes latviešu pāriešanu pareizticībā 1841., 1845.—1850. gados, nodibinājās pareizticīgo latviešu draudzes, baznīcas, radās vajadzība pēc attiecīgiem intelligentiem darbiniekiem: mācītājiem, skolotājiem, literātiem.

Ar to nolūku valdība paplašināja Pliskavas pareizticīgo garīgo semināru, gādādama šai iestādē par skolotājiem, kas prot latviešu valodu. Viņa izlaida latviešu skolotājiem un ķesteriem uzaicinājumu, piedāvādama izdevīgus nosacījumus, ja viņi pieņemtu skolotāju vietas seminārā. Apsolīja lielu algu, skolotāju bērnus audzināt par brīvu uz valdības rēķina, atsvabinot viņus no kara klausības, apsolut pensijas un gradus. Gadījumā, ja skolotāji pieņem pareizticību, tad solīja arī garīgus amatus.

Dažs labs arī atkrita no lutera baznīcas un pārģāja pareizticībā.

Mazāk grūti bija atrast tautā un citos slāņos semināristus. «Viņi pieteicās visvairāk no tās sabiedrības slāņa, kas, izveidojies no zemnieku kārtas, bija kā pārejas stāvoklis uz cienīgāku vācu iedzīvotāju slāni», saka Dr. G. fon Harless, pēc kuŗa sniedzu šīs ziņas par pareizticīgo latviešu intelligenci²⁴⁵).

²⁴⁵) Dr. G. C. Adolf von Harless. Geschichtsbilder aus der Kirche Livlands vom Jahre 1845 an. Leipzig, 1869. 39.—42. l. p.

Šī semināristu izlase ļoti raksturīga: viņa rāda, ka valdības latviešu pārkrievošanas politika sadūrās ar pārvācošanas procesu un, pēdējo paralizējama, sekmēja pirmo.

1842.—44. g. g. Pliskavas garīgā seminārā mācīja latviešu valodā virkni pareizticīgu priesteru, lai tos vajadzīgā brīdī sūtītu uz Vidzemi. 1846. g. janvārī no Pliskavas semināra gāja tautā latviešu pareizticīgo priesteru pirmais izlaidums: 40 cilvēku. Beiguši izglītību, viņi devās uz Rīgu.

1846. g. Latvijā tika ierīkota *brīvskola*, kuras mērķis bija sagatavot pareizticīgos priesterus Latvijas vajadzībām. Par šo skolu ziņoja oficiāls sludinājums 9. apr. 1846. g., ieteikdams izmeklēt no pareizticībā pārgājušiem latviešiem bērnus, kas varētu iestāties šīs skolas zemākā klasē: 11.—13. g. vecus un bez fiziskiem trūkumiem. Tika uzdots vietējām pagastu tiesām šādus bērnus sameklēt²⁴⁰).

Šādā skolā ir izglītojušies pazīstamais pareizticīgais latvietis Indriķis Straumite (Jānis Licis).

Atskatoties uz 1848. gadu, viņš raksta: «Pareizticība Vidzemē bija jau trīs gadus veca, un uz pirmā soļa ietaisīja, iespieda knapos baznīckalpu dzīvokļos, pie visām baznīcām, draudzes skolas. Bet pašā Rīgas pilsētā jau bija gadu vecs bērns pie paša Vērmaņa dārza. Šo bērnu nosauca tādā vārdā: «Rīgas Pareizticīgā garīgā skola». Virsraksts uz izkārtnes bija lasāms krievu un latviešu valodās.

Tā bija Rīgas bīskapa Filareta mīļamais stāds. Tajā, pēc mana tēva nāves, viņš ierakstīja arī mani pirmo skolēnu skaitā, jau priekš divi gadiem pirms iestādes atklāšanas, proti, 1845. g., novembra beigās, vai decembra sākumā, un deva manai mātei vārdu, ka viens no viņas dēliem tiks ieņemts Rīgas Garīgā skolā, un, ja Dievs būs nolīcis, paliks pēclaiķā par priesteri. Un šo vārdu viņš arī izpildīja.

Šī tad skola, kurā bija ievietota vienā izlabākajām Rīgas pilsētas daļām, un vēl ar latvisku virsrakstu zeltītiem burtiem uz debeszila laukuma, stipri

²⁴⁰) Harless. Cit. gr. 42. l. p.

dūrās vāciešiem acīs, kā kluss pārmetums un apkauņojums viņu vienaldzīgai negādībai par mums un mūsu tautu. Domātu, nebija nekāds dīvaīns virsraksts: «Rīgas Pareizticīgā garīgā skola», bet starp šiem nedaudziem vārdiem, raug, bija lasāms: pēc pareizticīgā krievu paraduma, pielūguši sirsnīgi Dievu, mēs gribam pamēģināt, vai tiešām latvieša un igauņa bauris ir rupjāks un muļkāks par meža zvēru un nav spējīgs neko saņemt un paturēt prātā. Mēs pamēģināsim, vai no viņiem, no šiem atstumtajiem nevar izaudzināt un sagatavot pareizticības mācītājus — priesterus un tautas skolu vadītājus. Saprotams, ka tas daudziem nebija pa prātam»²⁴⁷).

1850. g. nodibinā Rīgā pareizticīgo garīgo semināru, kuŗu vada archimandrits un kuŗā izglitojās pareizticīgo priesteri — arī latviešu pareizticīgo vajadzībām. Par viņa nozīmi latviešu pareizticīgā intelligencē maz kas zināms.

Par latviešu pareizticīgo intelligences plašumu varam apmēram spriest pēc pareizticīgo baznīcu skaita.

1845. gadā Vidzemes latviešu un igauņu daļā pastāvēja 9 pareizticīgo baznīcas. Tajā pašā gadā, 16. aprīlī iznāca ķeizara pavēle dibināt vēl 34 baznīcas iecirkņus: 18 latviešiem un 16 igauņiem. Tā tad katrā daļā bija paredzēts ap 20 baznīcu²⁴⁸). Šīs baznīcas, protams, bija apkalpojamās, ko izdarīja atiecīgie priesteri.

1852. gadā Vidzemē bija 87 pareizticīgo baznīcas, kuŗas gan lielāko tiesu mitinājās nepietiekošās īrētās telpās, bet pašu baznīcas ēku un priesteru dzīvokļu celšana turpinājās, jo valdība deva līdzekļus²⁴⁹).

Visi priesteri, kas šajās baznīcās noturēja dievkalpojumus, domājams, nebija latvieši, bet lielākai daļai vajadzēja būt latviešiem, jo krievi neprata latviešu valodu vai prata to ļoti vāji. Kad viena daļa latviešu bija pārgājusi pareizticībā, bija jāgādā ne

²⁴⁷) Jūdrīža Straumiņa raksti, Rīgā, 1906. 31., 32. l. p.

²⁴⁸) Harless. Cit. gr. 124., 125.

²⁴⁹) Turpat, 148.

par baznīcām un mācītājiem, skolām un skolotājiem vien, bet arī par attiecīgām grāmatām. Pirmās šādas grāmatas, ņemot vērā 13. g. simt. priestera Jurģa pārrakstīto evaņģēliju, parādījās pēc apmēram 560 gadiem: 1845. g. Tās bija garīga satura grāmatas, dažas tulkotas no krievu vai slavu valodas latviski un no cenzuras atvēlētas jau 1842. g.: kristīgas mācības pirmais kurss jeb īsi bībeles stāsti, īss katkisms, svētā senātā caurskatīts un izdots (1843.) uz ķeizara pavēli lietošanai skolās, īsa lūgšanu grāmata (1843.), svētā un dievišķā liturģija (1843.), sarkanās un melnās krāsas iespaidumā²⁵⁰). 1850. g. sāka izdot arī īpašu pareizticīgo kalendaru latviešu valodā²⁵¹).

Ievērojamākais no pareizticīgiem latviešiem šajā laikmetā ir priesteris Dāvids Balodis.

Dāvids Balodis un viņa centieni.

Dāvids Balodis ir klaušu bezzemnieka dēls. Baloža ģimene — viena no visinteresantākām latviešu intelligencē. Tēvs hernhūtiētis, dēls hernhūtiētis un pareizticīgo cīnītājs pret luterāņu garīdzniecību, dēla dēls — revolucionārs. Še mūs interesē divi pirmie ģimenes pārstāvji: tēvs Andrējs un dēls Dāvids, jo trešais, jaunākā atvase: Andrēja dēla dēls, Pēteris, pieder nākamam laikmetam.

1. Tēvs. Laudonas pareizticīgo baznīcas hronikā par Andrēju Balodi atrodamas šādas ziņas:

«Madlienes draudzes Lielā muižā dzīvoja zemnieks **Andrējs Balodis**. Viņš bija luteru pērminderis. Iekams tas bija ticis par saimnieku un ieguvis zināmu labklājību, tam daudz bija nācies ciest no sava muižnieka. Šis ar saviem zemniekiem apgājās kā ar lopiem, un pilnā vārda nozīmē viņu varēja saukt par cilvēku ēdēju. Daudz tiek stāstīts par muižnieka cietsirdību un zvērību. Tā piem. viņš kādu sievieti līcis piesiet pie nosprāgušas govs un

²⁵⁰) Harless. Turpat, 39., 40.

²⁵¹) P. Kalniņš. Hernhūtiētis Dāvids Andrēja d. Balodis. Izgl. min. mēnešr. 1925. Nr. 5., 460. l. p.

pavēlējis to sist, līdz sieviete izlaidusi garu; tas tamdēļ, itkā viņas vainas labad govs būtu nosprāgusi. Stiprus un spēcīgus vīrus viņš dzinis pie dzirnu akmeņa griešanas. Arī Andrējs Balodis dabūjis strādāt zirga vietā pie dzirnu akmeņa. Zemniekus, kas mēģinājuši izbēgt no šā necilvēka rokām, viņš smagi sitis ar žagariem un kokiem pie kauna staba, kas atradies pie vietējās baznīcas. Arī Andrējs Balodis dabūjis ciest pie kauna staba. Kad 1819. gadā Vidzemes zemniekus atsvabināja no dzimtbūšanas, tad Lielās muižas īpašnieks pēc senāta lēmuma tika ierobežots savās valdīšanas tiesībās. Pēc tam Andrējs Balodis ar lielām pūlēm un mokām panāca to, ka tapa par mājas īpašnieku un varēja skaitīties par pārtikušu cilvēku; tai pašā laikā viņš slepeni pievienojās hernhūtiešu sabiedrībai. Vēlāk viņa mājās sāka notikt hernhūtiešu sapulces, kurās Andrējs Balodis izvirzījās par lasītāju²⁵²).

Šos faktus pa daļai no Andrēja Baloža dzīves atzīmē arī — kā par brīnumu — muižniekiem draudzīgais vēsturnieks fon Harless, balstīdamies uz turienes mācītāja ziņām un mācītāja archivā esošām tiesas aktīm. Pēc Harlesa ziņām, Balodis, dzīvodams minētajā muižā, XIX. g. s. divdesmitos gados, bijis jau salicis, lēnu gaitu, vecs vīrs ar dziļi grumbainu intelligentu vaigu. Kā baznīcas aizbildnis un apmeklētājs, viņš bijis cītīgs un kārtīgs. Madlienas mācītājs varējis par viņu dot tikai cildinošas atsauksmes.

Runājot par Baloža spīdzināšanu, Harless atzīmē, ka tā bijusi jau pirms šā laika. Dzirnavas, kurās zvērigais kungs viņam licis griezt, bijušas zirgu dzirnavas. Starp iejūgtājiem bijis arī Balodis, kas mēģinājis reiz bēgt, bet noķerts un līdz asinīm spīdzināts pie kāķa baznīcas priekšā, bet vēlāk bijis šai baznīcā par pērminderi²⁵³).

Pēc Harlesa grāmatas iespaids tāds, ka spīdzināšana notikusi dzimtbūšanas laikā, jo ar 1819. g.

²⁵²) P. Kalniņš. Hernhūtiētis Dāvids Andrēja d. Balodis. Izglīt. min. mēnešr. 1925. Nr. 5. 450., 451. l. p.

²⁵³) Dr. G. fon Harless. Cit. gr. 69., 70. l. p.

esot uznākuši citi laiki. Bez tam, senāta ukazs atņēmis šim muižniekam tiesību valdīt nevien minēto, bet arī katru citu muižu. Tomēr muižnieks pratis likumu apiet. «Vecais **Krekstiņš**, Dāvida Baloža tēvs,» saka Harless, «pa tam paturēja savu māju un viņu pacēla zināmā labklājības stāvoklī.»²⁵⁴).

Par nožēlošanu, ne baznīcas chronika, ne Harless nemin, uz kādas sūdzības pamata muižniekam atņemtas muižas valdīšanas tiesības. Iespaids tāds, it kā A. Balodis būtu ar savu kungu tiesāties un «pa tam paturējis savas mājas». Grūti gan iedomāties, ka Krekstiņš būtu varējis ar savu dzimtkungu tiesāties, bet ja tas tā būtu, tad tas varētu būt noticis starplaikā 1804.—1819. gadam, kad saimnieku stāvoklis tiesiskā ziņā bija samērā ciešams, un darītu godu vecajam Balodim, kā cīņas cilvēkam.

Pareizticīgo baznīcas chronikā sacīts, ka vecais Balodis slepeni pievienojies hernihūtiešu sabiedrībai. Bet kad?

1825. g. Madlienā vēl hernihūtiešu sabiedrības nav. Par tādu madlienieši dabū zināt tikai no cēsniekiem, kas brauc uz turieni rudzus pirkt. Tikai pēc tam, kad madlienieši aizbrauc pie cēsnieku hernihūtiešiem un iepazīstas ar viņu saiešanām, tie 1828. g. nodibina īpašu saiešanu kambari **Krekstiņa** mājā, pie rijas. Tas notiek ar Lielās muižas dzimtkunga fon Hānenfelda atļauju un piepalīdzību.

Tā tad notikusi zināma metamorfoza: tas pats nezvērs, kas Krekstiņu spīdzinājis, atļauj viņam tagad nodibināt — hernihūtiešu saiešanas kambari. Bet — nebrīnīsimies par to. Hernihūtieši gatavoja padevīgus, pacietīgus ļaudis, kalpus, kas kungu neprobežotai ekspluatācijai bija visai izdevīgi. Vēlāk gan, kā Kaudzītes Matīss konstatē, caur šo saiešanu cēlušās muižai un viņas gājējiem «dažas nepatīkšanas tās mājas būšanā un tapēc bijis tam saimniekam, **Baložam**, uzdots no muižas valdības, gādāt, lai var to saiešanu nokratīt, kas arī izdevies».

²⁵⁴) Turpat, 70. l. p.

Kaudzītes Matīsa ziņas, par nožēlošanu, ir stipri neskaidras. Kas par nepatikšanām? Atliek tikai minēt. Te varētu būt mācītāja iespaids, jo Madlienas mācītājs, kā mēs zinām no Indriķa Straumītes minētiem faktiem, veda pret hernhūtismu ļoti asu cīņu.

Cīņas nemitējās arī pēc saiešanas kambaŗa likvidēšanas. Bet iekams raksturojam šīs cīņas, jāpiemin kāda teika, kas saistās ar veco saiešanas vietu. Citēju to Kaudzītes Matīsa atstāstījumā:

«Vecam Krekstiņam, tāpēc ka tas arvien vēl saiešanu paturējis un pats pie viņas palicis, bijis jāiziet izmājas, kur tad ienākuši jauni dzīvotāji no Lv. Tie tai pašā vasarā, kāzas turēdami, iznesuši iz saiešanas kambaŗa beņķus un sākuši viņā dancot, bet kļuvuši visi akli. Vēlāk gan sākuši drusku redzēt, bet dzīvē viņiem nebijis nekādas laimes: nedz augusi labība, nedz izdevušies lopi, tā ka pa 3 gadi viņiem bijis jāiznīkst. Tālāk stāsta arī, ka viņi neesot neviens pats gultā miruši. Pēc tiem ienācis kāds patukšs kalpu vīrs, kuŗš bijis saiešanu mīlētājs, un iedzīvojies pa 3 gadi»²⁵⁵).

Šis nostāsts jeb teika ar savu pastāvēšanu vien jau rāda, ka Krekstiņš bijis iespaidīga persona un sabiedrībā viņam bijušas dziļas saknes. Vecais Balodis ir bijis nevien iespaidīga personība, bet arī cīņas cilvēks. To liecina viņa turpmākā izturēšanās brāļu draudzes saiešanas kambaŗa lietā. Saiešanas kopēji un priekšnieki nolemj celt jaunu kambaŗi. Bet Lielās muižas īpašnieks ne par ko nedod vairs vietas uz savas zemes. Sākas ilga tiesāšanās, līdz beidzot iznāk spriedums, ka muižniekam zeme jānodod, ko tad viņš arī izpilda.

Šis tiesāšanās fakts ļoti raksturīgs. Nav sacīts, ka Balodis tiesājies, bet tā kā viņš Madlienas hernhūtiešu sabiedrībā ieņēma, spriežot pēc teikas un citiem faktiem, redzamāko vietu, tad, neapšaubāmi, ka tiesāšanās gaita notikusi arī ar Baloŗa piekrišanu un līdzdalību.

²⁵⁵) Kaudzītes Matīšs. Braŗu draudŗe Wisŗemē. Miŗgā, 1878. g. 84. l. p.

Pazaudējis juridiski cīņu, muižnieks turpina viņu ekonomiski. Bija jāgādā koki un attiecīgie līdzekļi. Balodis uzaicina saiešanu mīlētājus ziedot vajadzīgo naudu, un tie arī samet 60 rubļu. Atliek nopirkt baļkus. Bet apkārtējās muižas viņiem tos nepārdod, un ja kur kādā vietā sarunā, tad tur pēcāk tomēr vairs nedod. Acīm redzot, vesela sazvērestība pret Baloža pasākumu. Beidzot hernhūtiēšiem tomēr izdodas kādā vietā, Bērzu muižā, 16 verstis tālu, dabūt baļkus, un tad tur arī viņi nopērk, visā drīzumā izcērt un saved. Saiešanas namu uz ceļ Kapukalnā 1842. gadā, pie Madlienas kapsētas, vientulīgā vietā.

Andrējam Balodim bija divi dēli: vecākais Jānis, māju mantinieks, kas nomira, un jaunākais Dāvids, kas tad palika par māju mantinieku. Bet pēc tēva nāves māju dēļ izcēlās strīds starp Dāvidu un muižas valdi, kas pēc minētās baznīcas chronikas ziņām, beidzās ar to, ka Dāvids pazaudēja mantojumu. Pēc tam viņš 1840. g. pāriet uz Rīgu dzīvot, kur Pēterpils priekšpilsētā nopērk nelielu namu ²⁵⁶⁾.

Ja nu Andrējs Balodis miris pirms 1840. gada, tad saiešanas mājas celšanu viņš nedabūja vairs pieredzēt. Viņa darbu nu turpināja dēls Dāvids, kamēr nebija spiests aiziet.

Raksturīga ir nevien Andrēja Baloža cīņas, ciešanu un panākumu pilnā dzīve, bet arī viņa kaps.

Viņam un viņa piederīgiem, kā Kaudzītes Matīss liecina, Madlienas kapsētā uzcelts kopējs mākslīgi darināts piemineklis, uz kuŗa starp citiem uzrakstiem latīņu valodā esot lasāms šāds teiciens:

«Dzīvība bij īsa un zemīga, bet piedzīvojumos baudīja naidu» ²⁵⁷⁾.

Šis naid, protams, bija tikai muižnieku un luterāņu mācītāju aprindās, kas šādus patstāvīgus garus, kā Baloži, neieredzēja. Tauta, turpretī, viņus mīlēja. Beidzot jāpiezīmē vēl, ka Balodis bija tiešām intelligents vīrs. Mēs redzējam, ka viņa preti-

²⁵⁶⁾ P. Kalniņš. Cit. raksts. 451. l. p.

²⁵⁷⁾ Cit. gr. 84. l. p.

nieki to pat atzīst, piem. Madlienas mācītājs (Harless, 69). Balodis pratis nevien lasīt un rakstīt, bet arī rēķināt, kas tanis laikos bija jau ļoti daudz. Viņš iemācīja arī savus dēlus lasīt, rakstīt, rēķināt, tā dodams tiem rokā kultūrelas cīņas ieročus²⁵⁸).

2. Dāvida Baloža bērnība un jaunība. Kā vecais Balodis bija cilvēks ar gaišu galvu, raksturu, cīņas spējām un aktivitāti, tāpat viņa dēls Dāvids, kas tēva darbu turpināja, tikai plašākā mērogā, iegūdams neatņemamu vietu nevien mūsu intelligences vēsturē, bet mūsu vēsturē vispār.

Dāvids dzimis 1804. gadā. Zīmīgs gads. Šajā gadā iznāca zemnieku likumi — pirmie, kas pa visiem garajiem verdzības gadu simteņiem kaut cik piespieda vergu turētājus, muižniekus, juridiski un ekonomiski piekāpties nejēdzīgi ekspluatējamu latviešu labā. Kad Dāvida tēvs nodibināja savās mājās hernhūtiešu saiešanas kambari (1828.), tad Dāvids bija 23 gadi vecs, tā tad jau pilnīgs jauneklis.

Par nožēlošanu, mēs par Dāvida bērnību un jaunību vairāk nekā nezinām. Kādus iespaidus un kādas īpašības Dāvids mantoja no savas mātes? Nekas nav zināms. Pat nezinām viņa mātes vārdu. Kādas īpašības un kādus iespaidus zēns un jauneklis saņēma no tēva, to liecina viņa vēlākā darbība un cīņa, hernhūtiskā pārliecība.

No apkārtnes Dāvids varēja mantot tikai naidu pret muižniekiem un luterāņu mācītājiem. Mēs zinām no savas bērnības, ka tēvu un vectēvu nostāsti par pārestībām, ko viņiem un tautai darijuši muižnieki un viņu rokas puīši, modināja dvēselē dziļu sašutumu un naidu. Tādas pat jūtas nešaubāmi modās arī Dāvida dvēselē, dzirdot un, droši vien, arī redzot, kā dzimtkungs spīdzināja viņa tēvu un citus laudis, kā mācītāji apkaņoja hernhūtisma centienus.

Vēl drusciņ psiholoģijas! Vācieši, kā zinām, latviešus dzimtbūšanas laikā neieskatīja nemaz par cilvēkiem, bet par vergiem ar iedzimtu verdzības ģeniju, klaušu laikos viņi tos sauca par lopiem.

²⁵⁸) Straumīte. Cit. gr. 71. l. p.

«Lops» — tas bija vāciešiem mīlākais vārds, ar
kuŗu viņi godāja vienkārŗu latvieti uz katra soļa»,
saka Indriķis Straumīte²⁵⁹). «Viņi izlietoja visus spē-
kus, lai piesietu ŗo vārdu latvietim, lai latvietis viņu
pats sev piesavinātu, kā savu īpaŗu vārdu. Lops —
dzenamais darba spēks, citādi: cilvēks, kurā
vairs nav palicis cilvēka. Lai viņŗ aiz-
mirstu ij paŗu radītāju un viņa prātu, kad tik viņus,
vācieŗus, atzītu par debess un zemes valdiniekiem.
**Muiŗnieki novārdzināja latvieŗa miesu, garīrdznieki
novārdzināja viņa dvēseli.»**

Un pie tāda ieskata turējās cilvēki, kas bija bau-
dījuŗi vai nu augstāko izglītību Rietumeiropas uni-
versitātēs un kultūras centros, vai Tērbatas univer-
sitātē, izmantodami arī vācu, angļu, franču literā-
tūru, un ieskatīja sevi par kultūras augstāko ziedu!
Ja nu ŗie cilvēki latvietī redzēja tikai vergu un lopu,
turēdami pat savus suņus, zirgus un govīs augstā-
kus un vērtīgākus par viņiem, tad te, nēmot vērā, ka
neizglītību vācieŗiem nevarēja pārmest, var būt
tikai divi slēdzieni: 1) viņu vara tos bija padarījusi
pilnīgi aklus, tā ka tie ārpus savām nepiesātināmām
eksploatātoriskām interesēm nekā cita vairs nēre-
dzēja un negribēja redzēt un 2) tie ļāva pilnu vaļu
nevien savām ŗķiras interesēm, bet arī visam zvē-
ram, kas mīt cilvēkā, neaprobeŗotu vaļu, un gāzās
latvieŗiem virsū ar tādu bezkaunību un cinismu, kādu
nekāda fantazija nevarētu iedomāties, ja to neaplie-
cinātu neapstrīdami fakti.

Un kur kaut cik latvieŗos ir parādījies kāds gai-
ŗāks gaŗsmas stars, kāda gara vai rakstura patstāvī-
bas dzirkstele, tur vācu kungi, «zemes kungi», kā
viņi vēl okupācijas laikā (1918.) lepojās, uzbudinā-
jās tik tālu, ka zaudēja katru līdzsvaru un lamājās
pavisam nekultūrelā kārtā. Tā piem. ŗis pats ŗķie-
tāmi objektīvais un nosvērtais doktors un 40. gadu
relīģiskās kustības vēsturnieks fon Harless zaudē
visu savu zinātnisko cieņu un pozu, tiklīdz nākas
runāt par latvieŗu centieniem, kas nenotiek pēc

²⁵⁹) Straumīte. Cit. gr. 7. l. p. Pastrīpojumi mani. A. B.

vergu turētāju un viņu kalpu programmas. Tā piem. Dāvida Baloža reliģisko novirzīšanos uz pareizticības pusi, par ko plašāk runāsim turpmāk, Harless nosāuc par «riebīgu veikalu»²⁶⁰), latviešu zemnieku bērņus, kuŗus pagasta tiesām bija uzdots izmeklēt, lai nodotu izglītoties garīgā seminārā, viņš devē par «subjektiem»²⁶¹) un mūsu ģeniālo jaunas kultūras ceļa lauzēju Kr. Valdemāru ne vairāk, ne mazāk kā par «īstu krāpnieku un projektu taisītāju» (ein reiner Schwindler und Projektenmacher)²⁶²).

Turpretī par Baloža bendētāju un nevainīgas sieviņas noslepkavotāju dzimtkungu šim augsti mācītājam doktoram nav neviena nosodoša vārda.

Tādu piemēru varētu atzīmēt ļoti daudz no vācu aprindām uz visas sociālās līnijas, sākot ar muižniecību un beidzot ar viņas ideologiem un kalpiem — vēsturniekiem, ekonomistiem, garīdzniekiem u. c. Šo faktu loģika ir viena: šie vīri jūt un izrāda pret latviešiem nevaldāmu naidu, tiklīdz latvieši kaut cik pieskaŗas viņu interesēm.

Bet nu jautājums: ko tad vajadzēja latviešiem sajūst pret saviem zvēriskajiem verdzinātājiem un gluži necilvecīgajiem vācu ekspluatātoriem? Pateicību? Milestību? Vācieši maldījās, iedomādamies, ka latvietis, kas viņu uztvērumā bija vergs un lops, varbūt, nejūt it nekā. Gluži otrādi: tautai, kuŗu gadu simteņiem verdzināja, bezkaunīgi un ciniski mocīdami turklāt, bija ļoti smalki izkopta taisnības apziņa, jo uz katra soļa viņai tika nodarīta netaisnība, kājām mītas elementārākās brīvības jūtas, jo katrs runģas sitiens pa kamiešiem un katra lieka klaušu nasta atgādināja viņas nebrīvību. Šī tauta nevarēja citu neko just pret saviem apspiedējiem, ka vienīgi naidu.

Un tādu naidu dvēsēlē jau bērņībā un jaunībā no savas apkārtnes nešaubāmi mantoja arī Dāvids Balodis.

²⁶⁰) Harless. Cit. gr. 79. l. p.

²⁶¹) Turpat, 42. l. p.

²⁶²) Turpat, 133. l. p. piezīme.

Zēns un jauneklis būdams, Dāvids dabūja visā pilnībā arī pie savas miesas izjust muižniecības ekspluatātoriskā nezvēra nagus: kā kļaušu cilvēkam viņam neizbēgami bija jāiet kļaušu gaitās, jo no tām neviens netika atsvabināts.

Tas tad arī ir viss, ko vispārējās līnijās varam teikt par Dāvida bērnības un jaunības gadiem. Maz, bet tomēr ļoti daudz. Neaizmirsīsim to, ka zemnieku ģimenēs ir vecs ieradums pārrunāt visus darba gaitas un likteņa pieredzējumus, gan labus, gan ļaunus. Tā jaunā Dāvida psihe varēja reģistrēt sevī kļaušu dzīves notikumus gan no paša pieredzējumiem, gan arī pēc ģimenes un darba biedru nostāstiem.

Ar kādu sirdi tad nu Dāvids varēja klausīties, ka Madlienas baznīckungs baznīcā aizlūdza Dievu par dzimtkungiem un reizē ar to arī par Dāvida tēva spīdzinātāju, bendētāju un par nevainīgas sieviņas noslepkavotāju nosprāgušas govus dēļ!

Te jau nu parāk skaidri, rokām taustami, vārda tiešā nozīmē dū r ā s a c ī s luterāņu baznīckungu liekulība attiecībā uz latviešiem un solidaritāte ar muižniekiem, kuŗi aiz kultūras nesēju maskas paslēpa savūs verdzināto, mocīto, noslepkavoto latviešu asinīs samirkušos nezvēra nagus un savas noziedzīgās dvēseles nereti aizklāja ar humānisma etiķeti.

3. D. Balodis, kā hernhūtiešu darbinieks un vadonis uz laukiem. (1828.—40.) Laika posms no tā laika, kad nodibinājās Madlienā hernhūtiešu saiešana Krekstiņu mājā, līdz tam, kad Dāvids Balodis bija spiests pāriet uz Rīgu dzīvot, aptver 12 gadu. Balodis šajā laikā, kā mēdz teikt, ir pašos labākajos gados: 23.—36. g. vecs. Par viņā nodarbošanos ārpus zemnieku kļaušām zinām tikdaudz, ka viņš bijis hernhūtiešu vadītājs un 3 gadi arī pagasta vecākais.

Visai interesantus faktus par D. Baloža darbību šajā laikā uzglabājis Indriķis Straumīte.

Straumīte tēlo šādu drāmatisku ainu:

«Tās draudzes mācītājs, kurā Balodis dzīvoja, bija karsts cilvēks un nikns hernhūtiešu ienaidnieks. Redzēdams, ka viņa kanceles sprediķi nedara nekāda iespaida klausītājos, viņš vienreiz, pēc dievkalpošanas baznīcā, pats atskrēja lūgšanas namā un sāka izgāzt savas dusmas. Viņu apturēja un ļoti mierīgi aizrādīja, ka šie nepienākas strīdēties, tāpēc ka daudz ļaužu, un ielūdza viņu istabā. Tiklīdz mācītājs pārkāpa sliekšni, sāka kājām sist pie zemes un kliegt; bet viņu atkal palūdza būt mierīgākam un lēnākam un piemetināja: «Bez trokšņa, bez dusmām jūs varat runāt visu; mēs visu izklausīsimies un dosim atbildi. — Iesākās sacikste.

Mācītājs: «Kā jūs iedrošinājaties sprediķot? Kas jums deva uz to tiesību?»

Balodis: «Tāpat, kā i jūs; tas pats, kas i jums. Parādiet, kur ir sacīts, ka jums ir tiesība, bet mums aizliegts — šie jums Bībele.»

M.: «Kas jūs ir izvēlējis un iecēlis šai amatā?»

B.: «Tie paši, kas jūs. Jūs esat izvēlēti, i mūs viņi ir izvēlējuši sev par mācītājiem un jums par palīgiem.»

M.: «Man tādi palīgi nav vajadzīgi, nemaz nav vajadzīgi; vai tad es pats nesprediķoju?»

B.: «Ja jums nav vajadzīgi, tad viņiem ir vajadzīgi. Paskataties, cik ļaužu! Iekam mūs nebija, cik reizes gadījās, ka baznīca bija tukša, bet krogi bija pilni! Paskataties tagad: viņi mums paklause mīļāk nekā jums. Jūs aicinājāt baznīcā, klieudzāt, lamājāt, lādējāt, un laudis tomēr nenāca; bet tagad, atnāk i šurp uz rīta dievkalpošanu, i baznīcā pasēd, i atkal sanāk šie uz dievkalpošanu. Tas nozīmē: mēs esam vajadzīgi, ja ne jums, tad viņiem. Jūs sprediķojat, tas tiesa, bet ļoti reti, un pa lielākai daļai mūs lādat; par ko tad?»

M.: «Kāpēc jūs nepaliekat baznīcā? Tur jūs varētu i mācīt.»

B.: «Ja jūs i no šejienes dzenat mūs arā, vai tad jūs ciestu mūs baznīcā?»

M.: «Jūsu sapulces ir netikļu sapulces!»

B.: «Runājiet, mācītāja kungs, bet runājiet apdomīgi! Jau sen mēs dzirdam apvainojumus, ka mēs esot netikļi, dzirdam no tiem, kas paši ieslikuši netiklībā un kuņus apvaino viņu pašu darbi. To pašu apvainojumu mēs esam dzirdējuši i no jums no kanceles, un to mēs novērojam arī no tam, ka jūs bijāt lielās dusmās. Tagad mēs stāvam vaigs pret vaigu un runājam no mutēs mutē; ierādiēt nu vainīgos, nosauciet viņus pie vārdiem un uzvārdiem un piediediet pret viņiem pierādījumus. Sakat mums: cik jums ir nācies nokristīt ārlaulības bērnu, piedzīvotu no mums un tiem, kas apmeklē mūsu sapulces? Jūs to nesacīsiet. Mēs pildam baznīcas ļaudīm, bet jūs tos dzenat ārā. Pie mums pieaugušie un bērni mācās atzīt Dievu, lasīt un dziedāt, bet baznīcās to aizmirst i tas, kas mācēja. Kā bērni labāk māc lasīt: vai to bērni, kuņi mūs lamā, vai to, kas še sanāk? Bet jūs — mēs to labi zinām: jūs ļaudis uz mums sakaitinat, aplādat un nozvērīnat šurp nenākt, saceļat pret mums tos jaunos ļaudis, kuņus jūs māciet savā mācībā, citu starpā sarīdat pret mums vecākiem mūsu pašu bērnus! Tas jums ir grēks, liels grēks! Jūs merdējat ticību, un par to, ka mēs viņu dzīvinam, jūs vaijājat mūs kā Zauls.»

Strids vēl ilgi vilkās; beigās mācītājs izskrēja, aizsīsdams sev pakaļ durvis; bet nevarēja Balodīm piedot viņa uzvaru, un par to Balodīm bija dārgi jāsamaksā.

Tas gan tūlīt nenotika. Ilgu laiku mācītāja apsūdzesanas un žēlošanās tās muižas īpašniekam palika bez nekādiem panākumiem. Muižnieks ieskaitīja Baložus kā strādīgus, gudrus un dievbijīgus zemniekus un tādēļ viņus neaizskāra»²⁶³).

Mēs jau tikām atzīmējuši, ka hernhūtieši gatavoja muižniekiem padevīgus un krietnus strādniekus. Baloži ir vēl viens piemērs, ka hernhūtisms, kā mācība, novirziens luterticībā, muižniekiem bij ciešams un pat vēlamš. Tikai kad herhūtieši neapmierinājās ar iekšējā cilvēka labošanu vien, bet centās

²⁶³) Straumite. Cit. gr. 69. —71. l. p.

labot arī ārējos apstākļus, tad labajām attiecībām ar muižniekiem bija beigas. Un tādu gadījumu piedzīvoja arī Dāvids Balodis.

Balodis, vēl samērā jauns, tika ievēlēts par pagasta vecāko. Indr. Straumīte apzīmē toreizējā pagasta vecākā uzdevumus šādi: modrīgi pielūkot, ka sabiedrības naudas lāde kārtībā; uzņemt, uz vietas izmeklēt un izšķirt sūdzības un strīdījumus, bet ko nevar izšķirt, to nodot pagasta tiesai; bet pats galvenais — uzraudzīt pagasta labības magazīnu, pavasarī izdot no tās labību maizei un sēklai kuņam katram saimniekam, kam labības trūkums vai kas tās lūdzas, bet rudenī katru aizdevumu piedzīt un uzņemt magazīnā atpakaļ.

Baloža priekšteči šajā amatā bija atļāvuši visādus viltojumus un netaisnības. Balodis tā negribēja. Aizdevumus parasti pierakstīja skrīveris. Tāpat tagad. Bet neatkarīgi no skrīvera grāmatvešanas, aizdevumus atzīmēja arī Balodis pats sev. Tur viņam palīdz arī brālis Jānis, kas bija par pagasta tiesas priekšsēdētāju. Piedzenot rudenī aizdevumus, Balodis varēja stingri kontrolēt. Labību aizņemušies bija arī pagasta tiesas piesēdētāji. Kad visi aizņēmēji savu parādu atdevuši, tiesas piesēdētāji to negrib darīt. Beidzot, šie atteicās labību atdot, pamudinādami arī Balodi aizņemties un neatdot, jo viņi zinot, kā to izdarīt, tas nenotiekot pirmo reizi, tad Balodis viņiem atbild: «Un jūs, manis labi nepazidami, tādā kārtā taisni dodiet padomu pieslieties zagļu bandai? Jūs gribiet, lai i es apzogu savus nabaga brāļus? Cik es saprotu, tādi zagļi ir bīstamāki par nakts zagļiem. Viņiem pat nevag i slēdzamos lauzt, tāpēc ka viņiem ir uzticētas atslēgas, tiklab no magazīnas, kā i no pagasta lādes! Bet velti jūs pūlaties, es ne no tiem pagasta vecākiem un magazīnas vīriem, par kuriem jau sen iet nejauka paruna. Ja kāds latvietim vaicā: «Vai pie jums ir zagļi?» tad viņš bez sevišķas apdomāšanās atbild: «Nē, pie mums visi zagļi ir iecelti pagasta amatos, izvēlēti par vecākiem un tiesas vīriem. — Laiks tam darīt galu. Es pavēlu un prasu pēdīgo reizi; ka ne

vēlāk par rītdienu visa jums no magazīnas palienētā labība tiktu atbērtā.»

Tiesas vīri prasījumu izpilda. Bet šāda veco tiesas vīru apkaunošana nu nebij pa prātam ne mācītājam, ne muižkungam. Pēc nokalpotiem trim gadiem Balodi amatā vairs neievēl. Viņa pretinieki ar to vien neapmierinās. Muižkungs, rikodamies muižnieka vārdā un saziņā ar mācītāju, izliek Balodi no mājām. Balodis nu aiziet uz Rīgu ²⁶⁴).

Tā tad, te, tiklīdz hernhūtietis ķērās tikai mazliet pie pastāvošās muižas valdišanas sistēmas pārkaršošanas, ne pavisam nelīdzēja vairs cītīga un centīga latvieša iekšējās īpašības: viņš bija nederīgs.

Te ir spilgts piemērs ar principiālu raksturu. Mācītāji, kā zināms, visu savu latviešiem domāto un sniegto ideoloģiju balsta uz iekšējo cilvēku. Hernhūtieši šo ideālu izveda dzīvē: bija dievbijīgi, sātīgi, centīgi, strādīgi, pazemīgi, paklausīgi, palicēji savā kārtā — un tomēr tie nederēja, tiklīdz nāca sadursmē ar muižas interesēm. Hernhūtieši, paši neapzinādamies un negribēdami, izved latviešu iekšējo labošanos līdz galīgai konsekvencei, it kā gribēdami pierādīt šīs mācības pareizību, bet — saduroties ar muižas privilēģijām, viņu pūles un sadzimumi izrādījās tikai ziepju burbulis. Reizē ar to te skaidri redzām savas kārtas teorijas sabrukumu, jo patriarchālā nacionālisma ideologi balstīja visu savu teoriju uz — iekšējo cilvēku.

4. Dāvids Balodis Rīgā (1840.—1845.). Dāvids Balodis Rīgā nodzīvoja ap 6 gadi. Ar ko viņš nodarbojās? Pēc Laudonas pareizticīgo baznīcas chronikas ziņām, viņš nopircis Rīgā nelielu namu, Pēterburgas priekšpilsētā. Pēc kāda cita avota, Balodis bijis galdnieks ²⁶⁵). Tie tad nu būtu viņa materiālās dzīves pamati. Savu brīvo laiku Balodis izlietoja garīgam darbam.

²⁶⁴) Straumīte. Cit. gr. 71.—73. l. p.

²⁶⁵) (Buchholtz). Fünfzig Jahre Russischer Verwaltung in den Baltischen Provinzen. Leipzig, 1883. 90. l. p.

Te viņš mēģināja turpināt Madlienā pasākto un iemīloto darbu: hernhūtiešu organizēšanu un viņu draudzes apkopšanu.

Par Baloža hernhūtisko darbību Rīgā atrodam Straumītes grāmatā šādas ziņas:

«Pilsētas latvieši ļoti priecājās par sava slavenā sprediķotāja atnākšanu. Uz viņu neskaitāmiem, neatkāpiem lūgumiem Dāvidam Balodim vajadzēja, lai cik tas maksātu, atklāt hernhūtiešu lūgšanas namu netālu no pareizticīgo Dievmātes patvēruma baznīcas, Pēterburgas priekšpilsētā.

Salasīja naudu, noīrēja namu, iekārtoja visu, kā pieklājās, un D. Balodis atklāja savu hernhūtiešu kanceli. Daudz un ilgi viņš cīkstījās ar pilsētas mācītājiem: bet par viņa galveno, nāvīgo ienaidnieku bija Jāņa baznīcas mācītājs Treijs — pazīstamās latviešu avīzes «Latviešu Draugs» redaktors un izdevējs.

Pēc kādiem mācītājam Treijam neizdevīgiem strīdiņiem ar herhūtiešiem, viņam zuda visa cerība uzvarēt hernhūtiešus vārdiem; tad viņš ķērās pie tā līdzekļa, kuŗu tādos gadījumos parasts izlietot, t. i. pie melu sūdzības. Viņš lika priekšā policijai, ka hernhūtiešu sapulces uzmusinot latviešus uz dumpi, un to pierunāja aizzieģelēt to lūgšanas namu, kuŗu viņi Rīgā nesen bija atklājuši.

Kad Balodis un viņa piekritēji dabūja to zināt, tad viņi sapulcējās uz padomi, pārrunāja, apsprieda savu stāvokli un nolēma, ka viņiem vairs nekā cits nepaliekot, ka visiem pāriet krievu ticībā. Tomēr Balodim gribējās vēl reiz parunāt ar savu vaijātāju; viņš paņēma Bībeli padusē un aizgāja pie mācītāja Treija izzināt cēloni, kāpēc viņš aizzieģelējis lūgšanas namu.

Vārdu karš starp viņiem vilkās ilgi. Dāvids Balodis pa pirkstiem saskaitīja visus apvainošanas punktus pret luterāņu garīdzniekiem; viņš aizrādīja uz bezticību, nebēdību, kūtrību, peļņas un mantas iegūšanu spaidu ceļā, kā pašā Treija, tā i citu mācītāju augstprātību un nepietiekamību; pēc tam Bī-

belē uzšķīra un izlasīja pravieša Ecekiela 34. nodaļu, aizvāza grāmatu un sacīja: «Debess un zeme zudīs, bet nenozudīs neviens vārds, neviens raksta galiņš iz šīs grāmatas. Jūs neficat, ka no manis izlasītais spriedums ir rakstīts priekš jums? Neredzams Dieva pirksts jau uzzīmē tos likteņa vārdus: «Skaitīts, svērts, dalīts,» bet jūs vēl smejaties! Es nespēju jūs pārliecināt, bet drīz pati lieta parādīs, vai attiecas uz jums pravieša vārdi par nebēdīgiem ganiem, kuri gana ne viņiem uzticētās avis, bet sevi pašus.»

Saprotama lieta, ka pēc tādas tik stingras un izšķirošas sarunas, nevarēja vairs būt vietas mieram.

No Treija dzīvokļa Dāvids Balodis aizgāja taisni pie augstīsvētītā Filareta, Rīgas biskapa, izstāstīja viņam, lai gan i lauzītā krievu valodā, kā savu personīgu, tā i vispārīgu lietu, un izteica un apliecināja sevī pašā un savu brāļu stipro vēlēšanos un cieto apņemšanos piebiedroties pie pareizticīgas draudzes. Tādā ceļā Dāvids Balodis piebiedrojās pie pareizticīgās draudzes»²⁶⁶⁾.

Tā tad zināmu laiku Balodis Rīgā dzīvojis un darbojies kā hernhūtietis un pēc tam kā pareizticīgais.

Baloža hernhūtiskā darbība aizņem 1840., 1841., 1842., 1843. un pa daļai 1844. gadus, jo Harless aplicina, ka Balodis 1840. g. vada hernhūtiešu sapulci Rīgā²⁶⁷⁾ un Buchholcs — ka 1844. g. pēdējā pusē viņš vēl nav pārtraucis sakarus ar Treiju, kā to pierāda viņa piedalīšanās Treija rīkotajās reliģiskajās sapulcēs, nodibinātās augustā 1844. g., un solu dāvināšana šo sapulču vajadzībām²⁶⁸⁾.

Bet kādēļ Balodis piedalījies Treija rīkotās reliģiskās sapulcēs? Treijs taču zināja, ka Balodis ir hernhūtietis un bija viņu apkarojis, izgādājis viņa nodibinātās saiešanas vietas slēgšanu! Tāpat Balodis, kā tas redzams no Straumītes atzīmētajiem

²⁶⁶⁾ Straumīte. Cit. gr. 76., 77. l. p. Pastrīpojumi mani.
A. B.

²⁶⁷⁾ Cit. gr. 73. l. p.

²⁶⁸⁾ Cit. gr. 92. l. p.

faktiem, ieskatījis Treiju par niknu pretinieku, ap-
liecinādams vēl šīs naidīgās attiecības zīmīgā tei-
cienā: «Madaliņas mācītājs N. iesāka mani dzīt pa-
reizticībā, un mācītājs Treijs pabeidza»²⁶⁹).

Te nu ir kāda grūti izprotama švītra Baloža
darbībā un attiecībās ar Treiju. Cik redzams no
Buchholca klajā laistiem evaņģeliski luteriskās kon-
sistorijas, sūdžibu un izmeklēšanas materiāliem, tad
Baloža darbība latviešu pareizticīgo draudzes orga-
nizēšanā sākusies jau 1844. g. martā²⁷⁰). Bet tajā
pašā gadā viņš piedalās Treija reliģiskās sapulcēs,
kuras tas teicas nodibinājis apmēram augustā!²⁷¹).
Te nu ir trīs iespējas: vienkārt, vai nu Treijs nezi-
na, ka Balodis pārgājis pareizticībā, vai, otrkārt,
viņš būs bijis tajā pārliecībā, ka Balodis pēc hernhū-
tiešu saiešanas kambaŗa slēgšanas, varbūt, labojies;
Balodis, turpretī, kā liekas, būs gribējis šīs Treija re-
liģiskās sapulces izlietot saviem organizatoriskiem
nolūkiem. Tas izskan arī no Treija liecības šajā
lietā: Kārlis Ernsts un Dāvids Balodis, tā tad abi
bijušie galvenie Rīgas hernhūtiešu vadoni, esot drīz
vien izrādījušies par augstākā mērā aizdomīgiem,
pārkāpuši viņa, virsmācītāja, uzstādītos noteikumus,
jo sapulču telpās sapulces turējuši ārpus noteiktā
laika, nodarbojušies ar lietām, kuŗām šīs telpas nebī-
jušas nolemtas, pie ieejas vākuši naudu.

Acīmredzot, Balodis izmantojis Treija reliģi-
skās sapulces vietu saviem nolūkiem. Kādiem?
Tas nav zināms, bet, zinot, Baloža reliģijas maiņu,
nav grūti iedomāties: viņš te gatavoja latviešiem
ceļu cauri hernhūtismam uz pareizticību.

Bet iekams pārejam uz Baloža jauno darba
lauku, lai pametam acis vēl uz viņa hernhūtisko
darbību.

Straumītes sniegtais raksturojums papildināms
vēl no citiem avotiem.

Pēc Harleses ziņām, Rīgā starp latviešiem, kas
tur ap 1840. gadu ieradušies sava amata gaitās un

²⁶⁹) Straumīte Cit. gr. 79. l. p.

²⁷⁰) Cit. gr. 83.—90. l. p.

²⁷¹) Buchholtz. Cit. gr. 92. l. p.

nodarbojušies arī kā fabrikas strādnieki, bijuši daudzi hernhūtieši. Kāds hernhūtiešu diakons, Neimanis, sākumā vadījis viņu sapulces. Bet hernhūtieši bijuši ar šo vadoni nemierā. Neimanis, savukārt, dēvējis viņus par «augstprātīgiem ļaudīm». Nebūdami apmierināti ar Neimani, hernhūtieši griezās pie Rīgas luteru mācītāja Širrena ar lūgumu atļaut viņiem ierīkot skolu. Širrens to neatļauj.

Virsmācītājs Treijs, latviešu mācītājs Jāņa baznīcā, ierīko trijās vietās lūgšanu sapulces svētdienās, bībeles stundas, kuŗas vada vai nu pats vai liek kādam kandidātam vadīt. Bet drīz viņš dabū zināt, ka vienā no šīm vietām ļaudis salasās bez viņa ziņas, un tur notiek kas cits priekšdziedātāja Baloža vadībā. Treijs ar policijas palīdzību izgādā šo sapulču aizliegumu. Bet Balodis bija dabūjis piekritējus starp bijušiem zaldātiem, starp kuŗiem bija arī balbieris Kārlis Ernsts. Liekas, viņu pamudināts, Balodis griezies pie pareizticīgo bīskapa Irinarcha pēc palīdzības. Bīskaps atļauj hernhūtiešiem noturēt sapulces Pokrovas pareizticīgo draudzes kapsētas baznīcā, pēc tam, kad pareizticīgo dievkalpošana beigusies.

Tā tas iet apmēram gadu. Tad luterāņi pret Balodi ceļ sūdzību, kuŗas sekas ir alternatīva, izvēlēties vai nu pilnīgu pāreju pareizticībā vai atgriešanos «savā agrākā nelevērojamībā», kā Harless izsakās. Balodis izvēlēties pirmo ceļu: pāreju pareizticībā. Drīz pēc tam Balodis, Ernsts un kāds skaits citu saiešanas locekļu pārgājuši pareizticībā, kas noticis 1845. g. februāŗa beigās vai marta sākumā²⁷²).

Harlesa tēlotie notikumi Rīgas hernhūtiešu un Baloža Rīgas dzīvē pāris vietās nesaīetas ar īstenību. Tā Harless raksta, ka Treijs izgādājis aizliegumu Balodim noturēt sapulces viņa, Treija, bībeles stundu telpās, un pēc tam Balodis izlūdzis no bīskapa Irinarcha atļauju noturēt hernhūtiskus dievkalpojumus pareizticīgo kapsētas baznīcā. Bet Treijs, kā zinām, savas bībeles stundas nodibinājis 1844. g.

²⁷²) Cit. gr. 73.—75. l. p.

apm. augusta mēnesī, turpretī Irinarchs, kā Harless pats konstatē, jau 1841. g. aizcelts no Rīgas uz Iekš-krieviju, un viņa vietā iecelts bīskaps Filarets²⁷³). Šo pārceļšanas faktu minētājā gadā aplicina arī Buchholcs, piezīmēdams vēl, ka tas noticis 1841. g. oktobra sākumā. Tā tad atļauju noturēt hernhūtiešu sapulces pareizticīgo baznīcā Balodis, pēc tam, kad 1844. g. viņam bija aizliegts hernhūtiešu sapulces noturēt Treija bībeles stundu telpās, varēja dabūt ne no Irinarcha, kas jau vairāk kā 3 gadi bija projām, bet no Filareta.

Vēl otrs fakts Harlesa grāmatā šajā sakarā nepareizs: dabūjis no Irinarcha atļauju noturēt hernhūtiešu sapulces pareizticīgo baznīcā, Balodis tā strādājis vienu gadu un bijis spiests pāriet pareizticībā, ko izdarījis drīz: 1845. g. sākumā. Tā tad, ja viņš būtu no Irinarcha dabūjis atļauju, kas varēja notikt līdz 1841. g. oktobrim, tad darbošanās laika beigās iekrita 1842. g. oktobrī, pie kam viņš drīz pieņēmis pareizticību. Tomēr 1842. g. oktobris un 1845. sākums nebūt nav drīz, bet ir vairāk kā 2 gadi! Un ka vārds drīz ir ņemams viņa istā nozīmē, to redzam no Straumītes raksturojuma: ka Balodis, pēc strīdus ar Treiju, tūlī no Treija dzīvokļa devies pie Filareta un pārgājis pareizticībā²⁷⁴).

Tamdēļ iznāk, ka Balodis griezies pie pareizticīgā bīskapa pēc palīdzības ne savas Rīgas darbības sākuma, bet beigu daļā, kas arī citādi saskan ar Buchholca publicētiem materiāliem, kuŗi Harlesam vai nu nebija pieejami vai arī viņš tos nav pietiekoši korekti izmantojis²⁷⁵).

Tā tad Baloža darbības gaita hernhūtisma laukā Rīgā notēlojas šādi:

1) 1840. g. Balodis ienāk Rīgā un vada hernhūtiešu sapulces (Harless), nodibinādams tiem saiešanas vietu (Straumīte).

²⁷³) Cit. gr. 38. l. p.

²⁷⁴) Cit. gr. 77. l. p.

²⁷⁵) Ka šis doktors vietām stipri korigējams, to liecina šāda vienkārša lieta. Savas grāmatas 38. l. p. viņš raksta, ka Irinarchs pārceļts no Rīgas 1841. gadā, bet 75. l. p. — ka tas pārceļts 1843. g.

2) 1840.—1843. g. Balodis strādā kā hernhūtiešu vadonis, cīnīdamies ar luterāņu mācītājiem (Straumīte) un sūdzībām no kādas iespaidīgas puses (Harless).

3) 1844. g. Balodis dabū atļauju noturēt hernhūtiešu dievkalpojumus Pokrova pareizticīgo baznīcā un no marta sākot organizē pareizticīgo latviešu draudzi, izmantodams tam nolūkam arī Treija bībeles stundas.

4) 1845. g. sākumā konflikts ar Treiju un sūdzība spiež Balodi izvēlēties: vai pāriet pareizticībā, vai palikt atpakaļ pie oficiālās luterāņu baznīcas; Balodis pāriet pareizticībā.

5. Baloža pāriešana pareizticībā un viņa darbība Rīgā. Baloža pāriešana pareizticībā ir notikums ar vēsturisku nozīmi, jo viņa priekšzīmei sekoja tūkstoši, radīdami vēsturiskus sarežģījumus, kas pieder pie ievērojamākiem šajā laikmetā. Bet iekams raksturojam šī gadījuma sekas, jāpakavējas tuvāk pie viņa motīviem.

Kas Balodi spieda pāriet pareizticībā? No iepriekšējā mēs jau zinām divi šādus motīvus. Vieni uzrāda Dr. Harless: iespaidīga sūdzība nostādījusi Balodi tādā stāvoklī, ka atliek izvēlēties, vai pāriet pareizticībā, vai atgriezties atpakaļ oficiālā luterānismā. Balodis izvēlējās pareizticību.

Otru motīvu atrodam formulētu paša Baloža vārdos: «Madaliņas mācītājs N. iesāka mani dzīt pareizticībā, un mācītājs Treijs pabeidza.» —

Abi šie motīvi ir vienādas dabas. Arī viņu loģika ir vienāda: hernhūtiešu vaijāšana. Kur meklēt glābiņu? Vaijātāji bija iespaidīgi ļaudis: garīdzniecība un muižniecība. Tie bija zemes saimnieki. Kā ar viņiem cīnīties? Hernhūtiešu latviešu vadoņiem nebija itin nekā, ko varētu pretī stādīt šim materiāli, sociāli un arī diplomātiski spēcīgām sociālām kārtām. Mazgruntniecība nebija patstāvīga, intelligenca bij vāja un zem garīdzniecības iespaids, proletariāts tumšs, neorganizēts, nospiests. Bez tam — zemē plosījās bads, kas visu tautu padarīja vēl nespēcīgāku.

No laukiem Balodis bija bijis spiests aiziet muižas un baznīcas spaidu dēļ. Rīgā viņš atkal sanāca sadursmē ar lutera baznīcas aprindām, kas viņa centieniem bija naidīgas. Atkal spaidi! Kur glābiņš? Viena iespēja tomēr pamirdzēja: valdība bija sākusī, krievināt vācu skolas, piem. Tērbatas augstskolu, Jelgavas ģimnaziju, izplatīt iedzīvotājos pareizticību. Tā tad visspēcīgai vācu politikai stājās pretī spēcīgā krievu valsts rusifikācijas politika. Te nu bija ceļš valā izmantot šo politiku latviešu labā. Latviešu labā? Jā. Vācieši taču iespaidoja krievu politiku savā labā, kamdēļ to lai nedarītu latvieši? Nebija taču mazums vācu ģenerāļu, ierēdņu, valsts vīru, un Vidzemē pat netrūka vācu muižnieku, kuri bija pārgājuši pareizticībā, ja viņu intereses to bija prasījušas.

Kādēļ pa šo ceļu neiet arī latviešiem? Tauta ar lielu pašāvību skatījās uz ķeizaru. Bija dzirdamas baumas, ka par pāriešanu ķeizara ticībā sagaidāmi arī kādi saimnieciski labumi. Badā mirstošo zemnieku prātus tas valdzināja. Tikt valā no vācu muižniekiem, valā no mācītājiem, kas iet ar muižniekiem roku rokā, tikt valā no pārmērīgajām klaušām un bada — lūk dziļākie cēloņi, kas pamudināja tautu tiekties uz pareizticības pusi. Un Balodis taču nāca no tautas, bija viens no cietušajiem, kas pazina latviešu toreizējo dzīvi sīki jo sīki. No posta, materiālā, sociālā, reliģiskā, bija jāklūst ārā, bet kā? Kādu mācību sludināt? Valdošais virziens visā dzīvē bija klerikālais. Laikraksti Balodim nebija pieejami, bez tam viņš bija vājš rakstu valodā. Vienīgā ideoloģijas forma, kas deva iespēju pulcināt un apgaismot ļaudis bija reliģija; tauta pie tās tad arī ķērās un pulcējās zem hernhūtiešu saiešanu namu jumtiem, bet tā kā hernhūtismu vaijāja, spaidīja, tad atlika valā tikai viens ceļš: pāreja pareizticībā.

Straumīte konstatē, piem., šādu zīmīgu faktu:

«Vienā draudzē, hernhūtieši, nevarēdami izciest mācītāja negēlīgo izturēšanos pret viņiem, sacīja viņam taisni acis: «Mēs visi pāriesim pareizticībā, ja jūs nemitēsaties bārties un lamāties.» Mā-

citājs uz to atbildēja: «Liela nelaime! pārejiet! i es pats pārkristīšos un nešaubos, ka jaunā baznīcas valde mani pametīs šē pat, jums par priesteri»²⁷⁶⁾).

Vēlākie notikumi pierādīja, ka tauta nepalika pie draudiem vien, bet masām pārgāja pareizticībā. Apmēram 100.000 luterāņu iedzīvotāju bij pārgājuši pareizticībā, t. i. viena astotā daļa no visiem Vidzemes latviešu un igauņu zemniekiem. Kā pie tik liela un spēcīga tautas masu ievīlnojuma liela, varbūt pat galvenā loma bijusi ekonomiskiem apstākļiem, to pierāda fakti. Tā ģenerālgubernātors Golovins 1845. g. 21. jūlijā nosūta bruģutiesām rakstu, kurā konstatē, ka viņam ienākušas ziņas par Valkas apriņķī dažās muižās izplātitām baumām, it kā pāreja pareizticībā būtu savienota ar materiāliem labumiem un liek priekšā izskaidrot, «lai zemnieki, pārejot pareizticībā, negaida nekādu atsvabināšanu no nodokļiem un klaušām, un ka tikai atkrīt nost tās nodevas, kas dodamas evaņģeliski-luteriskiem mācītājiem par viņu baznīcas darbības izpildīšanu»²⁷⁷⁾.

Kāds Harlesa uzticības vīrs, kurū viņš raksturo kā sava laika novērotāju, tā tad aculiecinieku, izteicis viņam šādu svarīgu atziņu: «Ja patiešām ar pāreju pareizticībā būtu bijuši saistīti vērtīgi labumi, tad pie luterāņu baznīcas būtu palikusi gan tikai kāda desmitā daļa»²⁷⁸⁾.

Varētu vēl atzīmēt virkni faktū par šīm ekonomiska rakstura baumām, bet pietiks ar šīm divām, no kurām pirmā oficiāli apliecina, ka tādas baumas pastāvējušas, un otra — norāda uz ekonomiskā faktora milzīgo svaru un lomu šajā kustībā: ja zemnieki šīm baumām pilnā mērā būtu ticējuši, tad, kā jau minēts, luterāņu baznīca būtu līdz $\frac{1}{10}$ sabrukusi.

Uz ekonomisko interešu sakni šajā kustībā norāda arī neviļus, aizstāvēdams mācītājus, Harless: «Ja muižniecība aizstāvēja savas iedzimtās tiesības un savas materiālās intereses, tad zemnieku kārtā negribēja ļaut ar sevi

²⁷⁶⁾ Cit. gr. 68., 69. l. p.

²⁷⁷⁾ Harless. Cit. gr. 114. l. p.

²⁷⁸⁾ Turpat, 127. l. p.

rīkoties kā ar beztiesīgu masu. Te nu vajadzēja mācītājam stāties starpā un vienai pusei sprediķot kristīgu mīlestību, otrai paklausību un klusu pacietību»²⁷⁹).

Vārdu sakot, ekonomiskie, sociālie un reliģiskie apstākļi radīja latvju zemniecībā nemieru, un valdības slavofiliskā politika parādīja ceļu, uz kuru pusi orientēties.

Baloža pāreja pareizticībā notiek šādā kārtā.

1845. g. sākumā Balodis lūdz bīskapu Filaretu uzņemt viņu pareizticībā (Harless). 8. maijā 1845. g. viņš iesniedz tam pašam bīskapam lūgumu, uzņemt viņu garīgā kārtā un dot norādījumus, kā atsvabināties no nodokļu maksātāju kārtas.

Kāda nozīme šim apstāklim tanī laikā, paskaidro J. Kalniņš šādi:

«Pārejot no pareizticības garīgā kārtā, persona tapa izslēgta no pagasta sabiedrības, tā tad arī no nodokļu maksātāju skaita. Pēc likuma vajadzēja, lai persona būtu bez sabiedrības- un privātparādiem. Pārejot garīgā kārtā, persona nāca tiešā garīgā resora atkarībā un līdz ar to izšluka galīgi vācietības rokām. Šo rindiņu autors, vērojot bezgala materiālu, var pievest piemērus, kur vācieši visiem spēkiem centās pāreju kavēt. Tā piem., tikko dabūja zināt, ka kāds lūgumu iesniedzis, lika viņu nopērt, jo arī «sodītiem» durvis uz pāreju bija aizslēgtas. — Balodim nevarēja nekur pieķerties»²⁸⁰).

20. jūnijā 1845. g. bīskaps Baloža lietā raksta ģenerālgubernātoram, 31. augustā viņu ieskaita garīgā kārtā, 15. oktobrī to iesvētī par diakonu, bet 20. martā 1846. g. — par priesteri. Šā gada aprīļa pirmajās dienās Balodis jau ierodas Laudonā, lai izpildītu tur priestera pienākumus²⁸¹).

Par Baloža dzīvi un darbību Rīgā pēc tam, kad viņš bija pārgājis pareizticībā, maz kas zināms. Bet

²⁷⁹) Cit. gr. 132. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

²⁸⁰) J. Kalniņš. Cit. raksts. 453. l. p. Pastrīpojums mans.

A. B.

²⁸¹) Turpat, 453. l. p.

ir daži fakti, no kuriem varam zināmus slēdzienus taisīt.

Dzīvē, vismaz pirmajā laikā, Balodis palika tas pats, kas viņš bija: pelnīja sev uzturu ar savu darbu. Tā Straumīte zina stāstīt, ka Balodis tanī laikā turējās iebraucamo vietu. Vācieši viņam cēluši visādu neslavu; tie izpauduši visādas nebijušas un pavisam neticamas lietas: Balodis esot strādājis laupītāja darbus, iziedams vakaros uz ceļa aplaupīt latviešus, aplaupījis pat pats savu brāli Jāni, un viņu sen jau vajadzējis aizdzīt pie spaidu darbiem, ja krievi nebūtu viņu iecēluši par priesteri. Visu to autors dzirdējis savām ausīm. Bet latvieši uz tādām valodām atbildējuši smiekliem:

«Nepiekrāpsiet vis! Mēs Balodi pazīstam ne no vakardienas! Viņš nekad nav zadzis un nezags! Kad viņš bija par mājvietas saimnieku, mēs mēdzām pie viņa iebraukt un apmesties ar vezumiem; pie viņa nekad nekas nezuda. Bet tagad i nav ko zagt; tagad mēs braucam uz Rīgu tukšā, iesvaidīties, bet ne iepirkties; tik mums ir mantas, kā krusts uz krūtīm, — tā taču neviens neatņems!» —²⁸²⁾

Tā tad Baloža eksistences pamati Rīgas laikā bija maza mājiņa, bez tam galdnieka darbi un iebraucamā vieta, kur viņš, laikam, bija ierīkojis savā mājiņā. Šī iebraucamā vieta bij labs informācijas un arī aģitācijas punkts. Te Balodis varēja dabūt ziņas par stāvokli uz laukiem un lauciniekiem sniegt ziņas par stāvokli Rīgā. Zemnieki griezās pie viņa arī pēc palīdzības tanīs gadījumos, kad viņus vaijāja mācītāji, muiža un administrācija.

Straumīte te atrisina mūsu prjekšā šādu smagu ainu:

Latviešu pāreju pareizticībā muižnieki un mācītāji nostādīja kā noziegumu un dumpi.

«Par šo viņiem neizprotamo noziegumu», raksta Straumīte, «viņš (t. i. latvietis. A. B.) maksā savām ribām jeb sēdēšanu cietumā mēnesi, divus mēnešus un vairāk, jeb abām sodībām kopā.

²⁸²⁾ Cit. gr. 87.—89. l. p.

Un viņš sēž, iekam viņa neizlaiž uz bīskapa Filareta lūgumu un ģenerālgubernatora Golovina pavēli; viņu izlaiž, bet jau ne savās drēbēs, bet greznā arestanta apģērbā, ar melnu trijstūri uz muguras, uz kuŗa diezin kas uzrakstīts.

Pēc tam viņu nosūta uz dzīves vietu, sasietu, zaldātu pavadībā, ar nodzītu vai pa pusei noskūtu galvu, arestanta cepurē, kuŗa izšūta no melniem un pelēkiem ķīliem, un šo putnu biedēkli tīšām vada krustiem šķērsām pa visu Vidzemi parādīšanai, sevišķi tām vietām, kur iesākusies kustība uz pāriešanu pareizticībā, lai ļaudis redzētu un zinātu, kādi labumi un kāda alga sekos ticību pārmainīšanai. Es tiku daudz tādu redzējis un zīmēju viņus no dabas; bet raug i baumas, ko man atstāstīja Dāvids Balodis, kuŗām es pilnīgi ticu:

Latvieši želojušies, ka viņus nelaižot uz Rīgu iesvaidīties pareizticībā, tas ir no muižas valdēm neizdevuši viņiem pases uz Rīgu, bet izdevuši uz apriņķa pilsētu, kur vēl nebijis pareizticīga priesterā; tur viņus veduši uz bruģutiesu un pēruši, sāpīgi pēruši; pēc tam, mīres svaidīšanas vietā, noķēzījuši viņiem ģimjus ar degutu. Bet tas, laikam, noticis vēl pirmās krīzes laikā, 1841. gadā.»

Te nu Balodim atvērās jauns darba lauks: latviešu glābšana no vācu spīdzinātājiem. Balodi vispār saistīja ciešas garīgas un psihiskas saites ar plašām tautas masām. Tamdēļ Baloža pāreja pareizticībā nebija viņa personīga lieta vien, bet apzīmēts ceļš, pa kuŗu iet tautai, lai izkļūtu no vācu varmācībām un varbūt arī no saimnieciskā posta. Tamdēļ Baloža pāriešana pareizticībā savīlņoja tautu plaši un dziļi.

«Vēsts par to zibeņa ātrumā izpaudās pa Vid- un Igaunzemi», raksta Straumīte. «Viņa izložņāja pašas paslēptās vietas, mežus un purvus, kuŗi, kā rādījās, bija pavisam atšķirti no pasaules, un ielīda pat tādos dzīvokļos, kuŗos nekad nebija iespīdējuši saules stari.

Viņas iespaids bija satricinošs. Visi citi rūpesti uz kādu laiku apklusā,

un ļaudīs nebija nekādu citu runu, kā vientik par Dāvida Baloža piebiedrošanas jeb, kā latvieši teica, pārkrīstīšanos. Pietamtas ir vērā liekams, ka nevienam neuzminūti neienāca prātā uzskatīt šo lietu kā nejaušu un vienīgu parādību, proti, kā tādu lietu, kas attiecas personīgi uz Balodi vienupāšu; bet visi, nesarunājušies savā starpā, uzreiz nojuta viņā vispārīgas kustības iesākumu un it kā kādu krīzi savā pašu liktenī»²⁸³).

Šis raksturojums norāda, cik ciešām saitēm Balodis bijis saistīts ar tautu. Redzēdams tautas postu un tautu vaijājam to garīgo centienu dēļ, kuŗu sludinātājs viņš bija, Balodis nevarēja vienaldzīgi noskatīties tautas nevainīgās ciešanās. Un tauta grūtos brīžos viņu uzmeklēja.

«Tolaik (kad vēl varēja piebiedroties, nepaziņojot iepriekš muižas policijai), mācītāji, muižnieki un pērminderi visur skraidīja, vaicādami un pētīdami, vai nav kāds iesvaidījies. Pagasta priekšnieki un pirmās šķīras saimnieki — visi bija kājās un darbā: viņu uzdevums bija iesvaidītos aizgādāt uz pilsētas cietumiem, sasietus un zem stipras apsardzības. Bet ne katrreiz viņiem izdevās tos ievadīt tais miera ostās. Gadījās, ka no Rīgā ievestās pareizticīgo vaņģinieku partijas kādam izdevās izmukt no mājvietas; kāds krievu tirgonis izlaida viņu caur savu bodi uz ielu, un izmukušais skrēja, atpakaļ neskatīdamies, pa šķērsielām, pa šaurām un līkumainām sāņielām, lai kā nekā naktī nokļūtu pie Baloža, Michailova vai paša bīskapa Filareta, kuŗš gandrīz alažin bija nomodā. Tādā ceļā caur viņu augstākā vietējā valde dabūja ziņas par nevainīgiem pareizticīgiem arestantiem, kuŗus ieveda no dažādām muižām un kuŗiem nākošā dienā, viņiem par neaprakstāmu prieku, tika pasludināts, ka viņi tiek atsvabināti. Te nu latvieši pirmoreizi dabūja

²⁸³) Cit. gr. 77., 78. l. p. Pastrīp. mans. A. B.

zināt jeb sāka nojust, ka pasaulē ir taisnība un vara, par muižnieku varu augstāka»²⁸⁴).

Tā tad, kā redzams, dzīve bija nostādījusi Balodi nevien tautas vadoņa, bet arī aizstāvja lomā. Un tādas prāvas kustības laikā, kāda bija ticības maiņa, šāda loma ir grūta un prasa daudz laika.

Pie Baloža Rīgas darbiem vēl jāpierēķina latviešu pareizticīgo draudzes organizēšana. Harless savā grāmatā iespiedis kādu dokumentu, kas ar 150 latviešu parakstiem, kuŗu skaitu gan viņš apšaubā un samazina, 1845. g. februārī iesniegts pareizticīgās baznīcas valdei un 11 punktos lūdz atļauju dibināt pareizticīgo baznīcu, noturēt dievkalpošanu latviešu valodā, dziedāt latviešu dziesmas, pasargāt viņus no vaijāšanām un iecelt Dāvidu Balodi, viņa labā rakstura un godīgās dzīves dēļ, par šīs baznīcas priesteri²⁸⁵).

Pēc Harlesa domām, šo rakstu sastādījis pats Balodis. Ja tā, tad tā ir zīme, ka Balodis nodarbojies ar pareizticīgo latviešu draudzes organizēšanu. Var jau būt, ka viņš uz savu ticības un centienu biedru un piekritēju vēlēšanos lūgumu tiešām sarakstījis, jo kompetentākas personas starp toreizējiem latviešiem Rīgā nebija. Šo ziņu it kā pastiprina P. Kalniņa pētījums, kuŗā, neminot avotu, atzīmēts, ka Balodim bijusi konsekventa griba palikt par priesteri Rīgā, to lūdzis viņš pats, to lūguši arī draudzes locekļi. Krievu garīdzniecība tomēr bijusi citādās domās: viņam deva priesterā vietu ne Rīgā, bet Ļaudonā. Iemesli? Tie būs — Baloža lielais iespaids uz zemniekiem. Pilsētā pareizticībai nebija tik plašs vērēns, un tamdēļ Baloža darbam te būtu bijušas mazāk sekmes — no pareizticīgo baznīcas politikas viedokļa skatoties.

Un to bija rādījusi arī prakse. 1845. g. jūlijā bīskaps sūta Balodi priesterim Michailovam līdz uz Alūksni pierakstīt zemniekus, kas vēlas pāriet pa-

²⁸⁴) Cit. gr. 94. l. p. Pastrīp. mans. A. B.

²⁸⁵) Harless. Cit. gr. 75. —77. l. p.

reizticībā Harless laiž klājā pāris dokumentu, no kuriem redzama Baloža darbība un viņa iespaids uz zemniekiem. Michailovam ir līdz oficiāls raksts, civilgubernatora parakstīts, kas pavēl visiem bruģu un draudzes tiesnešiem, ja Michailovs uzaicina, būt klāt vai sūtīt pārstāvi pie to zemnieku pārklaušināšanas, kuŗi izteikuši vēlēšanos pāriet pareizticībā, un reizē arī sekmēt pienācīgu telpu dabūšanu dievkalpošanai.

Draudzes tiesnesis ceļ iebildumus pret tādu pavēli. Zemnieki esot iedomājušies, ka, pārejot pareizticībā, viņiem būšot jākāļpo tikai Dievam un ķeizaram, citiem vārdiem, viņiem nebūšot vairs jāmaksā galvas nauda, kungam jāpilda klaušas, bet viņi, līdzīgi citiem kroņa zemniekiem, būšot maksāt tikai naudas nodokli. Zemniekus ar šādiem māņu ieskatiem pārņemot pareizticībā, zemē nemieri būšot neizbēgami.

Kamēr šis draudzes tiesneša pretraksts gāja uz Rīgu, Michailovs ar Balodi strādāja savu darbu. Viņi bija apmetušies kādā Alūksnes viesnīcā: Michailovs augšā, Balodis apakšā.

Par viņu darbību vietējais lutera baznīcas mācītājs G. 18. jūlijā, 1845. g., t. i. otru dienu pēc abu pareizticīgo darbinieku ierašanās, raksta savas baznīcas priekšniekam, ka Balodis uzaicinot zemniekus atstāt savu ticību un pierakstīties pie pareizticīgo priesterā, kas atsūtīts uz ķeizara pavēli. Protams, priesteris nevarot atklāti nekādus labumus solīt, bet vēlāk būšot redzams, ka labumi būšot lieli tiem, kas pieņēmuši ķeizara ticību. Bez tam Balodis raksturojis lutera mācītājus kā augstprātīgus, mantas kārīgus, par daudz mācītus u. t. t. Pārejot pareizticībā, zemniekiem vismaz nebūšot jābūvē baznīcas un mācītāju muižas. Mācītājs lūdz šai Baloža darbībai dot pretsparu.

Par Baloža darbību vēl atrodamas ziņas vietējā baznīcas priekšnieka rakstā, ko viņš 18. jūlijā 1845. gadā iesniedza 5. Cēsu iecirkņa tiesnesim:

Michailovs pieņēma zemniekus tikai tad, kad Balodis bija viņus sagatavojis. «Šis Balodis» —

lasām minētajā rakstā — «sapulcēja ļaudis pie sevis, turēja viņiem runas, zākāja mūsu garīdzniekus, deva ļaudīm visādus apsolījumus, noliedzams par to atklāti runāt, un tā, viņa sagatavoti, cilvēki gāja augšstāvā, kur Michailovs tos pierakstīja. Lai dabūtu pārliecināties, kā un ko Balodis strādā, minētajā dienā pulkst. 12. luterā baznīcas priekšnieks noiet paklausīties un atrod Balodi kroga stedelē, uz trepēm kas iztaisa paaugstinājumu, stāvēt, zemnieku masas ielenktu, ar kuŗu Balodis runā, kuŗu pamāca.

«Man parādoties», raksta baznīcas priekšnieks, «Balodis aplūsa, bet neviens no zemniekiem negribēja man vairs dot pienācīgo godu, noņemot cepuri priekš manis, un neviens man neatbildēja uz jautājumu par ļaužu saplūduma cēloņiem.»

Baznīcas priekšnieks grib vilkt Balodi pie tiesas, bet tā kā viņš strādā pareizticīgo priesterā uzdevumā, tad apsūdz viņu šim priesterim par nekārtības radīšanu. Beidzot baznīcas priekšnieks lūdz tiesu nodibināt kārtību un nomierināt viņa zemniekus, kuŗi muižas valdi vairs neklausot un atstājuši klaušu darbus, lai piedalītos minētā sapulcē.

Minētais baznīcas priekšnieks bija kāds barons F., un viņš Balodim diezgan rupji uzbrucis. Vēlāk Balodis dabūja arī rājienu no ģenerālgubernatora par pārsteidzīgu rīkošanos.

Bet tas Balodi neatturēja no uzsāktā ceļa. Viņš turpina savu darbu tāpat, kā iepriekš, arī citur²⁸⁶).

Šie piedzīvojumi rādīja bīskapam, cik noderīgs spēks ir Balodis taisni uz laukiem, un tamdēļ viņš tam arī deva vietu Ļaudonā.

6. Balodis Ļaudonā. 1846. g. aprīļa pirmajās dienās Balodis ierodas Ļaudonā un stājas priesterā amatā, nostrādādams tanī līdz mūža galam (1864. g.). Bīskapa aprēķini par Baloža iespaidu uz laukiem sekmīgi attaisnojas. Pēc Ļaudonas pareizticīgo baznīcas archīva ziņām, Balodis 1846. g. pievienoja

²⁸⁶) Harless. Cit. gr. 64.—67. l. p. Pastrīpojums mans, A, B,

draudzei 3849 personas, 1847. g. — 547, par abiem gadiem kopā, ieskaitot arī bērnus 6683 personas. Tā nodibinājās šādas pareizticīgo latviešu draudzes: Laudonas, Saikavas, Odzienas, Kalsnavas, Mārcienas, Sausnejas un Lazdonas. Laudona bija centrs, no kuŗa izauga pārējās draudzes²⁸⁷).

Tas bija Baloža galvenais darbs, kas pastāv vēl šodien. Draudzes iekšienē Balodim bija daļa laba cīņa jāizcīna ar saviem pretiniekiem. Aizrādīsim te tikai uz diviem gadījumiem. Kalpa puisis grib precēt meitu, bet saimnieks neatļauj, jo meitai esot jānokalpo līdz Jurgiem, un tad tikai tā drīkstot precēties. Balodis raksta par to «Sarkanās muižas cienīgam draudzes lielam kungam», lai lietu izmeklē, iekams viņš, Balodis, griežas pie bīskapa. Neviena meita taču nevarot zināt, argumentē Balodis, kad viņu kāds puisis precēs, un ja gaidītu Jurgus, tad vajadzētu «visai saprecēšanai stāties un vien Jurģa dienā laulāties visiem»²⁸⁸).

Otrs gadījums. Balodim pienāk ziņas, ka 20. oktobrī 1846. g., luterāņu mācītājs F. Valteris svinot reformācijas svētkus, Vietalvā teicis sprediķi, kuŗā zaimojis pareizticīgo baznīcu. Balodis iesūdz Valteri. Notiek izmeklēšana, kuŗā gan izrādās, ka ziņas nav pamatotas.

Šī epizode vērtīga tajā ziņā, ka viņa raksturo Baloža pozīciju cīņā ar luterāņu garīdzniecību: arī viņš nu izlietoja cīņā valstiskos līdzekļus! Runājot par Balodi, kā pareizticīgo priesteri, jāpiezīmē, ka viņš gan savā darbā bija vairāk hernihūtiētis nekā pareizticīgais. Bet ja pareizticīgās baznīcas priekšniecība šādu stāvokli cieta, tad te tas izskaidrojams ar Baloža lielo lomu pareizticīgo latviešu draudžu dibināšanā un viņa personības lielo iespaidu uz latviešu zemniekiem.

7. Baloža personība. Balodis ir viena no spilgtākām personībām latviešu intelligences vēsturē.

Skolā viņš nav gājis nevienas dienas. Rakstīt, lasīt, rēķināt viņš iemācās no tēva. Vēlāk iemācās

²⁸⁷) J. Kalniņš. Cit. raksts. 456., 463. l. p.

²⁸⁸) Sk. Baloža vēstuli J. Kalniņa rakstā. 458. l. p.

arī kautcik krieviski. Pareizrakstību neprot, bet raksta, kā pagadās. Viņa galvenais izglītības avots, liekas, bijusi Bībele.

Bet kā tad nu cilvēks ar tik mazu izglītību varējis darīt tādas lielas lietas?

Tas, acim redzot, atkarājies no viņa talanta, kam vairāk ievērojamu sastāvdaļu, no kurām galvenākās ir viņa runāšanas dāvanas, organizatora spējas un aktivitāte. Dažas visai nepilnīgas ziņas, kas uzglabājušās par Balodi kā runātāju, liecina, ka viņa runai bijis varens pārliecinošs un aizraujošs spēks.

Bet vispirms — pāris vārdu par Baloža fizisko personību, kurai arī sava loma cilvēka individuālitātē.

«Neliela auguma, melnignējs, kuplu bārdu, ļoti skaņu un drošu balsi, arī pēc vāciešu atzinuma cienījamu izskatu» — tā — īsos vārdos zīmē viņa portreju J. Kalniņš²⁸⁹). Viņš ievācis arī no kāda Baloža laika biedra, ziņas par Balodi, kā runātāju:

«Kad viņš teica sprediķi», stāsta ļaudoniešu 80 gadus vecais Beķera tēvs, «tad nostājās durvīs (t. i. altāra durvīs), reizām no sākuma atspiedās pie stenderes. Papriekšu nolasīja kādu peršu no sprediķu grāmatas, tad aizsita grāmatu un sāka runāt. No sākuma gan tā neveicīgi; bet tad aizvienam skaļāk, tad atslējās no stenderes, panācās uz priekšu, kā vilkam iezibējās acis, balss trīcēja, tā kā norāvās, un tad bija gan ko klausīties! Dažreiz pats sāka raudāt, mēs visi raudājām līdzī.» To stāstot pats vecais tēvs ļoti manāmi uztraucas, piepeši apklust, tad skumji nosaka: «Tādu runātāju vairs nav.» — Uz jautājumu, vai neatceras, par ko runāja Dāvids, vectēvs atkal sāk uzbudināties: «Viņš runā, runā pilna baznīca ar balsi, te uzreiz: «Un kā jūs pastāvēsiet, kad tā jūra kā uguns liesma gāzīsies par jums?» Pēc 60 gadiem vectēvs vēl nav aizmirsis Baloža radītos pārdzīvojumus. Tālāk viņš (t. i. Beķera tēvs. A. B.) paskaidro, ka runājis tik «no

²⁸⁹) Cit. raksts. 456. l. p.

Dieva», daudzreiz rājis un bāries; luteru mācītājus nemaz neaizticis, pareizticību neesot slavējis, «eče kā Žuravskis» (Baloža pēcnācējs).

Par Balodi, kā runātāju, dažas detaļas atzīmē arī viņam naidīgais Harless, reizē ar to raksturodams Baloža enerģiju un viņa nacionālismu.

«Kas zīmējās uz Balodi pašu» — raksta Harless — «tad viņš jau pēc 1841. g. spertā sola nevarēja vairs atpakaļ, bet viņam vajadzēja iet uz priekšu. Un to viņš darīja ar visu enerģiju. Kā kāda demona dzīts, visur ar visām personīgas pierunāšanas mākslām, draudiem un glāmiem viņš pieķērās savu brāļu ciltij, piekamīsti latviskās runāšanas dāvanas gleznās, ierosinājumos, tumšos mīklu vārdos viņam bija rīcībā vairāk kā jebkuram citam.

«Jūs jautājat, kādi labumi jums būs no pāriešanas pareizticībā», — teica viņš diviem vīriem. «Ja es zinātu, ka šini acumirkli, kur es to saku, zeme mūs visus trīs aprītu, tad es darītu jums to zināmu; bet tā es to nedrīkstu.» — Pierakstīšanās zīmes, kuŗas viņam atnesa atpakaļ, viņš piesprauda pie sienas, pārvilka tām sarkanu stripu un izsaucās: «Tik sarkana degs jūsu dvēsele ellē, ja jūs savu glābšanu no sevis tagad atstumjat.» — Tiem, kas vilcinājās, viņš uzsauca: «Ko jūs vēl domājat? Ko jūs tagad viegli varat dabūt, to jūs vēlāk kaukdami velti meklēsīt, un kaut arī jūs caur ratu rumbu sprauktos.» Savus apgabala ļaudis, kas tikai pēc gada pie viņa ieradās, viņš apsveica vārdiem: «Beidzot jūs nākat; ilgi es jūs gaidīju. Bet tad nu nāciet arī visi!»²⁰⁰⁾

Šis raksturojumu drumslas dođ mums iespēju noskārst, kāda tipa runātājs bijis Dāvids Balodis: vīrs ar gaišu balsi, emocionāli-gleznainu izteiksmi, lielu enerģiju vārdos, teicienos — runātājs, kas spēj aizraut gan atsevišķus cilvēkus, gan reliģiski noskaņotu draudzi, gan plašas tautas masas, tā tad

²⁰⁰⁾ Harless. Cit. gr. 78. l. p. Pastr. mans. A. B.

liela tipa runātājs, kuŗa atmiņu ļaudis uzglabā pa-
audžu paaudzēs.

Nepieciešami vēl atzīmēt, ka savus sprediķus
Balodis nav uzrakstījis, bet runājis no galvas, var-
būt pat improvizējis. Kad biskapam ievajadzējies
viņa sprediķu, Balodis tos nevarēja dot. Balodis,
kā Kalniņš pareizi izsakās, bija radošs gars.

Balodis, kā jau minēts, bija arī organizātors.
Ši talanta īpašība ir visos laikos mūsu vēsturē bijusi
ļoti bīstama. Organizējās muižnieki tēraudcieti no-
slēgtā korporācijā, organizējās mācītāji biedrībās,
sinodēs, organizējās pilsoņi «mussēs», «fereinos»,
ģildēs un cunftēs, tikai — latvieši nedrīkstēja orga-
nizēties. Nebija ne organizatoru, ne arī ideoloģiska
pamata, uz kuŗa balstoties, slēgties biedrotās rin-
dās. Hernhūtisms? Vienīgā iespēja, bet tas jau
bija tikai luterānisma nozare un sprediķoja — glē-
vulību, pasivitāti. Ja gribēja atsvabināties no
dzimtkungu un baznīckungu divkāršās aizbildnie-
cības, tad vajadzēja meklēt citus ideoloģiskos pa-
matu. Bet vienīgie pamati te bija reliģiskie, jo
katru laicīgu ideoloģiju luterāņu baznīckungi un
dzimtkungi jau izbazunēja par revolūcionāru.

Vienīgā iespēja organizēt tautu, lai izrautu to
no vācu agrārās- un baznīcas politikas nagiem, bija
orientēšanās uz krievu valdības un baznīcas pusi.
Te varēja cerēt uz atbalstu cīņā ar pārestībām. Un,
kā redzam, Balodis to arī panāca. Visus Baloža
organizatora paņēmienus mēs nezinām, bet arī tas,
ko mēs redzējam, sekodami Baloža organizatoriskai
darbībai hernhūtiešu un pareizticīgo latviešu drau-
džu nodibnāšanā, liecina, ka Balodis bijis nenogur-
stošs, neapturams. No šīs viņa organizatoriskās
darbības redzama arī viņa aktivitāte, Balodis — kā
gribas cilvēks pretim hernhūtiskiem bezgribas cil-
vēkiem.

Beidzot pāris vārdu par Balodi, kā ģimenes cil-
vēku un cilvēku vispār. Pēc J. Kalniņa pētījuma,
Balodis ģimenes dzīvē bijis nelaimīgs. Vēl tagad
esot «atrodami viņa «nelikumīgie» pēcnācēji.»
Viens dēls bijis pie tēva par priētnīku; bijis dzē-

rājs un palaidnieks; garīgā priekšniecība uzlikusi šim dēlam sodus, piekodinādama tēvam, lai dēlu rā-jot. Tēvam ar viņu bijušas lielas nepatikšanas daž-reiz «viņa lielās uzstāšanās un lepnā prāta dēļ,» kā saka pats Balodis. Tā tad dēls bijis neatlaidīgs un lepna rakstura — īpašības, kas mantotas no tēva, kaut arī pats bijis tēva necienīgs²⁹¹⁾).

Otrs Baloža dēls, Pēteris, gāja citādus ceļus. Atstājot pilnīgāku raksturojumu citam gadījumam, atzīmēsim tikai, ka Pēteris bija revolucionārs, iejaukts kādā sazvērestībā Pēterpilī un 1862. gadā notiesāts uz nometināšanu Sibīrijā²⁹²⁾).

Kā cilvēks Balodis dzīvo vienkārši, pat naba-dzīgi, pa vaļas brīžiem nodarbojamies ar zārku tai-sīšanu, kur bijis «smalks meistars». Pret laudim viņš izturas vienkārši, kas tiem ļoti patīk. 80 ga-dus vecais laudonietis, Beķera tēvs, liecina, ka tā vien gribējies ar viņu runāt, bet reizēm bijis tā kā bailes. Par skolu gan viņš interesējies maz, reti kad gājis klasē, jo pats bijis nemācīts²⁹³⁾).

8. Baloža nozīme latviešu intelligences vēsturē.

Balodis ieņem mūsu intelligences vēsturē ļoti redza-mu vietu. Viņa nozīme ir ļoti vispusīga. Tā redzama mūsu reliģijas un baznīcas vēsturē, sociālā kustībā, nacionālās dzīves laukā, politikā, un beidzot Balodis ieņem izcilus vietu kā psiholoģisks tips.

Reliģijas un mūsu baznīcas vēsturē Ba-loža nozīme ir trejāda, atkarībā no kāda reliģiskā virziena to vērtējam: hernhūtiskā, pareizticīgā, lu-terānisma. Hernhūtismā tas izbeidz mūžīgo pade-vības un atkarības politiku, uzsākdams pret hernhū-tisma apspiedējiem cīņu arī no latviešu puses un turpinādams hernhūtisma sludināšanu līdz mūža ga-lam, kaut arī zem pareizticības maskas²⁹⁴⁾. — Pa-reizticīgās baznīcas vēsturē pie mums viņš ieņem izcilus vietu kā galvenais šī virziena ierāvējs un draudžu organizētājs. — Luterānisma vēsture Ba-

²⁹¹⁾ J. Kalniņš. Cit. raksts. 457. l. p.

²⁹²⁾ Harless. Cit. gr. 80. l. p.

²⁹³⁾ J. Kalniņš. Cit. raksts. 457. l. p.

²⁹⁴⁾ J. Kalniņš. Cit. raksts.

lodim nevar garam palet, neatzīmēdama to robu, ko viņš iesitis, atraudams tai $\frac{1}{8}$ daļu no visiem draudzēs locekļiem Vidzemē un piespiezdams luterānismu uzmeklēt un labot savus trūkumus.

Sociālā laukā Baloža nozīme tā, ka viņš izrādījis sirsnīgu un aktīvu līdzdalību tautas masām vienā no visgrūtākiem laikiem mūsu vēsturē, palīdzēdams meklēt izeju no šī stāvokļa un cīnīdamies pēc iespējas ar tautas apspiedējiem. Balodis ir pirmais mums vēsturiski pierādams tautas masu organizētājs un vadītājs. Vācieši viņu nicinoši dēvē par aģitatoru. No šī vārda nav ko kaunēties. Tautas glābšanā no posta aģitācija un aģitatori ne mazāk vajadzīgi kā luterānismam baznīcās, jo katrs mācītājs ir muižnieku aģitators, un muižniekiem taču netrūkst aģitatoru presē, literatūrā, sabiedrībā, politikā. Šo nosaukumu Balodis var pieņemt ar lepnumu.

Nacionālā laukā Baloža nozīme ne mazāka kā sociālā. Viņš organizējis tikai savus tautas brāļus. Ar baznīcu priekšniekiem viņš sarakstās latviski, ar pareizticīgo baznīcas priekšniecību — latviski, ar mācītājiem — latviski. Bet vai piegriezdams latviešus pareizticībai, viņš tos nav pārkrievojis? Tādu pat jautājumu varētu uzstādīt vācu Knopkenam: vai piegriezdams latviešus luterticībai, viņš tos nav pārvācojis? Ticība un nacionālitate nav tik cieši saistītas, ka, mainoties vienai, jāmainās arī otrai. Tagadējie pareizticīgie latvieši Vidzemē taču ir latvieši un ne krievi. Balodis bija nacionāls organizators un aģitators, kā tādu viņu novērtēja krievi un vācieši, un kā tāds viņš jāvērtē arī mums, latviešiem, piezīmējot, kā Balodis ir pirmais šajā laukā. Pēc tam tikai nāca citi: Kr. Valdemārs, kas sāka organizēt latviešus, bet mazos apmēros, Ēdolē 1848. g., un Rīgā Caunītis, kas to darija gadus piecus vēlāk (1853.) tāpat — tikai pulciņa apmēros. Tā tad, Balodis ir arī nacionālā nozīmē tautas modinātājs, organizētājs, vadītājs.

Politikā Balodis, nenodarbodamies tieši ar politiku, tomēr ieņem zināmu vietu. Viņš ir pirmais

latviešu intelligents, kas orentējas uz Krievijas pusi un, izmantodams valsts aparātu, cīnās par savas tautas garīgo un laicīgo labklājību. Viņš izlieto to pašu politikas līdzekli pret latvju tautas apspiedējiem, garīdzniecību un muižniecību, ko tās izlietoja pret tautu.

Psicholoģiskā ziņā Balodis ir pavisam jauns tips mūsu intelligences vēsturē: viņš salauž veco verdziskās zemošanās garu, veco glēvo pasivitāti, rokas bučošanas taktiku un iet cīņas ceļu, parādidams tur gluži nelatvisku, ārkārtīgu sparū un aktivitāti, ieraudams šajā cīņā kā aktīvu faktoru arī tautas masas.

Vācieši viņa darbības iespaidu salīdzina ar lāstu un mēri, kas 18 gadus plosījies Ļaudonas apkārtnē ar liesmainu sparū²⁹⁵). Protams, ka luterānismam, muižniecībai, vācietībai tas bija mēris, bet ne latviešiem. Mums šis vācu niknums tikai rāda Baloža personības lielo varu un viņa darba iespaidu.

Pareizticīgo bīskaps Balodi dēvē par izcilus personību un ļauj viņam lielu rīcības brīvību. Tautā Balodim autoritāte tik liela, ka par to viņa laika biedri atminas ar sajūsmu vēl tagad.

²⁹⁵) Harless. Cit. gr. 78. l. p.

VIII. Pārvācošanās process un pārvācotie latvieši.

Dzīvē, kā mēs jau redzējām XVIII. gadu simtenī, bija sācies latviešu intelligencē un turīgo aprindās pārvācošanās process. Tas notika gan apzinīgi, gan neapzinīgi. Cilvēki, smeloties izglītību vācu skolās, no vācu mācības grāmatām, vācu aprindās piesavinājās vācu garu it nemanot. Bez tam, vairāk vai mazāk izglītotiem, izliekoties par vāciešiem, bija izdevība dabūt vācu sabiedrībā ienesīgas vietas. Pārvācotajiem latviešiem vācieši parādīja vairāk cieņas, kas bija tik pat daudz kā vairāk tiesību tajā beztiesību laikā, un tas nozīmēja ļoti daudz. Pārvācojās mācītāji, skolotāji, muižkungi, arendatori, krodznieki, melderi, amatnieki un dažādi muižu ļaudis. XIX. g. s. četrdesmitajos gados jau bija zināma pārvācoto latviešu sabiedrība.

«Vidzemē pamazām izcēlās īpaša, savas tautības atkritēju šķira, kuŗa pa daļai līdzinājās sīkiem poļu muižniekiem (šlachtai)»²⁹⁶).

Arī Barona tēvs savās atmiņās apstiprina to pašu: pirmie vācu pilsētas skolās izglītojušies latvieši pārvācojās, apprecēja vācu sievas, un ar viņiem saviem pēcnācējiem latvju tautai bija zuduši. Mantīgākie latvieši darīja to pašu, tā arī mantas ziņā noplicinādami latvju tautu. Pārvācojās arī turīgākie amatnieki uz laukiem un pilsētās²⁹⁷).

Tāds bija pārvācošanās process dzīvē. Ideoloģijā, kā zināms, pastāvēja dažādas domas, kur sevišķi spilgti izvirzījās divi idejiskas līnijas: viena

²⁹⁶) J. Straumīte. Cit. gr. 32. l. p.

²⁹⁷) Kr. Barona. Atmiņas. Rīgā, 1924. g. 52. l. p.

vērsās pret, otra par pārvācošanu. Kamēr slavo-
fiļu centieni un valdības slavofiliskā politika nebija
skāruši ne vācu skolas, ne latvju tautu, ne reliģiju,
tikmēr vācieši svārstījās starp šiem diviem savas
nacionālās politikas poliēm. Bet tiklīdz kļuva redzami
valdības slavofiliskie centieni, sevišķi sakarā
ar pareizticības sekmēšanu Latvijā, tad vācieši no-
teiktāki sāka svērties uz latviešu pārvācošanas po-
litikas pusi.

Viens no ievērojamākiem, konsekvētākiem un
aktīvākiem ģermanizācijas ideologiem — cik tas arī
savādi neizklausītos — bija iecienītais skolu sekmē-
tājs, pat par Vidzemes skolu tēvu dēvētais un katrā
ziņā skolu laukā nopelnu bagātais mācītājs Dr. F.
Valteris. Nevien teorijā, bet arī dvēselē un praktikā
viņš visā savā diezgan ilgajā garīdznieka amatā ir
neatlaidīgs pārvācošanas politikas piekritējs. Tā
jau XIX. g. s. trīsdesmitajos gados Valterim izveido-
jas noteikti ieskati pārvācošanas jautājumā:

«Ka garīgā attīstībā savai kaimiņienei pakal pa-
likušu nacionālītāti, īpaši ja tā pieder tautai, kas
sava nelielā locekļu skaita dēļ nevar cerēt uz pat-
stāvīgu, nacionālu garīgu attīstību, šī augstāk attī-
stītā tauta absorbē, tas ir dabisks akts»²⁹⁸).

Šis Valtera uzskats nav tikai teorētiska atziņa.
1843. gadā viņš landtāgam iesniedz pieprasījumu
ievest vācu mācības valodu laukskolās, 1852. gadā
viņš kādā drukātā rakstā motivē ģermanizācijas
tiesību, 1855. gadā iesniedz ministrim memoriālu,
kurā aprāda Baltijas provinču, t. i. tagadējās Latvi-
jas un Igaunijas, vācu rakstura nozīmi valstī²⁹⁹).

Visiem šiem projektiem un pieprasījumiem pa
starpām Valteris 1847. gadā Latviešu draugu bie-
drībā uzstājās ar aģitācijas runu par latviešu pārvā-
cošanas nepieciešamību³⁰⁰).

No visa sacītā redzam, ka pārrunājamā laik-
metā aktīvāka tiek ģermanizācijas politika.

²⁹⁸) Bischof Dr. Ferd. Walter. Leipzig, 1891. 150. l. p.

²⁹⁹) Turpat, 361. l. p.

³⁰⁰) A. Birkerts. Andrēja Spāža vēstules Kurzemes
skolu tēvam J. K. Volteram. «Izgl. min. mēnešr.» 1926. I.

Šī pārvācošanas atmosfēra, kādā latviešu intelligencei nācās izglīties, veidot savu gara pasauli un darboties, atrāva tautai nevien vienkāršus aroda intelligentus, bet arī dažu labu ievērojamu garu un talantu. Atzīmēsim te pāris no šādiem pazudušiem dēliem. Tie ir plaši pazīstamais arhαιologs **Konstantins Grevingks** un ievērojamā tautiskā laikmeta darbinieka brālis **Indriķis Voldemārs**.

Latvijas arhαιoloģijas nodibinātājs Konstantins Grevingks.

Runājot par dzimtbūšanas laikā studējušiem latviešiem, mēs iepazīnāties ar kādu Sīpeles pagasta zemnieka dēlu Jāni Kasparu Krievingu (Grevingku). Konstantins Grevingks ir šī Jāņa Kaspara dēls, dzimis 14./2. janv. 1819. g. Vīlandē, Vidzemē. Sākumā izglītojies mājās, tad Cēsis un vēlāk Tērbatas ģimnazijā. Tērbatā 1837. g. iestājies arī universitātē, studēja dabas zinātnes, it īpaši minerāloģiju un ģeoloģiju. Pabeidzis universitātes kursu (1842.), Grevingks aizbrauca uz Vāciju, turpināja tur savas studijas Berlinē, Freiburgā, apceļodams pēc tam Austriju, Augšitāliju, Šveici un atgriezās dzimtenē 1845. g. 1843. g. Grevingks bija ieguvis Jenā filozofijas doktora grādu. 1846. g. aprīlī viņš palika par minerāloģisko krājumu konservātoru pie Pēterpils Keizeriskās akadēmijas, 1848. g. apceļoja Archangeliskas un Oļņecas gubernas, 1850. g. — Zviedriju un Norvēģiju, 1853. g. — Uralu apgabalu, īpaši, lai iepazītos ar smaragda raktuvēm, un laida klajā virkni ģeoloģisku un minerāloģisku darbu. 1854. g. otrā pusē Grevingks palika par minerāloģijas profesoru pie Tērbatas universitātes un ar lieliem panākumiem strādāja tur 33 gadi, līdz savam mūža galam, 18./30. jūnijā 1887. g.

Paralēli saviem tieši akadēmiskiem darbiem, Grevingks nodarbojās arī ar arhαιoloģiskiem pētījumiem, ar kuriem viņš kļuvis visvairāk mums pazīstams.

Grevingka arhαιoloģisko darbu ir ļoti daudz; viņu uzskaitīšana vien aizņemtu krietni daudz tel-

pas, nerunājot jau nemaz par tuvāku raksturojumu, bez tam šis raksturojums novirzītu mūs pārāk speciālā laukā. Atzīmēsim te tikai, ka Grevingka pētījumi attiecas uz Kurzemi, Vidzemi, Igauniju, Lietuvu, Krieviju. Ar arhaioloģijas palīdzību viņš mēģina noteikt Baltijas provinču seno iedzīvotāju nacionālītes pēc viņu dzīves vietām ap vāciešu atnākšanas laiku: kuršu, zemgaļu, sēļu un leišu. Šis viņa darbs laists klajā 1865. gadā, tā tad vairāk gadu desmitu pirms Bīlenšteina «Grenzen». Šajā pašā darbā Grevingks ar valodniecības palīdzību mēģina noskaidrot mūsu seno cilšu vecumu. Tā tad arī te viņš ir Bīlenšteina un citu filoloģisko mūsu pagātnes pētnieku ļoti agrs priekštecis.

Grevingka nozīme mūsu aizvēstures pētišanā ļoti liela: viņš nostāda mūsu arhaioloģiju uz zinātniskiem pamatiem, viņš tā tad ir šis svarīgās vēstures disciplīnas nodibinātājs³⁰¹).

Indriķis Voldemārs (Valdemārs) — pirmais latvju tautības vēsturnieks.

Mūsu vēstures zinātnes lauks ilgu gadusimtenus ir atradies cittautesu, it īpaši vāciešu, rokās. Latviešiem tas nebija pieejams aiz divējādiem iemesliem: 1) trūka vajadzīgās brīvības, 2) trūka arī nepieciešamās izglītības. Tiklīdz pagājušā gadusimtena sākumā atspīdēja mums pirmie vājie brīvības stari, modās arī gars no gadusimteniem ilgā miega un tvēra pēc visdažādākām zināšanām. Ja dzimtbūšanas laikā latvju talanti, kas šur tur pamirdzēja, atkal nodzisa verdzības tumsā, tad klaušu laikos tomēr, sakarā ar skolām un pārvietošanās brīvību, vienam otram latvju talantam radās iespēja savas dāvanas lielākā vai mazākā mērā izkopt un lietā likt. Viens no tādiem talantiem ir arī Indriķis Voldemārs, Krišj. Voldemāra jeb Valdemāra brālis.

³⁰¹) Par šo ievērojamo zinātnieku tuvāk sk. C. Schmidt. Lebensbild des Professors der Mineralogie der Universität Dorpat, Dr. C. Grevingk., krājumā. «Verhandlungen der Gel. estn. Gesellsch. XIII. 81.—149. l. p. (1888.). Bez tam vēl: L. Stieda. Constantin Grevingks archäologische Arbeiten. Königsberg. 1908.

Ap 40 gadu Indriķis Voldemārs strādājis mūsu dzimtenes vēstures pētišanas laukā, un viņa daudzie darbi, tiklab tie, kas nākuši klajā, kā arī tie, kas palikuši rokrakstos, liecina, ka viņš bijis apdāvināts vēsturnieks.

1. Dzīve. Par Indriķa Voldemāra dzīvi daudz nekas nav zināms. Viņš dzimis Sasmakas pagastā, Vecjuncuru mājās 1819. g. 16. augustā (pēc v. stila), kā otrais dēls. Te būs vietā sniegt Voldemāru ģimenes ģeneāloģiju, kura ir citāda nekā līdz šim bija zināms. Ģeneāloģija sastādīta pēc Hūgenbergera saraksītas Ārlavas baznīcas grāmatas, kas glabājas valsts archīvā.

Vecjuncuru saimnieks Kristis

|
Viņa meita Marija
ar vīru Mārtiņu

|
Viņu bērni

Janis, dz. 1816. g., miris 1817. g.

Anmarija, dz. 1818. g., mir. 1818. g.

Janis Indriķis, dz. 1819. g. 16. aug., miris 1880. g. 19. okt.

Anlīze, dz. 1822. g., mir. 1837. g.

Krišjānis, dz. 1825. g. 20. nov., miris 1891. g. 25. nov.

Marija Anna, dz. 1830. g. 24. aug., mir. 1888. g.

Bērnību, domājams, pavadījis pie vecākiem — tēva Mārtiņa un mātes Marijas. 1835. g., kad vecāki ar jaunāko dēlu Krišjāni pārceļas uz Sasmakas miestniņu, Indriķis, kā Krišjānis savā autobiografijā raksta³⁰²⁾, atradies Jelgavā. Ko viņš tur tanī laikā darījis, nav zināms. 1845. gadā viņš bijis pieņemts par mācekli pie kāda tirgotāja³⁰³⁾. Laikmetā no 1835.—1841. g. Voldemārs čakli mācījies vācu valodu, jo 1841. gada sākumā, 21 gadu vecs, viņš jau sāk strādāt līdz vācu laikrakstā «Inland», ievieto-

³⁰²⁾ Valdemāra autobiografija. «Baltijas Vēstnesis» 1873. g. Nr. 43.

³⁰³⁾ Dr. A. Zandbergs. Atmiņas par Krišjāni Valdemāru, Rīgā, 1925. g. 27. l. p.

dams tur rakstu par skolām: «Parochialschulen auf den Gross-Essernschen Gütern in Curland»³⁰⁴). Seko trīs klusi gadi: 1841.—1843., kuŗos, domājams, jauneklis nodevies dzimtenes vēstures pašstudijām, jo 1844. gadā minētais vācu laikraksts sniedz no viņa 21 rakstu par Kurzemes vēsturisko pagātņi. Kad 1845. gadā jaunākais brālis Krišjānis laicīņu uz-turas pie Indriķa, arī tas dabū ierosinājumus un lasa čakli nevien Baltijas, bet arī vispārējo vēsturi³⁰⁵). Krišjānis dabū no brāļa ierosinājumus arī rakstīša-nai, kā viņš pats atzistas kādā vēstulē³⁰⁶). 1846. g. I. Voldemārs, publicēdams kādus materiālus par Jelgavas vēsturi, uzraksta arī dažas rindas, kuŗām biografiska nozīme, sevišķi ja ņemam vērā, ka viņš par sevi nekur nerunā.

«No visiem mūsu provinces pilsētu archī-viem» — saka I. Voldemārs — «varbūt Jelgavas pil-sētas archīvs ir tas neievērojamākais. Viņa lielkā daļa gājuši zudumā, kad zviedri 1621. gadā aplenca Jelgavu, un pat tas, kas kopš tā laika bij sakrāts, vēl jaunākā laikā trūcīgas uzraudzības dēļ pa daļai zu-dis uz visiem laikiem. Tā ļoti mazā daļa, kuŗā uz-glabājušies tikai nedaudzi fragmenti no 17. g. s. sā-kuma, guļ vēl šajā brīdī izklaidā uz rātsnama bēni-niem, kur tā, skurstenim kaimiņos, sajaukta putek-liem un lupatām, pārdomā, kā īsti nonākusi līdz šā-dam pazemojumam un kamdēļ viņa pamesta pama-zītņējai iznīcībai, kamēr pat mazāku pilsētu vēstures pieminekļi, īpaši mūsu kaimiņu provincēs, atraduši ievēribu un ar tēvzemes vēstures draugu pūlēm tiek glābti no aizmirstības»³⁰⁷).

Šīs rindas I. Voldemārs rakstījis 26 gadu ve-cumā. Domas, kas te izteiktas, kā arī aina, kas te zīmēta, tāpat tieksmes, kas te parādās, raksturo I. Voldemāru kā cilvēku ar nopietniem un nosvērtiem vēsturnieka centieniem.

³⁰⁴) «Inland» 1841. Nr. 4. 22. janvāri.

³⁰⁵) Dr. A. Zandbergs, cit. gr. 28. l. p.

³⁰⁶) Aronu Matiss. Krišjānis Valdemārs savā dzīvē un darbā. Jelgavā, 1897. g. 30. l. p.

³⁰⁷) I. H. Woldemar. Beiträge zur Geschichte der Stadt Mitau. «Inland» 1846, Nr. 49.

Un I. Voldemārs paliek par vēsturnieku. Viņš krāj ziņas par Kurzemes vēsturiskiem notikumiem, krāj vēsturiskus dokumentus un laiž klajā. 1844.—1848. parādās virkne viņa rakstu vācu laikrakstā «Inland», kas iznāca Tērbatā, ievērojamā Dr. F. G. v. Bunges vadībā. Pēc tam paiet ap 15 gadu (1848.—1863.), kur I. Voldemārs neraksta nekā, izņemot mazu piezīmi par Kolkaraga bāku pie Dundagas³⁰⁸). Šie 15 gadi I. Voldemāra dzīvē tomēr nav pagājuši velti, bet bijuši nopietni un rosīgi darba gadi. To apstiprina šādi fakti. 1864. gadā viņš laiž klajā Kurzemes pasta adresu grāmatu: «Alphabetisches Postadress- und Tourbuch für Kurland und die nächsten Ortschaften der angrenzenden Gouvernements»³⁰⁹). Tanī pašā gadā Voldemāra apstrādājumā iespiešanai sagatavotas 8 pirmās loksnes no Fr. von Klopmana grāmatas «Kurländische Güter Chroniken» otras daļas³¹⁰). Par šīs grāmatas pirmās daļas izdevēju Dr. E. Vinkelmans dēvē Kallmeieru, bet par otrās daļas izdevēju I. Voldemāru³¹¹). 1868. gadā Kurzemes literatūras un mākslas biedrības darbvedis, celdams priekšā 7. janvāra sēdē kādu Voldemāra iesūtījumu, arī dēvē iesūtītāju par Klopmana grāmatas «Kurländische Güter Chroniken» izdevēju³¹²). Laika starpā 1864.—1869. g. Dr. E. Vinkelmans, strādājot pie sava kataloga «Bibliotheca Livoniae historica» sastādīšanas nāk sakarā ar I. Voldemāru un atrod viņa bibliotēkā daudz manuskriptu, kurus atzīmē savā katalogā. No Vinkelmana dabūjam arī zināt, ka I. Voldemārs tanī laikā ir archivārs Jelgavā³¹³).

³⁰⁸) «Inland» 1860., Nr. 49.

³⁰⁹) Dr. E. Winkelmann. Bibliotheca Livoniae historica. 1878. g. Nr. 1310.

³¹⁰) Kurländische Güter Chroniken nach urkundlichen Quellen zusammengestellt von Friedrich von Klopmann weil. Kurländischen Landhofmeister. Zweiter Band. Mitau. 1894. skat. «Vorbericht».

³¹¹) Bibliotheca Livoniae historica. 1878. g., Nr. 3036.

³¹²) Sitzungs-Berichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus dem Jahre 1868., 566 Sitzung.

³¹³) Sk. cit. gr. priekšvārdu pirmajam izdevumam. VII.—XI. l. p.

1864.—1868. g. Voldemārs laiž klajā katru gadu pa kādam rakstam dažādos vācu izdevumos. Atzīmējams, ka šajā laikā parādās no viņa raksti arī Narvas Senātnes pētišanas biedrības rakstu krājumā³¹⁴).

1872. gadā (1. nov.) Voldemārs iestājās Kurzemes literatūras un mākslas biedrībā par korespondējošu biedri³¹⁵). 1873. gadā stipri paplašināta nāk klajā viņa «Alphabetisches Postadress- und Tourbuch für Kurland» līdz ar litografētu karti. Seko ap 6 gadi ilgs laika sprādis, kur literatūrā nekas no Voldemāra vairs neparādās. 1880. gada, 8. oktobrī viņš beidz savu dzīves gaitu³¹⁶).

2. Darbības raksturs. I. Voldemārs bij izvēlējies par savu priekšmetu dzimtenes vēsturi šaurākā nozīmē: toreizējās Kurzemes guberņas vai senākās Kurzemes hercogistes un Piltenes apgabala, resp. tagadējās Kurzemes un Zemgales vēsturi. Starp daudzajiem Voldemāra vēstures darbiem sistematiskas, noslēgtas Kurzemes un Zemgales vēstures tomēr neatrodam. Viņa vēsturiskos rakstus var apzīmēt par archīvāriskiem pētījumiem. Viņš nekoncentrējās sevišķi uz vienu kādu jautājumu, bet apstrādā dažādu vielu, atkarībā no tam, kā viņam tā pagadās, un cik tā liekas vēsturiski vērtīga. Voldemāru interesē galvenā kārtā vēstures palīga zinātnes: vēsturiskā ģeogrāfija, diplomātika, ģeneāloģija. Viņa raksti parasti nav lieli pēc apmēra un attiecas uz daudziem un dažādiem jautājumiem. Kurzemes archīvi, Kurzemes spiestuves, muižu senraksti, muižnieku ģeneāloģija, kūdras ražošana, mēģinājums rakt sudrabu Kurzemē, vietu vārdi, senlatvju pilis, senlatvju ierašas, indulģences, baznīcu lietas, hercogi, komturi, administratori, pilsētu un miestu vēstures, vecās sodu vietas u. t. t. — lūk raibā virknē temati, kas iet gar acīm, lasot I. Volde-

³¹⁴) Winkelmann. Nr. 8698.

³¹⁵) Sitzungsberichte der Kurl. Ges. f. Lit. u. Kunst. aus d. J. 1880., 34. l. p.

³¹⁶) Sitzungs-Berichte der Kurl. Ges. f. Lit. u. Kunst aus d. J. 1880., 34. l. p.

māra rakstus un pētījumus. Daži no viņa darbiem ir tik mazi, ka aizņem tikai dažas rindiņas teksta, citi turpretim atgādina lieliskā Brotces monumentus. Tā, piem., Vinkelmana katalogs, starp citu, atzīmē kādu īsti milzīgu darbu «Historisch-topographisches und genealogisches Lexikon für Kurland und die angrenzenden Landesteile.» Šis vēsturiskitopografiskais un ģeoloģiskais leksikons par Kurzemi un viņas apkaimes zemes daļām manuskriptā glabājies pie Voldemāra. Leksikona saturā, pēc Vinkelmana, apmēram 40.000 rakstu (Artikel). Par nožēlošanu, man nav patlaban šis milzu krājums pieejams, bet viņa satura skaitliskais apzīmējums vien liek domāt, ka mums te darišana ar lielu, ievērojamu krājēja darbu, kas neviļus atgādina Brotci. Protams, raksturot īsumā Voldemāra mūža darbu nav iespējams. Te tikai atzīmēsim, ka Dr. E. Vinkelmana katalogā Voldemārs aizņem 64 numurus, (kuŗi patiesībā aptver vairāk). 12 no tiem apzīmē manuskriptus, kas savā laikā glabājušies pie Voldemāra. 11 no kataloga numuriem zīmējas tieši uz latvju dzīvi, likteni, uz latvju tautu, un pie tiem tad arī pakavēsimies tuvāk.

3. Fakti no latvju tautas vēstures. Sekosim šiem faktiem pēc iespējas tādā kārtībā, kā tie stāv sakarā ar mūsu vēstures gaitu. 1846. gadā I. Voldemārs laiž klajā rakstu par seno latvju pili Rateni vai Rakeni. Kāda teika, kas stāsta, ka Rakenes kroga vietā Dundagas apgabalā atradusies senlatvju pils, pavedina viņu uz domām meklēt tur seno latvju pili Rateni vai Rakeni, jo uzglabājušies vietu vārdi nesot necienīgi ceļa rādītāji vēsturiskos pētījumos, protams saskaņā ar vēstures faktiem³¹⁷). Dažus gadu desmitus vēlāk gan Bilenšteins pierādīja ticamāk, ka šī pils atradusies citur: pie Žagares, bet liekas, izmantojot Voldemāra uzsvērtu vietu vārdu principu.

Gatavojot izdošanai Fr. fon Klopmana Kurzemes muižu chronikas, Voldemārs sniedz no savas

³¹⁷) I. H. Voldemar. Wo lag die alte Lettenburg Ratten oder Racken? «Inland» 1846., Nr. 41.

pusēs zem teksta piezīmes. Iecavas apgabalā ir runa par kādu Gaiļa muižu. Voldemārs pārmeklē visu Kurzemes hercoga archīvu, lai noskaidrotu, kā cēlies šis muižas nosaukums un atrod, ka tam sakars ar fon Gayl ģimeni. Tukuma novadā ordeņa mestrs Volters fon Pletenbergs 1515. gadā atdevis lēņos kādam Ansim Gaylen 10 gabalu zemes. Šai ģimenei saskatāmas pēdas līdz 1750. gadam. Saldus novadā Voldemārs atrod arī kādu šīs ģimenes nozari laikmetā no 1611.—1641. g. Dažs šīs ģimenes locekļu vārds rakstīts skaidri latviski Gail, kas liek domāt, ka te darīšana ar kādu seno latviešu bagātnieku un varas vīru ģimeni³¹⁸).

Skaistu darbu ir darījis Voldemārs, uzzīmēdams un laīdzdams klajā mazu nostāstīņu no mūsu tautas juridiskās dzīves Kurzemes hercogistē. Pievedīšu to šē tulkojumā:

«Anekdote no dzimtbūšanas laikeem
Kurzemē.

1637. gadā kādu zemnieku, vārdā Jēci, kas Aizputes klostera novadā zādzības dēļ bija notiesāts uz nāvi, nopirka Aizputes mācītāja zemnieks Butes Inte, bet tā kā tas nevarēja ar nopirkto samierināties, tad viņš notiesāto pārdeva par vienu atsēju un 20 poļu floriem superintendentam Harderam, kas to pēc tam padarīja par savu dzimtcilvēku³¹⁹).

Šis nedaudzās rindīņas dod iespēju ieskatīties tautas liktenī minētā laikā vairāk nekā biezie oficiālo senrakstu un dokumentu krājumi, kur reizēm uz simtām lappusēm neatrodam par mūsu tautu ne-nieka vai arī atrodam vienu otru sausu, mazizteicošu faktu. Žēl, ka Voldemārs nav uzzīmējis vairāk šādu nostāstu. Bet vismaz viņš mums piemēru devis, ka šādas lietas būtu krājamas tāpat kā folklorā.

Voldemārs cēlis arī gaismā interesantu dokumentu sakarā ar tā saucamām raganu prāvām. Aiz

³¹⁸) Fr. von Klopmann. Kurländische Güter Chroniken. Mitau, 1894., 108.—110. l. p.: «Ueber die Familie v. Gayl und deren Besitzungen in Kurland» (Zusatz... vom Herausgeber.)

³¹⁹) Anekdote aus den Zeiten der Leibeigenschaft in Curland. «Inland» 1844. Nr. 10.

vēl neizpētītiem iemesliem 16. un 17. gadsimtenī Vācijā un arī pie mums sākās cilvēku tiesāšana par buršanu. Burvjiem ticēja nevien tauta, bet arī intelligence un augstākās aprindas. Burvju dedzināšanas sārti liesmoja tik bieži, ka pēc vēsturnieku mērena aprēķina 15.—18. g. s. sadedzināti 100.000 cilvēku³²⁰).

I. Voldemārs atradis protokolus par kādu ragānu prāvu 1697. g. Kurzemē. Nurmuižā 4 latvju un viens zviedru zemnieks līdz ar diviem lieciniekiem par dažādām nelaimēm, kas viņiem notikušas un ko tie novērojuši, apsūdz latvju zemnieku Lāču Jēkabu par burvību. Prāva ilgst no 6.—9. jūlijam. Viņā redzams tā laika tumšais tiesas aparāts. Kad apsūdzētais par vainīgu neatzīstas, tad nodod viņu bendēm ar nosacījumu vairākkārt spīdzināt. Protams, bende izspiež no apsūdzētā atzīšanos, ka viņam nodibināts sakars ar velnu. Viņa ļaunais gars dzīvojot Nurmuižā Bezdubena ezerā un ģērbjoties vācu drēbēs. Viņš noslēdzis ar to derību uz 20 gadiem, no kuriem jau 10 pagājuši. Pēc šādas atzīšanās tiesa nopriež burvi sadedzināt. Protokolu parakstījušas šādas personas: Fridrichs Johans fon Brunos, Niklas fon Fitinghofs, saukts Šels, Matīss Helmsings, Eberhards Evalds Gness un ķēnišķīgs sekretārs Georgs Gourbants³²¹).

Tā tad arī augsti kungi ticējuši burvjiem un, turēdamies pie šādiem tumšiem ieskatiem, notiesājuši cilvēkus uz nāvi. Nekavējoties ilgāk pie šī interesantā dokumenta, kuŗa saturs nav dažiem vārdiem izsmeljams, pievedīšu šē kādu latvju teksta gabaliņu, zvērastu, ko devuši tiesā sūdzētāji un liecinieki, un kas ir zīmīgs literārisks dokuments:

³²⁰) J. Diesenbach. Der Zauberglaube des sechzehnten Jahrhunderts. Mainz, 1900. un L. Arbusow jun. Zauber und Hexenwahn in den baltischen Provinzen. «Rigascher Almanach», 1911. 101.—126. l. p.

³²¹) I. H. Voldemar. Ein Hexenprozess in Curland vom Jahre 1697. Grāmatā: «Dr. F. G. Bunge. Archiv für die Geschichte Liv-, Esth- und Curlands» VII. Dorpat, 1844. 285.—293. l. p.

Rota iuramenti.

Es Lahtīche Jacob, Uhteneef Siemon, Uhteneef Karl, Zahdeſche Bertul, Lubbiſ Wehteneefſ Zahn, Smeru pee Deewu in wingu Swetu wardu, ka wiſzu tho, ko mees prey ſchhſz Beenickes Teeszes judſeiſche in iſzteic-kuſch eſzem, nei noh drautzibaſz, nehtz kaſdu ehnaida deehl darriuſche eſzem, bed wiſzu it Teesſham ka taſz noh Littzeſz iſzackam, ticf Teesſham ka mumsz Deews un wing ſchwehts wards pallieds. Amen³²²⁾.

Dažas ziņas Voldemārs uzglabājis arī par tām baigajām vietām, kur izpildīti spriedumi pie notiesātiem. Tādas vietas viņš atzīmē: Karātavu kalnu un soda vietu pie Jelgavas³²³⁾ un tādu pat vietu pie Dundagas, kur kā sevišķi baigs senās justīcijas liecinieks atrasts kāds skelets ar galvā iedzitu lielu naglu.

Par senās tautas ierašām Kurzemē un Vidzemē Voldemārs sniedz izvilkumā rakstus no kādas 1711. g. ārzemēs iznākušas Berkenmeiera grāmatas. Tur ir arī jauns variants dziesmai: «Ick bin ein Liefflandisch Buer», kurū nepazīst ne Oleariuss, ne Hennings, ne Einhorn³²⁴⁾.

Sevišķa interese Voldemāram bijusi uz vietu vārdiem. Vairākkārt viņa rakstos sastopamies ar vietu vārdu problemu: vai nu tie ir muižu vārdu grozījumi³²⁵⁾, vai vietu vārdu pētišana vispār³²⁶⁾. Viņa rakstos atrodam arī uzglabātu dažu labu vecu vietu vārdu, kas tagad tautas mutē nav vairs dzirdams. Atzīmēšu te pāris šādu gadījumu. Vienu tādu vietas vārdu Voldemārs uzglabājis rakstā par kādu nozudušu miestu: Pilesmiestu Nigrandē. 17. un 18. g. s. tas minēts dažādos dokumentos, bet 19.

³²²⁾ Turpat, 289. l. p.

³²³⁾ W—r. Der Galgenberg bei Mitau und der Richtplatz. «Inland» 1844., Nr. 33.

³²⁴⁾ W—r. Unter angebliche Sitten u. Gebrauche in Liv- und Curland in früherer Zeit. «Inl.» 1844., Nr. 28.

³²⁵⁾ W—r. Verzeichnis einiger zu und seit herzoglicher Zeit umgeänderter Güternamen in Curland. «Inland» 1844., Nr. 33.

³²⁶⁾ Notizen zu Forschungen über den Ursprung alter «Orts- und Familiennamen in Curland. «Inland» 1846., Nr. 30.

g. s. tā vairs nav, un Voldemārs domā, ka Piles-
miesta vietā agrāk varētu būt bijusi kāda senlatvju
pils. Atzīmējams te Voldemāra paskaidrojums, no
kuŗa redzams, ka viņš pazīst vārdu sāts miesta no-
zīmē (-Ort) ³²⁷).

Runājot par Butkūnas brīvzemnieku ciemu, Vol-
demārs atzīmē arī otru šī ciema nosaukumu — No-
vadnieki, paskaidrodams, ka tas nozīmē rot robež-
niekus (die Gränzbewohner) ³²⁸). Jaunākā laikā šo
ciemu vairs nesauc par Novadniekiem, bet par But-
kūnas sādžu ³²⁹).

Arī Voldemāra alfabētiskajā Kurzemes adre-
sgrāmatā ir dažs labs vietu vārds, kuŗu tagad sen
vairs nepazīst. Piem. Jelgavas apkaimē ir kāda
muiŗa, kuŗu sauc par Langervaldi, bet Voldemārs
viņai zina arī latvisku nosaukumu: Rieŗu muiŗa ³³⁰).

Silti un gaiŗi sarakstīts ir Voldemāra raksts par
pirmajām skolām Lielezeres novadā. Ļoti zīmīgas
ir raksta beigās, kur autors izsaka domas, ka muiŗ-
nieki, dibinādami skolas, varētu izpildīt pienākumus
pret tautu, kuŗu viņi ilgu laiku noturējuŗi garīgā
tumsā ³³¹).

* * *

I. Voldemārs dzīvoja un strādāja laikmetā, kad
notika lielas grozības mūsu dzīvē: radās materiālā
labklājība, izglītība, viļņoja tautiskā kustība. Bet
I. Voldemārs palika nomaļus. Vai viņš bija pārvā-
cojies? Nezinām, bet latvieŗu starpā viņa nav.
Viņa darbs viņu saistīja pie avotiem, kuŗi atrodas
vācu rokās. Latvju tautas vēstures zinātne vēl ne-

³²⁷) I. H. W—r. Der ehemalige Flecken Pillemeest und
die Kirche zu Nigranden in Curland. «Inland» 1844., Nr. 3.

³²⁸) I. H. W—r. Das Freidorf Butkuhen in Curland.
«Inland» 1844., Nr. 24.

³²⁹) J. Endzelins. Latvijas vietu vārdi, II. daļa, Rīgā,
1925., 82. l. p.: Lielsesavas pag.

³³⁰) I. H. Voldemar. Alphabetisches Postadress- und
Tourbuch für Curland. Mitau, 1873. Vārds: Sessau-Franck's
nebs Langerwald. Sal. J. Endzelins. Cit. gr. 86. l. p.: Tetel-
mindes pag.

³³¹) X—X. Parochialschulen auf den Gross-Esser-
schen Gütern in Curland. «Inland» 1841., Nr. 4.

drikstēja mosties. Tā palika vēl ilgus gadu desmitus vācu un krievu varā. Tā Voldemārs savu apbrīnojami dzīvo vēsturnieka interesi, aso pētnieka skatu un lielās krājēja dāvanas nevarēja izlietot latvju tautas vidū, ja arī viņš to būtu gribējis. Tā nācās palikt pie svešniekiem un apmierināties ar to, ka no archīvu bagātībām izcēla gaismā dažus faktus, kā mūsu tautas vēstures materiālu. Bet toties šis zemnieka dēls ar savu paša spēkiem gūto izglītību un veikto darbu ir ierosinošs paraugs vēstures materiālu krāšanas un pētišanas laukā.

IX. Latviešu intelligences attiecības un ciņa ar pārvācošanu.

Pamazām, latviešu ekonomiskai un intelektuālai dzīvei attīstoties, radās nepieciešamie pamati latviešu patstāvīgajam nacionālismam. Šo patstāvīgo nacionālismu arvienu vairāk sāk manīt dzīvē. Tā piem. jau 1832. gadā Garlībs Merķelis atzīmē šādu visai interesantu faktu: «Priekš dažām nedēļām kāds latviešu nomnieks Rīgas apriņķī sarīkoja savam dēlam bēres, pēc nacionālā paraduma, ar lielu mielastu. Muižas valdniece ir Rīgas pilsēta. Viens no bagātās tirdzniecības pilsētas birģermeistēru kungiem un vecākajiem, pilsonības galva, neieskatīja par grūtu, uzņemties 4 jūdzes garu braucienu (Vācijā to sauktu par ceļojumu), lai piedalītos svinībās. Cienījamais nama tēvs un viņa krietnā laulātā draudzene saņēma savus godājamus viesus ar uzrunu latviešu valodā un pie mielasta, sarīkota pēc pilsētas parauga, piedalījās vācu sarunās, lietojami latviešu valodu, kaut gan viņi līdzīgi prot vāciski³³²).

Šis gadījums kļuva laiku nacionālisma izprašanā visai interesants. Te iespējami divi psiholoģiski tulkojumi: vai nu šis saimnieks gribēja demonstrēt tajā laikā sludināto nacionālisma ideoloģiju, ka latvietim, piesavinoties izglītību, jāpaliek zemnieku kārtā, vai, otrkārt, te ir gadījums, kur latvietis jūt sev stipru pamatu zem kājām, demonstrējot savu tautības apziņu. Kurš te īstais viendoklis, grūti pateikt, varbūt ka sava loma abiem.

³³²) Provinzialblatt. 1832. Nr. 9.

Vēl raksturīgākus faktus par nacionālās apziņas mošanos un pastāvēšanu dzīvē kļušu laiku četrdesmitajos gados un piecdesmito sākumā sniedz Barona tēvs savas jaunības atmiņās. Dundagas pagastā bez galvenās muižas ir vēl kādas 10 mazās muižas, katra vidējas privātas muižas lielumā, ar pilnu saimniecību. Katrā no šīm muižām ir daudz un dažādu ierēdņu, gan vāciešu, gan latviešu. Vācieši turās visi kopā, sastāda pat īpašu draudzi ar vācu dievkalpošanu. Vācieši gan ieņem augstākas vietas, bet latviešu ir vairāk, un tie jūtas ne mazāk svarīgi faktori muižas saimniecībā un pārvaldībā. «Tā dabiski cēlās divas līdztiesīgas, līdzsvarīgas partijas, grupas, kas šķīrās pēc tautībām,» saka Barons. «Kā viena kunga ierēdņi, abas partijas dzīvoja teicamākā saticībā, lai arī katra piekopa savas tautiskas intereses»³³⁴).

Arī te redzam zināmus reālus pamatus latviešu nacionālās apziņas demonstrēšanai: intelligentu skaitu, kurā kā socioloģiskā grupā mostas solidaritātes jūtas, un ekonomiskos apstākļus, kas rāda, ka latvieši še ne mazāk vērtīgs faktors kā vācieši.

Sakarā ar pārvācošanos ideoloģiju un centieniem, ko piekopa viena vācu tautības latviešu intelligences daļa, latviešu intelligencē radās pārdomas, savi nacionāli domu novirzieni, modās pat protesta jūtas un cīņas gatavība, kuŗa pat jau izpaudās noteiktā opozīcijā. Šī latviešu nacionālā doma kļušu laikos parādījās gan Latviešu draugu biedrībā, gan pavidagogu aprindās, gan arī rakstniecībā.

Zināmu patstāvību nacionālos centienos reprezentē Dr. Bārs, J. Cimze, vienu otru nacionālu ideju izsaka arī A. Leitāns, E. Dinsberģis. Fr. Mālberģis, par patstāvīgo nacionālismu jūsmo A. Spāģis, no vecajām tradīcijām raisās vaļā Kr. Valdemārs, vēl gan 1853. g. bez kritikas atkārtodams Jaunā Stendera pārvācošanās ideoloģiju³³⁵).

³³³) Kr. Barons. Cit. gr. 55. l. p.

³³⁴) Ē. Woldemar. 300 Ēstahjti. Reepajā, 1853. 26., 27. l. p.

**Dr. Juris Bārs — pirmais latvju tautības valodnieks
un nacionālists klaušu laikos.**

Pāris gadu atpakaļ laimīga nejaušība deva man rokā virkni Andrēja Spāģa vēstulu. Spāģis, kā zināms, pieder pie mūsu tautiskā laikmeta celmlaužiem, un tamdēļ vēstules modināja sevišķu interesi: par Spāģa dzīvi mēs zinām samērā maz, un tamdēļ katrs biogrāfisks materiāls no liela svara. Bez tam šīs vēstules ir laika dokumenti, jo attiecas uz latvju kultūras apstākļiem klaušu laikos, uz kuriem mūsu kultūras pētnieki metuši vēl diezgan maz gaismas.

Tomēr — šoreiz es negribu runāt par A. Spāģi, bet par kādu citu latvju kultūras darbinieku, kas mums līdz šim palicis vai gluži nepazīstams, un par kuru atrodam dažas ziņas Spāģa vēstulēs: par Dr. **Juri Bāru.**

Sarakstīdamies ar J. Kr. Volteru, pazīstamo latvju izglītības draugu, tā saucamo mūsu skolu tēvu Kurzemē, Spāģis atstāsta savus iespaidus no 1847. gada beigās noturētās Latviešu draugu biedrības sapulces, kurā viņš arī piedalījies un kurā dabūjis redzēt un dzirdēt latvieti Dr. Juri Bāru, kā valodnieku un patriotu.

Šī ziņa ir mums trīskārtīgi interesanta: vienkārt, latvju doktors klaušu laikos — kā šis cilvēks pie tāda izglītības stāvokļa kļuvis; otrkārt, latvietis mācīta valodnieka lomā tad, kad tikai vācieši ar mūsu valodniecību nodarbojās; treškārt, latvju patriots tad, kad katrs mācīts, studēts latvju intelligents pazuda vāciešos un līdz ar to mūsu kultūrai, pārvācojās, latvju nacionālists jau pirms Kr. Valdemāra, — viss tas liecina, ka mums darīšana ar ne-parastu personību mūsu intelligences un kultūras vēsturē.

Par Bāra dzīvi, diemžēl, pieejamas visai trūcīgas ziņas. Kādā K. Dannenbergas grāmatā par Jelgavas ģimnazijas vēsturi: «Zur Geschichte und Statistik des Gymnasiums zu Mitau. 1875.», atrodam šādas ziņas:

Bārs, Juris Indriķis (vāciski: Baar, Georg Heinrich), dzimis 1808. gada 11. februārī Līvberzē kā kalēja Indriķa dēls, studējis no 1833.—41. g. medicīnu, bijis ārsts Žagarē, pēc tam Dundagā, patlaban aprinķa ārsts Kuldīgā.

No A. Bernevitca 1875. gadā sastādītā vācu korporācijas Kuronijas biedru saraksta «Album Curonorum» dabūjam vēl dažas papildu ziņas.

Bārs paturot krāsas, tā tad viņš bijis šīs korporācijas biedris. Viņš ģimnaziju apmeklējis Jelgavā. Par ārstu nometies Žagarē tūlī pēc studiju beigšanas, 1841. gadā. Tur viņš nodzīvo 2 gadi. 1843. gadā jau redzam viņu Dundagā, kur viņš dzīvo un strādā vairāk kā 10 gadu: līdz 1854. gadam. Šajā gadā viņš pāriet uz Kuldīgu kā aprinķa un skolu ārsts. Savus amatus izpildīdams, viņš iegūst goda titulus: titularpadomnieka (ap 1867. g.), un hofrāta, (ap 1877. g.)³³⁵. Izpilda šos amatus ap 25 gadi: līdz 1878. gadam, kad acu vājības dēļ viņš piespiests no savas prakses pavisam atsacīties. Gadu pēc tam viņu pārsteidz nāve: 10. decembrī 1879. gadā. Kāds cits avots, Dr. med. J. Brennsona grāmata: «Die Aerzte Kurlands von 1825.—1900.», biografisks leksikons, atzīmē, ka Bārs ģimnaziju apmeklējis 1830.—33. g., pēc studiju beigšanas laiciņu (1842.) praktizējis Tērbatā kā I. šķiras ārsts, pēc tam Žagarē līdz 1843. g. Laikraksts «Inland» (1844. g. Nr. 31.) konstatē, ka Bārs 1844. gadā pa Jāņiem pārnāk uz Dundagu, mīrušā Dr. med. K. fon Bolšvinga vietā.

Bārs nodzīvojis diezgan ilgu mūžu: 72 gadi bez viena mēneša. Viņa nāve, cik vērojams, pagājusi plašākā sabiedrībā pilnīgi nemanīta: nav toreizējos laikrakstos ne nekrologa, ne pat nāves ziņas. Šis klusums ir raksturīgs. Ka vācu laikraksti šā vīra nāvi neatzīmēja, tas pats par sevi saprotams: vācu laikraksti ir ļoti modrīgi pret saviem ļaudīm, bet ne pret latviešiem, sevišķi ja latvietis nav bijis vācu centienu piekritējs. Un Bārs, kā mēs vēlāk redzē-

³³⁵) Einladung zum Feierlichen Bedacht im Goldingensch. Gymnasium. 1873.—1878.

sim, tāds tiešām nebija. Bet grūti izprotama ir latvju laikrakstu klusēšana. Vienīgais izskaidrojums te varētu būt tas, ka Bārs būs bijis maz pazīstams tautisko darbinieku aprindās. Un tomēr šim vīram pieder sava vieta mūsu kultūras un intelligences vēsturē: viņš ir tautisko centienu priekštecis un ieņem redzamu vietu to nacionālistu starpā, kuri darbojās grūtajos klaušu laikos.

Nav plašs tas mantojums, ko mūsu kultūras vēsturei atstājis Bārs, bet toties viņš interesants un vērtīgs. Bārs darbojies latvju kultūras labā kā zinātnieks un pamirdz arī kā dzejnieks.

A. Spāģis savā vēstulē, par kuŗu jau īsumā bija runa, atzīmē, ka Bārs Latviešu Draugu biedrības sapulcē lasījis referātu «par nelokāmiem verbāliem substantīviem». No šī referāta Spāģis nekā neesot varējis paturēt atmiņā un ļoti maz sapratis, lai gan referents savu apgalvojumu motivējis uz sienas tāfeles ar ļoti daudziem piemēriem. Mācītāji Ulmanis un Valteris viņam oponējuši. Par šī referāta īsto dabu nekā nevaram spriest, jo Latvju draugu biedrības rakstu krājumos viņš nav atrodams. Ka viņš nav bijis saprotams, tas vēl nebūt neliecina par viņa nevērtīgumu. Kā katrā zinātnē, tā arī valodniecībā viens vai otrs atradums nav uz reizi visiem saprotams. Sevišķi labi tas redzams jautājumā par latvju valodas intonācijām, kuŗu atrašanās un noskaidrošanās arī Bāram savi nopelni un par kuŗām viņš, domājams, bij referējis minētās biedrības sapulcē gadu iepriekš, aizņemdamas vēl kādu citu valodas jautājumu ar mazāk principiālu nozīmi. Šie Bāra raksti iespiesti Draugu biedrības «Magazīnas» 9. sējuma pirmajā daļā:

1) «Ueber die in der lettischen Sprache vorkommenden Laute und deren einfache Bezeichnung durch die Schrift.»

2) «Beitrag zur Lehre vom Medium der lettischen Sprache.»

Ar šiem rakstiem J. Bārs ieņem diezgan redzamu vietu mūsu valodniecības vēsturē. Vienkārt,

Bārs ir pirmais latvju tautības valodnieks, otrkārt, viņš iebēris pāris veselu graudu mūsu valodas pētījumu apcirknī. Šie raksti nav arī palikuši bez iespaida uz mūsu valodniecību. Tas redzams no tiem vērtējumiem, koņus par Bāru izteikuši daži redzami mūsu valodnieki un valodas kopēji. Vispirms viņu kā valodnieku pāmana Juris Allunāns. Savu dziesmiņu priekšvārdā Allunāns atzīmē, ka, gribēdams latviešu valodu tīru uzturēt, viņš svešu vārdu vietā lieto labāk maz pazīstamus latviešu vārdus. Šajā darbā viņam turpmāk būtu no svara padomi, kas no draugu sirdīm nāk. Tamdēļ dzejnieks lūdz īpaši Dr. Bāru, ko dzirdējis par lielu valodnieku daudzīnām, vaļas brīdī šos dzejoļus smalki pārtulkot un viņam savas domas jebkādi zināmas darīt³³⁶).

Reizē ar Bāru par intonācijām bija izteicis savas domas arī mācītājs Buetners tanī pašā «Magazīnas» sējumā. Mācītājs Dr. A. Bilenšteins, sniedzams savā ievērojamā darbā «Die lettische Sprache» (1863. g.) vēsturisku pārskatu par mūsu valodniecību, atzīmē abu minēto autoru, Buetnera un Bāra, darbus un nodod par viņiem šādu spriedumu: «Abi pēdējie sacerējumi ir augstākā mērā vērtīgi latviešu valodas dažādo toņu iztirzāšanā, proti: stieptā un grūstā. Bez tam doktors Bārs teicamā kārtā apgaismo dažus līdzskaņu biedrošanās principus un gan plato, gan šauro izrunu» (I. d. 25. lpp.). Speciāli par otro Bāra rakstu Bilenšteins nodod šādu spriedumu: «Beitrag zur Lehre vom Medium der lettischen Sprache» teicams arī ar to, ka izdara auglīgu salīdzinājumu ar leišu valodu.» (Turpat, 25. l. p.).

Atzīmējams arī, ka Bilenšteins vēl pēc daudz gadiem savā lielajā darbā «Die Grenzen» piemin Bāru, kā smalku Ziemeļkurzemes un viņas valodas pazīnēju («Der feine Kenner Nordkurlands und seiner Sprache Dr. Baar», 344. l. p.).

³³⁶) J. Allunāns. Dziesmiņas. 1856. Priekšvārds.

Prof. J. Lautenbachs 1881. gadā, laizdams klajā rakstu «Latviešu gramatikas vēsture» atzīmē, ka arī Bārs šajā vēsturē ieņem vietu, par nožēlošanu, gan neminēdams — kādu. («Pagalms» 1881. Nr. 12., 13) Lautenbachs tikai konstatē, ka Bārs ir latviešu valodnieks, kas rakstījis tanī laikmetā, kad mūsu valodas zinātne vēl pilnīgi atradās vācu pētnieku rokās. Te jākonstatē arī, ka Lautenbachs ir vienīgais no mūsu valodniekiem, kas atzīmē Bāru, kā latvieti.

Mēs tagad, kā zināms, mūsu valodā izšķīram trīs intonācijas: krītošo, stiepto un laužto. Bet nepilnus simts gadus atpakaļ latvju valodas pētnieki no tam nekā nezināja un negribēja atzīt pat divas intonācijas. Kad Tērbatas profesors Rozenbergers 1830. gadā laida klajā pētījumu, kurā, starp citu, izteicās arī, ka latvju valodas diftongi un garajiem vokāļiem divējāda izruna, tad tas bij atradums, kurū ne tik drīz gribēja saprast. Prof. J. Endzelīns kādā rakstā par «Diftongu un garo vokāļu izrunu latviešu valodā» (1897. g.) konstatē, ka Draugu biedrība šo starpību starp laužto un stiepto izrunu, kurū Rozenbergers bija atradis, gribējusi noliegt. Un leišu valodā pat ievērojamais vācu valodnieks Šleichers gribējis šo starpību noliegt, atzīdams to tikai dažos diftongos. Bet ja nu doktors Bārs uzskatus par vokāļu laužto un stiepto izrunu aizstāvēja un popularizēja tanī laikā, kad citi pētnieki, to starpā par dažs ievērojams valodnieks, to negribēja saprast un atzīt, tad tas nodod labu liecību par Bāru, kā apdāvinātu un krietnu valodnieku. Pārrunādams intonāciju atrašanas un noskaidrošanas lietu mūsu valodniecībā, prof. J. Endzelīns novērtē jauno uzskatu aizstāvētāju, to starpā arī Bāra, nopelnus šādi:

«Bet u z m a n ī b a» — viņš saka, vietu vietām uzsvērdams savu atzinumu — «bija šai parādībai piegriezta, starpība izrunā bija tagad ir citiem sadzirdama, un kad B u e t n e r s un B ā r s vēlāki diezgan plaši pārrunāja laužto un stiepto izrunu, — viņiem vairs neradās pretinieki, ne tad vēl B ī l e n š t e i n a m, kas caur savu «Die lettische Sprache» iepazīstināja ir ā r z e m j u mācītos ar di-

vējādu izrunu latviešu valodā. Lauztaī un stieptai izrunai bija tagad iekarota vispārīga atzinība.» (Rīgas Latv. zin. kom. rakstu kr. XI. 108. l. p.)

Pie visa sacītā gribētos vēl piezīmēt, ka Bārs savos latvju valodas piemēros lieto ortografiju, kas ar saviem latīņu burtiem un gulošo svītriņu garumu apzīmēšanai ļoti tuva mūsu visjaunākai ortografijai. Bārs raksta, piem. šādi: runāju, meklēju, pestīju, dabūju, rakstijām u. t. l. («Magazin», IX., 1. d., 52, 54. l. p.). Nemot vērā, ka no tā laika, kad Bārs šo rakstības veidu lietoja (1847.), pagājuši 77 gadi, domāju, būs varbūt jāatzīst Bāram daži nopelni arī mūsu ortografijas vēsturē.

Bet nu piegriezīsimies mūsu temata otrai daļai: Bāram, kā nacinālistam un patriotam. Vienīgais avots, kas mums patlaban raksturo Bāru no šīs puses, ir J. Volteram rakstīta A. Spāģa vēstule. Šī vēstule ir vērtīgs dokuments nevien Bāra raksturošanai, bet met spilgtu gaismu arī uz visu laikmetu, un tādēļ te citēšu no viņas prāvāku gabalu tulkojumā (vēstule rakstīta vāciski):

«Augsti godājamais kungs un tēvs!

Jau sen man bij nodoms Jums rakstīt, lai Jums ziņotu, ka es piedalījos Latviešu literāriskās biedrības 10. septembrī Rīgā noturētā sapulcē, bet tā kā es arī reizē ar to gribēju Jums ko paziņot par kādu savu sacerējumu, tad vilcinājos ar rakstīšanu, katru pasta dienu velti gaidīdams uz drukātā eksemplāra piesūtīšanu. — Latviešu literārisko biedrību šogad reprezentēja 15 biedru, un no ielūgtajiem skolotājiem arī bija ieradušies septiņi. No Kurzemes bij mācītāji: Pantenijs no Jelgavas, Hilners no Rīndes, Glazers no Dundagās; starp vidzemniekiem es redzēju mācītāju Valteri no Valmieras un kolleģiju padomnieku Ulmani no Rīgas. Visas sapulces galva man likās esam doktors Bārs no Dundagās, latvietis no dzimuma. Plkst. 10^{1/2} priekš pusdienas sapulci atklāja kolleģiju padomnieks Ulmanis, itin īsi paziņodams, ka prezidents, mācītājs Bērendts, nejauši aizkavēts ierasties Rīgā un ka viņš, Ulmanis, uzdevumu būt par vice-

prezidentu dabūjis pārāk vēlu, lai būtu varējis sagatavoties uz runu. Pēc tam, kad sekretārs bij nolasisjis gada pārskatu, doktors Bārs lasīja referātu par nelokāmiem substantīva verbālija, no kuŗa es nekā nevarēju atmiņā paturēt un pārāk maz sapratu, kaut gan viņš ar ļoti daudziem piemēriem uz sienas tāfeles motīvēja savu apgalvojumu. Ulmanis un Valteris uzstājās kā aponenti. Daži atzinās, ka viņi neesot nekā sapratuši, citi klusēja. Pēc tam mācītājs Valteris turēja garu priekšnesumu, zīmējoties uz latviešu pārvācošanu un attīstīja domas: 1. ka tas latviešiem būtu ļoti izdevīgi, jo viņi ar vācu valodu vieglāk un labāk izglītībā varētu iet uz priekšu; 2. ka latvieši rādot lielu mīlestību uz vāciskumu; 3. ka latviešu tauta arī katrā ziņā reiz iešot bojā, un 4. ka šai pārvācošanai neesot jānotiek uz reizi, bet pamazām, palīdzot latviešiem šinī ceļā ar piemērotiem līdzekļiem un skolas mācību.

Pret šo uzskatu patiesību un piepildamību uzstājās Bārs, kuŗam arī Ulmanis pa daļai piekrita. Bārs atbildēja uz visiem punktiem šādi: 1) Katram, un tā tad arī latvietim, esot arvienu izdevīgi, ka viņš protot vairāk valodu, bet vienmēr neesot iespējams to sasniegt; atsevišķs cilvēks vienmēr varot tiktā tikt, nekaitējot savai tautībai (Abstammung), bet ne vesela tauta. To jau pierādot tas apstāklis, ka viņa savā mātes valodā vēl neesot to izglītības stāvokli sasniegusi, ko tā varot sasniegt. Būtu daudz, ļoti daudz darīts, ja katrs latvietis savā mātes valodā varētu gūt nepieciešamākās zināšanas, bet domāt par to, kā viņam sniegt šīs zināšanas un reizē arī vēl vienu svešu valodu, esot par daudz grībēts; neizņemot arī to gadījumu, ja katrā draudzē būtu viena skola un tanī stingri mācītu vācu valodu, tad arī tā mūsu apstākļos tikai pēc ilgiem gadiem atrastu ceļu tautā.

2) Latvieši izrādot mīlestību uz vācu valodu tikai tad, kad viņiem esot izredzes, ka viņu bērniem caur to tīktu piešķirts labāks liktenis; bet kur tēvs zinot, ka dēlam katrā ziņā jāiet arklam pakal, tur viņš par vācu valodu neinteresējoties.

3) Ja latviešu tautai vajadzētu iet bojā un viņa ietu bojā, tad daži apstākļi un notikumi uzstādītu lielu jautājumu, vai viņa tad savienotos ar vācu tautu.

4) Tā tad, par kādu piepešu, ātru pārvācošanu nevarot būt ne runas; bet arī pamaztīnēja maz ko līdzēšot; jo viņa, pēc visām zīmēm spriežot, nākot par vēlu; šo veikalu (Geschäft) vajadzējis sākt jau 1818. gadā, tādā kārtā iespaidīgie vācieši būtu iztaisījuši labākus veikalus (bessere Geschäfte), nekā domādami aizkavēt, «ka zemnieks nepaliek par vācieti» (šis teiciens vēstulē latviski citēts. A. B.). Vispār ņemot, viņš nemaz neesot tajās domās, ka latviešus vajadzētu atturēt no vācu valodas; atsevišķs cilvēks vienmēr to varot piesavināties; bet ar visu tautu tas nevarot un arī nekad nebūšot notikt.

Doktors Bārs ieskata par sevišķu godu sev — ka viņš ir latvietis un parāda visās savās runās kvēlojošu savas tautas mīlestību; atsevišķus cilvēkus viņš atļauj pelt, bet tautu nekad nē, kuŗu viņš dedzīgi un lieliski aizstāv un atsizdams novērš no viņas katru uzbrukumu. To viņš arī ir spējīgs darīt, jo viņš ir spēka vīrs un labi pazīstams ar visiem agrākiem un tagadējiem apstākļiem. Pēc H. P. Panteņija apgalvojuma, latviešu valodā neviens nevarot ar viņu sacensties, jo bez vecajām valodām viņš varot arī dažas jaunākas, kas latvju valodai radniecīgas, izlietot savas mātes valodas labā, lai noraidītu vecas teorijas un dažus līdz šim nepamanītus valodas likumus liktu to vietā. Bārs uz Latviešu literāriskas biedrības vēlēšanos ir uzņēmies izstrādāt latviešu vārdnicu. Bet šis darbs tik drīz netiks gatavs, jo viņš prasa daudz laika, un Bāram, kā lielas muižas ārstam, viņa trūkst. Mācītājs H. Panteņijs nožēlo, ka Bārs neesot studējis teoloģiju, jo viņš tad varētu visus savus spēkus ziedot savas tautas labā. Gods šim vīram, kas, atšķirts no visiem tiem apstākļiem, kādos dzīvo viņa brāļi, tomēr nekaunas ar mīlestību pie viņiem piederēt!

Augstcienībā Jūsu
padevīgais Spāģis.

Meldzerē,
12. nov. 1847. g.»

Par šo Bāra uzstāšanos latvju tautas labā atklātībā maz kas tika zināms. Tikai, varbūt, skolotāji, pārbraukuši mājā, pastāstīja tuvākiem biedriem par dzirdēto un redzēto. «Latviešu Avīzes», toreiz galvenais latvju laikraksts, klusēja. Tāpat vācu laikraksti. Tamdēļ arī atklātībā par Bāra nacionālajiem centieniem nekas vēl mūsu dienās nav zināms. Šo vīru noklusēja. Bet viņa centienu vērtību labi raksturo tas, ja novērojam, ka mūsu tautisko centienu celmlauži bij vēl dzīves gaitas sākumā: Kr. Valdemārs ap 20 gadu vecs un nebij vēl iestājies ģimnazijā, Kronvalds bij 10 gadus vecs zēns. Tās idejas, ko Bārs isteicis 1847. gadā, vēlāk atrodamas mūsu tautisko centienu celmlaužu programmā.

Atliek teikt pāris vārdu par Bāru, kā dzejnieku. Cik mums izdevies pārlicināties, viņš laidis klajā vairāk dzejas darbu: 1846. gadā dzejoļus „Kurjemme“, „Meitiņai puķītiņu šehel“, „Velns ar plūfkatu“ un 1847. g. — „Melkulis“, „Sahlamana gatš“ un „Zuhfa un laftigalla“, visus «Latviešu Avīzēs». Vērtīgākie no tiem ir «Melkulis» un «Kurzeme». «Melkulis», iespiests «Latviešu Avīzēs 1847. gada 35. numurā ar parakstu Baar, ir Krilova fābulas brīvs atdzejojums. Bārs nav tulkojis rindu pa rindai, kā piem. vācu valodā tas darīts, bet formas ziņā atkāpies no oriģināla, un fābula viņam iznākusi pa trešu daļu garāka nekā oriģinālā. Ir arī tekstā šur tur iepinumī, kas oriģinālā trūkst. Uzkrītoša ir tulkojuma labā valoda, kas liecina par ievingrinātu dzejnieka roku. Ar savu valodu un nosvērto formu Bāra darbs ir augstāk stādams par citiem tā laika latvju tautības dzejnieku darbiem. Tad otrs dzejoliš:

Kurjemme.

1. Mihlota jemmite, kas tu muhs neffi,
Kas tu muhs dsemdeisse, audsejse effi!
Beeti tew aptampjam mehš tawi dehli,
Dseedam tew i reezigi agri un mehli.
2. Zaufaki gresno muhs eeleijas tawas,
Salkafi isleekahš mešči un plawas,
Itt ka eekših Ehdenes dahrja mehš effam,
Kad mehš wišsmihlotā firdi tew nešfam.

3. Usturri tehsmemme muhs tawus draugus,
Wehli mums apfauneht Latveešču ūkaugus,
Lai muhsu peemianna wehl behrnu behrneem
Apdšihwo zerribu mihlibas ūpahneem.

4. Zilla mums prahtu ar ūpehzigu rohfu
Apjargaht tizzibas seedošču kohfu,
Labbaki lai atstahsti, nabbagi mirstam,
Ne fà mehs redsetu lappas tam birstam.

5. Wezz'tehwu tizzibu, wezz'tehwu gohdu
Atstahs tik wilteneefs mekledams ūohdu,
Kurjemmes laudis, mehs gan tee ne buhšim,
Kaš no tahs paūales peewilti kluhšim.

6. Salko un ūeedi tad Kurjemme mihla!
Dohdam tew Latveešču ūirdi mehs ūihlā;
Muhšhigi beedribā weenoti brahli
Dūeedašim ūaldi tew tuwi un tahli!³³⁷).

Kurzemes apdziedāšana klaušu laikos nav vairs nekas jauns. Šis lokālpatriotisms pazīstams jau kopš Vecā Stendera laikiem. Svarīgāka ir patriotiskās līnijas novilkšana starp tēvzemes draugiem un tēvzemes skauģiem, pirmie uzturāmi, pēdējie — apkaunojami.

Žēl, ka Bārs savos rakstos, tiklab zinātnē, kā dzejā, bijis pārāk skops.

Neskatoties uz visām trūcīgām ziņām, Bāra personība tomēr ir ļoti spilgta, kā to jau redzējam no raksturojuma A. Spāģa vēstulē. Interesantu gaismu uz Bāra personību met viņa uzstāšanās pret māc. F. Valteri un šīs uzstāšanās iespaids. Valteris bija ļoti iespaidīga personība, «lauvas daba», kā viņu dēvē vācu aprindās. Kur vien tik Valteris uzstājās, Valmierā, Rīgā, Pēterpilī, visur tas bija notikums. Tāds pat notikums, droši vien, bija Valtera uzstāšanās pārvācošanas labā Latv. draugu biedrībā. Un ja nu Dr. Bārs šo «lauvas dabu» atsita, sasīzdams viņas ideoloģiju, tad tas nodod nepārprotamu liecību par Bāra personības spēku, kas bijis tik neatvairāms, ka Bārs Spāģim izlicies visas sapulces galva, tā tad pilnīgi atstādams ēnā tā laika lielos vīrus: nevien mā-

³³⁷) R. B.—r. Latv. Mv. 1846. Nr. 1.

citāju Valteri, bet arī bīskapu Ullmani. Te vēl jāpiezīmē, ka Bārs strādājis līdz pie «Latviešu Avīzēm» un izplatījis šo organu tikai tanī laikā, kad viņas vadīja iecienītais un patiesais latvju draugs, vecais V. Pantenijs. Kad šis laikraksts nāk reakcionārā R. Šulca vadībā, Bāra vārds no avīzēm pazūd. Acimredzot, Bārs ir bijis cilvēks, kam principu skaidrība ir sirds lieta. Ļoti žēl, ka mums trūkst jebkādu ziņu par Bāra bērnību un jaunību. Liekas, Bārs savā izglītības gaitā būs pieskaitāms tiem mūsu censoniem, kas paši saviem spēkiem lauza sev ceļu uz augstāko izglītību un augstāku gara dzīvi. Tā domāt ir iemesls tamdēļ, ka Bārs, kā to biogrāfiskie dati liecina, iestājies ģimnazijā 22 gadi vecs un nobeidzis to 25 gadi vecs. Pāris desmit gadu vēlāk Kr. Valdemārs iestājās ģimnazijā 24 gadi vecs. Pārsteidzoša analogija!

Vēl lielāka līdzība ir studijās: Bārs beidz studijas 33 gadi vecs, un tā Kr. Valdemārs tās beidza arī 33 gadu vecumā. Raksturīgi vēl tas, ka abi šie censoni ir no viena apgabala. Kad Kr. Valdemārs dzīvoja Sasmakā kā 18—20 gadu vecs jauneklis, Bārs tanī laikā bija apmeties Dundagā kā ārsts. Ievērojot to, ka Sasmaka no Dundagas atrodas kādas pāris desmit verstis, Valdemārs varēja būt dzirdējis par Bāru un viņa censonu gaitu. Protams, ziņu te mums trūkst, atliek minējumi. Bet raksturīgi, ka Valdemārs taisni tanī laikā nāk uz domām iestāties ģimnazijā tajos pašos gados, kā Bārs. Varbūt vēl atgadīsies mūsu kultūras apcirkņos kādi materiāli, kas raksturo Bāru tuvāk, bet ja arī tie neatrastos — savu vietu viņš mūsu kultūras vēsturē ieņem kā tautisko centienu priekštecis tanī laikā, kad pār latvju tautu gulēja vēl liels nebrīvības un garīgās tumsības slogs. Bāra vārds šajā laikmetā atspīd tagad no pagātnes tumsas kā spoža zvaigzne.

Jānis Cimze un viņa loma mūsu intelligencē.

Jānis Cimze ir viena no visievērojamākām figūrām latviešu intelligences vēsturē. Viņš izglītojis simtiem skolotāju, kuri tad nesuši gaismu pa malu

malām visos dzimtenes stūros. Tā tad viņš bijis avots, no kuŗa gaisma izstaro pa visu tautu, iespiedzamās tautas visjaunākās paaudzes, bērnu, dvēselēs un veidodama viņu pasaules uzskatus un raksturu. Šāda tipa darbinieka loma mūsu gara dzīvē grūti aprēķināma, bet toties tā jo interesantāka, gan sava sarežģītā rakstura, gan iespaida apmēra un virzienā dēļ.

Jānis Cimze ir vagara dēls. Dzimis vēl dzimtbūšanas laikos, 1814. g. 21. jūnijā (v. st.) Raunas draudzē, Cimzes pusmuižā. Viņa tēvs ir vīrs ar skaidru galvu, kas darīšanās ātri prot apķert lietas īsto būtību. Šīs spējas no viņa mantojis arī dēls. Pirmo izglītību viņš dabū Raunas draudzes skolā, kas, skolotāja Gaiķes vadīta, bija toreiz viena no slavenākām skolām Vidzemē. Skolā viņš mācās uzcītīgi un izrāda labas gara dāvanas, starp citu arī mūzikā. 16 gadus vecs viņš nobeidz šo skolu un paliek par skolotāju, strādādams pāris gadus kā mājskolotājs, tad kopš 1833. g., kā skolotājs Valmieras draudzes skolā.

1834. gadā, 15 gadu pēc dzimtbūšanas atcelšanas, mācītāji, savā sinodē, pārrunādami skolu lietas, nāk pie slēdziena, ka jādibina skolotāju seminārs. Šīs idejas ierosinātājs ir mācītājs Dr. Valteris. Viņam uzdod izmeklēt vīru, kas derētu par semināra direktoru un ko varētu pirms sūtīt uz ārzemēm izglītoties. Par šādu vīru Valteris izrauga Cimzi. Apgādātu ar nepieciešamiem līdzekļiem, viņu sūta uz Veisenfeldes skolotāju semināru Saksijā. Semināra direktors ir viens no slavenākiem tā laika pedagogiem: Dr. Harnišs. Šajā seminārā Cimze mācās no 17. jūlija 1836. g. — 21. maijam 1838. g.

Uz mums pazīstamā Dekšu semināra direktoru Dinteru Valteris skatījās ar zināmū naidu: kā uz racionālistu³³⁸). Turpretī Harnišu viņš visādi cildinā.

³³⁸) «Dievamžēl nav jau noliedzams», saka Valteris, «ka tas vīrs — kuŗš kā katechets bija tik teicams, ar savu kailo racionālismu neskaitāmiem cilvēkiem padarījis nīknu postu pie viņu dvēselēm». Sk. J. Kalniņsch. Jānis Cimze. Rīgā, 1914. g. 13. l. p.

Tā tad Veisenfelses seminārā bija racionālismam pretējs gars. Kāds? Par to varam spriest no paša Cimzes vārdiem:

«Harnišs saka: no kāda semināra nemaz nevar zināt, kā viņš strādā, ja nav zināms, kā dus audzēkņus viņš uzņem. Seminārs nevar pārrādīt jaunekļu dabu, bet viņa varā gan stāv tai priekš dzīves uzspiest zināmu iezīmi. Viņš nepataisa no vara zeltu; bet viņš nostempelē abus. Tāpēc seminārs var arī no audzēkņiem tikai tikdaudz attīstīt, cik viņos atrodas. Skolotāju kārtai der tāds jauneklis, kam veselās miesās ir spīrgts mošs gars. Miegainas vai viegli iekairināmas, pārāk kustīgas vai arī neiekustināmas dabas neder skolotāju amatam. Slimīgi jaunekļi panīkst semināra izglītībā, ja viņi pie daudzas sēdēšanas neievēro visstingrāko dietu. Labs atmiņas spēks ir ļoti vēlams, bet vēl svarīgāka ir veselīga pārspriešanas spēja un lietu vienkārša aplūkošana (novērošana), kādas viņas ir. Tādas galvas, kuŗas visu sajauc un pārmaina, neko nepadara istā laikā, neko netur istā vietā, nekad īsteno nerunā un nedomā, ir atturāmas no skolotāju kārtas. Viņas top bērniem par mocību. Tautskolotājam nevajaga nekādas teicamas atmiņas spējas, bet viņam vajaga izveiksme s, visādas lietas padarīt un iekārtot, un skats priekš dzīves apstākļu pareizas uztvēršanas viņam nedrīkst trūkt. Bet sevišķi ir jo svarīgs, ka jauneklis, kuŗš grib tapt par tautskolotāju un tā tad arī jaunība, ir iepazīstināti ar to, kas no debesīm nācis, lai mūs pazudušus grēciniekus vestu uz debesīm; ka viņiem būtu prāts priekš debešķīgām lietām, savu dzīvi vienmēr vest savienībā ar Dievu, tāpēc visu dzīvē uzlūkot no kristīgi-ticīga stāvokļa, ka viņiem būtu jūtīga un vārīga sirds apziņa, patiesi piederētu savai baznīcai un nekavētos darīt labu.

Galvenajam mantojumam, ko seminārists no savas uzturēšanās iegūst iestādē, nevajaga īsteni pastāvēt iekš tā, ka viņš top bagāts ar sevišķām zi-

nāšanām un izveiksmēm, pat ne arī iekš tā, ka viņš uz savu amatu daudzpusīgi izglitojas, bet galvenā kārtā iekš tā, ka viņš iekšīgi top dzīves spēcīgs, dziļāku skatu met cilvēka būtņē, augstāku ieskatu iegūst par lietām un tā top par patiesi mōdinātu kristīgu cilvēku. Bet arī turklāt ir jāatzīst, ka visam ir savs laiks, ka tāpēc no iesācēja skolotāja, kurš patlaban nāk no semināra, vēl nevar prasīt nekādu pilnīgu dzīves veidu, pat nekādu pilnīgu amata veidu, bet tikai gatavību vajadzīgā priekšizglītībā, kuŗa daudzkārt arī vēl diezgan trūcīga, tā ka, ja no semināra izgājušais amatā tālāk neizglitojas, tad visa viņa izglītība atkal nobirst kā sienas puce, kādas bēdīgas parādības arī šur un tur parādās³⁸⁹).

Šie Dr. Harniša uzskati gulst Cimzes ieskatu pamatā, tiklab attiecībā uz seminārā audzināmo skolotāju psiholoģiju, kā arī uz semināra virzienu, garu, kas ir reliģiozs. Reliģiskā ieskata virziens šē nav redzams, un seminārā viņš arī vēl galīgi neizveidojās. Cimzes izglītība un reliģiskie ieskati dabū savu noapaļojumu Berlīnes universitātē, kur viņš ar Valteŗa gādību un Harniša ieteikumu 1838. g. iestājās kā brīvklusītājs.

Valteris, piem., dod uz Berlīni līdz šādu padomu:

«Priekš Jūsu reliģiskās dzīves» — raksta viņš Cimzem 1838. g. kādā vēstulē — «es ieteicu Gossneru klausīties; kaut gan viņš pa starpām arī salskani runā (salbadert), tomēr tur ir arī bezgalīgi daudz no dzīvības pilnā. Neandera iespaidu es turu priekš Jums par ļoti derīgu un svētīgu; turpretī berlīniešu kaktu sapulcnieki (konventikeli) nav nekas priekš Jums; nevis ka es būtos, Jūs varētu tapt par liekulīgu svētuli, bet gan, lai Jūs no daudzā izķēmotā un slimīgā, kas pie viņiem novērojams, nepakristu kārdinājumam, atmest arī patieso un mūžīgo šo izķēmojumu dēļ. Bet tikpat maz es Jūs gribētu redzēt piekritam sekļajam racionālismam, ka Jums ir pa-

³⁸⁹) Turpat, 184., 185. l. p.

tika pie jaunākā slimīga piētisma. Veselīgu ticību uz Pestītāju lai Viņš pats iekš Jums uztur; tā tikai nesīs augļus mums un nākamiem skolniekiem un skolām. Viss cits ir tikai salmi un kaite: ja nesaņiedz tur dzīvību un nozīmi. Ja šī kaite iespējās līdz skolotāja kārtai, tad ir viss pagalam»³⁴⁰).

Berlines universitātē Cimze studē vienu mācības gadu: no 1838. g. septembra līdz 1839. g. jūnijam. Viņš studē filozofiju, pādagogiju un uz Valtera vēlēšanos arī teoloģiju. Hēgelis, lielākais tā laika filozofs, un Šleiermachers, lielākais teologs kopš reformācijas laikiem, bija šajā gadu desmitā miruši, bet universitāte strādāja viņu garā. Kā trešais vadonis ideologs pieminams Dr. Dīstervēgs, slavens semināra direktors, pie kura Cimze klausījās matemātiku un didaktiku. Mūzikā Cimze papildinās pie Berlines prof. L. Erka, kas grieza arī Cimzes vērību uz tautas dziesmu estētisko vērtību. Te Cimze ieradinājies mīlēt dziedāšanu, kurū visu mūžu kopis, un tautas dziesmas, kurās ar lielām sekēm harmonizējis, ar to celdams mūsu tautas dziesmas godā un likdams pamatus dziedāšanas mākslas sabiedriskai izkopšanai un demonstrēšanai dziesmu svētkos.

Cimze par savu Berlinē pavadīto laiku pats raksta šādi:

«Man jāaprāda toreizējie laiki. Tie bija citi laiki, laikmets ap trīsdesmito gadu sākumu. Dīži vīri kā Hēgels, Šleiermachers un Pestalocis bija, kā zināms, uzcēlušī lielu ēku, kurā, kā toreiz ticēja, uz visiem laikiem mierīgi varētu apmesties. Un tad darbīgi kustējās jauns un vecs, lai ierīkotos.

Kas toreiz arī tik caur kādu pādagogisku laikrakstu stāvēja sakarā ar to gara gaismas strāvu, kas šā gadu simteņa trīsdesmitu gadu sākumā pārpludināja Vāciju, tas manīja viņas vilņus arī mūsu jūrmalā un sajūta šo garīgo sirdspukstēšanu arī savās krūtīs. Un ar šo gaismas strāvu nācu arī es, latviešu tautas bērns, caur Valteņa gādību sa-

³⁴⁰) Turpat, 13. l. p.

karā»³⁴¹). Pabeidzis semināru ar pirmo numuru, apceļojis brīvlaikā Ziemeļu- un Vidusvāciju, iepazīdamies ar turienes kultūru, Rietumu- un Dienvidus Vāciju, franču Elzasu un Lotringu, Šveici, Ziemeļ-Itāliju un Austriju un iepazīties ar šo zemju semināru un citu mācības iestāžu iekārtu, papildinājies Berlīnes universitātē, uzņemdamus iespaidus no tā laika Vācijas iespaidīgākiem filozofiem, teologiem un pādagogiem, Cimze 1839. gadā pārradās Vidzemē, lai nodotos tam darbam, kuram viņš nu bija sagatavots.

Vidzemes skolotāju semināru atvēra 10. nov. 1839. g. Valmierā. Jaunajai iestādei nācās cīnīties ar lielām grūtībām: pa daļai to traucēja valdība aiz tīri formāliem iemesliem, pa daļai viņas attīstību kavēja muižniecība, atvēlēdama pavisam ubadzīgus līdzekļus semināra uzturēšanai un viņa vadītāja algošanai.

Tā, pašā sākumā, bruņniecība atvēl semināram 200 rubļu. Ar šo summu, kas izklausās vienkārši kā latviešu izglītības lietas izsmieklis, tad arī bija jāiztiek.

«Nākošā gadā», saka Cimze kādā runā, sakarā ar savu 25 gadu darbības jubileju, bruņniecība atvēlēja mums izlūgto pabalstu — 150 rubļus. Trešajā gadā to pavisam atrāva, un tā tad tai gadā visa šī iestāde zemei izmaksāja apmēram tikpat daudz, cik Tērbatā vai Berlīnē valstij caurmērā viens pats seminārists»³⁴²). Gribot negribot jāmin te vēl kāds jauks piemērs. Bruņniecība sauca semināru par ķesteru skolu, jo ieskatīja, ka viņas uzdevums ir sagatavot ērģelniekus, ķesterus, turoties pie ieskata, ka skola ir baznīcas kalpone un skolotājs baznīcas kalps. Cimzem nu vajadzēja šos ķesterus izglītēt, bet ķesteru skolai 14 gadus ilgi nebija visnepieciešamākā instrumenta: ērģeļu, kaut gan pa ikkatriem trim gadiem bagātā bruņniecība tās solīja.

³⁴¹) Turpat, 110. l. p.

³⁴²) Turpat, 113. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

Konstatēdams šo faktu savā atbildes runā svinīgā sapulcē, kas bija salasījusies seminārā viņa 25. gadu jubilejas dienā un kurā netrūka pārstāvju un viesu no bruņniecības un garīdzniecības, Cimze, citkārt lojāls vīrs, nosauc šādus semināra saimniekus par neliešiem:

«Un tie vīri», viņš saka, «kuŗi bija šās iestādes aizstāvji un labvēļi, kaut arī viņu vārdiem tēvijā vislabākā skaņa, kā kristīgā ticībā dziļi dibināti, nedos mums nekādu citu atbildi, kā vienīgi pareizo: Arī mēs esam nelieši kalpi!³⁴³».

Ārkārtīgi pacietīgs, pieticīgs, ziedodams visu sevi tikai savam darbam kā īsts ideālists, Cimze vadīja semināru, kas 1839.—1849. g. atradās Valmierā, bet pēc tam Valkā, līdz mūža galam (1881).

Cimzes darbības nozīme atkarājās no diviem apstākļiem: 1) no viņa darba virziena un 2) apmēriem.

Kādā virzienā strādāja Cimze? To noteica šādi faktori: 1) ieskatī, ko viņš bija mantojis Veisenfelsas seminārā, 2) muižniecības tendences, kādas tā gribēja ieaudzināt tautskolotājiem, 3) garīdzniecības centieni, kuŗus tā gribēja iepotēt saviem ķesteriem un 4) mūsu un vācu garīgā kultūra kuŗās Cimze vienmēr bija labi orientēts un 5) viņa paša personība.

Ar Veisenfelsas seminārā mantotiem Cimzes ieskatiem mēs jau iepazīnāties.

Attiecības pret muižniecību? Kādas gan tās varēja būt semināra direktoram iestādē, kuŗu uzturēja muižniecība? Tām bija jābūt lojālam. Cimzes bēru dienā viņa audzēknis un vēlākais semināra direktors A. Tērauds cildina Cimzi, kā muižniecības uzticīgu kalpu, citēdams arī vārdus, ko Cimze teicis, atlaižot audzēkņu 4. kursu: «Vidzemes muižniecība ir latviešu tautas Jozuus»³⁴⁴). Jozuus, kā zināms, bija izredzēts izraēļa tautu izvest no Ēģiptes verdzības un iekarot

³⁴³) Turpat, 117. l. p.

³⁴⁴) Turpat, 63., 64. l. p.

viņai apsolīto zemi — Kanaanu. Ar to tad ir skaidri saprotams, ko Cimze gribējis sacīt: muižniecība ir latviešu tautas vadone uz labāku nākotni. Bet muižniecība bija latvju tautas ekspluatētāja — kā tad nu viņa varētu būt viņas Jozuus? Un cik skops bija šis Jozuus attiecībā pat pret semināru, kas taču bija domāts latvju tautai, to jau pieredzēja arī pats Cimze. Vai Cimze būtu bijis neists? Nē, tāds šis vīrs nebija. Bet še Cimze bija tajos pašos ieskatos, ko mēs jau pazīstam no «latviešu draugu» ideoloģijas, ka kungi ir latviešu labdari. Vai Cimze maldījies? No tagadējā viedokļa skatoties, jāsaka jā, toreizējo apstākļu gaismā — nē. Latviešiem vēl nebija nekādu aprindu, uz kurām materiāli, tiesiski, intelektuāli tauta būtu varējusi balstīties, kā uz vadoņi. Visa vara un visi līdzekļi politikā, ekonomikā, pašvaldībā, kultūrā bija muižniecības rokās. Muižniecība bija devusi iespēju izglītot tautskolotājus, muižniecības rokās atradās skolu liktenis — tā tad skaidrs diezgan, ka muižniecība izlikās Cimzem kā latvju tautas Jozuus. Tādā garā tad Cimze arī audzināja nākamos skolotājus.

«Ko mēs gribam?» jautā savā runā Cimze, atlaižot otrā kursa audzēkņus 1846. gadā, un atbild:

«Mēs it nebūt negribam dibināt jaunu Vidzemi, perekli priekš rūgstošām politiskām idejām, radikāliem principiem un brīvprātīgām revolūcijām, kurās grib izpostīt dotos apstākļus. — Mēs gan esam radikāli, bet — citādā veidā»³⁴⁵).

Teiciens par jauno Vidzemi saprotams tanī nozīmē, ka tanī laikā Rietumeiropā, kur, kā mēs zinām, bija revolūcionāras organizācijas, kas sevi dēvēja par Jauno Itāliju, Jauno Vāciju, pat par Jauno Eiropu. Cimze, acīm redzot, ir brīvs no šo organizāciju iespaida. Viņš negrib grozīt pastāvošo iekārtu, ticēdams muižniecībai, kā latvju tautas ievadītājai apsolītajā zemē, t. i. labākā nākotnē, un nododams sevi šīs aristokrātiskās vadones kalpībā.

Kalpības stāvoklī nostājās Cimze arī pret garīdzniecību. Ar to viņš jūtās pat morāliski saistīts,

³⁴⁵) Turpat, 154. l. p.

jo garīdzniecība bija viņu izraudzījusi šim amatam un devusi arī līdzekļus viņa pedagoģiskai izglītībai ārzemēs. Ar garīdzniecību Cimzi saistīja arī viņa reliģiskie ieskati. Un tamdēļ nākamos skolotājus viņš audzināja — kā baznīcas kalpus.

«Seminārā kultivējamo izglītības virzienu Cimze savā plānā Vidzemes- latviešu semināram, ko viņš izstrādājis savas darbības sākumā, nosaka šādi (§ 8):

«Kaut gan ikkatra zinātniska mācība vispirms griežīsies pie prāta jeb intelligences, tomēr viņai nav jākavējas, kur tas vien iespējams, arī jūtas (sirdi) caur un cauri aptvert, gribu ierosināt — tā tad visu cilvēku aptvert un viņa skatu aizvirzīt uz Dievu. Tā tad mācībai lai ir pienācīgs dziļums, viņa lai ir vispusīga, audzinoša, kristīgi-reliģiska; viņa lai neizglīto gudrus, apķērīgus, bet dievbijīgus, saprātīgus, kristīgus skolotājus, kuŗu augstākais uzdevums ir un paliek, darboties priekš Dieva valstības virs zemes»³⁴⁶).

Savā turpmākā darbībā semināra direktors pūlējies audzināt nākamos tautskolotājus saskaņā ar šo plānu.

«Ko tad mēs gribam?» jautā Cimze jau minētajā runā 1846. g., atlaižot otrā kursa audzēkņus, un atbild:

«Mēs nebūt negribam aizskārt kristīgu ticību viņas luteriskā konfesijā, vēl mazāk viņu aizliegt, ne arī saplūkt racionālistiskas idejas un cilvēku izmaņu mācīt Dieva gudrības vietā. Mēs dzenamies gan pēc tā, būt īsti racionāli — bet citādā veidā»³⁴⁷).

Jautājumā par baznīcu un skolas attiecībām Cimzes ieskats ir tas, ka — skolai jābūt baznīcas kalponei.

«Skola nevar pastāvēt bez baznīcas», saka viņš savā priekšlasījumā Turaidā 1851. g., skolo-tāju sapulcē, bet arī b a z n ī c a ne bez skolas. Baz-

³⁴⁶) Turpat, 123. Pastrīpojums mans. A. B.

³⁴⁷) Turpat, 154. l. p.

nīca ir tā gaisma, skola koks (malka); tikai no abu savienošanas izceļas istā liesma — dzīve. Cēloniski var to vārdu, ka baznīcai nevajagot skolas, no tā izskaidrot, ka skolotāju ultra-pozīcija pēdējos gados sacēlusi ultra-negaciju no garīdznieku puses»³⁴⁸).

Tā tad šajā jautājumā, kā redzams, Cimze pilnīgi solidārizējas ar garīdzniecību.

Bet nu — attiecības ar latvju tautu. Kāds šajā svarīgajā jautājumā ir Cimzes viedoklis?

«Ko tad mēs beidzot gribam?» jautā Cimze jau minētajā 1846. g. runā un atbild:

«Mēs gribam kalpot, un proti savai, tas ir latviešu tautai. Kalpot mēs gribam un nevis valdīt. Par labiem kalpotājiem mēs šē meklējam izglītoties, — tā ir mūsu vienīgā un patiesā griba.

Mācēt, saprast, varēt un gribēt mēs vēlamies šo kalpošanu; ja tas sasniegts, tad mums viss ir izdevies... Savu kompetento tiesu mēs sagaidām no nākotnes. Mēs gribam kalpot tautai»³⁴⁹).

Bet kā nu ir domāta šī kalpošana? Mūsu tauta atrodies tādos apstākļos, ka katrs domājošs cilvēks, nemaz nebūdam valsts politikas vīrs, jautā: «No kurienes un uz kuriem?» Tas «uz kuriem» stāvēt Dieva rokā, bet tas «no kurienes» — rakstīts vēsturē mūsu priekšā. Bet Vidzemes vēsturē esot grūti pareizi lasīt, kur nu vēl cēloniskos sakarus skaidri un gaiši pierādīt; daudzas lapas puses šai vēsturē pavisam trūkstot, it sevišķi tās, kuŗas attiecoties uz mūsu zemniekiem. — (Pastrīpojums mans. A. B.).

Bet ikkatram esot atļauts noslaucīt savu durvju priekšu.

Te Cimze aizņem 1845. gada reliģisko katastrofu: zemnieku pārēju pareizticībā. Kā tas varējis notikt? Tauta neesot varējusi satvert to saiti, ko baznīca audusi. Kamdēļ?

³⁴⁸) Turpat, 173., 174. l. p.

³⁴⁹) Turpat, 154., 155. l. p.

«Baznīcas kalpone», saka Cimze, «kuŗa durvju priekšā stāvēja uz vakti, nav atvērusi durvis un tautu nav iavedusi, tāpēc ka viņa pati bija aizmigusī durvju priekšā. Kad nu baznīca arvien skaļāk un skaļāk tautai uzsauca, tad tauta pati atdarīja baznīcas durvis, satvēra to saiti, ļāva sevi vilkties, bet viņas rokas bija nosalušas. Un šī gulošā kalpone — tā bija tautskola. Viņa ir pie visa posta un nelaimes vainīga; viņa ir baznīcas meita, bet viņai **šimbrīžam** vēl jāizpilda kalpones dienests pie baznīcas; kur viņa papriekšu nenoslauka, nedz arī atdara durvis, tur tautas attiecības ar baznīcu nestāv labi. Vai arī, bez līdzības runājot: protestantiskai baznīcai vajaga vienmēr kancelei blakus skolas katedri, ja viņa grib būt par pārliecības un nevis par autoritātes baznīcu. Viņa pasniedz ar Dieva vārdiem visu augstāko un viņu iztulkošanā, bet tauta to nesaprot un nesaprot, jo skola nav darījusi savu pienākumu.

Zemnieks nespēj saprast ne svešu lomu gramatiskās, ne loģiskās attiecības. Kas pie tā vainīgs? Vai baznīca? Bet viņai taču nav jā māca gramatika. Uz mums, skolmeistariem, ir metams akmens; mēs esam tie kūtrie, nelietīgie kalpi.

Mēs gribam tāpēc tautai kalpot attiecībā uz baznīcu, padarīdami tautu spējīgu un gatavu, ka viņa var saņemt baznīcas svētības, un to gribam padarīt caur to, ka uzņemamies un apkopjam to daļu no reliģiskās izglītības, kuŗa baznīcai vajadzīgā kārtā jau jāatrod gatava priekšā³⁵⁰).

Kas nu ir jauns šajos Cimzes uzskatos par tautas likteni un kalpošanu tautai? Ka tautas nākotne Dieva rokā — to mēs dzirdējām jau no «latviešu draugiem». Kā tautskola ir baznīcas kalpone — to arī zinām no minētām aprindām. Bez tam to jau pusotra desmita gadu atpakaļ atklāti, presē, bija izteicis Kurzemes pirmā semināra (Cīravas-Dzērves) vadītājs Andrējs Bergmanis. 1845. g. ticības kata-

³⁵⁰) Turpat, 155., 156. l. p. Pastrīpojumi manī. A. B.

strofā Cimzes laikā biedris Indriķis Straumīte cēlonus redz gan muižniecības pārmērīgā ekspluatācijas kārē, kas zemniekus noveda postā, gan lutērāniskās baznīcas aristokratismā. Tāpat apstākļi, ņemot vērā tā laika neražu, tēloja vēlāko laiku vēsturniekiem. Turpretī Cimze visu vainu uzkrauj tautskolai, ka tā nav bijusi diezgan uzcītīga baznīcas kalpone. Protams, tekošos notikumus objektīvi novērtēt ir ļoti grūti, pat neiespējami. Un te Cimze, bez šaubām, ir maldījies. Šī maldība izskaidrojama, varbūt, ar to, ka še viņš novērsies no saviem tiešajiem pārdarīgiskiem uzdevumiem un iedrāzies tekošajā politikā, uz ko norāda vēl uzsvēruma par skolas pienākumiem šimbrīžam. Viens, kas Cimzem dara godu, ir uzskats par Vidzemes vēstures neskaidrību, trūkumiem un it īpaši par mūsu zemniecības vēstures trūkumu. Šo uzskatu gadu 40, 50 vēlāk izteica arī Krodznieks un ķērās pie latviešu tautas, kā zemnieku tautas, vēstures pētīšanas, nodibinādams sev latviešu vēstures tēva slavu. Tomēr visagrāk izteiktais uzskats par latviešu tautas vēstures īpatnību, kā redzams, pieder ne Krodzniekam, bet Cimzem.

Dažā ziņā pareizāk Cimze ir izpratis un novērtējis 1841. gada notikumus: «siltās zemes kustību». Tādas Leiputrijas, pēc Cimzes izteiciena, kur zemnieki, visas ērtības baudot, būtu atsvabināti no jebkuŗa apakšnieku pienākuma, nav.

«Druscīņ zināšanu — no zemes mācības (Länderkunde), un šī muļķīgā iedoma būtu neiespējama! Jeb, no kurienes tas nāk, ka ļaudis iedomājas, viņu tagad izmēģināto līdzekļu dēļ ķeizars atdošot viņiem zemi, kuŗa muižniecībai pieder uz tiesību pamata? No kurienes ticība, ka viņi tad, kaut gan tam pašam tronim padoti, būšot brīvi un svabadi no jebkuŗa pavalstnieka pienākumu nastas?»³⁵¹⁾

Kā redzams, visu vainu par 1841. g. latviešu tautas traģediju Cimze uzkrauj zemnieku ģeografijas nezināšanai un vispār viņu neizglītībai, sevišķi

³⁵¹⁾ Turpat, 156. l. p.

uzsvērdams nesaprašanu par muižnieku tiesībām uz zemi.

Cimzem taisnība, ka aizceļošanas iedoma bija mulķīga, un ja zemnieki būtu bijuši kaut cik skaidrībā par Krieviju un viņas agrārlietām, tad šāda aplama iedoma nebūtu bijusi iespējama. Bet kas tad noturēja tautu šajā mulķīgajā tumsībā? Taču tā pati muižniecība un garīdzniecība. Vajadzēja plūdināt mazāk dievvārdu tautā, bet vairāk laicīgu ziņāšanu. Tagad tauta bija par debess valstību vairāk skaidrībā nekā par zemes lietām. Tā tad atbildība par latviešu tautas tumsību un sakarā ar to stāvošo katastrofu pilnīgi krit uz muižniecību un garīdzniecību. Katastrofas ekonomiskos cēloņus Cimze neredz un nemin. Kas zīmējās uz zemnieku tumsību tiesību lietās, tad tikdaudz viņu prāts tomēr saprata, ka muižnieku tiesības uz zemi ir netaisnas, jo viņi taču vēl atminēja, kā muižnieki viņus bija proletārizējuši 1819. gadā. 1841. gada katastrofa nu pamudina Cimzi uz šādu darbību:

«Tāpēc mēs gribam tautai kalpot viņas pilsonisko attiecību ziņā» saka viņš 1846. g. audzēkņiem turētā runā, «dodami viņai skolas izglītību, kāda vajadzīga ikkatram mieru mīlojošam, saprātīgam pašvaldniekam, lai pareizi saprastu savu stāvokli pret valdību un pēc tā tad arī darītu.

Tāpēc mēs tautai gribam kalpot, lai viņa tās mantas, kuŗas viņai rokā, nemin ar kājām; mēs negribam un nevaram nekādas jaunas varas, lielumus un apstākļus radīt; bet mēs dzēnāmies uz to, lai tauta izmanto vēsturiski dotos apstākļus, lai viņas attiecības pret baznīcu top sīrsnīgākas, daudz ciešākas, un viņas stāvoklis pret dzimtkungu sāktu izvērsties saprātīgs un draudzīgs. Mēs gribam tautai kalpot baznīcas un pilsonisko attiecību ziņā. Mēs gribam izkopt un skaidrot viņas Dieva- un pasaules- apziņu, lai Vidzemei būtu labi kristīgi ļaudis un apakšnieki»³⁵²).

³⁵²) Turpat, 156. l. p. Pastripojums mans. A. B.

Cimzes attiecības pret tautu, ka redzams, ir tādas pašas kā «latviešu draugu» attiecības. Tikai no viņa programmas par kalpošanu tautai redzams, ka 1841. g. katastrofa, kas darīja iespaidu uz agrārlikumu došanu, luterāņu baznīcas politiku, darīja iespaidu arī uz — tautas izglītības lietu: te bija redzams, kādu postu rada laicīgās izglītības trūkums. Tikai tas veids, kādā Cimze domāja to sniegt tautai, nostādīja viņu grūtā stāvoklī. Ir pazīstama patiesība, ka diviem kungiem kalpot nav iespējams. Bet te nu Cimze gribēja kalpot trim: muižniecībai, baznīcai un tautai. Patiesībā te arī iznāk tikai viens pats kungs: ne tauta, ne baznīca, bet muižniecība, jo mēs zinām, ka baznīcas politika dabūja savas direktīvas no muižniecības ekonomiskās politikas, un kalpojot baznīcai, tautskola tā tad nekalpo vis Dieva valstībai, bet muižniecības interesēm, ko pats Cimze arī izteicis it vienkāršos vārdos: audzināt dzimtkungiem labus apakšniekus.

Kādu stāvokli Cimze ieņēma pārvācošanas un nacionālā jautājumā? Viņa stāvoklis te bija diezgan neapskaužams. Tanī laikā latviešu mācības grāmatu nebija. Cimzes audžu tēvi lika viņam priekšā sarakstīt tādas semināra vajadzībām. Sākumā viņš arī ķērās pie darba, sarakstīdams Vidzemes ģeografiju, bet te nu arī izrādījās, ka šis darbs nav vienam cilvēkam veicams. Bez tam aktīvais Cimze neieskatīja šādu kabineta darbu par piemērotu savam garam un uzdevumam. Viņš strādāja seminārā ar vācu grāmatām. Strādājot ar vācu mācības grāmatām, audzēkņi it dabiski ierada vāciski izteikties, vāciski domāt, just, zināmā mērā pārvācojās. Vēlāk, jaunlatviešu laikā, viņam to arī pārmeta kā nepiedodamu grēku. Šis pārmetums bija nepelnīts. Cimze pārvācotājs nav, bet gan patriots un nacionālists. Pierādījumus par Cimzes nacionālo pārliecību un centieniem atrodam viņa runās un rakstos.

Tā, piem., viņa Vidzemes ģeografijā, kas, domājams, sarakstīta ap 1839. gadu, bet palikusi manuskriptā, jo, kā jau minēts, Cimze atzina, ka latviešu

mācības grāmatas viņam vienam nav iespējams sagādāt, sacīts: «Līdz šim tie latvieši un igauņi, kas andelēdamies vai muižas uz renti ņemdami turīgāki palika, daudz mīlēja vāciešiem piebiedroties, savas sugas dēļ kaunēdamies. Nu kamēr tie brīvlaiki cēlušies, no šādas aplamības gan lēnām atradināsies...»³⁵³).

Kā redzams, te Cimze nosauc pārvācošanos par aplamību, tā tad noteikti uzstājās pret šo virzienu. Tas bija apm. 1839. gadā. Gadus 7 vēlāk, 1846. g., jau vairākkārt minētājā runā, kur Cimze liek pie sirds audzēkņiem, kā kalpot tautai, viņš piemin tautas mīlestību, kā šās kalpošanas pamatu.

«Kalpojat aiz mīlestības savai tautai;» viņš saka: «tikai tā Jūs iznīcināsāt nepareizos uzskatus par mūsu iestādi un viņas nonicināšanu; **tikai tā Jūs tautai uzturēsāt šo skolu, kurū mums sveša tauta cēluse, bet kurā mūs netur mīlus.** Mīlosim savus brāļus, un svešie mīlēs mūs»³⁵⁴).

Šādus ieskatus izteikt vācu bruņniecības uzturētā un vācu garīdzniecības kontrolētā mācības iestādē — jāatzīst — tur vajadzēja nevien dziļas tautas mīlestības, bet arī rakstura varonības.

Savā runā Cimze apzīmē vāciešus mūsu dzimtenē par svešiem nama turētājiem.

«Drīzā laikā būs pagājuši 7 gadu simteņi, kopš tas Kungs svešus nama turētājus iecēlis pār mūsu tautu. Gādājat tālab ar trīcēšanu un drebēšanu, ka kad Viņš nāk, Jūs Viņam varat dot labu atbildību par savu nama turēšanu»³⁵⁵).

Te, kā redzams, Cimze izteic domu par latviešu skolotājiem, kā savas tautas nama turētājiem pretī svešajiem, vāciešiem. Un šo nacionālo nama turēšanu viņš ieskata par tik nopietnu, ka par to jāgādā «ar trīcēšanu un drebēšanu.»

Kādā 1856. g. turētā runā, atklājot palīga kursu, Cimze kursantiem, starp citu liek pie sirds:

³⁵³) Turpat, 18. l. p.

³⁵⁴) Turpat, 160. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

³⁵⁵) Turpat, 162. l. p.

«Ne tikai kronis tev jākopj, ka tas varētu nest krāšņus ziedus un augļi nogatavoties; bet arī sakne tev kopjama, lai koks stingri un cieši stāv zemē: Tāpēc māci mazajos domāt, savas domas izteikt ar vārdiem un zīmēm, māci viņiem pazīt, vērtēt telpas un laika apstākļus; **māci viņiem pazīt savu tēviju un to milēt**, un saprast un godāt apstākļus, kuŗi vēsturīgi attīstījušies. Uzaudzini labus pavalstniekus, saprātīgus pilsoņus, kuŗi savu maizi var nopelnīt, un cienī tikumību, ierašas un likumus. Ne-lāga cilvēks ir arī nelabs kristīgs cilvēks un otrādi»³⁵⁶).

Tā tad Cimzes patriotisms pēc savām sastāvdaļām ļoti līdzinātos «latviešu draugu» patriotismam, ja viņš nevilktu robežu starp vācu un latviešu tautas nama turētājiem.

Tajā pašā runā Cimze papildina savas domas par patriotismu šādā kārtā:

«**Tagadne prasa citādu dzimumu,**» viņš saka. «Ja mūsu tauta neturas pie savas ticības cieši, ja viņa nedodas uz priekšu civilizācijā, jeb pilsoniskā izglītībā, tad citi aizsteigsies viņai priekšā. **Tautai jāsniedz lielāka ārēja patstāvība, radot labvēlīgākus apstākļus.** Tas viss nenieka nelīdzēs, ja viņa netop iekšēji svabadāka, stingrāka un patstāvīgāka. Tāpēc pirms vajaga tautu laikiem piemēroti vest tālāk, un gatavu darīt priekš labāka stāvokļa»³⁵⁷).

Šīs domas tanī laikā ir tālās, gaišas un ļoti nopietni ņemamas. Tautai vajadzīga lielāka ārēja un iekšēja patstāvība! Viss nenieka nelīdzēsot, ja tauta iekšēji nepārveidojās. Liekas šī pēdējā doma sašaurina pirmo. Bet tā nav. Vēl tagad mums pie iekšējā cilvēka pārveidošanas apzīmētā virzienā daudz jāstrādā. Tā tad šī nacionālā formula derīga vēl mūsu laikiem.

Cimzes nacionālo uzskatu raksturošanai nepieciešami pakavēties pie kāda dokumenta, kas atrasts

³⁵⁶) Turpat, 165. l. p. Pastrīpojums mans. A. B.

³⁵⁷) Turpat, 166. l. p. Pastr. mans. A. B.

viņa atstātājos papīros. Te izteikts Cimzes nacionālo uzskatu teoretiskais pamatojums. Šis dokuments vārdu pa vārdam skan šādi:

«Latvieši.

Vai latvieši ir tauta? Pēc iezīmētām īpašībām un gara dāvanām — jā, pēc attīstības vēl nē. Attīstīta tauta ir koks līdz ziedam. Latvieši sastāda tikai sakni, tas ir zemkopju kārtu. Ja mēs viņus salīdzināsim ar Spartu, tad viņi ir perioki (sān-iedzīvotāji), personīgi brīvi, bet politiski nesvabadi. Spartiati ir vācu muižnieki, geronti (padomnieki) — arī vācu muižniecība; gerusija (vecāko padome) — aprīņa deputāti un landrāti, un efori (virspārvaldnieki) — krievu ķeizara ministri. Tā tad saknei trūkst iespējas brīvi attīstīties uz augšu.

Vai viņi attīstīsies par kultūras tautu? Tas stāv Dieva rokā un atkaras no paša saknes dziņas spēka un no nākošās likumu došanas.

Ko var cerēt? Kas var būt tautas nākotne? Var trejādi domāt:

1. Viss iet atpakaļ, uz nelabumu (reakcionārais virziens). Šis gadījums notiek, kad tauta izvirst sastrūdēšanā, un Dievs viņu nodod tādām liktenim.

2. Viss paliek tagadējā stāvoklī (konservatīvais virziens). Tāds gadījums iestājas, tiklīdz tauta pāriet pārakmeņošanās, pārkaulošanās stāvoklī. Bet dzīvojošā tauta ir kā miesas organisms, kas nemītīgi uzņem un atdala no sevis laukā vielas.

3. Tauta iet uz priekšu:

a) tā, ka viss no saknes sākot pārveidojas (radikālisms). Ja tas notiek ar varas līdzekļiem, tad izceļas revolūcija. Turklāt samaina organisku un neorganisku, normalu un anormalu attīstību un noliedz dievišķo valdīšanu pagātnes vēsturē.

b) tā, ka pārtrauc tikai anormalo, pret visiem kārtības nolikumiem vērsto, slimīgo attīstību, bet veselīgo toties jo vairāk veicina, tā izšķīrot kviešus un nezāles pastāvošā (reformas virziens).

Tikai reformai ir apsolījums, un to ievēl piedzīvojumi un Dieva prāts. Kas tad nu kritis. Viss, kas

slimīgs, kas pret saprašānu un prātu, kas pret die-
višķīgiem dzīvības likumiem. Vai turklāt pieder arī
valoda? Nē; viņa ir organisks ražojums no tautas
miesas un gara. Tautai ar varu uzspiesta un pie-
mācīta valoda ir taisni tas neorganiskais, savažo-
jums un piekabināts vizuļu greznums.

Pārvācošana ir:

1) radikāls revolūcionārs akts; tā tad pret
Dievu un valdību;

2) viņa ir tikai mēles darbs; (Zungen-
werk), jo tautai garu un miesu ar to nepāgroza;

3) viņa ir tagadējos apstākļos gluži neiespē-
jama;

4) viņa ir gluži lieka un nederīga, jo latviešu va-
loda jau neaizkavē tautas politisko attīstību, un ja
pārvācošana jau būtu notikusi, tad viņa tāpat arī
neveicinātu tautu, ka viņa top par veselu tautu;

5) viņa neaizsarga, tāpēc ka viņa tautu, ja
tā būtu arī iespējama, uz 100 gadiem galīgi sajauc
un tā padod jebkuŗam iespaidam. Tā tad viņa ir
kaitīga.

6) pārvācošanai ir nozīme tikai priekš latviešu
timokratijas (mantas jeb bagātnieku valdība) un tā
tad notiek ar pilnīgu vācu audzināšanu.

Timokratijai atvēlēta brīva izvēlēšanās. Ja viņai
arī nestāv goda vietas vaļā, tomēr nopelnu at-
liek diezgan daudz. Tautai lai dod krietnu izglītību
priekš šī mūža un mūžības. Krietns, godsirdīgs cil-
vēks, tie arī ir godi un amatī, kuŗiem lielāka nozīme
un kuŗi vairāk ir vērtes nekā politiska nozīme bez
tiem³⁵⁸).

Šis Cimzes rakstiņš ir ārkārtīgi interesants do-
kuments latviešu intelligences vēsturē. Te pirmo
reiz latviešu intelligents teorētiski mēģina fikt skaid-
rībā par savas tautas struktūru, viņas nākotni un
viņas pārveidošanu. Kad un kādam gadījumam šis
dokuments rakstīts, nav zināms. Bet tas nav arī
grūti nosakāms. Vajadzība šī jautājuma noskai-

³⁵⁸) Turpat, 203., 204. l. p. Pastripojums paša Cimzes.
A. B.

drošanai varēja rasties Cimzes paidagoģiskās darbības sākumā. Kurzemē, kā mēs jau redzējām, pastāvēja divi virzieni uzskatos par latviešu tautas likteni: pārvācošanas un tautas nacionālās attīstības virziens. Tāpat tas bija Vidzemē. Spilgtākie šo virzienu pārstāvji ir abi redzamākie darbinieki no vācu mācītāju aprindām latviešu skolu lietās: F. Valteris un Ulmanis.

Valteris bija pēc savas dabas un pasaules uzskata aristokrāts, pēc saviem nacionāli-politiskiem centieniem ģermanofils, attiecībā uz latviešiem — fanātisks pārvācošanas piekritējs un propagandētājs. Šos savus ieskatus viņš apliecinājis vairākkārt dažādos gadījumos, kur bijusi runa par latviešu tautas pielāgošanu muižniecības interesēm, sākot ar 30. gadiem un beidzot ar slaveno 1864. g. landtāga sprediķi, kurā Valteris pārkonddimdoši prasīja latviešu tautas pārvācošanu. Bet šie uzskati, kā Valtera biogrāfs pierāda, neesot nekas cits, kā tie paši, kurus viņš izveidojis jau XIX. g. s. 30. gados un sakarā ar tautskolu lietu izteicis 1843. gadā. Un ko viņš šajā gadā prasīja, bija vācu valoda kā mācības valoda tautskolās. Šo darbu viņš ieskatīja par mīlestības darbu latvju tautas labā³⁵⁹). Un tas notika tānī pašā laikā, kad paši vācieši pārkrievošanas politiku savās skolās ieskatīja par krievu valdības varas darbu.

Cimze, kā latvietis un kā zinātniski izglītots paidagogs, nevarēja neredzot šē kliedzošu netaisnību un nepareizību skolu un nacionālās politikas laukā. Bet Valteris bija Cimzes audžu tēvs, kurā iespaidu uz savu gara pasauli atzīst pats Cimze. Bez tam nav jāaizmirst, ka Valteris bija mācītājs un arī neatlaidīgs politiķis. Ko nu bija Cimzem iesākt ar šādu audžu tēvu, kas reizē ar to bija līdz 1843. g. semināra augstākais priekšnieks? Viņš nu lauzījās un mēģināja teorētiski noskaidrot tautas jēdzienu un

³⁵⁹) Sk. viņa biogrāfiju: Bischof Dr. Ferdinand Walter. Seine Landtagspredigten und sein Lebenslauf. Leipzig, 1891. Nodalā: «Das Landschulwesen». 149., 151., 361. l. p. un attiecīgo sprediķi.

pārvācošanās procesa derīgumu vai nederīgumu, lai pie sava atzinuma varētu pilnīgi apzinīgi turēties un vajadzības gadījumā nostādīt to pret Valtera uzskatiem. Valteris, kā Hēgeļa mācekļis, bija filozofiski izglītota galva, un šāds nopietni motivēts ieskats par latvju tautas pārvācošanas kaitīgumu varēja viņu, ja ne pārliecināt, tomēr tam pierādīt, ka šajā jautājumā teorētiski var būt vērā ņemami arī pretēji ieskati.

Šis nacionālās problēmas teorētiska noskaidrošana varēja nodarbināt Cimzi īsti tanī laikā, kad Valteris bija viņa tiešais priekšnieks, tā tad līdz 1843. gadam.

Sākot ar 1844. gadu sevišķas vajadzības tādā nacionālās problēmas noskaidrošanā vairs nebija. Par laukskolu padomnieku iecēla bijušo Tērbatas universitātes teoloģijas profesoru, bīskapu Dr. Ulmani, kas reizē ar to bija augstākais semināra priekšnieks. Tajā pašā 1844. gadā viņš raksta Cimzem vēstuli, kurā izsaka savas domas par semināra darbības programmu un virzienu. Par nacionālo jautājumu tur sacīti:

«Nedrīkst notikt nekāda pārtautošana (Entnationalisiren). Vācu valoda jānāca, bet nevis uz tautiskuma rēķina (nicht auf Kosten der Volkstümlichkeit). Droši vien priekš mūsu «laužu» nākošā galvenā amata ar to vairāk pazaudēts kā iegūts. Tiklīdz viņu nākošie skolnieki viņos ieraudzīs vācieti un viņus pašus skolēni vairs neuzlūkos par sev vistuvāk stāvošiem tautas biedriem, tad ir izzudusi Dieva dota mīlestības un uzticības saite un vēl daudz vairāk. Skolotājs strādās ar gluži citādu dedzību, ja ir dzīva apziņa: savu tautu es gribu pacelt u. t. t. Tāpēc es Jūs vēlreiz cieši lūdzu, visām lūgšanām (Andachtsübung) un visai reliģijas mācībai likt notikt pa latviski»³⁶⁰).

Sirsnīgā satiksme, kāda pastāvēja starp jaunievēlēto skolu padomnieku Ulmani un Cimzi, liecina,

³⁶⁰) J. Kalniņš. Jahtis Zimfe. Rīgā, 1914. 26. l. p.

ka te nacionālā jautājumā domu starpības nebija. Turpretī ar Valteri tādas bija principiāli un varbūt bijušas arī praktiski. Tas kļūst redzams vairāk kā 20 gadu pēc pārrunājamā momenta: sakarā ar Neikena nāvi (1868.).

Neikens ir otrs biskapa Valtera audžu dēls, kā viņš pats arī to aplicina kādā 1854. g. rakstītā vēstulē, sakarā ar Valtera 25 g. darbības jubileju ³⁶¹). Neikena stāvoklis nacionālā jautājumā vēl stipri nenoskaidrots. Dažu gaismas staru te met šajā lietā Valtera biografs un arī pats Valteris. Kad Neikens bija pabeidzis Cimzes semināru, viņš palika turpat par skolotāju. Par Neikena attiecībām pret Valteri Valtera biografs raksta: «Neikens palika vienmēr ar Valteri visciešākā draudzībā un bērna godinājumā saistīts, gluži vienis prātis ar viņu par ceļiem un mērķiem savu tautas brāļu attīstīšanā.» Ar Cimzi Valterim turpretī bijušas dažas domu starpības ³⁶²).

Kas tās par domu starpībām? Tā kā Cimze ar Valteri paidagoģiskos jautājumos bija pilnīgi vienis prātis, tad šādas domu starpības varēja attiekties tikai uz nacionālo jautājumu. Kā tas tā, to pierāda Valtera ieskats par Neikenu, kā Cimzes pretpolu. Tas notika sakarā ar Neikena nāvi. 1868. g. 3. jūlijā Valteris raksta: «Priekš trim dienām Neikens ir miris no nervu drudža. Šodien viņu apglabā, un ja es pie tam nebaidītos no muļķībām, starp kuŗām mans vārds nedrīkst parādīties, tad es būtu aizbraucis. **Tagad es palieku, kamēr varbūt letomaņi aprok tur krietnāko no latviešiem un saviem pretiniekiem, kas vēlējās savas tautas ģermanizāciju.** Tikai viņam vien no izglītotiem latviešiem bija skaidrs skatiens uz mūsu tautas politisko stāvokli. **Arī Cimze ar Neikena nāvi ir pazaudējis savu nepieciešamo pretsvaru»** ³⁶³).

Tā tad skaidri un gaiši pateikts, ka Neikens bijis latviešu pārvācošanās centienu, bet Cimze naci-

³⁶¹) Bischof Dr. Ferdinand Walter. 259. l. p.

³⁶²) Turpat, 151. l. p.

³⁶³) Turpat, 360. l. p. Pastr. mans. A. B.

onālo centienu piekritējs. No sacītā arī saprotams, ka nacionālā jautājuma teoretiska noskaidrošana bija nepieciešama laikmetā, kad Cimzem izcēlās domu starpības ar Valteri, un kad Valteris nostādīja Cimzēm pretī Neikenu, kā pretpolu. Par dokumenta rašanos 40. gados, liecina vēl tas apstāklis, ka Cimze latviešu tautā vēl neredz šķiru un kārtu diferenciāciju, bet tikai vienu vienīgu zemnieku kārtu. Vēlāk tas bija citādi, un arī Cimzes nacionālie ieskatī paplašinājās un padziļinājās.

Tā Adolfs Allunāns, kam ar Cimzi nācies tikties 1866. gadā, t. i. pāris gadu pirms Neikena nāves, nodod par viņu šādu interesantu liecību:

«Cimzes tēvs vēlējās no manis dabūt kādas klātākas ziņas par Juŗa Allunāna dzīvi un miršanu, par vīru, kuŗu, kā to nu dabūju dzirdēt, viņš jo augsti cienīja. Pretim citiem apgalvojumiem man jāliecina, ka Cimzes tēvs man dedzīgiem vārdiem izskaidroja, ka latviešiem savs «tautas karogs» jāvicinot dūšīgāki, kā līdz šim, ka mums vēl trūkstot tā sadzīvē, kā dzimtēs, īstenās tautiskās savādības, un ka tādu varot modināt, audzināt un stiprināt vienīgi mūsu rakstnieki un dzejnieki. Jurim Allunānam esot tapēc lielu lielu nopelni, ka viņš modinājis snaudošo tautas garu un sijājis un skaidrojis latviešu valodu. Arī par «Pēterburgas Avižu» darbību Cimze sprieda ar lielu atzišanu»³⁶⁴).

Ar šo piemēru mēs aizsteidzamies citā laikmetā, jaunlatviešu darbības laikmetā, bet pie viņa mazliet pakavēties bija vajadzīgs, lai rādītu, ka Cimzes uzskati nacionālā jautājumā viņa tālākā mūžā nav atslābuši, bet gājuši dziļumā, jo runāt tadā garā par nacionālismu tanī laikā, kad nacionālistus vaijāja, un nodot atzinīgu spriedumu par «Pēterburgas Avižēm», kuŗas garīdzniecība tikko bija nomākusi kā

³⁶⁴) Ad. Allunāns. Ģevehrojumi latveešči. I.

revolūcionāras — vajadzēja daudz drosmes un nacionālas gara patstāvības, stingras nacionālas apziņas.

Cimzes nacionālisms ar gadiem attīstījās. Rakstīdams teorētisko apcerējumu par latviešiem, Cimze vēl stāv, var sacīt, uz «savas kārtas» teorijas viedokļa, atzīdams, ka latvietis audzināms tikai kā «krietns, godsirdīgs» un reliģiozs cilvēks. Tas ir pazīstamais «latviešu draugu» nacionālisms. Kādu laiku viņš arī turās pie uzskata, ka ārējie apstākļi nav grozāmi, ka latvietim jāturās vēsturiski dotās robežās. Vēlāk, kā redzams, viņš pielaiž gan latviešu ārēju apstākļu labošanu, gan latviešu iekšēju pārveidošanu, gan «tautiskas savādības» modināšanu, audzināšanu, stiprināšanu.

Tā Cimzem, kas audzināja veselas paaudzes latviešu skolotāju, ir liela nozīme nevien pädagoģiskā laukā, bet arī nacionālos centienos tanī laikā, kad «latviešu draugu» klerikāli-patriarchāliskais virziens nacionālismā bija valdošais. Šos Cimzes nopelnus nacionālās apziņas modināšanā zīmīgi raksturo redaktors A. Vēbers Cimzes bēru dienā. Viņš gandrīz nezinot minēt vīru, kas tik vareni būtu uzkūris savu līdztautiešu sirdīs tautas mīlestības liesmu un tik spēcīgi veicinājis latviešu tautisko ceņšanos, kā Cimzes tēvs, lai gan vārds «tautība» reti kad plūdis pār viņa lūpām. Savākdams aizmirstās un novārtā liktās tautas meldijas un glītākā veidā tās atpakaļ dodams savai tautai, Cimze mācījis pat vienaldzīgos mīlēt un cienīt tautas garīgās mantas un atvēris acis, kas līdz tam bijušas aklas. Iepotēdams saviem audzēkņiem ceņšanos, pašatzīšanu, pašpārlabošanos, katras krietnības mīlestību un taisnības cienīšanu, Cimze panācis, ka šie audzēkņi nevarējuši atrauties tai dzīvajai, garīgai kustībai, kas aizgrābusi tautas krietnāko dēlu prātus un sirdis. «Tā dēļ» — saka Vēbers — «te tagad klaji gan varu liecināt, ka Cimzes tēvs ar saviem darbiem varenisaucis un modinājis savu tautu uz apzinīgu tautisku dzīvi»³⁶⁵).

³⁶⁵) J. Kalniņš. Jaunais Zimse. 72. l. p.

Un tiešām. «Skolotāju kārtā ir galvenā kārtā nacionāla», saka Cimze 1848. g. Turaidas skolotāju sapulcē turētā runā, «un tam tā arī vajaga būt. Kad nu tāpēc kādam ar badu jāpie-rāda, ka viņš savu amatu un latviešu tautu mīlo, tad tas nav vis latvietis, no kuŗa tas pats par sevi sa-protams, bet gan vācieši, tas ir svešnieki, kuŗi lab-prāt grib priekšgalā sēdēt ³⁶⁶).

Tā tad Cimzes nacionālisms ievērojami atšķi-ras no «latviešu draugu» nacionālisma un tuvinās, kā mēs to turpmāk redzēsim, jaunlatviešu nacionā-lismam.

Cimzes darbībā atzīmējami vēl citi ievērojami nopelni: zinātniskas izglītības izplāšana, skolotāju pašapziņas modināšana un organizēšana, raksturu audzināšana.

Mēs zinām, ka «latviešu draugu» zinātnes drumslām, ar ko viņi tautai lika «prātu cilāt», bija teoloģiski mērķi un teoloģisks raksturs. Cimze turpretī sniedz skolotājiem un caur viņiem tautai neviltotas zinātnes atziņas, kas bija milzu solis uz priekšu mūsu dievbijības pārmērīgi piesātinātajā gara dzīvē, it īpaši tautā.

«Mūsu ķesteru skola», saka Cimze, «mēģinā-jusi savām māsas- iestādēm ārzemēs pieslieties, par spīti kraukļu ķērķšanai un pūču kliegšanai» ³⁶⁷).

Mēs zinām arī, ka «latviešu draugi» konsek-venti turējās pie «savas kārtas» teorijas principa, kas latvieti redzēja cilvēka vērtību tikai tiktāl, ciktāl šis cilvēks, pat skolotājs būdams, var lūgt, klanīties, ze-moties, līst, vērdziski luncināties kungu priekšā. Šie «latviešu draugu» audzinātie cilvēki un intelli-genti bija cilvēki bez cilvēku pašapziņas. Kur tādu manija, tur šie kungi kļiedza par augstprātības velnu.

Cimze, turpretī, audzina gluži cita tipa cilvēkus: viņš saviem audzēkņiem liek pie sirds — turēt aug-stu savas kārtas godu. «Skolotāju kārtas

³⁶⁶) Turpat, 147., 148. l. p.

³⁶⁷) Turpat, 183. l. p.

goda apziņu viņš ar dedzību centās ieaudzināt savu audzēkņu sirdīs», saka viņa biogrāfs J. Kalniņš, Cimzes audzēknis³⁶⁸).

Muižniecība pārmeta Cimzem, ka viņš audzina «ābolu vietā apelsinus,» t. i. sniedz pārāk augstu izglītību, iepotē latviešu skolotājiem augstprātību. Nebīdamies no šādiem pārmetumiem, Cimze katrā izdevīgā gadījumā uzsvēra rakstura patstāvības nepieciešamību, skolotāju pašcieņas vajadzību, reizēm pat ļoti asā formā. Piem. 1850. g., atlaižot palīga kursā audzēkņus, viņš starp citu liek tiem pie sirds šādas patiesības:

«Augstākā krietnība amatā nestāv arī cīņas garā pretējā virzienā, tas ir, kad kā suns asti luncina un kā lapsas viltū apstaigā un sulaiņiem līdzīgu prātu izrāda pret mācītāju un baznīcas priekšnieku; nevis tai sirds prātā, kas vienmēr turās tai pusē, kur lielākais spēkis atrodas, kas noliecas pie varas un pārspēka un labumu iegūšanas. Ak, turaties par patiesību; viņa ir stars no Dieva; turaties par patiesību, un lai viņai nebūtu arī nekāds cits veids, kā kalpa ģimīš. Iedomājaties par žīdiem! kāpēc Dievs viņus atmetis. Bēgat noliekulīgā algas kārā prāta un noturēšanās pie valdošās partijas, ja viņai trūkst patiesības; turaties tā visādā ziņā pret priekšniekiem, kā pret amata biedriem. **Dumpinieks ir desmitreiz vairāk cienījams nekā lidējs**»³⁶⁹).

Tā Cimze audzināja patstāvīgu raksturu, kuru augstākais kritērijs bija — patiesība.

Cimze nemitīgi skubināja skolotājus arī uz tālākizglītošanos pēc kursa beigšanas.

Kā līdzekli uz tālāku izglītību Cimze ieteicis saaviem audzēkņiem lasīt labas grāmatas, sevišķi pādidagoģiska satura rakstus, apmeklēt labus koncertus un teātrus, uzturēt dzīvu satiksmi ar krietniem un dedzīgiem amata brāļiem, kā arī vispārīgi ar izglītotiem cilvēkiem, piedalīties skolotāju konferencēs

³⁶⁸) Cit. gr. 77. l. p.

³⁶⁹) Cit. gr. 170. l. p. Pastripojums mans. A. B.

un citās sapulcēs, kur atrod gara pacilājumu un garsdabū jaunus ierosinājumus³⁷⁰).

Skolotāju konferenču un skolotāju biedrības pirmideja pieder Cimzem; tās viņš izteica jau 1843. un 1848. g. Turaidā tad arī tika noturēta pirmā latviešu skolotāju konference. Pats Cimze bija dedzīgs skolotāju konferenču dalībnieks.

Cimze pats ir ievērojams raksturs: ideālists, disciplinēts, stingrs, neatlaidīgs gribas cilvēks. Tas ir pavisam jauns tips latviešu intelligences gaitās, kādas viņas līdz tam laikam pazīstāmas. Cimze nav sentimentāls, viņš ir cīņas cilvēks.

Savas darbības principus un esenci, kā arī savu raksturu viņš teicami pats raksturo 1851. g. skolotāju sapulcē turētā runā, Turaidā:

«Un mūsu tauta» — viņš saka: «viņas ķēdes kritīs. Mēs neārdīsim viduslaiku pilis, ne arī gāzīsim citas, ārējas stalažas; mēs darīsim kautko labāku! Mēs dosimies varenos pulkos ienaidniekam vīrsū, kurš ir visa ļaunuma sakne. Tā ir mūsu amata godība, ka mēs drīkstam un mums būs proklamēt revolūciju, kuru mums nevar liegt neviens firsts, neviens karalis. Mēs drīkstam cīnīties pret kādiem pastāvošiem apstākļiem, pret grēku varu un viņas seku leģioniem, pret gara tumsību, nemācību, nabadzību, slimībām un citu postu. Mums ir apsolījums un piedzīvojumi, ka mums veltī nav jāstrādā, ka ar krietnu, kristīgu tautas audzināšanu tautām un tā tad arī mūsu tautai jātop labākai. Bet kur tas ir, tur ir vietā Klaudija vārds: Tapsim mēs labāki, tūlī būs labāki. Darbā uz šo sociālo reformulai mēs šodien šai vietā sniedzam .cits .citam .roku, .nozvēroties uz šo apgāšanu, kurai vien ir visas svētības apsolījums, tāpēc kā tā ir vienīgi patiesā. — Uz to lai Dievs palīdz!»³⁷¹)

³⁷⁰) Turpat, 80. l. p.

³⁷¹) Turpat, 192., 193. l. p. Pastrīp. mans. A. B.

Kā mums jau zināms, Cimzes pasaules uzskatā redzamu vietu ieņem reliģija. Tas ir rāmis, var teikt, kas ierobežo viņa darbības lauku. Vietu vietām savās runās viņš uzsver, ka skola ir baznīcas meita, baznīcas kalpone. Augstā priekšniecība seminārā viņam lika izglītot ķesterus, un viņš to arī darija. Bet lasot Cimzes runu, no kuŗas šē atzīmējam mazu gabaliņu, redzam, ka viņa pasaules uzskatā bez reliģiskajiem elementiem ir arī citi: reformatoriskie. Tanī laikā, kad Rietumeiropā un Krievijā valdīja reakcija, Cimze atklātā skolotāju sapulcē lieto vārdus un teicienus, kā: apgāšana, sociālā reforma un pat revolūcijas proklamēšana. Tas rāda, kā Cimzes pasaules uzskatā ir arī elementi, kas ļauž pārstos «latviešu draugu» ieskatu rāmjus. Un patiešām: Cimzes darbības rezultāti neietilpst vairs ne «savas kārtas» teorijas, ne klerikāli-patriarchālā nacionālisma robežās, bet ļauž šo sprostu un iet jaunu ceļu.

Kāds no Cimzes audzēkņiem, Švēde, viņa bērū dienā, raksturojot sava audzinātāja nopelnus, izsakās, ka līdz ar Cimzes darbības sākumu, sākās arī jauns laikmets Vidzemes laukskolu vēsturē: beidzas laukskolu «amatnieku» laiki, un sākās laikmets, kad zinātniski un paidagoģiski izglītoti skolotāji strādā audzināšanas laukā.

Šādu skolotāju Cimze, pēc viņa paša aprēķina līdz 1864. g. bij izglītojis 200, bet pēc citiem aprēķiniem visā savā vairāk ka 40 gadu ilgajā darbības laikā izaudzinājis 431³⁷²⁾. Tas ir tiešām — lietojot paša Cimzes teicienu — skolotāju kārtas «celms, kādu Vidzeme nav redzējusi» ne pēc sava skaita, ne kvalitātes. Tiesa, ne visiem viņa audzēkņiem bija paša audzinātāja garīgā seja. Bija viņu starpā elementi, kas viegli ierindojās pārvācoto lēģerī, peldēja pa klerikāli-patriarchālā nacionālisma strauti, bija vienīgi uzticāmi ķesteri vai raksturā tādi, kas, — kā viņu audzinātājs teiktu — «kā suns lun-

³⁷²⁾ Sal. J. Balninsk. Žahnis Žimse. 116. l. p. un Aronu Matifs: Žimšes seminars Walfā. Austrums 1898. g.

cina asti» un nosveras uz to pusi «kur lielākais spēkis atrodas». Šādas vīrus mēs vēl tagad atradīsim starp vēl atlikušajiem Cimzes audzēkņiem.

Bet — nenoliedzami, ka viņa audzēkņu skaitā bija arī vīri ar gaišākām rakstura īpašībām un gaišākiem centieniem. Tā Cimzes biografs J. Kalniņš atzīmē, ka no ievērojamā audzinātāja semināra iznākuši šādi vēlākā tautiskuma laikmeta darbinieki: **Baumaņu Kārlis** (Latvju himnas komp.), **Ruģens**, **Dāvids Cimze**, **Juris Neikens**, **Brēže**, **Caunīts**, **Garklavs**, **Cirīts**, **J. Zvaigznīte**, **Bankins**, **J. Dauģis**, **Johansons**, kapelmeistars **Purats**, **Ūdris**, **Ulpe**, **Gaiķis**, **J. Pilsātnieks** (Ozoli vēl Baltijā), **Dambis**, **Dambers**, dziesmu svētku diriģents **Zīle**, **Krogzemju Mikus** (Auseklis), **J. Kļaviņš** (Gedauts), **V. Švēde**, muzikas mākslinieks **Sermukslis** un ievērojami igauņu intelligences darbinieki³⁷³).

Cimze darija iespaidu uz saviem audzēkņiem ne ar saviem ieskatiem un savām pārdarītājiem, bet ar savu personību. Nav daudz mūsu intelligencē tik ievērojamu personību, kā Cimze. Papildinot visu, ko runā mums pazīstāmie fakti par Cimzes personību, atzīmēsim te vēl kādu vietu no viņa biografa raksturojuma:

«Kad kāds no viņa audzēkņiem» — saka J. Kalniņš — «svešumā bija pārsteidzies, viņš rakstīja: «Negodīgs — vai negatavs? Nē. Vācietis, tas ir no dzelzs, muižniecība no tērauda. Latvietis ir no koka, jaunībā diemžēl pa lielākai daļai no putras! Apcerat viņa pagātni! Vēl nesen: daudz žēlastības, par maz tiesību. No tā paliek ilgs iespaids. Hernhūtisms mācīja latviešiem ne tikai pret kungu, bet arī pret ikkatru tuvāku pasivitāti (panest, piedot); ļaut sisties (pērties) un kājām mīdīties, bija hernhūtiešu princips. «Pēter, aiztaisī vārtus!» — «Gan pestītājs pats aiztaisīs.» — Turklāt vēl iedzimtā, mīkstā rakstura īpašība — tur Jums ir latvietis un viņa vēsture. Šis gadījums saprotams pēc sava satura, bet ne formāli; kas formāli jāpazudina, tas viņu atkal paceļ manās acīs.»

³⁷³) Cit. gr. 45. l. p.

Kad nu pats Cimze bija arī «no koka», tad tas bij vismazākais ciets kā dzelzs, vētrās izbaudīts ozola koks. Sentimentālitate (pārmērīga jūtēlība) viņam gan arī jau jaunībā bijusi sveša; kodolīgs, brašs, savādi īpatnējs bija šis vīrs, vesels pie miesas un dvēseles. Kaut gan runā pasauss, uzsvērdams, — tomēr nekad nepārsteigdamies, īpaši viņam nekad nevajadzēja pārlabot paša runu, bieži vien atspīdēja kā zibenveidīgs gaismas stars, ar ko viņš prata apgaismot pārspriežamo priekšmetu. Viņš labprāt lietoja laimīgi izvēlētas gleznas un nekad nebija viņa līdzības neveikli izraudzītas. Viņam bija veca skolas vīra kara vadoņa skats; visstingrāks viņš bija pret to, ja audzēkņi bija pārkāpuši noteikto rīcību. Uz sātību viņš tos audzināja, jo viņš pats bija sātīgs un visur ievēroja pareizas robežas.

Ja viņš kur pieteicās par viesi, tad viņam bija divi noteikumi! dienu drikstēt nobeigt ar pastaigāšanos laukā, lai laiks būtu kāds būdams un nakts guļai salmu maisu. Viņš turēja ūdeni par visveselīgāko dzērienu»³⁷⁴).

Pie šī raksturojuma piezīmējam vēl, ka Cimzes devīzes bija divi Šillera panti:

«Wie fruchtbar ist der kleinste Kreis,
Wenn man ihn recht zu pflegen weiss»
(Cik augļu spēj mazs stūrīts dot,
Ja īsti viņu apkopt prot).

un: «Und setzet ihr nicht das Leben ein,
Nie soll es Euch gewonnen sein.
(Kas dzīvību baidās ķīlam likt,
Pie īstas dzīvības nevar tas tikt

Ed. Veidenbauma tulk.).

Tā tad, Cimze bija nevien talants savā darba laukā, nevien stingrs raksturs, bet arī vīrs, kas neizplūda nevajadzīgā plašumā, bet koncentrējās savā speciālitātē, lai viņu pienācīgi apkoptu, lai tā nestu jo bagātīgākus augļus, vīrs, kas spēj uzupurēt savu dzīvību visam savam iemīļotam darbam, rast viņā īsto dzīvību.

³⁷⁴) Cit. gr. 92., 93. l. p.

Bet it īpaši vērā liekams un, var sacīt, revolūcionārs Cimzes paņēmieni ir — pārveidot latviešu skolotāja un vispār latvieša psihi, padarot to no sentimentālas un pasīvas, par stingru, cīņas spējīgu, aktīvu, lepmu. Te Cimze iet diametrāli pretējā virzienā saviem audžu tēviem un vispār visai baznīcai, visiem «latviešu draugiem» un muižnieku tendencēm. Gods un slava šim vīram! Stāvēdams, tā sakot, zem muižniecības un garīdzniecības nemitīgas uzraudzības, audzinādams ķesterus, viņš ir pratis izaudzināt ne ķesterus vien, bet arī cilvēkus ar plašākiem centieniem, kas sniedzas jau tālu iekšā nākamajā laikmetā, atturēdamies pretī sava audžu tēva pārvācošanas centieniem, viņš pratis darboties nacionālā virzienā, sniegdamies pāri klerikāli-patriarhālajam nacionālismam, iekarojams pats sev neapstrīdāmu vietu latvju tautas kultūrelās un nacionālās modināšanas vēsturē.

Ansis Leitāns (1815.—1874.). Anša Leitāna darbība ir diezgan daudzpusīga: viņš ir pagasta skrīveris, dzejnieks, stāstu rakstnieks, avižnieks, redaktors. Kā redzams, visas šīs garīgās darbības nozāres ietilpst inteligenta darba sfērā. Savā laikā Anša Leitāna darbs bijis vajadzīgs visās atzīmētās gara dzīves nozarēs. Bet ko viņš tur veicis vēsturiski paliekamu?

Pārlaidīsim acis vispirms pār viņa dzīvi, arī tā ir daļa no viņa mūža darba, jo šo dzīvi Ansis Leitāns veidojis pats, gandrīz vienīgi saviem spēkiem.

Ansis Leitāns dzimis 1815. g. 16. apr. (v. st.) Rīgas patrimonālā apgabalā, Piņķu muižas pagastā, Lūtes mājā, kur viņa tēvs bija par kalpu. Vēlāk, kopš 1820. g., Leitāna tēvs paliek par iesalnieku Piņķu muižā. Te mazais Ansis izmācās grāmatu, pats nezinādams kā, viņa pirmās grāmatas ir ābece un katķisms. Vēlāk seko Stendera bībeles stāsti. Rakstīt viņš mācās ar nodedzinātu skaliņu uz tabakas papīra. 1822. gadā dabū no pērminderļa rakstītu ābeci, pēc kuras tad mācās rakstīt.

Līdzās grūtiem garīgās un materiālās dzīves apstākļiem, Leitānu piemeklē visādas likstas: viņš

pārlauž kāju, viņu moca ģikts, ar kuŗu sakarā viņam izliecas muguras kauls, vēlāk sāp acis. 1827./28. g., tā tad ap 12 gadu vecs, viņš dabū 3 nedēļas iet skolā pie veca pulksteņu lāpītāja: tur iemācās vāciski lasīt un arī dabū zināt, kā burti rakstāmi. Skolas nau-du, 50 kap., nopelnījis viņš pats, kopdams vistu, kas izperējusi viņam 7 cāļus, par kuriem dabūjis 2 rubļi. dariem, tā tad ir viņa bibliotēka un viņa izglītības par 150 kap. nopirkta dziesmu grāmata.

Ap to pašu laiku Leitāns no paziņām dabū Mi-licha lasāmu grāmatu, Stendera vārdnīcu un augstas gudrības grāmatu. Līdz ar ūtrupē nopirktu Biblii un Bankava sprediķu grāmatu, pāris veciem kalen-dariem, tā tad ir viņa bibliotēka un viņa izglītības pamats.

1829. g. Leitāna ģimene pāriet dzīvot uz Šam-pētera muižu, Rīgas tuvumā, kur muižas īpašnieks uztic Leitāna tēvam muižas saimniecības pārval-dību. Šajā muižā Leitāns, palīdzēdams tēvam ar savu rakstīt prasānu, nodzīvo desmit gadu: līdz 1839. g.

Algu Leitāns nekādu nedabū ne no vecākiem, ne muižas īpašnieka un jūtas diezgan nospiests. «Grūt, grūt kalpot tumšam prātam,» saka viņš pats, «kad klausītāja paša prāts jau gaismas atzinis un pēc tās kāro»³⁷⁵).

Šī pārliecība rāda, ka Leitāns jau zināmā mērā atšķiries no klaušu laiku caurmēra tipa. Vēl vairāk to rāda kāds cits viņa pašatzinums:

«No paša pirmā gala», viņš saka savā autobi-ograjijā, «es jau biju lielais pretinieks visām verd-ziskām pazemošanām, godu došanām un suniskām roku bučošanām, kā tolaik pie zemniekiem bij modē un ko tie par lielu godu izturēja, un kas to neprata, tas bij muļķis. Zināms, īstena pazemība pušķo cil-vēku, bet tāda nelietīga pazemība, kas vergu laikos cēlusies, ir suniska. Pēc šādiem veciem likumiem vajadzēja priekš katra vācieša cepuri noņemt, tam roku bučot un kad pa muižas pagalmu gāja, tad va-

³⁷⁵) Ans Leitan dzīve, darbi, miršana, Rīgā, 1875. 38. l. p.

jadzēja cepuri rokā turēt, kad arī neviens kungs nebija redzams; īpaši bērna kārtā būdamiem tas bija neatlaižams pienākums»³⁷⁶).

1832. g. Leitāns nejauši nāk sakarā ar mācītāju Treiju. Leitāns bija sadzejojis kādu dzejoli un nosūtījis Pinķu mācītājam Poortenam; tas savukārt to bija piesūtījis Treijam, kas dzejoli pārļabojis un ielicis savā tikko dibinātajā laikrakstā. Dzejolis bija Treijam patīcis un devis iemeslu Leitānū uzaicināt pie sevis, lai ar to personīgi izrunātos. Pēc šīs satikšanās Treijs palika par Leitāna garīgo audžu tēvu, dodams viņam grāmatas lasīt un uzņemdamas viņa sacerējums savā laikrakstā³⁷⁷).

Paralēli līdzdarbībai Treija laikrakstā un «Latviešu Avīzēs» Leitāns tulko daudz stāstu, no kuriem daži kļūst tautā ļoti populāri, piem.: «Baron Bundulis» (1837.), «Grāfja Seelmahte Genowewa» (1845.), «Kara-leelšfungs Gistafius» (1846.), «Breechu-falna Rohje» (1847.), «Las ar azzim redsehts zelich us debbe-ſim» (1849.), «Seelmahte Greetina» (1851.), «Puffu-furmihts» (1851.) u. c.

Šiem stāstiem mākslinieciskas vērtības nav gandrīz nekādas, bet gan tikai kultūrvēsturiska nozīme, kā savā laikā ierosinošam lasāmajam materiālam ar etisku saturu: labs uzvar, un jauns nāk gaismā, dabūdamas pelnītu sodu.

Arī kā dzejnieks Leitāns nemāksliniecisks, kaut arī viņa biogrāfs viņa dzejojumus sauc par tādiem darbiem, par kādiem pats nauda dievs, meklēdamas kļūdas, autoram piešķirtu meistara godu poēzijā³⁷⁸).

Atzīmēsim te kādus Leitāna ražojumus, kuriem zināma principiela nozīme. Vispirms tas ir kāds dzejojums, kurā redzamas autora attiecības pret nacionālismu: «Savas tautas smādētājs un skolas bērns» (1839.).

Pie kādas lielas pilsētas ierīko skolu latviešiem. Par skolotāju iecel latvieti, kas bērnus māca «miļā tēvu valodā». Bet dažiem tas nepatīk. Tie teic, ka

³⁷⁶) Turpat, 39. l. p.

³⁷⁷) Anss Leitan. Autobiogr. 43. l. p.

³⁷⁸) Anss Leitan etc. 20. l. p.

vajagot mācīt vāciski. Kāds no šādiem tautas smā-
dētājiem nu sarunājās ar skolas bērnu šādi:

Savas tautas smahdetajs:

Saff', mihlajs dehlin, arri man,
Ko jums tai škohlā mahza gan?
Man šcheet, tif juhs par semneefeeem
Gribb taišit un par arrajeem;
Gan juhsu meisters pats ne proht,
Kā šcheitan dsihwot waijagoht!
Juhs mahza wihschm auklas wiht
Un zuhtu kahjas isškaitiht.

Škohlas behrns.

Mums mahza, kas derr kristitam
Un katras tautas zilwefam:
Bahr wiššahm leetahm tiffušči
Buhs Deewu mihlot bernigi;
Un wiinna zellu ne atstahht;
Bet labbu mihleht, — mantas kraht,
Un kâ pa pašaul' ja-staiga.

Savas tautas smahdetajs:

To katris sinna pats no šew.
Ja tif ween mahza, dehlin, tew,
Tad tizzi, tahlu ne tiffi,
Bet nabbags arrajs paliffi
Tif Wahzu škohla gohdâ zell;
Tur ween, kas eespehj, gohdu smell;
Un — labbak' wakkahht sahbfaku,
Ne ka to bauru pašalu.

Škohlas behrns:

Man gohdâ zelt warr tif ween Deews!
To sinnu, tizzu irr pateef';
Ko wiinšč man špreedis, šanemšču;
Woi kungs, woi semnieks palifšču,
Ween lihds! — Deews labbak' sinnahs gan,
Kas waijaga un derr preefšč man.
Bahr ko man ruhþ, irr tif tas ween,
Kâ wiinkam klauþu nakt' un deen.

Savas tautas smahdetajs:

Af dehls, tu runna, kâ jau jauns,
Ne sinnadams, kas gohds, kas kauns:

Tē pilieštneeki Latveešchus
 Ne turr' daudj gohda zeenigus;
 Ta dehl jau waijag', fā ne buht,
 Padzihtees winneem lihdsi kluht,
 Tad taf daudj maj fo rehkina;
 Ir daschs par kungu pašauka.

Stokholmas behrns:

Pahr tahdu kaun' ne behdaju!
 Es Latweets esmu, — paleefu,
 Pee šawas tautas; — prahtigi!
 Ne luhkohs mannu zeppuri.
 Ne Wahzeets ween warr gohdā tikt,
 Nei Latweets semneeks ween palikt,
 Ir katrā tautā zeenigi,
 Un katrā arri semneeki³⁷⁹⁾.

Leitāns, kā avīžnieks, vērojis sava laika vārigos
 jautājumus, lai reagētu uz tiem. Laikam nemieru un
 aizceļošanas noskaņa jau bijusi vērojama tautā, jo
 ap 1839. g. A. Leitāns aģitē pret aizceļošanu un par
 palikšanu savā dzimtenē, kaut arī te grūti klātos³⁸⁰⁾.

Leitāna ideju pasaule lielā mērā ir atspulga no
 «latviešu draugu» ideju pasaules. Piem, galvenās
 viņa idejas, kas izkaisītas pa daudzajiem rakstiem, ir
 šādas: pazemīgus Dievs ceļ godā, esiet pacietīgi,
 sekmējiet izglītību. Tikai «savas kārtas» teorijā kā
 redzams, Leitāns spēri soli tālāk, izteikdamies, ka ne
 vācietis vien var godā tikt, ne latvietis zemnieks
 vien palikt.

Leitāns savos rakstos apkaņo arī mānticību un
 pūlas pārstrādāt latviešu psīchi, piemērojot to jauna
 laika vajadzībām. Šiem rakstiem vēl tagad zināma
 kultūrvēsturiska nozīme. Piem. „Par tehvu tehvu
 gudribahm“³⁸¹⁾, „Par mahnu gudribahm“³⁸²⁾ u. c.
 Rakstā „Rahdam waijag' labbam šaimneekam buht“³⁸³⁾
 viņš uzstāda veselus 43 punktus kā programmu.

³⁷⁹⁾ „Tas Latweešchu kaušchu draugs.“ 1838. Nr. 34.
 Pastripojums mans. A. B.

³⁸⁰⁾ „Latweešchu Awises“. 1839. Nr. 24. Rakstā: „Pahr-
 domā labbi, fā taggad ir un — fā us preešchu warr notikt.“

³⁸¹⁾ „Tas Latw. kaušchu draugs“. 1832. Nr. 43.

³⁸²⁾ Turpat, 1834. Nr. 15.

³⁸³⁾ Turpat, 1836. Nr. 33.

kurā ietilpst visi mums pazīstamie patriarchālie tikumi, bet netrūkst arī norādījumu, kas vēl mūsu dienās vērā ņemami, piem. par kārtību, par bērnu un saimes veselību, par derīgu padomu izlietošanu saimniecībā.

Tagad mums šāda programma var izlikties diezgan mazvērtīga, bet klaušu laiku latviešu psīche bija pilna visādu verdzības laikos mantotu īpašību, jo nevien visai klaušu laiku avīžniecībai, bet arī dzejai iet cauri latviešu psīches pārveidošanas tendence sakarā ar jauno satversmi.

Kopš 1845. g. Leitāns izpilda pagasta skrīvera vietu vairākos Rīgas apkārtnes pagastos: Bierīņu, savienotos Piņķu un Beberbeķes, tāpat savienotos Mīlgrāvja-Iļķensalas un Kleistiņmuižas pagastos. Visilgāki Leitāns bijis par skrīveri Bierīņu pagastā: pirmo protokolu viņš tur parakstījis 1845. g. un pēdējo 11. janv. 1874. g. t. i. savā miršanas gadā³⁸⁴).

Skrīvera pienākumi tanī laikā bija ar zināmu sabiedrisku un idejisku nozīmi: pagasta tiesas locekļi bija neizglītoti, un skrīverim bija liels iespaids uz sūdzības gaitu un tiesas spriedumu. Par godu Leitānam, jāliecina, ka viņš bijis liels taisnības mīļtājs. Ja taisnība bijusi latviešu pusē, vienalga saimnieka vai kalpa, tad tiesas spriedums kritis apsūdzētā labā pat pret muižnieka gribu. Tas met gaišmu arī uz Leitāna raksturu.

Leitāna biogrāfija raksturo viņu kā stingru, nelokāmu raksturu.

«Tas tiešām nomanāms no Bierīņu pagasta protokoliem,» raksta Jukans, kas šo Leitāna darbības nozari sīki izpētījis. — «Lai tiesai ar ko darīšana. — visur top meklēta taisnība. Mujžas valde apsūdz zemnieku, tiesa nebaidās spriest zemniekam par labu»³⁸⁵).

Bez tam atzīmējama vēl viena vērtīga puse Leitāna skrīvera darbībā: tiesas protokolus viņš rakstījis latviešu valodā, kamēr citi to parasti darīja

³⁸⁴) A. Jukans. Aņis Leitāns un Bierīņu pagasta tēfās darbība no 1845. g. līdz 1874. gadam. „Druva” 1914. Nr. 9—12.

³⁸⁵) Jukans. Cit. raksts. 1109. l. p.

vācu valodā, kā to redzam, arī pie viņa pēcnācēja Bierīņu pagastā: tūliņ pēc Leitāna nāves protokolus sāk rakstīt vāciski.

Leitāna loma latviešu intelligences vēsturē līdz «Mājas Viesa» iznākšanai satverama īsos vārdos. Leitāns: 1) neatzina verdzisku zemošanos kungu priekšā.

2) aizstāvēja, kaut arī šaurās robežās, latviešu zemnieku tiesības, kur muiža tās apdraudēja;

3) novērsās no «savas kārtas» teorijas, atzīdams, ka latvietis var pacelties arī augstāk, nenoliegdams sevi;

4) mīlēja un čakli kopa latviešu valodu, tiklab rakstniecībā, kā arī pagasta tiesas darīšanās, kas liecina, ka viņš nav padevies pārvācošanas tendencēm, bet tiecies uzturēt skaidru savu valodu un tautību.

Uzauzdis «latviešu draugu» paspārnē, viņš psiholoģiski pa daļai novērsās no tradicionālā kristīgā patriotisma, kas vēlāk, redaktora laikā, arī rada mazu pārpratumu starp viņu un «latviešu draugiem».

Jānis Ruģens (1817.—1876.). Kā jau minēts, Cimzes darbības iespaids nenošlēdzas ar to vien, kas notika semināra sienās. Nē. Viņa audzēkņi, kuŗu skaits sniedzās simtos, pārdēstīja viņa idejas tālāk tautā, gan tās vairāk vai mazāk pilnīgi atkārtodami, gan novērzdamies vai nu uz reliģiozitātes, vai nacionālisma pusi. Dažs no viņa audzēkņiem vēlāk kļūst ļoti populārs nacionālās atmodas laikā. Bet arī pārrunājamā laikmetā redzam kādu no Cimzes audzēkņiem kas jau agri izteicis idejas, kuŗām sava nacionāla īpatnība. Tas ir **Jānis Ruģens.**

Ruģens dzimis vēl dzimtlaikos, 1817. g., 31. aug. (j. st.), Valmieras Ruģenos. Viņš izglitojies tikko nodibinātā Cimzes seminārā, darbojies kā skolotājs un aprinķtiesas tulks, vēlāk kļuvis liels savādnieks, par kuŗu pat tagad vēl stāsta anekdotes. Miris 14. sept. (j. st.) 1876. g.

Ruģens rakstīja dzejoļus un dažādus rakstus Treija laikrakstā: «Tas Latviešu ļaužu draugs» un

Leitāna «Mājas Viesī». Ruģena dzejoļi: «Dažādu dziesmiņu krājums» iznāca divi daļās 1862. un 1879. g.

Ar dažiem dzejoļiem Ruģens ievērojami paplašina sava laika ideju pasauli.

Ruģena dzejoļos idejiski vērtīga grupa ir serija: «Latviešu draugu dziesma». Pirmā no tām: «Kad atnāks latviešiem tie laiki» ir vispopulārākā, bet sakņojas vēl vecā «latviešu draugu» teorijā, ka viss būtu labi, ja tik cilvēki, tas ir latvieši paši būtu labāki. Interesants ir tikai pats jautājuma nostādījums:

Kad atnāks latviešiem tie laiki,
Ko citas tautas tagad redz?

Tā tad citu tautu kultūra mums te 1841. gadā nostādīta kā ideāls! ³⁸⁶⁾

Idejiski vērtīgāka ir otra draugu dziesma, bet jāpiezīmē gan, ka tikai ne ar savu galveno ideju, alkoholisma izskaušanu, bet ar blakus idejām, kas galveno pilnīgi apēno. Izrakstīsim te dažus pantus no pagarā dzejoļa, kas 1842. g. nāca klajā:

Latvešs ešs Latveets dšimis
Ka buhš dšihvot tautas dehl;
Labbat' taš buht pirtī grimmis,
Sam nau šamaš tautas šehhl!

Te, cik vērojams, tiek uzstādīts pirmo reiz kā augstākais latviešu darbības princips, kā kritērijs: dzīvot tautas dēļ!

Ne mazāk vērtīgs ir pants:

Šuršh gan nišdehš šavu tautu,
Kaš gan labprahht par to šmees?
Šuršh gan tašdam valku šautu,
Šaur fo tauta bohjā ees?

Redzēdams tautas postu, dzejnieks nevar tautu nīst. Bet viņš nevar arī vaļu ļaut tādai darbībai vai netikumam, kas tautu iznīcina. Kā redzams, te tiek kustināti liela stila etikas jautājumi, no kuriem izdevīgas atrisināšanas atkarājas tautas pastāvēšana, eksistence.

³⁸⁶⁾ „Latv. laupšhu draugs“. 1841. g. Nr. 35.

Kādā tālakā pantā ir runa par kalpošanu brā-
liem:

Deez' ween roħfu few uf kruhti,
Saffi: „firds bij kuhtra gan,
Brahkeem kalpoht man bij gruhti,
Tapehž maš irr preefa man!”

Šī kalpošana brāliem ir tikai variants no pirmā
panta par dzīvošanu tautas dēļ. Bet kas tā par kal-
pošanu? Bez tuvāka apzīmējuma šai kalpošanai
loti plaša nozīme: tā ir Cimzes — kalpošana tautai.
Dzejnieks tomēr šo plašo domu ir sašaurinājis gal-
venās idejas vai tendences labad: atpestīt tautu no
alkoholisma. Redzot šādu tendenci, vērtīgais dze-
jolis it kā sevī sabrūk, atstādams mums psihē ne-
patikama pārsteiguma mieles. Bet lietai ir sava tra-
ģiskā puse. Neaizmirsīsim, ka dzimtlaikos un klau-
šu laikos alkohola posts bij nacionāls posts. Kopš
Manceļa laikiem pa visām baznīcām no kancelēm
deva pārmetumus tautai par dzeršanas līgu. Un jo
vairāk mācītāji rāj latviešus alkoholisma dēļ, jo cī-
tīgāk muižnieki būvē krogus. Tā ap to pašu laiku,
kad Ruģens uzliek latviešiem pašiem par pienāku-
mu cīnīties ar šo posta daimonu, krogu kultūra tā
uzplaukusi, kā dažā draudzē, kur viena baznīca un
6 skolas, ir 66 (lasi: sešdesmit seši) krogi, kā to kon-
statē humānais mācītājs Pantenijs³⁸⁷).

Bet vai teica kāds mācītājs muižniekiem, lai
krogus neierīko? Nē. To nedarīja neviens. Pašu
sakni nezālei neaiztika. Bet izglītots, kultūrels la-
tvietis nevarēja vienaldzīgi noskatīties, ka ekono-
miski uz beidzamo izsūktā tauta vēl savu beidzamo
kreklu no muguras nodzēra krogā un pagrīma ne-
vien materiāli, bet garīgi, fiziski, morālistiski. Dib-
nājās sātības biedrības. Zināmu cerību lika uz tām.
Uz tām, liekas, kā uz zināmu glābēju skatījies arī
Ruģens. Un ja arī nē, cits viņam nekas neatlika,
kā mudināt pašus latviešus, lai cits citu attur no tra-
ģiskā sociālā ļaunuma, kurā taisījās noslikt visa
tauta.

³⁸⁷) 1845. g. Kurzemes vecā un jaunā laika grāmata.

Kādā citā no savām latviešu draugu dziesmām Ruģens plašāk un dziļāk uztver tautas kultūras posta cēloņus:

Wehl taggad muļļu tauta
Lā lā eefjā krehslas ņehd;
Wehl laifeem walla lāuta
Kaš winnas gohdu eh d.
Tee laifi wehl irr tahlu,
Kaš tautu uņzelt warr;
Wehl maņ irr tahdu brahlu,
Kaš winnai labbu darr'!
Wehl neņpehji Latweets dņihtees
Peħz to, kaš gohdā zeļļ;
Ar to tam patihf pihtees,
Kaš tautas gohdu peļļ."

Tādas domas Ruģens izteica 1842. gadā³⁸⁸). Te dzejnieks zemās kultūras cēloņus noliek laiku klēpī, tā tad redz tos veselā apstākļu kompleksā. Viens no šiem cēloņiem ir tas, ka maz vēl ir pašu latviešu kultūras darbinieku. Un tiešām tanī laikā vēl bij ļoti maz kautcik izglītotu un kultūreļu latviešu intelligentu. Cimzes seminārs, kas gatavoja labākos spēkus, tikko bija uzsācis savu darbību.

Totiesu jo nopietnāku ievēribu pelna Ruģena idejas, it īpaši viņa uzstādītais latviešu kultūras darbinieka augstākais kritērijs: «Ka būs dzīvot tautas dēļ».

Parasti jau toreiz visu ko darīja Dieva vārdā, Dieva dēļ, Dieva žēlastības u. t. t. dēļ, bet te nu bija cits viedoklis, cits ideāls, kādu agrāko intelligentu, ne vācu, ne latviešu darbos un darba etikā, nesastopam. Arī jēdzieni: tautieši, tautas brāļi, mūsu tauta tautas kronis ir kā vēstneši, kas sludina jauna laika tuvošanos.

Ernsts Dinsberģis (1816.—1902.). Ernsts Dinsberģis ir divejādā ziņā atzīmējams mūsu intelligences vēsturē: kā autodidakts ar milzīgu gribas spēku, bez tam kā viens no pirmajiem, kas sāk kri-

³⁸⁸) „Latv. lausēju draugs“. 1842. Nr. 30. Pastrīšpojums mans. V. B.

tizēt pārvācotos latviešus un prasa no izglītotiem latviešiem, lai tie nekaunas no savas tautības un strādā latviešu labā.

Pakavēsimies vispirms pie viņa dzīves, kuŗa ir savā ziņā gabals no mūsu kultūras vēstures.

E. Dinsbergis dzimis vēl dzimtbūšanas laikos: 1816. g. 12. janv. (v. st.) Kurzemē, Dundagas novadā, Jernieka jeb Irbenieka mājās, kā saimnieka brāļa Priča un viņa sievas Marijas dēls. Jau bērnībā Dinsbergi sāk mocīt likstas. Pusgadu vecam viņam, tāpat kā Neredzīgajam Indriķim, uzkrīt briesmīga baku sērga, acis nedēļām aizpampušas, bakas izēd visu ģīmi, bet, par laimi, acis paliek veselas un uzglabājās tik labas, ka līdz 80. gadam varēja iztikt bez brillēm.

Kad zēns divi gadi vecs, kungs vecākus pārceļ uz mazām mājiņām, Dingeskalnu. Kungs tēvu iecel tur par mežsargu.

Sestā gadā zēns iemācās grāmatu lasīt, un nu viņa vienīgais prieks ir — grāmata. Bet tolaik bija liels grāmatu trūkums. Tēvam nav vairāk kā veca dziesmu grāmata. To zēns izlasa cauri no viena gala līdz otram un visas dziesmas iemācās gandrīz no galvas.

Kad Ernestiņš 7 gadi vecs, tēvs ar lielām pūlēm iegādā jauniznākušo Manceļa sprediķu grāmatu, kuŗu zēns lasa no rīta līdz vakaram, kamēr visi sprediķi puslīdz galvā. Pēc tam tēvs iegādā arī Bibli, ko arī nu zēns ņem priekšā un neliekas ātrāk mierā, kamēr cauri, protams, ne visu sajēgdams, ko lasīja, bet lai apmierinātu savu lasīšanas kāri.

Skolas ap to laiku tikko cēlās, bet gausi, un tuvomā nebij nevienas. Kad Ārlavas novadā Dreimaņu muižā 1825. g. decembrī kāds vācu mājskolotājs sāk bērnus mācīt, Ernsts, nepilnus 10 gadus vecs, izlūdzas, lai viņu tur laiž. Tā arī notiek, un Ernsts dabū tur pāris mēnešu, līdz janvāra beigām 1826. g., mācīties. Viņš mācās citīgi un ielaužās tik tāl, ka var latviski norakstīt no grāmatas. Vairāk mazais Ernsts skolas nedabū, jo tādas nav. Dundagas muižā gan mazā būdiņā māca kāds vecs vi-

riņš, bet pats prot tikai vecmodīgi burtot, rakstīt nemaz. Tur nav nemaz vērts iet. Mājās pa vaļas brīžiem zēns noraksta dziesmas un sāk arī sacerēt garīgas dziesmas pēc savas bērna sajēgas.

Ciemiņos dzīvo pārticis saimnieks, Biksiņš, liels grāmatnieks. Viņš tur kalendaru, «Latviešu Avīzes» un iegādājas visas tā laika vērtīgākas grāmatas, piem. Stendera pasakas, augstas gudrības grāmatu, Hugenberģera «Derīgu laika kavēkli» u. c. Šo saimnieku Ernsts apmeklē, tas daudz ko zenam stāsta, dod arī grāmatas līdz. Stendera augstas gudrības grāmatu zēns nevien izlasa, bet arī noraksta no viena gala līdz otram. 1823. g. kalendārā viņam patīk leišu dzejnieka Donaleiša dziesma par četriem gada laikiem, un viņš to iemācās no galvas. «Latviešu Avīzēs» viņam «uz sirdi krīt» kāds raksts «Budeļa Ansis», kas modina pretējas domas nekā rakstā, kur sludināta «savas kārtas» teorija. Budeļa Ansis tur sarunājās — kā pats Dinsberģis saka — «par latviešu jeb arāju raksturu un nospriež, ka latvietis pēc savas garīgas prāta iespējas vairāk neko nevarot nedz iemācīties, nedz saprast kā art, ecēt, sēt un pļaut, un malku cirst; un ka tas esot gluži velti pūlēties viņam mācīt kādas augstākas ziņas; jo viņš no Dieva esot radīts tikai uz kalpošanu un strādāšanu u. t. j. pr.»

Kā redzams, tā ir tipiska «savas kārtas» teorija. Te nu ar viņu satiekas garīgi ļoti modrs zēns, kas rautin raujas uz augšu uz priekšu. Kādu iespaidu šī teorija atstāj uz viņu?

«To lasīdams, lai gan vēl mazs puika būdams, Ernsts diezgan brīnījās: kā tas tā varot būt? Kāpēc latvietis nevarot vairāk iemācīties? Vai tad viņam nav tāpat galva, sirds un prāts kā citiem cilvēka bērniem?»³⁸⁹⁾ Zēns nelaujas iespaidoties un lasa gan Stendera «Ziņģu lustes», gan Hūgenberģera «Derīgu laika kavēkli», gan citas grāmatas.

Ernsts paliiek pie tēva un strādā līdz ar saviem diviem brāļiem, vienu vecāku, otru jaunāku. Pa

³⁸⁹⁾ Ernsts Dinsberģis. Autobiogrāfija. Cēsis, 1904. g. 21. l. p.

vasaru, kad citi guļ dienasvidu, Ernsts kaut ko lasa vai raksta, jo citādi nav vaļas, kā tikai svētdienās.

1830. g. Dundagā atnāk jauns mācītājs. Ernsts tanī laikā ap 15 gadu vecs, bet nav vēl iesvētīts. Kad mācītājs pārklaušina bērnus, arī viņam jāstājas priekšā. Ar savām atbildēm viņš pārsteidz nevien pārējos bērnus, bet arī mācītāju, kas nu viņu pieraksta.

Paiet trīs gadi. Ernsts strādā tēva mājās. Viņa jaunākais brālis dzenas uz mechaniskām lietām (taisa pulkstenus, ērģeles), Ernsts pa vaļas brīžiem raksta. Saraksta un uzraksta pasakas. Lasīšanai trūkst grāmatu, pirkt — nav naudas. No Biksīņa dabū «Auzan Ernestu». «Tajā viņš mācījās atzīt» — saka pats Dinsberģis — «ka cilvēkam vajaga būt brīvam, un ka brīvam cilvēkam jāmacās pārvaldīt sevi un savus kārumus. Tas bija kas jauns priekš Ernsta; tāpat kā tas viņam bij kas jauns, ko lasīja un mācījās no Stendera «Augstas gudrības grāmatas»³⁹⁰).

No Biksīņa Ernsts dabū Elferfelda «Līgsmības grāmatīņu», Launica «Kurzemes- un Krievu stāstu grāmatu», Ģirģensona «Stāstus, pasakas, dziesmas un miklas» un vēl dažas citas.

«Cik no tādām grāmatām tās gudrības varēja smelt», saka Dinsberģis pats, «tās Ernsts sevim krāja, un tas tad arī bija viss»³⁹¹).

1833. g. rudenī mācītājam vajadzējis puisī, kas izpildītu arī kučiera un sulaiņa vietu; vecais puisis bij apprecējies un atstājies. Ernsts lūdz tēvu izgādāt viņam šo vietu. Tēvs gan negrib, bet izgādā. Ernstam nu divējāds prieks: tiek vaļā no rekrūšiem, un ir cerības dabūt visādas latviešu grāmatas lasīt. Tā arī notiek.

Te Ernsts sāk mācīties arī vāciski. Vācu izrunā viņš ieklausās, kad mācītājs sarunājās ar savu «spīzmani».

Šajā Dinsberģa mācības gaitā ir kāds, varētu teikt savā ziņā klasisks moments, kas rāda, ar kā-

³⁹⁰) Turpat, 23. l. p.

³⁹¹) Turpat, 23. l. p.

dām nejaukām grūtībām bijis jācinās kautcik modrigam latviešu jauneklīm, lai tiktu pie izglītības. Ļausim te Dinsbergim pašam pastāstīt šo interesanto epizodi no savas dzīves:

«Kas nekait tagadējiem bērniem mācīties skolā,» — saka Dinsbergis pats savā autobiografijā — «kur visādi līdzekļi pie rokas un skolotājs klāt, kas parāda, uzrāda, pamāca, izstāsta un vēl kā nekā palīdz, ka var tikt uz priekšu! Ernstam nekādi līdzekļi nebija, un tomēr viņš cīnījās un mācījās un arī cik necik iemācījās. Pa vasaru un rudeni gan bija daudz darbu, īpaši pa dārzu, un tad nebija tik daudz vaļas sēdēt pie grāmatas; turpretī pa gaŗiem rudenā un ziemas vakariem bija vaļa diezgan, bet nabaga puisim nebija nekādas gaismas; sveci mācītāja kundze nedeļa vairāk kā tikai apgulties; no petrolejas tolaik neviens ne sapņos nesapņoja, un par savu algu (jo desmit rubļus algas pa visu veselu gadu tik dabūja) arī nevarēja sveces pirkt, un tā tad daudz derīgi vakari bija jāpavada gulēšanā, kaut jo negribētu. Kad kur dabūja vecus sakusušus sveču taukus, eļļu vai trānu, tad izdobēja lielu kartupeli vai kāli (sprūtu), tur iebēra tos taukus vai ielēja to eļļu vai trānu, ielika kaut kādu dziļu par dakti un tad pie šī nabadzīgā gaišuma lasīja un rakstīja, ko pats bija nodomājis. Reiz pie šāda nabadzīga un nelāgi smirdoša gaišuma viņš rakstīdams bija iesnaudies un, ģīmi uz galda nolaidis, šņāca. Mācītājam gadījies tādā brīdī ieiet viņa kambarī un, Ernstu atradis tādā situācijā, ne vārdu nesacījis, klusi atkal aizgājis. Tomēr neko nedarīja, lai viņa trūkumu pārlabotu. To gan darīja, kad bija iesvētāmie bērni muižā, puisi, un meitas kopā, kā jau tajā laikā parasts, un mācītājam pašam nebija vaļas, vai kur notīgi jāizbrauc, tad Ernstam bija jāizpilda viņa vieta, tā mācības stundā vai tā nu bija par baušļiem, vai par ticības gabaliem, vai cits kas. Brīžam pats aiz durvīm klausījās, kā iet ar mācīšanu, bet nekad nav Ernstam teicis, ka tam kas pādaudz šķībi gājis. Reizēm mācītājs nedēļām bija slims, un Ernstam iesvētījami bērni bija jā māca. —

Tā Ernsts par tādu mazu algu mācītāja muižā nodzi-
voja puspiektu gadu»³⁹²).

Augšā mēs nosaucām šo posmu par klasisku, bet tāds tas ir visā mūsu intelligences dzīvē: šis trūkums, šie nelabvēlīgie darba un izglītības apstākļi šādā vai tādā variācijā ir bijuši jāpārvār klaušu laikos gandrīz vai visiem mūsu intelligentiem. Leitāna dzīve ir viens tāds piemērs, Dinsberģa — otrs, kā tipiskākie.

1837. g. Dundagas dzimtkungs dibina arī savā pagastā skolu, gandrīz 20 gadu pēc brīvlaišanas likuma iznākšanas, kas paredz šādas skolas. Vajadzīgs skolotājs. Skolotāju ir galīgs trūkums. Ar mācītāja gādību šajā vietā 1838. g. ieliek Dinsberģi. Skolai kungs ierādījis Kubeles mājas, dziļa meža vidū, sliktākās visā pagastā. Dinsberģim pašam mājas jāapstrādā; ionākumi — viņa alga. Bet šī alga ir jānopelna ar tik sūriem sviedriem, kā dzimtlaikos. Skolas ēka un apgādāšana bija ļoti trūcīgas. Bagātais Dinsberģa dzimtkungs, kuŗa īpašums līdzinās paprāvai vācu hercogistei, skolas namam bij licis ielikt logus ar tādām rūtim, ka «nevarēja nekādu lietu ārpusē skaidri noraudzīt, un skolas istabaš stāvēja allaž krēslā kā vecās baznīcās. Tik vāji un nabadzīgi gan retais skolotājs skolu sācis»³⁹³).

Dinsberģis, nejudamies skolotāja amatam sagatavots, negribēja lāga to pieņemt. Bet kad nu bija pieņēmis, tad vajadzēja arī darbu prast. Vajadzēja vismaz kādreiz redzēt, kā skolotājs strādā un zināt, kādus metodiskus papēmienuš. Sadzirdējis ko par Bergmaņa Cīravas-Dzērves skolu, viņš izlūdzas no mācītāja un kunga atļauju tur kādu vasaru pamācīties. 24 g. vecš viņš vienu vasaru mācās pie Bergmaņa.

Pēc tam Dinsberģis strādā savu skolotāja darbu ilguš gaduš. Kopš 1844. g., kad Dundagā nomira tumsoniskais dzimtkungs un viņa vietā nāca kaut-

³⁹²) Turpat, 24. l. p. Pastrīp. mans. A. B.

³⁹³) Turpat, 35. l. p.

cik gaišāks mantinieks, Dinsberģa apstākļi mazliet uzlabojās. Tā tas gāja līdz 1863. gadam, kad sakarā ar jaunlatviešu kustību, par ko būs runa turpmāk, Dinsberģi dažu gadu vaijāja. Nokalpojās 40 gadu skolotāja darbā, Dinsberģis pieņem sev vietnieku, savu znotu Dreiberģi, un pats apm. kopš 1879. g. nododas rakstniecībai vien. Dinsberģis mira Rīgā 1902. g. 17. apr. (v. st.), nodzīvojis gandrīz veselu gadu simteni.

Dinsberģis, kā redzams, ir viens no mūsu vecākiem skolotājiem, kuŗa dzīve un darbība ir gabals no mūsu skolu vēstures. Intelligences vēsturei Dinsberģis pieder ne kā skolotājs vien, bet arī kā rakstnieks un avīžnieks.

Bet pirms runājam par Dinsberģa literārisko darbību, pakavēsimies pie viņa pasaules uzskata.

Kā redzējam, bērnībā Dinsberģis jau pie savas ādas dabūja matīt, cik greiza ir «latviešu draugu» «savas kārtas» teorija. Dinsberģis jaunībā saskatījis savā laika sociālā dzīvē interesantus kontrastus. To liecina šāda epizode.

Dinsberģis bija sarakstījis kādu līdzību, kuŗā tēlots, ka, ja grieķu taisnības dieviete izceltu svara kausu pasaules klajā un aizsegtām acīm svērtu visu cilvēku dzīvi pēc taisnības, tad mācītājus ieraudzītu uz smagākā svaru kausa pie muižniekiem, lai varētu uzsvērt latviešus, arājus, un tad izdaudzīnāt, ka esam viegli un nederam ne uz citu, kā tikai srādāšanai par rūķiem kalpiem viņu labā. Šis raksts bij izplātījis ļaudīs. Kāds mācītāja draugs to bija pienesis mācītājam un, tam priekšā lasīdams, teicis: «Nu vai dzirdi, ko tavs Dinsberģis māc?» Protams mācītājam šāds raksts nepaticis. Viņš liek atsaukt Dinsberģi pie sevis un nu izceļas šāda saruna:

Mācītājs: «Vai tas tavs raksts?»

Dinsberģis: atzīst to par savu.

Mācītājs: «Ernst, tu zini, ka mēs ar pilskungu esam nodomājuši tevi likt par pirmo skolmeistaru tajā jau būvēt iesāktā jaunā skolā; bet nu, ja tu jo-

projam domā rakstīt tādus, šai līdzībai līdzīgus rakstus, ka mācītāji ar kungiem kāpjot kopā uz tā grūtākā svara gala, lai latviešus, arājiņus, otrā varētu uzvsērt un tā izrādīt par viegliņiem, tad tevi nevarēšu vis likt par skolmeisteri; jo tādā vizē tu mazinātu mūsu cienību un tas nebūtu labi.»

Dinsberģis mācītājam atbildējis, ka, ja nu reiz būšot skolmeistars, tad jau vairs nebūšot vaļas ar tādiem puiku rakstiem nodarboties, bet darbošoties ar skolas darbiem³⁹⁴).

No sacītā redzams, ka Dinsberģim bijis socioloģiski pareizs ieskats par garīdzniecības attiecībām pret muižniecību un tautu, bet izteikt to, nozīmēja atsegt taisnību, kas mācītājiem nepatika. Protams, skolotājs ar tādiem ieskatiem nevarēja būt mācītājam pieņemams, un tamdēļ viņš uzstādīja ultimātumu, kuŗa priekšā Dinsberģim vajadzēja piekāpties.

Vēl kādu citu reiz Dinsberģim, jau 35 gadi skolotāja darbā pavadījušam, nācās sadurties ar mācītāja ieskatiem: šoreiz zinātnes laukā. 1873. gadā nomira Dundagas vecais mācītājs Glazers, un viņa vietā nāca jauns, Blūms. Mācītāja attiecības pret Dinsberģi labas, tikai — viņš necieš laicīgu izglītību.

«Tik to viņš negribēja» — raksta pats Dinsberģis — «ka Dinsberģis padaudz mācās un lasa zinātnības grāmatas. Reiz Dinsberģis dabūjis tādu vecu grāmatu par jūdu, grieķu, turku un pagānu ticībām. To ieraudzījis viņš prasa: ko tu dari ar tādu grāmatu? Tas atbild: lasu. — To jau to nevari saprast. Atdod to manim, es tev došu grāmatu, ko tu varēsi saprast, — un atnes viņam Rodes sprediķu grāmatu un atprasa to svešu grāmatu. —»³⁹⁵).

Dinsberģa izglītības pamati, kā zināms, bija reliģiski, un savā rakstnieka darbībā viņš arī turējies

³⁹⁴) Turpat, 27. l. p. Pastripojums mans. A. B.

³⁹⁵) Turpat, 68., 69. l. p.

pie šā pamata. Šajā ziņā viņš min «latvju draugu» pēdās. Rūgti savā jaunībā izjutis, cik grūti latviešiem ar grāmatām, ticis pie izglītības, viņš ar dzelzu enerģiju un nenogurstošu neatlaidību viens pats ar savu spalvu sagādāja latviešiem vairāk kā 100 grāmatu, nepieskaitot te avižu rakstus, kuŗu skaits būs vēl lielāks. Lielākā daļa no viņa literārišķiem darbiem ir tulkojumi vai pārstrādājumi. Tulko to autoru starpā sastop ļoti ievērojamus vārdus: Homēru, Goeti, Miltonu u. c. Kā dzejnieks Dinsberģis nevar sacensties ar «latviešu draugiem», bet savā laikā bijis ļoti iecienīts, to redzam no Dīriķa atsauksmes viņa literātūras vēsturē 60. gados un no Mātera atsauksmes par viņu, kā dzejnieku, «Baltijas Zemkopī». Tā tad sava laika estētiskos prasījumus Dinsberģis vairāk vai mazāk apmierinājis. Dažiem no viņa tulkojumiem ir arī zināma paliekama vērtība, kā piem. Goetes eposam: «Lapsa kūmiņš», kuŗu Dinsberģis pārtulkojis 50. gados. Tāpat nenoliedzama paliekama vērtība dažiem viņa dundadznieku izloksnē sacerētiem oriģināldzejojumiem.

Grūti aprēķināma nozīme ir tam daudzajam lasamajam materiālam, ko Dinsberģis izlaidis mūsu garīgās kultūras laukā. Ka šis materiāls un šis darbs nav pārāk zemu vērtējams, to liecina tie ierosinājumi, ko senāku laiku jaunatne dabūjusi no viņa grāmatām. Tā piem. 40. gados viņš izlaida stāstu «Antons Dīvals», kuŗu maz kāds no mums tagad pazīst. Sarunājoties reiz ar mūsu bibliofilu J. Mišņinu par viņa jaunību un tās iespaidiem, dabūju dzirdēt, ka viņš saņēmis daudz ierosinājumu no tā laika literātūras, un sevišķi viņam daudz ierosinājumu devusi grāmata «Antons Dīvals». Tā tad? Še ir gadījums, kas rāda, ka šie iespaidi, ielauzdamies lasītāju psihē, devuši bagātīgus augļus.

Dinsberģim sava vieta pieder arī nacionālā kustībā. Viņš ir jau 40. gados uzsācis pārvācošanās kustības kritiku un reizē ar to cīņu pret to. Tas redzams no pāra vēsturiski visai interesantiem dzejojumiem par skolu, tēvu zemi un intelligenci.

Tā 1847. g. klajā laistajā dzejolī „*Bar ffohlu*”,

Dinsbergis tēlo pirmajā nodaļā, „šif majadšiga škohla irr, un šahds labbums no winnas nahf“, otrā „šā Latweešchi škohlu pašihst, un šahdas dohmas teem no tahs paščas irr,“ trešajā „šehlošchanos, ša Latweešchi škohlu pareiši ne pašihst“ un ceturtā izteic pamācību, kā jāizturās pret skolu, gala vārdā izteiktas domas, ka pārmetums latviešiem, itkā tie pārāk isā laikā gaida pārāk lielus panākumus un, tos nesagaidīdami, skolu peļ, nezīmējas uz visiem; ir arī latvieši, kas skolu labāki pazīst nekā to varētu apdz'edāt. Visai raksturīga dzejojumā ir vieta par latviešu un vācu valodu:

Wehl arri Wahzu walloda
 Lohp daschās škohlās mahzita,
 Ne tapehž, lai jel Latweešchi
 Pašiktu weenreiš Wahzeēšchi.
 Afnè! Woi muhju walloda
 Jel šahdā wihsē šmahdama?
 Ša weegli tekf, šad runnājam,
 Un jauki škann, šad padšeedam;
 Bet tapehž, lai mums Latweešcheem,
 Šam jādšihwo štarp Wahzeēšcheem,
 Šā mehmehm jastahw ne buhtu,
 Šad runna Wahzu wallodu,
 Šaur šo daschs Wahzeets — tas ir teēš! —
 Štarp Latweešcheem gribb leppotees,
 Šaut šaprašf to ne pušs, ne warr,
 Šo prahtigs Latweets proht un darr'.
 Un teem, šas mahzitees gribb ammatu
 Šr gauscham labb', šad Wahzu wallodu
 Šee šaprašf warr; jo meišteri
 Arween mehdsf runnahf mahziški.
 Un daschu šfunštes-wahrdu arr'
 Us Latwiški isteift ne warr.
 Šapat, šas gribb šaur grahmatahm
 Šabb' eefohptees eefš gudribahm,
 Šam teešcham Wahzu walloda
 Šar wiššahm leetahm waij'dšihga.
 Šo Latweešcheem irr mašums grahmataš,
 Un daudš teem driššehf arr' ne derr ne maš,
 Šapehž, ša maša tauta ta,

Un maš turklaht wehl šahriga
 Behz labbahm gudrahm grahmatahm. —
 Bet Wahzeescheem, — Nu, ko no tam
 Wehl runnaht! teem irr grahmataš
 Us wiššahm leetahm derrigaš
 Daudš wairaf ne kà Ciropà
 Kaut šahdà zittà wallodà.
 Un wehl bez tam daudš zittas mahzibas
 Lohp škohlā behrneem širdi eespeestas,
 Kas laimo zilvezigu dšihwibu
 Šo wiššu apdšeedaht šheit ne warru.
 Ak škohla! ak tu šelta wahrdš! ³⁹⁶⁾

Dinsbergis dzied arī par tēvu zemi. Skaisti
 viņa tēvu zemes mīlestība izteikusies dzejolī »Gau-
 das svešumā par mīlu tēvu zemi», no kuras atzīmē-
 jam te kādu pantu:

Ak šaule, kas tu apšpihdi
 Wišš zaur šcho plašču pašauli!
 Ir mannu Tehwu-šemmi redši
 Ar šawu gaišchumu to šedji ³⁹⁷⁾.

Kādā citā dzejojumā: «Goda - rīme latviešu tau-
 tas kopējiem» Dinsbergis cildina visus, kas ko dari-
 juši latviešu tautas labā. Dzejojuma pirmajā daļā
 slavināti vācu tautības latvju intelligenti, otrā
 — latvieši. Gabaliņu no otrās daļas izrakstām
 še, lai redzētu Dinsberģa nacionālās idejas viņa paša
 formulējumā:

Gohda-rīhme

Latwieschu tautas šohpejeem.

Tā Latwieschi; lai pateizibu dohdam
 Teem, kas muhs irr tik tahlu šohpušchi!
 Lai šohpā, brahli, nodšeedam teem gohdam:
 Lai šeed — lai špihd teem krohnis muhschigi!
 Un lai par to, ko darrii'šchi mums labbu
 Wehl debbesis atmašū pillam dabbu!
 Bet brahli, šakkeet, woi muhschigi mehš
 Tik neprāšchi behrnai buhšim,

³⁹⁶⁾ Latv. Av. 1847. Nr. 30. Pastrup. manī. A. B.

³⁹⁷⁾ Latv. Av. 1846. Nr. 41.

Kā šmešcheem apfohpt muhs waijadsehs?
 Woi kahdreis tif gudri nekluhsim,
 Kā warrešim kalpot zits zittam labpraht
 Ar dahwanahm, ko tam Deews lizzis eefraht?
 Gohhs Deewam! Dajchi Latweešchi
 Ir jaw tā prahtā gaišmoti,
 Kā brahleem prahtu fohpt jaw warr
 Un dajchi to arr jaw labpraht darr.

Cildina Līventālu. Bergmani, Neredzigo In-
 driki, Leitānu, Ruģenu, Strauchmani, Vitiņu, Kān-
 bergi, Princi, Šūlmani, Šēnbergi, Brunovu, Kaktiņu,
 Spāgi, Dr. Bāru.

Tad

Woi tee nu wišši, kas tā apgaišmoti,
 Kā brahleem ko par labbu strahdat warr!
 Ak! dajcham labbam wehl šchee špehki dohti
 No debešs; bet tee labprht to nedarr!
 Te dajchas wainas gaddahs, kas tohs kame,
 Lai brahli šche — lai engeli tur neslame!
 Ak! zitti tif šmalti šahf isliktees,
 Kā zerre to eššam par kaunu,
 Ar Latweešchu rakšteem nopuhletees
 Teem dšeedaht un stahsttit ko jaunu.
 „Ko Latweešchu grahmataš laššišim“ —
 Šahf runnaht, — „ko labba tur dširdešim?“
 Ja jawas tautas = rakštus kas
 Jaw nemihl — laššihht apkaunahs,
 Tas jawai tautai ar pateef
 Par labbu neees puhletees.
 La lepniba — gan dšeedaht tā netiftu! —
 Jaw dajcham wehja = špahrnus mulkiški
 Peešehjuše, ka turreht šahf par šliffu
 Kā to wehl šauz un tur par Latweeti³⁹⁸).

Kā redzams, Dinsbergis še noteikti novelk līniju
 starp vācu tautības latviešu intelligenci un latviešu
 tautības intelligentiem. Te viņš arī skaidri un gaiši
 uzstāda jautājumu par mūsu intelligences patstāvīgu
 rīcību: vai mūžīgi mūs vajadzēs svešiem apkalpot?
 Viņš atzīmē arī grupu intelligentu, kas jau strādā un

³⁹⁸) L. Av. 1848. Nr. 15., 16. Pastrīpojumi manī. A. B.

var strādāt tautas apgaismošanas darbu. Bet viņš redz arī tādus, kas, paši apgaismoti būdami, kaunas ar latviešu rakstiem nodarboties un kaunas, ka tos sauc par latviešiem. Tādi nemīl savu tautu. Bet ir mulķīgi lepoties ar svešām spalvām — tā kritiskinosodoši izsakās par šiem atkritējiem Dinsberģis.

Dinsberģa dzejā sastopam arī sociālās satiras elementus. Tāda sociālā satira ir, piem., viņa dzeja «Nabagu nams». Kāds augļotājs palicis bagāts. Gribēdams izrādīties filantrops, viņš liek uzbūvēt līdzās baznīcai nabagu namu. Kad kādā dienā viņš to ar labpatiku aprīno, pienāk viņa draugs. Notiek šāda saruna:

„Saff’: moi šchis nams deefgan leels preefšch nabageem?” —

„Kapehš ne? atbild taš; žif es šaprotu,
Šche ruhme irr preefšch pulka žilvefeem; —
Bet ja šche buhtu jašanahš itt wišfeem teem,
Kaš zaur tem tappušchi par nabbageem,
Taš ne uš pušši buhtu šcheitan ruhme teem“³⁹⁹).

Tā Dinsberģis, uzaudzis «latviešu draugu» paspārnē, strādādams vispār klerikālās apgaismības garā, ievēl latvju gara dzīvē arī pa idejiskai švītrai, kas stipri atšķiras no «latviešu draugu» uzskatiem. Novelkot līniju starp vācu tautības latviešu inteliģenci un latviešu pašu, Dinsberģis novelk robežlīniju, apzīmēdams, ka nevaram apmierināties ar svešnieku gādību un pie savas kultūras izkopšanas jāķeras mums pašiem. Tā jau ir pavisam jauna nacionāla programma.

Fridrihs Mālberģis (1824.—1907.). Arī no Irlavas semināra iznāca viens otrs skolotājs ar nacionālu pārliecību. Viens no tādiem bija Fridrihs Mālberģis, strādājis kā skolotājs pie Dinsberģa Kubeles skolā (1844.—1850.), pēc Rīgā, Lindē-Birzgalē un no 1856. g. līdz mūža galam Secē. Par savu sabiedrisko darbību Rīgā 1850. g. viņš pats raksta:

Rīgā silti mudinājis
Tautiešus uz tautību.

³⁹⁹) Latv. Av. 1847. Nr. 3.

Latviju tad pārstaigājis,
Apmetos uz darbību⁴⁰⁰⁾.

Šis autobiografiskais dzejolis gan rakstīts 1893. gadā, un gribētos šaubīties vai tik populāri jau bija jēdzieni tautieši un tautība, kā te izteikts. Bet tautieša jēdziens jau tiešām sastopams dažā labā tā laika literāriskā pieminēklī. Tā M. Cīriņš, skolotājs, Cimzes semināra audzēknis, 1852. g. laiž klajā darbu: «Skaista puķe, ko tautiešu vārdā godājamam driķētajam Ernst Plates us viņa vārda dienu etc...», viņš sacerējis⁴⁰¹⁾.

Tā tad Rīgā 40. un 50. gados latviešu intelligencē jau parādās tautības un tautiešu jēdzieni, tautības mudināšanas, resp. modināšanas ideja, tautiešu pulcēšanās, biedrošanās.

* * *

Ar to tad nu mēs esam nonākuši ļoti tuvu nacionālās atmodas jautājumam un kustībai, kuras galvenie darbinieki: Juris Allunāns, A. Spāģis, Kr. Valdemārs, Kr. Barons vēl nebij paguvuši izteikties vai arī kuŗu darbībai vēl nebija principiāla rakstura, kādu tā dabūja vēlāk, ievadīdama pilnīgi jaunu laikmetu mūsu intelligences vēsturē: jaunlatviešu kustības un nacionālās atmodas laikmetu, kura elementi kā redzējam, jau gatavojās un brieda grūtajos klaušu laikos, bet nevarēja izlauzties uz āru pašu latviešu uztvērumā, jo trūka intelligences un droša materiāla, sociāla un intelektuāla pamata.

⁴⁰⁰⁾ Fridricha Mālberģa Raksti. Rīgā, 1925. 11. l. p.

⁴⁰¹⁾ Napiersky. Conspekt. Nr. 1150.

Pamanītās drukas kļūdas.

Lap. puse	Rinda		Iespiests	J ā b ū t
	No augšas	No apakšas		
8.	—	11.	kuŗa	kuŗas
10.	9.	—	religiskas	religiskas
13.	14.	—	XVIII. g. s.	XIX. g. s.
18.	20.	—	speciālu	speciālu
20.	—	8.	viņš	viņi
26.	12.	—	herhūtisms	hernhūtisms
27.	6.	—	svas	savas
30.	1.	—	atsisties	atrasties
30.	—	17.	īpatnēja	īpatnējais
31.	19.	—	seperatisma	separātisma
34.	13.	—	revolūcijas	revolūcijas
41.	17.	—	eksploatācija	eksploatācija
46.	9.	—	brīvs.	brīvs,
49.	1.	—	Latvieŗu	IV. Latvieŗu
51.	22.	—	draugi	draugi»
51.	22.	—	centieni»	centieni
53.	16.	—	saņēmot	saucot
53.	—	12.	viņam kultūru viņa	viņiem kultūru viņu
53.	—	14.	sekretara	sekretārs
61.	—	2.	1918 g.	1819. g.
70.	—	11.	Nenoteiktā	Nenoteikta
79.	14.	—	kad	ka
85.	—	10.	noteikti	nenoteikti
86.	23.	—	nav,	nav
101.	—	18.	kārtus	kārtas
121.	4.	—	ŗafnoŗt	ŗafnoŗt
123.	12.	—	Valteru	Valteri
129.	11.	—	izpleŗas	izpleŗas
142.	—	14.	pieŗeras	pieŗērās
144.	—	15.	1839.	1838.
144.	—	5.	Kā	ka
145.	—	17.	kūmiņa	kaimiņa
146.	15.	—	sakarā slavofili	sakarā ar slavofili
149.	18.	—	kā	ka
168.	7.	—	kombara	kambaŗa
193.	—	1.	iemacās	iemācās
194.	—	6.	vēctēvs	vectēvs
196.	—	10.	nodibnāŗanā	nodibināŗanā
199.	1.	—	orentējas	orientējas
228.	—	14.	uztvēŗšanas	uztverŗšanas
233.	—	15.	perekli	perēkli
236.	—	5.	kā	ka
241.	—	10.	tāļas	tāļas
242.	1.	—	atstātājos	atstātajos
255.	9.	—	nemītigas	nemītigas
256.	7.	—	dariem, tā tad ir viņa bib- liotēka un viņa izglītības	No ŗīs naudas tad 50 kap. samaksāts par skolu,

Saturs:

	Lp.
I. Latviešu garīgā, nacionālā un sociālā mošanās apgaismības gadusimteni Vidzemē	5
1. Latviešu psiholoģijas un gara dzīves pār- veidošanās	5
2. Grāmatnieki un grāmatnieces	7
3. Skolotāji	10
II. Hernhūtisms, nacionālie un sociālie elementi hern- hūtismā	26
III. Atskats uz latviešu gara dzīvi XVIII. g. s.	41
Latviešu intelligence XIX. g. s. pirmajā pusē	49
IV. Klerikāli-patriarchālā intelligence un viņas centieni	50
1. Divdesmitie gadi	50
«Latviešu draugi» un viņu centieni	51
2. Pirmais latviešu nedēļas laikraksts «Latviešu Avīzes»	67
3. Latviešu intelligence sastāvs	68
4. Nenoteikta grupa un viņas klerikāli-pat- riarchālais nacionālisms	70
5. Skolotāji un ierēdņi	87
6. Ierēdņi	93
7. Latviešu rakstniecības idejiskais saturs XIX. g. s. divdesmitajos gados un Matiss Vītiņš	93
8. Pazudušie talanti	99
9. «Latviešu Draugu biedriba»	104
V. Latviešu intelligence muižniecības un garīdzniecī- bas paspārnē	111
1. Revolūcija un reakcija Rietumeiropā	111
2. Vācu idille un latviešu klausas	113
3. Latviešu izglītības avoti 30 gados	118
4. Latviešu intelligence sastāvs un centieni 30. gados	122
5. Andrējs Bergmanis	124
6. Ansis Līvontāls	134
VI. Ceļā uz neatkarīgu nacionālismu	141
1. Laikmets Rietumeiropā un Krievijā	141
2. Stāvoklis Latvijā	143
3. Latviešu intelligence sastāvs XIX. g. s. vidū	151
4. Hernhūtisma ziedu laiki un viņa intelligence	155

VII. Slavofiliskie centieni un pareizticīgā latviešu intelligence	162
Dāvids Balodis un viņa centieni	165
1. Tēvs	165
2. Dāvida Baloža bērnība un jaunība	170
3. D. Balodis kā hernhūtiešu darbinieks un vadonis uz laukiem	173
4. Dāvids Balodis Rīgā (1840.—1845.)	177
5. Baloža pāriešana pareizticībā un viņa darbība Rīgā	183
6. Balodis Laudonā	192
7. Baloža personība	193
8. Baloža nozīme latviešu intelligences vēsturē	197
VIII. Pārvācošanās process un pārvācošie latvieši	200
Latvijas arhαιoloģijas nodibinātājs Konstantīns Grevingks	202
Indriķis Voldemārs (Valdemārs) — pirmais latvju tautības vēsturnieks	203
1. Dzīve	204
2. Darbības raksturs	207
3. Fakti no latvju tautas vēstures	208
IX. Latviešu intelligences attiecības un cīņa ar pārvācošanu	214
Dr. Juris Bārs — pirmais latvju tautības valodnieks un nacionālists klaušu laikos	216
Jānis Cimze un viņa loma mūsu intelligencē	226
Ansīis Leitāns (1815.—1874.)	255
Jānis Ruģens (1817.—1876.)	261
Ernsts Dinsberģis (1816.—1902.)	264
Fridrihs Mālberģis (1824.—1907.)	276

[2,80]

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0304020083

Vāku zīmējis
D. GAILĪTIS